SERIA DE AUTOR

FERNANDO PESSOA

CRONICA VIEȚII CARE TRECE

Traducere din portugheză de DINU FLĂMÂND și MICAELA GHIȚESCU

ebook
HUMANITAS fiction

© Humanitas Fiction 2014 pentru prezenta versiune românească

ISBN: 978-973-689-754-2 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Volum apărut cu sprijinul acordat de

Direção-Geral do Livro,
dos Arquivos e das Bibliotecas

„Fernando Pessoa – în flagrant delitru.“
Text scris de Pessoa cu cerneală neagră pe spatele fotografiei reproduse pe copertă. Pessoa i-a trimis Ophéliei Queiroz fotografia care-l surprinsese la barul Abel Pereira de Fonseca la începutul toamnei lui 1929, cei doi reluând astfel, pentru scurt timp, legătura întreruptă cu zece ani în urmă.

FERNANDO PESSOA

CRONICA VIEȚII CARE TRECE

Traducere și note de
DINU FLĂMÂND și MICAELA GHIȚESCU

Ediție îngrijită, antologie și prefață de
DINU FLĂMÂND

Cuprins

CRONICA VIEȚII CARE TRECE
- Pessoa – intim și public
- Scrieri autobiografice
- Corespondența cu Ophélia Queiroz
- Cronica vieții care trece
- [Misterul de la „Boca do Inferno“ – O mărturie importantă]
- [Oare Aleister Crowley a fost asasinat? Interviu cu Fernando Pessoa]
- [Prefață la Alma errante, de Eliezer Kamenezky]
- António Botto și idealul estetic creator
- Interregn. Întru apărarea și justificarea Dictaturii Militare în Portugalia
- O cină foarte originală
- Bancherul anarhist
- Degenerescență
- Franța la 1950
- Erostrat sau în căutarea nemuririi

Pessoa – intim şi public

Luăm de această dată la lectură din cufărul lui Fernando Pessoa (acel „espólio“ ce reuneşte peste 30 000 de file, după ultimele cercetări[1]) paginile sale de jurnal, apoi pachetul corespondenţei sale amoroase cu Ophélia, pentru a ajunge în partea a doua a sumarului la câteva texte de autodiseminare atribuite de Pessoa unor autori fictivi născuţi din el însuşi, mai cu seamă în prima parte a vieţii sale. Criteriul ne va permite să-l întrezărim mai întâi pe unicul lor autor în singurătatea jurnalului, sau aşa cum apare el din textele corespondenţei intime, unde încercăm să distingem persoana nonfictivă a lui Pessoa. Şi chiar dacă pricepem repede că el nu e cineva care se „destăinuie“ în adevăratul sens al cuvântului, întrucât şi natura sa confesivă este de un fel aparte, aceste pagini intime dezvăluie o parte din drama profundă în care se instalase deja Pessoa. Dar vom putea identifica din aceste texte şi pregătirile, deja avansate, pentru ceea ce va deveni proiectul heterologic al acestui autor care edifica stufoasa teorie a heteronimiei cu o frenezie pe care o reproduc perfect şi însemnările zgârcite din jurnalul intim. Se vede încă de timpuriu că proiectul era mai mult o construcţie ontologică decât un proiect pur estetic de creaţie, iar el contamina deja ceea ce numim viaţă intimă, inclusiv în cazul depersonalizatului Pessoa. Scrisorile către Ophélia vor consemna, peste câţiva ani, momentul absolut al acestei contaminări şi imposibilitatea lui Pessoa de a duce la bun sfârşit singura sa tentativă de a avea o viaţă relativ stabilă, care să încetinească mecanismul de autodistrugere ce funcţiona la el cu predilecţie –

eventuala căsătorie cu Ophélia. Diabolicul heteronim Álvaro de Capos va turna otravă în urechea ingenuă a acestei Ophélii (soră geamănă cu Maria din *Faustul* goethean), relaţia se va rupe, amplificând uriaşa singurătate a lui Pessoa[2]. El însuşi nu avea cum să nu-şi dea seama că dezvoltase o mitologie literară, nu un roman sentimental, în care se imaginase o clipă un nou Hamlet curios, poate, doar să îmbogăţească nefericirea şi inadvertenţa lui cu o nouă Ofelie – amândoi umili funcţionari ai unei umile drame moderne. În celebra scrisoare de despărţire prin care autorul afirmă că alte imperative reglează viaţa lui, oculte şi misterioase, dictate de „Stăpâni intoleranţi şi neiertători“, care nici nu i-ar da posibilitatea să aleagă o viaţă banală, trebuie citită o conştientizare, şi orgolioasă, şi dureroasă, a faptului că Pessoa somatizase poezia, iar autorul multiplu care locuia în el nu avea cum să nu plătească un greu tribut pentru acest interregn ontologic. Corporalizarea literaturii reclamă sacrificii. De unele Pessoa e conştient, pe altele abia le bănuieşte. S-ar zice că toate investigaţiile sale ezoterice se străduiesc să ghicească preţul şi natura acestora, până chiar la ultima sa însemnare din preziua dispariţiei, unde Pessoa încă se mai întreabă ce surprize îi mai poate aduce „ziua de mâine“.

Este evident că tânărul student de 18 ani, revenit în ţară, înscris la Litere, apoi la Filozofie, nu prea atras de programul didactic, dar deja frecventator asiduu al bibliotecilor se decide la început să ţină un jurnal minimalist, un fel de ghid personal. Pessoa consemnează aici lacunar, iar apoi uită de jurnal multă vreme, mai cu seamă lecturile de la acea dată, uneori şi întâlnirile cu diverşi cunoscuţi sau micile evenimente din sânul familiei. Dar în tot acest timp apar episodic sau se conturează şi diverse proiecte de creaţie. Încă nu este un jurnal de idei, nici unul confesiv, şi nici nu se citeşte aici

plăcerea autorului de a fi descoperit somptuozitatea diaristicii, care i se va revela pe măsură ce va parcurge jurnalul lui Amiel (iar influenţa acestuia va sta la baza *Cărţii neliniştirii*). Dar acum Pessoa pune în aplicare un vast plan de lecturi, iar noi asistăm la o adevărată bulimie, încă din primele pagini: Kant şi presocraticii citiţi şi conspectaţi asiduu, aproape simultan, Thackeray, Byron, Keats, Schiller (din care şi traduce, dacă tot a început să studieze şi germana), Aristotel, Tennyson, Shakespeare, Weber, Jules Verne, Rousseau, Molière, Guerra Junqueiro şi mulţi alţii. În paralel cu aceste lecturi apar câteva noi planuri grandioase, iar referinţele la ele se înmulţesc. Pessoa îşi doreşte, de pildă, să aştearnă pe hârtie propria sa *Metafizică* deşi încă nu împlinise 19 ani, continuă în engleză proza *The Door*, adaugă noi pagini pentru heteronimul Charles Robert Anon, care se manifestase prolific în anii precedenţi, scrie tot în această perioadă mai multe texte în franceză, unele dintre ele atribuite heteronimului Jean Seul (ele se regăsesc în partea a doua a prezentei antologii). Continuă să-l îmbogăţească şi pe Alexander Search, figură pessoană de multă vreme activă, iar jurnalul particularizează uneori agitaţia altor „figuri“, încă neajunse la individualitatea heteronimilor de mai târziu, cu diverse texte fulgurante (despre care nu ştim precis dacă făceau parte din jurnal, dar editorii lui Pessoa procedează bine păstrându-le în acest context). Toate acestea degajă o surprinzătoare energie, ea pune în umbră scepticismul şi spiritul critic al tânărului Pessoa, sau foarte puternica lui înclinaţie de a fi dezamăgit de tot ceea ce îl înconjoară.

Dar din 1907, după ce falimentase proiectul tipografiei Íbis iar viaţa lui devenise tot mai precară, încep să se adune în jurnal, chiar dacă unele dintre ele atribuite câte unui substitut de-al său, însemnări tot mai amare, chiar disperate. Cu un an mai devreme Pessoa părea resemnat scriind

că nu mai spera să „lege“ vreo prietenie, pentru că îi vuia capul de proiecte: voia să scrie poeme în engleză împotriva religiei, un pamflet împotriva pedepsei cu moartea, altul împotriva pedepselor corporale în închisori; un tratat despre republică, altul despre revoltă, iar la un moment dat îşi propunea să citească câte două cărţi pe zi – una de poezie şi alta de ştiinţă sau de filozofie. Era perioada intensă a căutării propriei identităţi, confirmată inclusiv de episodul scrisorii prin care Pessoa îl soma autoritar pe parohul familiei să-i dea socoteală cum de şi-a permis să-l boteze pe copilul Pessoa fără să-i fi cerut la acea dată consimţământul!

Dar şi semnele de revoltă încep să se acumuleze (unele îi sunt atribuite „anonimului“ Anon), dilemele acneice încep să devină „ameţeală morală“, vertij al trăirilor interioare. Sentimentul că nu e „înţeles“ de nimeni tinde să-l domine pe acest Pessoa, el pare că cerşeşte compasiune şi solidaritate sau dă impresia că se află în căutarea „altuia“, un altul care să nu fie doar una dintre variantele de alteritate ale eului său. Diaristul vorbeşte acum făţiş despre „timiditatea“ lui socială, despre singurătatea apăsătoare, inclusiv despre absenţa vreunei iubite. Sentimentul inadecvării la societate devine dominant, autorul jurnalului se compară cu Rousseau, are tot mai multe reproşuri de făcut societăţii portugheze, înmulţeşte accentele sale de dezgust şi se delimitează permanent de semenii săi. Pessoa devine un fel de om revoltat care îşi descrie cu minuţie crizele, mai degrabă reale decât inventate, i se pare că totul este „incoerenţă şi schimbare“, iar aşa ceva îl obligă şi pe el să forţeze limitele, să intre într-o frenezie a experienţelor: „Sunt plin de furie. Aş vrea să înţeleg totul, să ştiu totul, să realizez totul, să mă bucur de tot, să sufăr pentru tot, da, să sufăr pentru tot“. E tentat de exerciţii de extaz sau de misticism patriotic, dar face şi crize

de inadecvare la literatură, susţinând că ar vrea să se elibereze de sub „tirania artei literare“ spre a-şi găsi trăirea personală, „plenitudinea“ prin „asumare“ de sine. Vedem deja în aceste „note personale“ dezvoltându-se şantierul pentru *Cartea neliniştirii*, dar şi patul germinativ al atâtor paradoxuri cu care Pessoa a făcut risipă prin toate textele sale. El care devenise o sumă a propriilor sale ficţiuni scrie superbul enunţ: „O spadă cântăreşte mai mult decât ideea de spadă“, de parcă i-ar fi reproşat ficţiunii tocmai vina de a fi imaterială. Un Pessoa care îşi reproşează el însuşi disponibilitatea de a produce ficţiuni, simulând că preferă fierul rece al spadei, şi nu ceea ce simbolizează ea, este, de fapt, un paradox înmulţit cu el însuşi, un megaparadox. Doar că aproape pe aceeaşi pagină acelaşi diarist se percepe pe sine ca eu multiplu devenit „soţie ideală“ pentru sine însuşi, iar în cazul acesta ficţiunea pare să-l reconforteze.

Chiar dacă Pessoa nu ne lasă prea mult să-i vedem adevărata natură (iar în cazul său nu putea fi nici „adevărată“, nici una singură), deducem din aceste pagini de jurnal dificultăţile existenţiale ale unei fiinţe torturate, asaltată de singurătate, de timiditate şi de o mare pudoare. Despre această pudoare există mărturii ale contemporanilor; prietenii ştiau că în preajma lui Pessoa dă dovadă de mare nedelicateţe cineva care utilizează termeni mai cruzi sau imagini grosolane. Omul era paralizat chiar şi de agresivitatea verbală care nu îl viza direct. O mare sfială se deduce şi din scrisorile către Ophélia, culminând cu momentul de jenă în care Pessoa insistă să pună capăt plimbărilor pe sub balconul iubitei, oripilat să constate că ea putea să transforme această etalare (sfioasă, chiar dacă infantilizată) a sentimentelor sale într-un moment „monden“, ofensator pentru spiritul pessoan. Putem crede că momentele de criză şi de vacuitate, frica de nebunie despre care a

scris de mai multe ori, sau acea teribilă alunecare în confuzie, când îi scrie Ophéliei că ar fi fost „înlocuit“ cu Álvaro de Campos, erau reale. De altfel, şi tinerii săi admiratori de la Coimbra, cărora Pessoa le fixase la un moment dat o întâlnire la Lisabona spre a face cunoştinţă, confirmă că maestrul li s-a prezentat confuz şi sibilinic, acuzând aceeaşi substituire cu heteronimul său.

Nu de dragul unui simplist exerciţiu de psihologie reţinem aici asemenea aspecte, ci pentru că trebuie să subliniem o paradoxală evidenţă. Acelaşi timid, delicat, retractil, complexat, resemnat şi pudic personaj social introvertit este autorul unor manifeste şi scrieri intenţionat „scandaloase“, ce s-au repetat pe tot parcursul vieţii publice a poetului Fernando Pessoa. Este un proces de compensaţie care trebuie să ne intereseze în cel mai înalt grad. Dar nu pentru că ar satisface o banală simetrie previzibilă – cel timid poate deveni cel mai temerar, cel sfios poate deveni un mare insurgent, poate chiar un dărâmător de bariere şi convenţii, prin posibilitatea exutorie pe care i-o oferă literatura. Nimic nu e aşa de simplu în cazul lui Pessoa. Antologia aceasta vrea să pună în evidenţă faptul că Fernando Pessoa a fost şi unul dintre spiritele cele mai contrariante ale epocii sale, iar această permanentă dinamitare a banalităţii, a ideilor convenţionale curente, a locurilor comune şi a prejudecăţilor, în situaţii în care devenea evidentă şi plăcerea lui de a provoca, de a intriga, este tot un aspect particular al multiplicării sale în cele peste o sută de ipostaze de autori, mesagerii unei revoluţii spirituale pe care el o dorea „imperială“.

De altfel, încă din primele articole despre „viaţa care trece“ el pledează pentru mai multă „indisciplină“ în societatea portugheză. Şi nu e vorba doar de „neliniştirea“ creatoare, ci de o adevărată rebeliune spirituală – alta decât

rebeliunile sociale mânate de idei socialiste sau bolşevice! –, o rebeliune ca un exces de imaginaţie sau de visare, sau chiar o rebeliune „retro“, cum am spune astăzi. Căci Pessoa este singurul teoretician al modernismului care poate concepe „interiorizarea“ imaginaţiei ca pe o tentativă revoluţionară de recuperare a spiritului „grec“, misiune obligatorie, în opinia lui, pentru aceşti greci ai latinităţii care ar fi portughezii. Fireşte că repetatele rafale de paradoxuri îl destabilizează repede pe cineva neobişnuit cu spiritul de contradicţie prolific şi intens cultivat al lui Pessoa. El afirmă că numai fiinţele superficiale au convingeri profunde, tot el îngroaşă nota susţinând de la bun început că omul modern, cel cu o inteligenţă „fără perdele“ e chiar obligat să-şi schimbe deseori opiniile sociale, politice, religioase; dar nici nu trebuie să dea dovadă de prea multă imaginaţie, căci „fiinţele cu imaginaţie excesivă suferă de boala de imaginaţie“. Înţelegem deci că tot aşteptând să vadă apariţia unui „indisciplinator“ al portughezilor, Pessoa chiar trece el însuşi la fapte, provoacă şi scandalizează cu graţie. Aveţi credinţe politice, religioase sau care ţin de natura justiţiei sociale? Puteţi să le aveţi, dar trebuie să ştiţi că ele sunt doar manifestări „plebee“ ale esteticii, căci adevărul faptelor este inferior adevărului artistic, asa cum celebritatea ţine tot de spiritul plebeu grosolan (idei care vor face apoi subiectul vastului eseu despre celebritatea lui Erostrat, de la sfârşitul acestei cărţi). Bună ar fi o „anarhie portugheză“ permanentă, care să accepte „trădarea“ ca pe o manifestare firească a… individualismului (sau chiar trădarea ridicată la rang de „opinie“ politică): ar putea fi salutată şi constituirea unei „Asociaţii de Clasă a Monarhiştilor“ – ce superbă condensare de ironie în această caragialiană „soţietate“! – numai că aici Pessoa nu se mai poate abţine, iar ironia lui muşcă adânc. A compara timida asociaţie

a monarhiştilor portughezi cu „sindicatul“ şoferilor, şi a observa cât de începători sunt încă monarhiştii în „industria monarhică“ depăşeşte ceea ce putea suporta societatea bine aşezată chiar de la un provocator „neserios“ ca Pessoa. Aşa că sarcasticul, ironicul dar şi extrem de spumosul cronicar trebuie să-şi înceteze cronicile la ziar. I se trânteşte uşa în nas. Dar Pessoa îşi atinsese scopul: indisciplinase!

Iar scandalurile provocate deliberat de acest delicat şi timid autor pe poeme elisabetane nu sunt chiar puţine. Manifestul *Ultimatum* a fost un scandal, textul compus pentru apărarea Masoneriei şi a societăţilor secrete în general, văzute ca forme de manifestare a spiritului în perfectă concordanţă cu libertăţile democratice fundamentale, va fi tot un scandal, precedat, iată, de acest ciudat manifest cu aspect de satiră, care este *Bancherul anarhist*. Despre ce e vorba aici? Pur şi simplu despre un simulacru de dialog platonician pe tema libertăţii în „sistemul burghez“, imensă parodie de sofism combinat cu un manifest ultraretrograd – paradoxală facondă a unui soi de impostură avangardistă, în care Pessoa ne ademeneşte cu demonstraţii de logică glisantă, pentru a ajunge la concluzia că suprema destabilizare „anarhică“ a societăţii nu poate fi decât îmbogăţirea individului, a „bancherului“, pe seama acesteia. În treacăt fie spus, unii dintre noi vom savura consideraţiile despre înfăptuirea revoluţiei sociale fără „dictatură revoluţionară“, sau diatribele împotriva nătărăilor care apără „dictatura proletariatului“; sau chiar concepţia ce afirmă că societatea burgheză este liberă doar când acumulează bani, „eliberată“ atunci de orice ficţiune socială, trăind un soi de beatitudine a libertăţii… pragmatice. Aici, dar şi în bizarul text ce se vrea o pledoarie pentru „dictatura militară“ în Portugalia, de nu cumva chiar în toate textele lui Pessoa care abordează aspecte politice contemporane găsim, aproape întotdeauna, cele

mai năstruşnice profesiuni de credinţă. Dar imediat şi contrariul lor. Probabil că sfânt rămâne pentru Pessoa numai proiectul celui de al Cincilea Imperiu, cel al spiritului, iar în largul lui acest autor se simte bine numai străbătând aleile cu brumă ale unui castel romantic închipuit, ce va fi aparţinut fie dispărutului rege portughez Sebastian, fie nebunului Ludovic al II-lea al Bavariei – ambii monarhi ai visului şi utopiei. În rest, nimeni nu poate afirma cu certitudine că Pessoa ar fi fost pentru monarhia absolută sau pentru cea constituţională, pentru dictatura militară sau pentru o republică parlamentară, şi cu atât mai puţin pentru orice formă de autocraţie sau dictatură proletară. Iar regimul salazarist al „statului nou“ l-a detestat tot aşa cum detestase revoluţia bolşevică, şi nu este el de vină că unii l-au trecut la capitolul naţionaliştilor numai pentru că scrisese acel fomidabil *Mesaj* în care preamăreşte o sinteză personală de Portugalie istorică şi mitică. La drept vorbind, o spune el însuşi, cea mai atacată este libertatea celor „oprimaţi de ficţiunile sociale“ – deci libertatea absolută înseamnă vacuitate ideologică. Oare ideologia *bancherului anarhist* nu exprimă tocmai starea noastră actuală, cea de expectativă dezabuzată, după dispariţia marilor ideologii care au frământat istoria veacului trecut? Şi nu este o ironie tipic pessoană, ce pare să se împlinească postum, faptul că în sofistica bancherului cu opinii „ştiinţifice“ nimeni nu se poate elibera pe sine decât îmbogăţindu-se; ai zice că Pessoa ghicise în horoscoapele sale globalizarea capitalistă de astăzi – starea de beatitudine transnaţională în care eşti obligat să scapi, să te eliberezi de problema banilor tocmai acumulându-i? Fabuloasă parodie sofistică, antimarxistă şi antiplatoniciană… Numai Pessoa se putea gândi la aşa ceva.

Extrem de curajos este Pessoa nu doar când apără francmasoneria, ci şi când intră în miezul

unor subiecte controversate care agitau şi opinia publică portugheză. Mediocrul poet rus Eliezer Kamenezky a avut noroc de o splendidă prefaţă din partea lui Pessoa, pentru insignifianta sa culegere de versuri *Alma errante*, nu fiindcă îl dădea talentul afară din casă, ci pentru că era un evreu slav, reprezentant al unei minorităţi puse la stâlpul infamiei sub o dublă învinuire: de a fi evreu şi de a fi slav. Iar Pessoa atacă fără ocolişuri şi ideea comună ce susţinea că evreii au adus Revoluţia Bolşevică, dar şi pe cea care o precedase: că masonii au pavat drumul pentru Revoluţia Franceză. Pessoa recurge la obişnuitele sale volute sofistice pentru a demonta aceste idei, şi chiar ajunge la performanţa de a demonstra că identitatea iudaică este un triplu rezultat al materialismului ei, devenit spiritualitate, trecând cu această ocazie în revistă, din nou, istoria unor doctrine ezoterice atât de fascinante pentru el. Iată-l ajungând chiar să „scuze“ propensiunea egalitaristă a iudaismului, explicând că ea poate eşua într-o aplicaţie monstruoasă, ca în cazul Revoluţiei Ruse, dacă ideile egalitariste sunt difuzate în masele „semisălbatice“ îndelung asuprite şi ignorante.

Iar compatriotul său António Botto a avut parte de un noroc asemănător. Brusc el a devenit reprezentantul celor care iubesc frumuseţea „fără restricţii morale“ datorită faptului că Pessoa se simţea obligat să apere un poet homosexual ajuns ţinta unor atacuri extraliterare josnice, fiindcă îşi manifestase „gustul pentru frumuseţea masculină“. Până la urmă, nu ştim care ar fi „idealul“ esteticii lui Botto, iar din întreaga carte recenzată, Pessoa nu citează nici un vers. Dar este emoţionantă nota fraternă de la sfârşitul articolului, remarca despre nostalgia şi tristeţea acestui „estet grec“ aflat într-un „îndepărtat exil“.

Textele scrise în franceză prelungesc plăcerea lui Pessoa de a investiga zone ce ţin de sexualitate

sau de moralitatea publică, pe jumătate din curiozitate, pe jumătate din aceeaşi dorinţă de a scandaliza. Numai aşa se explică puţinele pasaje scatologice, aproape incredibile sub pana lui Pessoa, chiar dacă declinate unor heteronimi. Ezitările de ton şi chiar ezitările apropierii de asemenea subiecte indică faptul că Pessoa nu se simţea chiar în largul lui pe acest teren. În privinţa Franţei „depravate“, se vede bine că descrierile unei societăţi sibarite sunt doar palide reverberaţii din lecturi. Mai interesant este tonul lor, tonul de satiră socială – de unde se deduce că, aşa cum Pessoa parodiase dialogul şi argumentaţia de tip sofistic, în *Bancherul anarhist*, aceste scrieri încearcă satira în limba franceză, oarecum în stilul deja folosit pentru *Ultimatum*.

Contrariantă, inexplicabilă este şi participarea lui Pessoa la farsa pusă la cale de ezoteristul britanic Alister Crowley. Înscenându-şi dispariţia într-o grotă marină de pe litoralul atlantic portughez, acesta urmărea doar să îşi facă o originală „publicitate“ în Portugalia, adăugând-o reputaţiei internaţionale nu tocmai recomandabile pe care deja şi-o construise. Putem fi siguri că Pessoa a fost abuzat. Britanicul, care nu era un idiot şi nici un incult, intuise bine potenţialul de notorietate pe care putea să i-l aducă asocierea lui Pessoa. Şi probabil a bănuit că acest ciudat personaj al literaturii va intra în jocul farsei sale numai de dragul de a confirma şi astfel că nu există delimitări ferme între ficţiune şi realitate. Într-un fel, Pessoa şi-l însuşise pe Crowley ca posibil heteronim, sau ca pe un posibil erou de roman, din numeroasele proiecte de romane poliţiste sau de filme de acţiune pe care le schiţa în aceeaşi perioadă. Cea mai bună dovadă este interviul real despre dispariţia magului britanic, pe care îl acordă Pessoa unui ziar (cu sau fără complicitatea reporterului?). Nu e un interviu obişnuit, e schiţa unui început de roman.

Informaţia este distribuită cititorului cu ţârâita şi nu se ajunge la nici o concluzie. În schimb, se adună tot mai multe detalii divagante, i se dă cazului anvergură internaţională, sunt convocate mistere care nu au nimic de-a face cu banalul fapt divers, se pregăteşte atmosfera de paradox şi irealitate în care poate să evolueze un roman de mistere, indiferent care ar fi subiectul. Tehnica aceasta, pe care o stăpâneşte numai un bun prozator, adică amânarea informaţiei pentru a menţine tensiunea narativă şi participarea cititorului, este aplicată magistral în povestirea *O cină foarte originală*. Faptul că putem deduce influenţa lui Edgar Allan Poe sau pe cea a lui Barbey d'Aurevilly din *Les Diaboliques* este fără importanţă. Şi acest text ilustrează un subiect „scandalos", dar şi o nouă experienţă heteronimică, tipic pessoană şi străină de Pessoa, în acelaşi timp.

Erostrat este pur şi simplu unul dintre marile texte ale literaturii din toate timpurile. S-ar zice că el explodează, cu un devastator efect, mai mult în epoca noastră decât pe vremea lui Pessoa. Noi, cei de azi, avem convingerea maladivă că anonimatul este infernul şi recurgem la cele mai ingenioase stratageme ca să arătăm pur şi simplu că existăm, indiferent cum sau cât de intens. E noutatea tristă a gloriei în papuci de casă. Iar textul lui Pessoa ironizează cu blânda lui superioritate mediocrul epigonism modern. Nici nu se mai poate să rămâi un anonim absolut în epoca facebook, când se ajunge la „democratizarea" celebrităţii prin golirea ei de orice conţinut. Pe vremea lui Pessoa ieşirea din anonimat era o excepţie, societatea încă nu luase tangenta globalizării şi nu exista teribila presiune egotistă de azi. Chiar şi pe vremea vechilor greci, Erostrat, cetăţean anonim al oraşului Efes, ştia că trebuie să provoace cel puţin stupoare şi indignare generală, dar chiar şi mânia zeilor, dacă nu putea forţa ieşirea din anonimat

prin tradiţionalele fapte eroice sau de merit excepţional. Dar Erostrat era o excepţie în acea societate care se împăca perfect cu anonimatul colectiv. A dat foc templului zeiţei Diana, una din cele şapte minuni ale lumii antice. Efesenii au interzis apoi pur şi simplu pronunţarea numelui piromanului, şi tocmai prin interdicţie i s-a răspândit faima neagră, iar numele lui a rămas gravat în capricioasa marmură a celebrităţii. Iată tema acestei elaborate cogitaţii pessoane, dar vedem şi o interesantă răsturnare de situaţie, ca să nu uităm cine este Pessoa. Eseul pare chiar autoreferenţial. În aparenţă, Pessoa îşi incendiază mereu propriile sale creaţii, în momentul în care ele încep să se edifice sau să devină „temple“. În realitate, el detestă celebritatea despre care simte că l-ar expune şi mai mult vieţii active, cea care îl îndepărta de somptuoasa viaţă a visului, exilul său permanent. Pessoa chiar s-a complăcut într-un masiv anonimat: mai bine de jumătate din opera lui a fost editată postum, şi recuperarea ei încă nu s-a încheiat. Asta nu îl împiedica să-şi imagineze „extazul de regrete“ care îl va fi încercat pe acelaşi Erostrat în momentul vâlvătăii.

Să nu trecem prea repede chiar peste noutatea acestei teme, o altă variantă de „scandal“ în seria subiectelor iconoclaste pe care le-a privilegiat Pessoa. E suficient să observăm concluziile paradoxale spre care împing aceste fragmente, chiar dacă de multe ori autorul lor nu se opreşte să dezvolte toate ideile avansate. Pescuim la întâmplare: „oroarea“ ritului de iniţiere la templieri, faptul că Pessoa depistează sacrificii mediocre şi celebrităţi vicioase, faptul că civilizaţia contemporană este un Paradis „gol“, în comparaţie cu civilizaţia vechii Grecii, iar arhanghelii creştinismului păzesc inutil porţile acestuia… Ni se vorbeşte despre barbaria omului modern, despre „frustrarea“ paradoxală pe care o antrenează celebritatea, despre universalitatea

„limitată“ a unora dintre genii, sunt depistate şi analizate alte cazuri moderne de celebritate „frauduloasă“, sunt convocaţi mari poeţi cu care uneori Pessoa dă de pământ, pentru ca tot el să-i ridice din colb şi să-i mângâie cu capricioasele sale rafale de intuiţie; asistăm la o permanentă pulverizare de remarci ingenioase, dar şi la maniacala lor înşiruire în sistem, în paragrafe şi subparagrafe de care contabilul Pessoa se plictiseşte brusc şi-i trece tocul de scris nervosului, prăpăstiosului poet; cel care, înainte de a contempla stingerea acestor focuri de artificii ţine să ne asigure că el rămâne… „o vigilenţă a nefericirii cu grijă privind peste lucrurile ce lipsesc din viaţă“.

DINU FLĂMÂND

Note

1. Fernando Pessoa, *Eu Sou uma Antologia, 136 autores fictícios*, ediţie de Jerónimo Pizarro şi Patricio Ferrari, Editura Tinta-da-China, Lisboa, 2013. Pessoa însuşi declarase într-un poem din 1932: „Eu sunt o antologie“, iar cei doi autori o realizează acum, oferind un extraordinar instrument de lucru. Din cele peste 30 000 de file parcurse atent au fost reţinute doar 136 de nume folosite de Pessoa, din peste 200 posibile; şi numai acelea care pot fi identificate cu un fragment sau cu un proiect, indiferent dacă ele au fost sau nu finalizate. Pizarro şi Ferrari pun în evidenţă un „teatru existenţial“ extrem de mobil în care procesul de maturizare a unor proiecte s-a produs prin ramificarea acestor personaje-autor, „figuri“ devenite apoi „heteronimi“ în cele trei cazuri celebre, unele dispărând pentru a da naştere altora, într-o mare varietate tipologică, într-un proces de ficţionalizare, impersonalizare, imaginare, anonimat, alteritate, simulare, interludiu, multiplicare ş.a pe care cititorul îl poate astfel reconstitui singur.

2. Comparaţia Faust/Pessoa cu similarele lor situaţii amoroase a fost făcută recent de Eduardo Lourenço, *Amor e Literatura*, în revista *Jornal de Letras*, nr. 1112, 15.05.2013, referinţă la care revenim la capitolul respectiv. El afirmă că intervenţia „diabolică“ a lui Campos era inevitabilă ca să îl „elibereze“ pe Pessoa de relaţia platonică imposibilă adăugând: „Cine îşi poate imagina un dialog

între un emul al lui Lautréamont şi o tânără burgheză, pe cale de emancipare, e drept, dar pentru care doar căsătoria canonică era sinonimă cu succesul şi fericirea?“ Să nu uităm că diabolicul heteronim a scris şi acea sarcastică poezie despre „ridicolul“ tuturor scrisorilor de amor, recunoscând doar că ridicolul are un anumit farmec de accent „proparoxiton“.

Scrieri autobiografice

Dar ce altceva este omul însuşi decât o insectă oarbă şi fără noimă bâzâind pe o fereastră închisă? Instinctiv el presimte că, dincolo de geam, există o lumină mare şi există căldură. Dar este orb şi nu o poate vedea; şi nici nu poate vedea că ceva se interpune între el şi lumină. De asta se forţează nebuneşte să se apropie de ea. Se poate îndepărta de lumină, dar nu reuşeşte să se apropie de ea mai mult decât îi îngăduie geamul. Cum va putea Ştiinţa să-l ajute? Ea poate să descopere neregularitatea şi protuberanţele specifice sticlei, să constate că aici e mai groasă, acolo mai subţire, aici mai zgrunţuroasă, acolo mai fină: cu toate acestea, dragă filozofule, oare până în ce punct se apropie el de lumină? Care este cea mai îndepărtată limită până unde poate el să vadă? Eu totuşi cred că omul de geniu, poetul reuşeşte oarecum să străbată sticla şi să iasă în luminozitatea din exterior; dar chiar dacă simte el căldura şi satisfacţia de a fi mers mai departe decât toţi oamenii, oare nu continuă şi *el* să fie orb? Va fi fiind el mai aproape de cunoaşterea Adevărului veşnic?

Lăsaţi-mă să-mi duc metafora puţin mai departe. Sunt unii care se îndepărtează de sticlă în direcţia greşită, mergând înapoi; dar, când se trezesc departe de ea, strigă să-i audă cei din jur: „Am străbătut-o“.

Eram cândva un poet animat de filozofie, nu un filozof cu facultăţi poetice. Îmi plăcea să admir frumuseţea lucrurilor, să dezvălui, în imperceptibil şi prin ceea ce este minim, sufletul poetic al universului.

Poezia Terrei nu este niciodată moartă. Putem spune că erele trecute erau mai poetice, dar nu putem spune că […]

Poezie există în toate – în pământ şi în mare, în lacuri şi în malurile râurilor. Există şi în oraş – să nu tăgăduiţi – este un lucru evident pentru mine aici unde stau aşezat: există poezie în masa asta, în hârtia asta, în călimara asta; există poezie în trepidaţia vehiculelor pe străzi, în fiecare mişcare infimă, obişnuită, ridicolă a unui muncitor care, pe cealaltă parte a străzii, vopseşte firma unei măcelării.

Simţul meu interior domină atât de puternic celelalte cinci simţuri încât văd lucrurile acestei vieţi – de asta sunt convins – altcumva decât ceilalţi oameni. Există – exista – pentru mine o imensă semnificaţie în ceva la fel de ridicol cum sunt cheia unei uşi, un cui în perete, mustăţile unei pisici. Există, pentru mine, o deplinătate de sugestie spirituală într-o găină cu puii ei traversând semeaţă şoseaua. Există pentru mine un înţeles mai profund decât temerile omeneşti în mirosul unui lemn de santal, în vechile cutii de conserve dintr-o groapă de gunoi, într-o cutie de chibrituri căzută în rigolă, în două hârtii murdare care, într-o zi cu vânt, se rostogolesc şi se urmăresc pe stradă în jos.

Fiindcă poezia este uimire, admiraţie, ca a unei fiinţe căzute din cer ce devine total conştientă de cădere, uimită de ceea ce vede. Sau cum i se întâmplă cuiva care ar cunoaşte sufletul lucrurilor şi s-ar strădui să-şi amintească această cunoaştere, aducându-şi aminte că nu aşa le cunoştea, nu sub aceste forme şi nici în aceste condiţii, dar neamintindu-şi nimic altceva.

Artistul trebuie să se nască frumos şi elegant; fiindcă cel care iubeşte frumuseţea nu trebuie, el însuşi, să fie lipsit de ea. Şi este, cu siguranţă, o teribilă durere pentru un artist să nu găsească deloc, în sine însuşi, ceea ce caută cu înfocare. Cine, privind portretele lui Shelley, Keats, Byron,

Milton şi Poe, se mai poate mira că ei sunt poeţi? Toţi erau frumoşi, toţi au fost iubiţi şi admiraţi, toţi au găsit în iubire căldura vieţii şi încântarea cerească, atât cât oricare poet, sau chiar oricare om, le poate avea.

JURNAL (început la 15 martie 1906)

15 martie

Cursul superior [de Litere]: geografie şi engleză. Biblioteca Naţională; citit *Logica* lui Aristotel, tradusă de J.B. Saint-Hilaire. Înapoiat acasă la 3.30. Gândit la o disertaţie despre drepturile femeii şi la o argumentaţie satirică în favoarea prostituţiei masculine. Început *Door*[3]. Citit o carte despre fizionomie. Luat masa la 4.30. Plimbat pe stradă până la 9.30.

16 martie

Zi liberă. Regele s-a întors de la Madrid. Citit puţin despre fizionomie. Biblioteca închisă, evident, de aceea nu m-am putut duce să continui să citesc *Organon.* Zi călduroasă, foarte călduroasă, la fel ca ieri. Citit Tennyson. Plimbat pe stradă, spre seară, cu Cochado Torres[4]. Înapoiat la 9.30. Jucat loto până la ora ceaiului. Dificultăţi la execuţia finală a lui *Jacob Dermot*[5]. Pe Bulevard, gândit la un poem în care să includ *Revolta.*

17 martie

Nu m-am dus la cursuri. Pedrouços la 4[6]. Am fost la Biblioteca Naţională ca să citesc *Organon* de Aristotel. Rămas peste noapte la Pedrouços.

18 martie

Duminică. La Pedrouços. Lungă plimbare pe jos cu mătuşa Maria. Altceva n-am mai făcut. Rămas din nou peste noapte.

19 martie

La Pedrouços. Luni – zi liberă. Aniversarea mătuşii Anica. Cină de familie la Pedrouços. Întors acasă seara. Nu am făcut nimic.

20 martie

Acasă, la Lisabona. Nu s-au ţinut cursuri – zi liberă, punte între două zile libere. Biblioteca Naţională. Reflecţie despre Categorii pentru proiectul meu de *Metafizică.* Mare satisfacţie: soluţia e foarte aproape. Căderea guvernului[7], motiv pentru care o mare parte a *Revoltei* nu mai are rost. Şi ce dacă; o voi scrie în apărarea Republicanismului. Stabilit o clasificare a Categoriilor în trei; mare parte a problemei este astfel rezolvată. Trebuie să mai determin subdiviziunile Categoriilor. Prezentat, întâmplător, de către dr. Ferraz, părintelui Sena Freitas[8], pe timpuri mare polemist. I-am observat fizionomia. Nas scurt şi combativ, lat la vârf; buze subţiri, bărbie pătrăţoasă. Înclinat spre josnicie şi obscenitate, cum am putut nota în cele cinci minute cât a durat convorbirea. Ferreira & Oliveira[9] seara; nu era nimeni acolo cu care să stau de vorbă ori să mă plimb.

21 martie

Ultima zi liberă fără cursuri. Stat în casă toată ziua. Început *Cercul vieţii*. Scris *Balada regelui Gondomar*[10], împotriva războiului şi a religiei. N-am reuşit să continui *Door*. Continuat un poem pentru *Revolta.* Început *Note despre nasuri*[11]. Schiţat un scurt poem despre Shakespeare.

22 martie

Prima zi de cursuri după zilele libere – geografie şi engleză – zi plicticoasă şi stupidă. Seara stat acasă (ba nu – ieşit şi întors la ora 9). Pe urmă scris disertaţia despre Alceste, Philinte şi Célimène[12] pentru curs, ora de franceză. Stat treaz până la 2.30 cu chestia asta blestemată. Mereu las totul pe ultimul moment.

23 martie

Curs – franceză. N-am stat la filologie – care de altfel nici nu s-a ţinut. Plimbat cu Rebelo[13] prin tot oraşul. Seara, încă o raită cu Rebelo; ciocnit cu o gaşcă de idioţi cu minţi josnice şi convenţionale. Tinereţe şi sănătate, fără îndoială.

24 martie

Curs – istorie; plicticos, deşi Ramos are haz. Aşezat între doi membri ai aristocraţiei; diagnostic: degenerare (inferioară). Dus pe jos la bibliotecă împreună cu alţi tipi convenţionali (de astă dată din clasa inferioară, cum se spune); sunt cu toţii convenţionali, chiar dacă nu-s aristocraţi. Biblioteca: Weber, *History of European Philosophy*: Şcoala ionică, Thales, Anaximandru şi Anaximene. Carte foarte bine scrisă, luat notiţe. Teoria lui Thales, pur primitivă; cea a lui Anaximandru, mult mai profundă şi mai adevărată; cea a lui Anaximene, o materializare, cum ar fi fost de aşteptat, a teoriei maestrului său. Seara, la Coliseu[14] – spectacol Antonet şi Walter[15]. Splendid, am râs mult. Vorbit cu vreo câţiva inşi despre care credeam că nu sunt convenţionali şi i-am găsit la fel de profund sclavizaţi ca orice alt sclav. Nu mai sper să leg vreo prietenie *aici*; voi căuta să plec cât mai repede posibil.

25 martie

Stat în casă. Duminică. Developat şi copiat (sau, mai bine zis, văzut cum se developează şi copiază) fotografii (mici) de grup şi cu mine singur; făcut o fotografie în costum exotic cu Mário[16] şi asistat la developarea şi copierea ei. Nu am făcut absolut nimic.

26 martie

Curs: franceză şi filologie. Nu s-a întâmplat nimic special. Dus în Baixa cu Rebelo. Plimbat pe acolo. Nu am făcut absolut nimic.

27 martie

Curs: geografie şi engleză. Zi plicticoasă, ca de obicei. Pe urmă, bibliotecă. Citit *History of Philosophy* de Weber, acum studiez şcolile ionică şi eleatică. Trebuie să mai văd şi alte istorii, să compar şi să iau notiţe. Seara mers în Baixa; nimic ieşit din comun. Trebuie să citesc mai multă poezie, ca să neutralizez puţin efectul filozofiei pure. Nu am făcut nimic.

28 martie

Am lipsit de la curs; o să lipsesc şi mâine; s-a programat un exerciţiu scris la geografie şi nu ştiu absolut nimic în materie. Urăsc orice lucrare impusă. Biblioteca Naţională; continuat să citesc *History* de Weber; tot mai studiez şcoala eleatică. Proiect de călătorie în Anglia. Nu am bani; trebuie să fac rost. Mai întâi trebuie să fiu operat: circumcizie. Nu foloseşte la nimic să mă duc în ţări străine fără să fi remediat acest rău. Continuat *Door*. Cum am să reuşesc să-mi dactilografiez lucrările? Trebuie să mă gândesc la asta.

29 martie – 1 aprilie

Ocupat cu cursul şi simplă meditaţie, fără lectură. Găsit nişte argumente pentru *Metafizica* mea.

2 aprilie – luni

Aniversarea Mariei[17]. Zi fierbinte, înăbuşitoare; nu am făcut absolut nimic.

3 aprilie – marţi

Curs: geografie, engleză. Povara lucrului impus atârnă tot mai greu. Nu m-am putut duce la bibliotecă, pentru că a trebuit să-l ajut pe Sardoeiro[18]. Am făcut-o cu dragă inimă. Scris *Thy Will be Done*[19], compoziţie satirică.

Miercuri 4 aprilie până miercuri 11 aprilie

Nu mi-am ţinut jurnalul. Nu am scris nimic *cu chef*. Citit *Vanity Fair*, *Voyage to the Moon* şi jumătate din *Round the Moon* de Jules Verne.

Continuat *Door*. Încă vreo câteva argumente pentru *Metafizica raţională.* Gândit la planul pentru *Stolen Document*, versiune corectată a lui *Purloined Letter* de Poe, care va trebui să fie scrisă ca o presupusă relatare adevărată a cazului scrisorii furate.

Joi, 12 aprilie

Săptămâna Mare. Vizitat pe Cochado Torres, care scrie la micul său roman. Continuat *Door*. Decis să scriu, înainte de *Sub umbră*, o carte de poeme în engleză atacând religia etc., de vreme ce poemele combative pe care le-am scris, după cum cred, sunt improprii să fie publicate împreună cu poeme lirice în volumul *Sub umbră*[20]. Trebuie să continui *Revolta.*

Proiectat să încep să scriu o lucrare în engleză împotriva pedepsei cu moartea[21] şi, poate, împotriva maltratărilor din închisori. Trebuie să citesc despre liberul-arbitru ca să pot ataca pedeapsa cu moartea.

Citit puţin din Rousseau (*Inégalité [parmi les hommes]*) şi început să citesc Guerra Junqueiro (*Bătrâneţea părintelui veşnic).*

Vineri 13 până marţi 17 aprilie

Lucrat relativ puţin. *Câteva poeme pentru prima mea carte de versuri în engleză* (adică nu *Delirium*, ci *Death of God*[22]). Proiectat tratat revoluţionar *Pentru Republică* de scris într-un limbaj simplu şi publicat imediat după *Revolta.* Găsit câteva argumente pentru *Metafizica* mea. Am mult de citit. Biblioteca închisă; se deschide vineri, 20 aprilie. Proiectat pamflet împotriva căsătoriei – toată instituţia, atât civilă, cât şi religioasă. Terminat *Bătrâneţea părintelui veşnic.* Gândit mult, dar citit puţin. Continuat – aproape terminat – *Door*. Început *Stolen Document*.

Vineri 20 aprilie

Încă liber. Biblioteca Naţională; început să citesc *Critica raţiunii pure* în traducerea franceză a lui Barni. Scris diferite mici poeme. Gândit profund la *Metafizica* mea. Trebuie să fac trei disertaţii pentru curs; asta îmi va ocupa timpul, care e preţios. Trebuie să închei multe mici poeme încă fragmentare. Început să învăţ germana. Citit *Vanity Fair* de Thackeray (doar o parte, evident).

Vineri, 27 aprilie

Terminat două din cele trei disertaţii. Continuat să citesc (chiar dacă azi n-am avut timp) *Critica raţiunii pure* în traducerea franceză a lui Barni. Isprăvit de citit *Vanity Fair.* Săptămâna asta n-am avut timp să continui cu germana. Trebuie să vând minuscula mea colecţie de timbre ca să-i pot returna unchiului António[23] cei 3000 de reali (pe care i-am cerut prosteşte ca să cumpăr *Life of Shelley* de Dowden). Terminat *Door*; necesită doar câteva retuşuri. Am nevoie de bani ca să pot oferi exemplarele din *Pentru Republică* sau, mai curând, ca să trimit la tipar cartea.

11 mai 1906

Început să citesc serios cărţile citite în copilărie şi adolescenţă fără mare folos. Citit *Childe Harold*, Cânturile I & II, de Byron, *Hebrew Melodies* şi *The Eve of St. Agnes* de Keats, primele capitole din *L'Homme criminel* de Lombroso şi un mic poem de Schiller (tradus cu dificultate, pentru că abia am început să învăţ germana). Pregătit flecăreala mea filozofică – „Despre fenomenologia lexiconului", pentru cursul de filologie; tema care ni s-a dat a fost „Orientarea lexiconului". Trebuie să obţin bani din Anglia trimiţându-mi compoziţiile. Păcat că nu am maşină de scris. Cu banii care vor veni voi încerca să cumpăr una.

12 mai (sâmbătă)

Curs. Făcut foarte puţin. N-am citit nimic care să merite menţionat.

13 mai (duminică)

Zi întunecată şi ploioasă; stat în casă. Citit din Vallet despre filozofia scolastică. Citit 50 de pagini din Campoamor (*Dolores y Cantares*).[24]

14 mai (luni)

Curs – filologie. Hoinărit pe ici-colo. Vagabondaj prin obsesie. Seara am stat între şase şi jumătate şi unsprezece acasă la Sardoeiro lucrând pentru curs, adică prefăcându-mă că lucrez.

16 mai 1906 (miercuri)

Vizitat pe Henrique Rosa[25]. L-am ascultat citindu-mi cu glas tare o splendidă critică a *Cuvintelor cinice* de Sampaio[26]. Spirit uriaş şi minunat; un pesimism filozofic de foarte bună calitate. Cunoştinţele lui ştiinţifice sunt enorme. Mi-a împrumutat *Cuvinte cinice* şi *Noua Evanghelie* de Silva Passos[27]. Citit jumătate din prima, noaptea.

18 mai (vineri)

Curs. Continui acasă disertaţia despre filologie, sau mai degrabă parodia ei. N-am citit nimic; n-am avut timp.

19 mai

Nimic important. Citit Chatterton[28]. Terminat *Cuvinte cinice.* Disertaţia mea filologică se târăşte din lipsă de argumente fictive.

20 mai 1906 (duminică)

Ieşit toată ziua. N-am citit absolut nimic.

21 mai 1906 (luni)

Curs. Franceză şi filologie. N-am făcut nimic altceva.

22 mai (marţi)

Curs. Geografie şi engleză. Citit Molière: *L'Étourdi.*

23 mai 1906 (miercuri)

Curs: istorie. Foarte bolnav restul zilei, chiar dacă nu la pat.

24 mai (joi)

Petrecut ziua la Pedrouços. Mers acolo pe jos cu Mário, durat două ore. Cinat şi întors.

25 mai (vineri)

Curs: franceză şi filologie. Citit Keats şi *Métromanie* de Piron[29]. Hotărăsc ca de acum înainte să citesc cel puţin două cărţi pe zi – *una* de poezie, sau literatură, *alta* de ştiinţă sau filozofie. Încheiat primele propoziţii din prima mea operă filozofică.

Sâmbătă, 26 mai 1906

Citit Gresset: *Vert-Vert* şi *Le Carême impromptu*, precum şi primul act din *Le méchant*[30] înainte de micul-dejun. Scris un poem despre persoanele din tren: beţie şi teamă, bazat pe faptul că, revenind de la Pedrouços joi, am călătorit într-un tren aglomerat, plin de beţivi. Întrebându-mă ce ar face dacă ar avea loc subit o ciocnire, şi având certitudinea imediată a fricii în care s-ar transforma veselia lor, am scris poemul, ca expresie a unui adevăr dureros. – Curs. Întors direct acasă – zi călduroasă şi teribilă. Sfârşit de citit *Méchant.* Citit primul capitol din *Riddle* de Haeckel[31]. Început o scrisoare către parohul de la biserica Martirilor[32].

Duminică, 27 mai 1906

Zi teribil de călduroasă. A trebuit să mă duc la Belas[33]. În tren a fost oribil, mai ales în tunel, la întoarcere. Am crezut că mor sufocat. N-am citit nimic; absolut imposibil.

Luni, 28 mai 1906

Curs: franceză, filologie şi istorie (oră specială). Plimbat pe Avenida cu Corado[34], discutând filozofie. E mult mai citit şi mult mai bun gânditor

decât mine. – Zi încă şi mai oribil de călduroasă decât ieri. Viaţă absolut insuportabilă. Citit capitolul II din *Riddle* de Haeckel.

Marţi, 29 mai
Curs: geografie şi engleză. Căldură oribilă; cea mai rea zi până acum. N-am citit nimic; e imposibil.

Miercuri, 30 mai
N-au fost cursuri; am stat în casă. Citit cu glas tare mătuşii Anica. N-am făcut nimic altceva.

Joi, 31 mai
Curs: geografie şi engleză. Oră de engleză foarte distractivă. Zi mai bună; am făcut puţin.

Vineri, 1 iunie
Zi liberă: deschiderea Parlamentului. O mulţime de republicani au defilat ca protest, dar fără mare agitaţie. Hotărât, cu mult entuziasm, să-mi scriu pamfletul. Citit.

Sâmbătă, 2 iunie
Curs. Istorie. Plimbat prin oraş indolent şi fără însoţitor. N-am citit nimic.

Duminică, 3 iunie
(nimic înregistrat)
De zece mii de ori mi s-a sfâşiat inima în mine. Nenumărate sunt plânsetele cu sughiţuri care m-au zguduit, durerile care mi-au mistuit inima.

Cu toate acestea, am mai văzut şi alte lucruri care mi-au adus lacrimi în ochi şi m-au agitat ca pe o frunză răvăşită. Am văzut bărbaţi şi femei care-şi dădeau viaţa, speranţele, totul pentru alţii. Am văzut fapte de un asemenea devotament, încât am plâns de bucurie. Lucrurile acestea, mi-am spus, sunt frumoase, chiar dacă nu au putere de răscumpărare. Sunt razele curate ale soarelui căzând pe mormanul imens de gunoi al Lumii.

Charles Robert Anon[35]

Am văzut copilaşii…

O ură faţă de instituţii, faţă de convenţii mi-a incendiat sufletul cu focul ei. O ură faţă de preoţi şi faţă de regi a crescut în mine ca un şuvoi ce s-a revărsat peste maluri. Fusesem un creştin înfocat, fierbinte, sincer; firea mea emoţională, sensibilă, cerea hrană pentru foamea ei, cerea combustibil pentru focul ei. Dar când i-am văzut pe aceşti bărbaţi şi pe aceste femei, suferinzi şi răi, am văzut şi ce puţin meritau ei blestemul altui infern. Ce infern mai mare există decât viaţa asta? Ce blestem mai mare există decât să trăieşti? „Acest liber-arbitru“, am strigat în sinea mea, „este şi el o convenţie şi o falsitate, ambele inventate de oameni ca să poată pedepsi şi ucide şi tortura folosindu-se de cuvântul «justiţie», care este o poreclă a «crimei». «Nu judecaţi», spune Biblia, «nu judecaţi dacă nu vreţi să fiţi judecaţi»!“

Pe vremea când eram creştin, credeam că oamenii sunt răspunzători de răul pe care îl fac – îi uram pe tirani, îi blestemam pe regi şi pe preoţi. Când m-am eliberat de influenţa imorală, falsă, a filozofiei lui Christos, am urât tirania, regalitatea, preoţimea – răul în sine. De regi şi de preoţi mi-a fost milă, pentru că erau oameni.

[*Charles Robert Anon*]

EXCOMUNICARE

Eu, Charles Robert Anon, *fiinţă*, animal, mamifer, tetrapod, primat, placentar, maimuţă, catarinian, bărbat; în vârstă de optsprezece ani, celibatar (cu excepţia unor momente), megaloman, cu urme de dipsomanie, *dégénéré supérieur*, poet, cu pretenţii de scriitor umorist, cetăţean al lumii, filozof idealist etc.etc. (ca să-l cruţ de alte osteneli pe cititor),

În numele ADEVĂRULUI, al ŞTIINŢEI şi al FILOZOFIEI, nu cu clopoţel, carte şi lumânare, ci cu toc, cerneală şi hârtie,

Pronunţ sentinţă de excomunicare pentru toţi preoţii şi sectanţii tuturor religiilor lumii.

Excomunicabo vos.
Să fiţi cu toţii blestemaţi.
Ainsi soit-il.
Raţiune, Adevăr, Virtute per C.R.A.

Am observat la mine diferenţierea treptată şi teribilă dintre lume şi eu însumi; diferenţa dintre oameni şi mine era mai mare ca oricând. Afecţiunile familiale – ale familiei mele faţă de mine – şi-au asumat un aspect rece, o aparenţă dureroasă, în comparaţie cu afecţiunea mea călduroasă faţă de întreaga omenire. Greaţa de a trăi mi-a invadat sufletul; am devenit tot mai ostil faţă de opiniile oamenilor, deşi mai iubeam profund omenirea. Fiecare zi care mă vedea mai vârstnic surprindea, căscându-se în mine un abis înspăimântător. Eram un geniu, am perceput adevărul, şi am văzut şi următorul adevăr: anume că, fiind un geniu, eram un nebun.

Ca să aibă succes, spune dr. Reich, un tânăr are nevoie de trei lucruri: geografie, istorie şi religie. Eu aş înlocui „religie“ prin „credinţă“, prin asta vrând să spun sinceritate.

Dar, pentru a avea succes în lume, dacă asta vrea să spună dr. Reich, voi afirma atunci că pentru a avea succes în lume sunt necesare trei lucruri: lipsă de conştiinţă, de scrupule; brutalitate; ambiţie. Ele se succedă atât de uşor una alteia, sunt atât de logic legate între ele, încât le putem scrie pe toate cu un singur cuvânt: criminalitate, sau tendinţa spre ea.

Charles Robert Anon

Am obosit să mă încred în mine însumi, dar şi să mă lamentez, să vărs lacrimi de milă faţă de mine însumi. Tocmai am avut un soi de scenă cu mătuşa Rita din cauza lui F. Coelho. La final am avut din nou unul dintre acele simptome care devin tot mai clare şi mai oribile la mine: o ameţeală

morală. În ameţeala fizică lumea exterioară se învârte în jurul nostru; în ameţeala morală se învârte lumea interioară. Mi s-a părut că pierdeam, timp de câteva momente, simţul adevăratelor relaţii dintre lucruri, că pierdeam înţelegerea, cădeam într-un abis de somnolenţă mentală. E o senzaţie înspăimântătoare, care ne asaltează cu o frică nemăsurată. Senzaţiile astea devin obişnuite, par a-mi deschide drum spre o nouă viaţă mentală, care va fi, neîndoios, nebunia.

În familie nu găsesc înţelegere pentru starea mea mentală – nu, nici una. Râd de mine, îşi bat joc de mine, nu mă cred; spun că doresc să fiu cineva extraordinar. Nu fac nimic ca să analizeze *dorinţa de a fi* extraordinar. Nu pot înţelege că între a fi şi a dori să fii extraordinar există doar diferenţa de a adăuga conştiinţă acelei dorinţe. E acelaşi lucru care mi se întâmpla când mă jucam cu soldăţei de plumb la şapte şi la paisprezece ani; în primul caz erau lucruri, în al doilea, lucruri şi jucării în acelaşi timp; totuşi impulsul să mă joc cu ei persista, şi aceasta era starea psihică reală, fundamentală.

Nu am pe nimeni în care să mă încred. Familia mea nu înţelege nimic. Pe prietenii mei nu-i pot plictisi cu chestiile astea. Nu am prieteni cu adevărat intimi, şi chiar dacă aş avea un prieten intim, după înţelesul lumii, nici aşa nu mi-ar fi cineva intim în sensul în care înţeleg eu intimitatea. Sunt timid şi nu-mi place să-mi fac publice neliniştile. Un prieten intim e unul dintre idealurile mele, unul dintre visurile mele, dar un prieten intim e ceva ce nu voi avea niciodată. Nici un temperament nu se adaptează la al meu; nu există caracter pe lumea asta care să dea cel mai uşor indiciu că s-ar apropia de ceea ce eu visez de la un prieten intim. Ajunge, să nu mai vorbim despre asta.

Amantă sau iubită nu am; e altul dintre idealurile mele şi un ideal ce abundă, până chiar şi în suflet, de o totală inexistenţă. Nu poate fi cum visez eu. Bietul de mine! Biet Alastor! Shelley, cum te înţeleg! M-aş putea încrede în mama? De aş avea-o aici. Nici în ea nu mă pot încrede, dar prezenţa ei ar atenua o mare parte din durerea mea. Mă simt la fel de singur ca un vapor naufragiat pe mare. Şi sunt, de fapt, un naufragiat. Aşa că mă încred în mine însumi. În mine însumi? Ce încredere încape în aceste rânduri? Nici una. Când le recitesc, mă doare mintea înţelegând cât sunt de pretenţioase, cât sunt de adecvate doar pentru un jurnal literar! În unele chiar am ajuns să fac stil. Dar asta nu mă face să sufăr mai puţin. Omul poate să sufere la fel şi dacă este îmbrăcat în mătase sau numai acoperit cu un sac sau o pătură ruptă.

Ajunge.

PACT PENTRU VIAŢA LUI ALEXANDER SEARCH[36]

Pact încheiat de Alexander Search, rezident în Infern, Nicăieri, cu Jacob Satana, Stăpân, deşi nu Rege, al aceluiaşi loc:

1. Niciodată să nu ostenesc, nici să renunţ la scopul meu de a face bine umanităţii.

2. Niciodată să nu scriu lucruri senzuale, sau altcum perverse, care să-l poată leza şi prejudicia pe cel care le-ar citi.

3. Niciodată să nu uit, când atac religia în numele adevărului, că religia cu greu poate fi înlocuită şi că bietul om plânge în tenebre.

4. Niciodată să nu uit suferinţa şi nefericirea oamenilor.

† Satana
sigla lui

2 octombrie 1907
Alexander Search

*

Prima hrană literară din copilăria mea se găsea în numeroasele romane de mister şi aventuri înfricoşătoare. Aşa-numitele cărţi pentru băieţi, care relatează experienţe emoţionante, prea puţin mă interesau. Nu mă atrăgea viaţa sănătoasă şi naturală. Jinduiam nu după ce era probabil, ci după ce era incredibil, nici măcar după ce era imposibil ca gradaţie, ci după ce era imposibil prin natura sa.

Copilăria mea a fost liniştită, educaţia bună. Dar de când sunt conştient de mine, mi-am dat seama de o tendinţă înnăscută spre mistificare, spre minciuna artistică. La asta se adaugă o mare dragoste pentru spiritual, pentru misterios, pentru obscur, care, la urma urmei, nu-s decât o formă şi o variantă a acelei alte caracteristici a mele, iar astfel personalitatea mea va fi completă pentru înţelegerea umană.

[Noiembrie 1907]

Gândurile mele sunt, uneori, de o asemenea natură, încât simt că înnebunesc. Ce înseamnă profunzimea lor nu ştiu, şi nici n-am curajul să încerc a şti. Înnebunesc doar dacă mă gândesc la ele. Mă înspăimântă chiar şi numai să iau în consideraţie ipoteza de a le analiza. Atât de teribilă este natura lor. Ameţeală intelectuală.

Cinicul este doar un pesimist jovial. Să-l lăsăm să fie.

Ce veselă a fost cina de ieri! Ce fericiţi erau mătuşile şi unchii, şi verişorii, şi verişoarele, ce veseli erau! Totul era numai glumă, încântare, cordialitate. Biet frate Mauriciu[37], erai prezent, şi totul era rece, rece, rece. Biet frate Mauriciu. Fratele Mauriciu e nebun. Să nu râdeţi de fratele Mauriciu.

Să nu râzi de nimeni, nici să nu ridiculizezi pe nimeni, nici în cele mai adânci străfunduri ale tale. Viaţa este prea serioasă şi tristă pentru râsete.

Râzi cu copiii de lucrurile simple care îi fac fericiţi, dar nu râde de nimic altceva.

Am gânduri care, dacă le-aş putea da corp şi le-aş face să trăiască, ar adăuga o nouă strălucire stelelor, o nouă frumuseţe lumii şi o mai mare iubire inimii oamenilor.

De ce sunt atât de nefericit? Pentru că sunt ceea ce nu trebuie să fiu. Pentru că jumătate din mine nu este îngemănată cu cealaltă jumătate, victoria uneia este înfrângerea celeilalte, şi când există înfrângere există şi suferinţă – suferinţa mea, în orice caz.

Jumătate din mine e nobilă şi grandioasă, şi jumătate din mine e mică şi josnică. Ambele sunt eu. Când partea din mine care este grandioasă triumfă, sufăr pentru că cealaltă jumătate – care de asemenea este cu-adevărat eu însumi, şi pe care nu reuşesc să o îndepărtez de mine – e îndurerată din cauza asta. Când partea inferioară din mine triumfă, partea nobilă suferă şi plânge.

Lacrimi ignobile sau lacrimi nobile – toate sunt lacrimi.

Când aud vorbindu-se despre intensificarea viciului, a desfrâului, a perversităţii sexuale, mă cuprinde o durere inexprimabilă, o profundă iritare. De ce această iritare? Pentru că nu *tot* din mine se revoltă, doar o parte – cea mai grandioasă, într-adevăr, cea mai nobilă, într-adevăr. Dar jumătate din mine, chiar dacă-mi ocultează intimitatea, exultă. Iritarea mea e foarte mare din cauza asta – iritarea din cauza războiului şi a războiului civil laolaltă. Mă doare că nu sunt în întregime bun.

Mă consumă necontenit o profundă, de nestins iubire faţă de omenire, o profundă dorinţă de a face binele, de a-i apăra pe cei slabi, de a înfăptui lucruri prodigioase.

De multe ori, simţind că am o voinţă atât de slabă, atât de şovăitoare când nu este cazul, spun: voi abandona toate ideile de altruism. Nu mă voi bucura, poate, de viaţă, dar cel puţin nu mă va preocupa nimic, voi părăsi totul.

Dar nu reuşesc, din fericire, nu reuşesc.

Există în mine mai mult bine decât rău.

Sunt acestea oare gândurile mele? Care vor fi acţiunile mele în viitor? Oroare! Oroare! Oroare! Îndoiala asta…

Ştiu că nicicând talentul meu nu va ajunge să se prostitueze în desfrâu sau în viciu. Ştiu că niciodată nu voi apăra lucruri false. Dar vor fi oare bune şi pure actele vieţii mele – actele particulare, apropiate mie? Ce rezervă viitorul – viitorul din a cărui *pierdere*, din al cărui *câştig* fac parte *eu?*

Fratele Mauriciu

[Ianuarie 1908]

Primul meu act de revoltă pură faţă de ceea ce e stabilit, normal, s-a petrecut în prima zi din 1908.

În ziua aceea, cele două mătuşi ale mele îl invitaseră pe vărul meu A[niceto] M[ascaró] la cină în casa lor din Rua Alecrim, care se află în centru, aproape de fluviu. A.M. nu e vărul meu propriu-zis, ci e doar căsătorit cu verişoara mea Laurinda, fiica unei mătuşi a mamei mele, soră a celor două mătuşi care locuiau cu mine. Verişoara mea Laurinda îmi place mai mult sau mai puţin, la fel ca toţi membrii familiei mele, sau cum îmi plac oamenii în general – destul. Niciodată nu am avut faţă de ea, sau de soţul ei, A.M., care era amabil şi care într-adevăr îmi plăcea mult, acea repulsie sau aversiune trecătoare care adesea mă cuprindea în prezenţa manifestărilor de vivacitate. Nu reuşesc, de aceea, să înţeleg foarte bine ce trebuia să mă împiedice să merg la cina aceea. Presupun, şi cred că am dreptate, că a fost faptul că urmau să vină acolo multe persoane, din familie, lucru asociat (foarte puternic) cu crescânda mea aversiune faţă

de societate, care m-a dus la cea dintâi manifestare deschisă de revoltă. Dorind să rezolv chestiunea cât mai simplu începusem, de câteva zile, să mă prefac a fi bolnav, să mă simt semibolnav, să fac mofturi, cum se spune de obicei, doar că eram realmente puţin bolnav; însă cum era deja ceva obişnuit, aveam întotdeauna, mai mult sau mai puţin, o durere de cap sau altă durere oarecare, asta nu reprezenta o piedică pentru mine. În ziua precedentă, ultima din an, nu m-am dus la birou; era o zi rece şi mi se părea că prevestea furtuni; spaima mea de ele şi suferinţa pe care mi-o provoacă întotdeauna m-au ţinut în casă. Pe seară am ieşit, dar am avut atunci, cu adevărat, o durere de cap de proporţii rezonabile. În dimineaţa zilei de 1 ianuarie trecuse deja, şi mă simţeam în orice caz normal.

Am început să mă prefac că sunt foarte bolnav şi dornic să rămân acasă.

5-9-1908

Să-mi dea Dumnezeu puteri ca să schiţez, să înţeleg toată sinteza psihologiei şi a istoriei psihologice a naţiunii portugheze!

Zilnic ziarele îmi aduc ştiri despre fapte umilitoare pentru noi, portughezii. Nimeni nu-şi poate închipui cât sufăr din cauza asta. Nimeni nu-şi poate închipui profunda disperare, puternica durere care mă covârşeşte în faţa lor. O, cât visez la acel marchiz de Távola[38] care ar trebui să vină să mântuiască naţiunea – un salvator, un bărbat adevărat, mare şi îndrăzneţ, care să ne facă ordine. Dar nu există suferinţă mai mare decât atunci când trebuie să recunosc că acesta e numai un vis.

Niciodată nu sunt fericit, nici în momentele mele de egoism, nici în momentele mele de altruism. Mă consolez citindu-l pe Antero de Quental. Suntem, până la urmă, spirite înfrăţite. O, cum înţeleg suferinţa profundă pe care o resimţea el.

Trebuie să-mi scriu cartea. Mă tem deja imaginându-mi cum ar putea să fie adevărul. Dar chiar dacă va fi rău, trebuie să-l scriu. Să dea Dumnezeu ca adevărul să nu fie rău!

Mi-ar fi plăcut să scriu asta într-un stil mai bun, dar capacitatea mea de a scrie s-a dus.

30-10-1908

N-a existat niciodată un suflet mai afectuos sau mai tandru decât al meu, un suflet mai plin de bunătate, de compasiune, de tot ce înseamnă duioşie şi iubire. Şi totuşi nici un suflet nu este atât de singuratic ca al meu – singuratic, notaţi, nu din cauza circumstanţelor exterioare, ci din pricina circumstanţelor interioare. Adică: pe lângă marea mea tandreţe şi bunătate, caracterul meu mai cuprinde şi un element de natură total opusă, un element de tristeţe, de egocentrism, de egoism, aşadar, care are un dublu efect: să pervertească şi să tulbure dezvoltarea şi deplina acţiune *internă* a celorlalte calităţi, şi să împiedice, micşorând voinţa, deplina lor acţiune *externă,* manifestarea lor. Într-o [zi] va trebui să analizez asta, într-o zi va trebui să examinez mai bine, să aleg elementele alcătuitoare ale caracterului meu, deoarece curiozitatea mea pentru toate lucrurile, îmbinată cu curiozitatea faţă de mine însumi şi de caracterul meu, mă fac să am tendinţa de a fi prea îngăduitor cu personalitatea mea.

Din cauza acestor caracteristici am scris, descriindu-mă, *Winter Day*[39]:

Cineva ca Rousseau…
Mizantropic iubitor al umanităţii.

Am, într-adevăr, multe, prea multe afinităţi cu Rousseau. În anumite aspecte caracterele noastre sunt identice. Călduroasa, intensa, inexprimabila dragoste pentru omenire şi o doză de egoism ce o contrabalansează – iată o trăsătură fundamentală a caracterului său şi, de asemenea, a mea.

Intensa mea suferinţă patriotică, intensa mea dorinţă de a ameliora situaţia Portugaliei trezesc în mine – cum să exprim cu ce ardoare, cu ce intensitate, cu ce sinceritate! – o mie de proiecte care, chiar dacă ar fi realizabile de către un singur om, ar pretinde de la el o caracteristică ce la mine este pur negativă: forţa voinţei. E o suferinţă oribilă. Mă menţine, în mod constant, în marginea nebuniei.

Mai e şi neînţeleasă. Nimeni nu bănuieşte iubirea mea patriotică, mai intensă decât la toţi cei pe care îi întâlnesc, la toată lumea pe care o cunosc. Nu o las să transpară; cum de ştiu eu atunci că aceste persoane nu o au? Cum pot spune că situaţia mea nu este egală cu a lor? Pentru că, în unele cazuri, în majoritatea lor, temperamentul lor este cu totul diferit; pentru că, în alte cazuri, modul cum vorbesc ei dezvăluie inexistenţa, cel puţin, a unui patriotism fierbinte. Ardoarea, intensitatea – tandră, revoltată şi înfocată – patriotismului meu, niciodată nu o voi exprima, ca să nu se îndoiască de mine, dacă vreodată aş exprima-o.

Pe lângă proiectele mele patriotice – să scriu *Regicidul portughez*[40] ca să provoc aici o revoluţie, să scriu pamflete în portugheză, să editez opere literare naţionale mai vechi, să înfiinţez un periodic, o revistă ştiinţifică etc. – alte planuri care mă consumă cu necesitatea de a fi în curând puse în practică – proiecte ale lui Jean Seul[41], critica lui Binet-Sanglé[42] etc. – se conjugă spre a produce un impuls excesiv care îmi paralizează voinţa. Nu ştiu dacă suferinţa pe care o produce asta va putea să fie descrisă ca existând în partea de dincoace a nebuniei.

La toate acestea se mai adaugă şi alte motive de suferinţă, unele fizice, altele mentale, susceptibilitatea faţă de toate micile lucruri care pot produce durere (sau chiar faţă de cele care nu i-ar cauza durere unui om normal), se mai adaugă şi alte lucruri, complicaţii, dificultăţi băneşti –

dacă ar alătura acestea toate temperamentului meu fundamental dezechilibrat, poate că atunci ar putea cineva *suspecta* cât de mult sufăr.

Una dintre complicaţiile mele mentale – oribilă dincolo de orice cuvinte – e frica de nebunie, care este, în sine, nebunie. În parte mă găsesc în acea stare pe care şi-o atribuie Rollinat în poemul său iniţial (cred) din ale sale *Névroses.* Impulsuri, unele criminale, altele demente – care ajung, în toiul agoniei mele, la o tendinţă oribilă de acţiune, o teribilă *musculozitate*, resimţită în muşchi, vreau să spun – sunt frecvente la mine, iar oroarea de ele şi de intensitatea lor, acum mai puternice ca niciodată ca număr şi intensitate, este de nedescris.

Alexander Search

Sunt plin de furie. Aş vrea să înţeleg totul, să ştiu totul, să realizez totul, să spun totul, să mă bucur de totul, să sufăr totul, da, să sufăr totul. Dar nu fac nimic din toate acestea, nimic, nimic. Mă distrug gândindu-mă la ceea ce aş vrea să am, să pot, să simt. Viaţa mea este un vis imens. Cred, uneori, că mi-ar plăcea să săvârşesc toate crimele, toate viciile, toate acţiunile frumoase, nobile, grandioase, să beau frumosul, adevărul, binele dintr-o singură înghiţitură şi să adorm pe urmă pentru totdeauna în sânul liniştit al Neantului.

Stau aici, scriu la masa mea, cu tocul în mână etc., şi brusc mă asaltează misterul universului, mă opresc, mă înfior, mă tem. În acel moment doresc să nu mai simt, să mă omor, să mă lovesc cu capul de pereţi.

Fericit cel care poate gândi profund, dar să simţi atât de profund este un blestem. Cum să descriu aşa ceva? Oroare ce se adaugă la oroare.

Există în muzică ceva din asta; dar în muzică e ceva bun, e femininul acestui lucru.

Niciodată misterul lumii nu a pătruns într-atât în viaţa unui alt om. Şi atât de familiar, aş putea

spune. Misterul lumii îmi copleşeşte nu doar gândirea, ci şi sensibilitatea.

Trebuie acum să spun ce fel de om sunt. Numele meu nu contează, şi nici vreun detaliu exterior legat de mine. Despre caracterul meu trebuie să spun ceva.

Întreaga constituţie a spiritului meu este alcătuită din ezitare şi îndoială. Nimic nu e sau nu poate fi pozitiv pentru mine; toate lucrurile oscilează în jurul meu, şi eu cu ele, e o incertitudine faţă de mine însumi. Totul pentru mine este incoerenţă şi schimbare. Totul este mister şi totuşi e semnificaţie. Toate lucrurile sunt nişte „necunoscute“ simbolice ale Necunoscutului. Rezultatul este oroare, mister, o frică prea inteligentă.

Prin tendinţele mele naturale, prin ambianţa care mi-a însoţit copilăria, prin influenţa studiilor făcute tocmai sub impulsul acestor tendinţe, prin toate acestea caracterul meu e înclinat spre interioritate, egocentric, tăcut, nu autosuficient, ci pierdut în sine însuşi. Toată viaţa mea a fost de pasivitate şi vis. Tot caracterul meu se alcătuieşte din aversiune, oroare, incapacitate, care impregnează tot ce sunt eu, din punct de vedere fizic şi mental, cu nişte acte decisive, cu nişte gânduri definite. Niciodată nu am luat o decizie izvorâtă din autostăpânire, niciodată nu am arătat semnele exterioare ale unei voinţe conştiente. Nici una dintre scrierile mele nu a fost încheiată; întotdeauna s-au interpus gânduri noi, asociaţii de idei extraordinare, imposibil de exclus, având infinitul drept limită. Nu reuşesc să evit aversiunea pe care o are gândirea mea pentru actul de a încheia indiferent ce. Un singur lucru trezeşte în mine zece mii de gânduri, iar din aceste zece mii de gânduri apar zece mii de interasociaţii, şi nu am forţa de caracter ca să le elimin sau să le reţin, nici ca să le adun într-un singur gând central, unde detaliile fără importanţă, dar asociate lor, s-ar

putea pierde. Intră în mine; nu sunt gândurile mele, ci gânduri care trec în interiorul meu. Nu reflectez, visez; nu sunt inspirat, delirez. Pot să pictez, dar n-am pictat niciodată; pot să compun muzică, dar n-am compus niciodată. Stranii concepţii în trei arte, încântătoare zboruri ale imaginaţiei îmi mângâie creierul; dar le las acolo să dormiteze până vor muri, fiindcă nu am forţa să le dau corp, să le transform în lucruri din lumea exterioară.

În aşa fel e alcătuit caracterul meu, încât detest începutul şi sfârşitul lucrurilor. Ideea că s-ar găsi o soluţie pentru cele mai elevate, mai nobile probleme ale ştiinţei, ale filozofiei mă tulbură; ideea că ar putea exista ceva determinat despre Dumnezeu sau despre lume mă îngrozeşte. Sau că lucrurile cele mai importante s-ar realiza, că toţi oamenii ar ajunge într-o zi să fie fericiţi, că s-ar descoperi o soluţie pentru relele societăţii, doar imaginându-mi aşa ceva înnebunesc. Şi totuşi, nu sunt rău, nici crud; sunt nebun, şi asta într-un mod greu de conceput.

Deşi am fost un cititor lacom şi înflăcărat, nu-mi mai amintesc de nici o carte pe care să o fi citit, atât de mult erau lecturile mele stări ale propriului meu spirit, visuri ale mele, sau mai degrabă provocări de visuri. La mine şi rememorarea evenimentelor, a lucrurilor exterioare este vagă, mai mult decât incoerentă. Mă înfior gândindu-mă cât de puţin dăinuie în spiritul meu cele care au existat în viaţa mea trecută. Eu, omul care susţine că ziua de astăzi este un vis, sunt mai puţin decât un obiect de azi.

Ce n-aş da să mă pot dezbăra, fără ezitări, nici anxietăţi, de acest mandat subiectiv a cărui execuţie fie amânată, fie imperfectă mă chinuie, sau să pot dormi fără griji, oriunde m-aş afla, sub orice platan sau cedru care m-ar umbri, purtând în suflet, ca pe o parcelă a lumii, între un dor şi o aspiraţie, conştiinţa datoriei împlinite.

Dar zi de zi ceea ce văd în jurul meu îmi dezvăluie noi îndatoriri, noi responsabilităţi ale inteligenţei mele faţă de simţul meu moral. Şi fiece clipă care scrie satirele apare mânioasă în mine. Şi în toate ceasurile exprimarea îmi lipseşte. Ceas de ceas voinţa îmi slăbeşte. Ceas de ceas simt cum înaintează peste mine timpul. Ceas de ceas mă recunosc, cu mâinile inerte şi ochii plini de amărăciune, ducând spre pământul rece un suflet care nu a ştiut să cânte, o inimă deja putrezită, deja moartă sau, în stagnarea aspiraţiei indefinite, deja nefolosită.

Nici măcar nu plâng. Cum să plâng? Aş dori să pot să vreau să lucrez, să lucrez cu înfrigurare pentru ca patria asta pe care voi nu o cunoaşteţi să devină mare ca sentimentul pe care îl resimt când eu mă gândesc la ea. Dar nu fac nimic. Nici mie însumi nu îndrăznesc să-mi spun: îmi iubesc patria, iubesc omenirea. Pare de un cinism suprem. Chiar mie însumi mi-e ruşine să-mi spun. Doar aici notez, pe hârtie, chiar şi aşa cu jenă, ca să rămână scris undeva. Da, să rămână scris aici că-mi iubesc patria profund, dureros.

Să fie spus aşa, sec, ca să rămână spus. Nimic altceva.

Să nu mai vorbim de asta. Lucrurile pe care le iubeşti, sentimentele pe care le nutreşti se închid cu cheia numită „pudoare“ în seiful inimii. Elocinţa le profanează. Arta, dezvăluindu-le, le face mărunte şi josnice. Nici propria noastră privire nu trebuie să le dea în vileag.

Ştiţi desigur că cea mai mare iubire nu este cea pe care o exprimă cuvântul mieros. Nici nu e cea pe care o spune privirea, nici cea pe care o comunică mâna atingând uşor cealaltă mână. Este iubirea care, atunci când două fiinţe sunt împreună, fără să se privească, nici să se atingă, învăluite ca de un nor, îi […]

Această iubire nu trebuie nici spusă, nici dezvăluită. Nu se poate vorbi despre ea.

Navigatorii de pe timpuri aveau o frază glorioasă: *A naviga e necesar. A trăi nu e necesar.* Mi-e de folos spiritul acestei fraze, dar într-o formă transformată ca să semene cu ceea ce sunt eu. A trăi nu e necesar; necesar este a crea.

Nu intenţionez să mă bucur de viaţă; nici nu mă gândesc să mă bucur de ea. Vreau doar să o fac măreaţă, chiar dacă pentru asta ar trebui ca trupul meu să devină lemn pentru acest foc.

Vreau doar ca viaţa mea să fie a omenirii întregi; chiar dacă pentru asta ar trebui să o pierd pentru mine.

Gândesc aşa tot mai des. Tot mai mult pun în esenţa sufletească a sângelui meu intenţia impersonală de a proslăvi patria şi şi de a contribui la evoluţia omenirii.

Este forma pe care o ia în mine misticismul Rasei noastre.

Doamne, tu, care eşti cerul şi pământul, şi care eşti viaţa şi moartea! Soarele eşti tu şi luna eşti tu şi vântul eşti tu! Tu eşti trupurile noastre şi sufletele noastre, şi dragostea noastră tot tu eşti. Unde nu este nimic locuieşti tu şi unde totul este e templul tău. Dă-mi viaţă ca să te slujesc şi suflet ca să te iubesc. Dă-mi ochi ca să te văd întotdeauna în cer şi pe pământ, urechi ca să te aud în vânt şi în mare, şi mâini ca să lucrez în numele tău.

Fă-mă curat ca apa şi înalt ca cerul. Să nu existe noroi pe drumurile gândurilor mele, nici frunze moarte în lacurile intenţiilor mele. Fă-mă să ştiu să-i iubesc pe ceilalţi ca pe nişte fraţi şi să te slujesc ca pe un tată. Fii demn de tine în mine.

Binecuvântat fie numele tău în Cer şi pe Pământ, şi în Trup şi Suflet, şi în Viaţă şi Moarte! Aducă-ţi laude gura mea şi mâinile mele să te laude!

Fie viaţa mea demnă de prezenţa ta. Fie corpul meu demn de Pământul care e carnea ta. Fie ca

sufletul meu să poată apărea în faţa ta ca un fiu care se întoarce acasă.

Fă-mă mare ca Soarele, ca să te pot adora în mine; şi fă-mă curat ca luna, ca să-ţi pot înălţa rugăciuni în mine; şi fă-mă limpede ca ziua ca să te pot vedea întotdeauna în mine şi să-ţi înalţ rugăciuni şi să te ador.

Doamne, ocroteşte-mă şi sprijină-mă. Dăruieşte-mă ca să mă simt al tău.

Doamne, scapă-mă de mine. Miruieşte-mă cu divina ta […]

Fie ca livada mea să rodească fructe plăcute. Fie ca ţie şi via mea să-ţi dea vin.

Când mă mişc, tu eşti cel care mă mişti; când vorbesc, tu eşti cel care [îmi] vorbeşti. Când fac un pas, înaintezi tu. Dacă mă opresc, te opreşti din mine.

[1912]

Sunt propria mea umbră, în căutarea a ceea ce e umbră.

Mă opresc uneori pe chiar ţărmul meu şi mă întreb dacă sunt un nebun ori un mister foarte misterios.

[JURNAL DIN 1913]

15-2-1913 (Sâmbătă)

De la 12 şi ½ la 14 şi ¾ acasă la Ponce de Leão[43]. Vorbit mai ales de Sá-Carneiro[44]. Mi-a citit şi mi-a dat să citesc scrisorile lui concise şi dureroase. A vorbit despre piesa lui P.[once] – *Prăvălioara* – pe care tocmai o scrie. A afirmat că nu este de acord cu Renaşterea [Portugheză][45]. Că Sá-Carneiro ţine foarte mult la mine, „dar cine nu ţine la dumneata?“ O rază de soare. – Dus pe urmă la biroul Mayer[46], de acolo pentru certificatul de căsătorie al lui Mário[47], pe la ora 3. – Dus de două ori la biroul Lavado[48]; lipsea de ambele dăţi. N-am făcut nimic acolo. – Isprăvit scrisoarea către Sá-

Carneiro din data de 8 şi, cu aceeaşi dată, cea pentru mama, lungă şi amară, după care trebuie făcută o copie. – Lui Sá-Carneiro i-am trimis două poeme, *Braţul şi Corpul…* şi *Vocea lui Dumnezeu*. – Dus la cabinetul lui Jaime[49]. Imposibilă scrisoarea cu garant cum sugeram eu în scrisoare. Vorbit despre cazul lui M.[ário] F.[reitas] şi căzut de acord despre lipsa de simţ moral evidentă la toţi cei atinşi de el. Jaime mi-a dat agenda asta. – Seara la Brasileira[50] cu Corado şi João Correia de Oliveira[51], pe care i-am prezentat unul altuia. Discuţie interesantă. Chiar la Brasileira am citit pe urmă cu Corado *Comédie de celui qui épousa une femme muette* de Anatole France. Nimic, dar interesant. Ajuns acasă la 2, după ce l-am însoţit pe Corado la el. În pat aproape nu am citit. Răsfoit, fără să citesc, Emerson. – Chinuit în continuare pentru cei 5000 de reali ai lui Rosa, cei 5000 de reali de plătit lui Mayer înainte de 20 şi de imposibilitatea de a mă duce imediat în Algarve.

Făcut câteva note pentru raţionamente. Dar n-am scris nimic despre raţionamente. Însă am gândit un soi de comedie de groază, în parte deja menţionată – *Pădurea de pini a Regelui*[52]. Amintit ideea diverselor amânări şi conciliul pentru a scoate paralitica din pădurea de pini.

16-2-1913 (Duminică)

Înainte de prânz (12 şi ½) făcut o plimbare complet vidă, meditativă, sterilă şi visătoare. Pe urmă dus la biroul Mayer. Trecut pe la Brasileira şi stat acolo până la 15, de vorbă cu Ilídio Perfeito[53]. Mi-a oferit un post la un ziar pe care îl pregăteşte; nu am refuzat *carrément*, dar nici nu am acceptat. – La biroul Mayer de la 15 şi ½ până la 18 şi ¼ sau 18 şi ½. Copiat o parte din scrisoarea pentru Natal. Maşina s-a defectat. Scris fragmente din *Marcos Alves* şi *Filatelistul*[54]. Ideat în fine personajul integral Marcos Alves. Fixat şi *Filatelistul*. „Ideaţia“ a avut loc mai ales în cursul unei mici

plimbări până în [Piaţa] Rossio cu care am întrerupt şederea la birou. De la 17 şi ½ până la 18 stat acolo cu Francisco. – Seara în casă, culcat devreme. Doar vagi şi informe idei pentru raţionamente.

17-2-1913 (Luni)

În timpul zilei copiat puţin din scrisoarea pentru Natal, care nu e gata încă. Dus la noul birou al lui Lavado, Rua da Prata, la 17 şi scris diverse până la 18. Înainte de asta pierdut ziua inutil plimbându-mă prin oraş, şi mergând la Ministerul de Război pentru problema lui Mayer. – După cină dus la Brasileira. Stat de la 21 şi ½ până la 24, vorbind mai întâi cu Barradas[55] lucruri neînsemnate; povestind eu chestii despre dr. Nabos[56] şi pe urmă cu I[srael] Anahory[57], cu care am vorbit puţin, deoarece el citea. Ne-am contrazis puţin pe tema Bernstein, el luând o atitudine de călduroasă autoapărare. – Pe seară vorbisem cu Afonso Gaio, care are de gând să se ducă la Madrid ca să o convingă pe Rosario Pino[58] să joace *Necunoscutul*[59] în spaniolă, când va veni aici. – Puţine şi vagi raţionamente am avut; schiţat câte un punct secundar despre Marcos Alves. – Schiţat două poezii englezeşti, noaptea, când m-am întors acasă.

18-2-1913 (Marţi)

Luat prânzul devreme (10) şi ieşit devreme de acasă. Bărbier, biroul Mayer şi pe urmă Ministerul de Război şi Arsenalul Armatei. De toate m-a salvat plimbarea, agreabilă sub soare şi frig. M-am îndreptat spre departamentul lui João Correia de Oliveira să-i cer 5000 reali din care să-i returnez lui Mayer 1500 reali pentru mici cheltuieli. În [piaţa] Chiado întâlnit pe José Figueiredo[60] şi stat un timp împreună la intrarea în Rua da Emenda discutând despre Wagner, şi pe urmă Valério de Rajanto[61]. A trecut João Correia de Oliveira şi mi-a

spus că se duce la Brasileira. Mers acolo, unde l-am găsit cu Augusto Santa-Rita. Discutat despre *Nebunul şi Moartea* de Pascoaes, el fratern împotrivă, eu aproape tăcut. Vorbit despre planul revistei mele *Lusitânia*[62], plan complet, şi el destul de interesat de problemă promite să scrie unui editor din Porto pe această temă. Coborât spre Librăria Ferreira, cu Santa-Rita. Mi-a dat să citesc o scrisoare pentru noua actriţă Ester Durval[63], pe care o s-o publice, se pare că în *Noutăţi*: aşa ceva. – Biroul din Rua da Prata de la 15 ½ la 16 ½; două scrisori. Mers biroul Mayer. Trimis scrisoarea Lavado cerând 1000 reali. Continuat de copiat scrisoarea pentru Natal. – Seara intrat la Brasileira, plecat imediat, cu Costa. Mers acasă pe jos cu el. – Schiţat broşura despre Oscar Wilde şi parţial *Teoria Aristocraţiei*. Primit carte poştală de la mătuşa Lisbela[64] şi *Nebunul şi Moartea* de Pascoaes, cu poşta de dimineaţă.

19/2 (Miercuri)

Zi aproape în alb. Plecat de acasă la 13. Biroul Lavado (Rua da Prata); primit 1000 reali. Întâlnit pe Boavida[65] şi mers cu el la redacţia *Teatru*, noua lui revistă. Discutat despre utilitatea şi scopurile revistei. Poate public acolo critica, încă doar schiţată, la *Bartolomeu Marinarul* de Lopes Vieira. Restul zilei, fără raţiune de a exista. – Seara, dus la Brasileira, vorbărie goală cu Barradas şi Anahory cel tânăr[66]. Au apărut Cobeira şi Castañé[67]. Plecat cu ultimul, dus la biroul Mayer să-i arăt acvafortele (asta a spus el că sunt) lui Rafael Bordalo Pinheiro; Castañé a zis că poate ar avea vreo valoare. A rămas să vină a doua zi ca să le arate lui M[anuel] G[ustavo] B[ordalo] P[inheiro][68]. Mers cu Castañé la [cafeneaua] Martinho, vorbit câteva minute cu Lacerda[69]. Mers acasă. – Luat câteva notiţe despre o nouă orientare de dat scrisorii către ministrul englez[70].

20/2 (Joi)

Sculat devreme. Mers biroul Mayer la 10. Fost la Brasileira din [piaţa] Rossio cu Cunha Dias[71]. Mi-a vorbit de viitoarea conferinţă. Continuat spre birou. Scris acolo în agenda asta până la 11 şi ¼. Acasă, pentru prânz. Înapoiat la 12 şi ½, mers la circa 3 să plătesc cei 100 reali datoraţi. La întoarcere întâlnit pe Fortunato da Fonseca[72]; mers la Brasileira unde discutat chestiuni literare; pentru el Junqueiro e un mare scriitor, nu un mare poet, şi ce-i mai bun la el e că este ironic. Asta, *inter alia*, printre care multe lucruri interesante. – A trecut pe la Brasileira Castañé. Mers împreună la biroul Mayer ca să ducă acvafortele. Între timp, isprăvit de copiat scrisoarea pentru Natal. – Scrisoarea pentru Natal a plecat. – Venit Castañé şi declarat desenele evaluate la 6000 reali fiecare; cumpărător probabil Cruz Andrade, din Ameixoeira. – Biroul Lavado (Rua da Prata) la 17. Nimic de făcut. – Toată seara acasă. Culcat devreme. Trezit de la 0 la 4, scris diverse fragmente despre O.Wilde, educaţie, teoria aristocratică. Citit W.W. Jacobs[73] până adormit, ca să potolesc neliniştea pe care mi-ar fi provocat-o gândurile.

21/2 (Vineri)

Trezit ora 10. Mers în Baixa, biroul Rua da Prata, la 13; nimic. Erau acolo Lavado şi S[oares] Franco[74]. Pe urmă Brasileira din [piaţa] Chiado; vorbit cu João Correia de Oliveira, *inter alia,* despre Pascoaes; el tocat mărunt. Scurtă plimbare. Biroul Mayer; cam fără nimic de făcut decât fumat şi scris nişte versuri pentru *Galaaz*. – Toată seara am fost la redacţia revistei *Teatru* vorbind cu Boavida şi Eduardo Freitas[75]. Ultimul m-a provocat să scriu atacul la *Bartolomeu Marinarul* de Lopes Vieira[76]. Pe jumătate captivat şi pe jumătate dornic să scap de beleaua asta, am luat loc, şi de la 16 ¾ la 18 ¼ am scris articolul. Boavida l-a apreciat mult. Acasă târziu. – Seara

mers la Brasileira. Conversat cu Corado şi cu Pinto, foarte studios şi citit, până la aproximativ 23. Plecat acasă, ajungând la 23 şi ¾. Conversând cu Raul Costa. – Adormit foarte târziu. Citit agitat din W.W. Jacobs, ca să mă vindec de efectul unui lucru pe care mi l-a relatat Corado că Henrique Rosa[77] l-ar fi spus întâmplător despre mine. – Puţine notaţii am scris despre subiectele care mă preocupă acum.

22/2 (Sâmbătă)

Trezit devreme şi mâncat devreme ca să mă duc la tipografie să văd şpalturile articolului despre *Bartolomeu Marinarul.* Stat acolo, cu excepţia unor scurte perioade la birourile Mayer şi Lavado (o scrisoare), toată ziua până la 19. – Mers să cinez acasă. Reîntors la tipografie, văzut cum au început să tragă jurnalul: articolul meu a trebuit scurtat. Mi-a părut rău şi am spus că e drept şi nu face nimic, pentru că aşa simţeam eu că era. La Brasileira conversaţie cu Fortunato da Fonseca, Anahory, Corado. Ultimul, nu ştiu dacă din întâmplare, a repetat, vorbind doar cu mine, fraza lui Rosa pe care mi-o citase ieri. M-am necăjit mai puţin. Stat la Brasileira până la ora 1. M-am enervat oarecum, în sinea mea, pe Carlos de Sousa, maseurul, pe care nu-l cunosc personal, pentru că făcea pe străinul, dispreţuind, deoarece e în portugheză, afişul Ligii Navale pentru Apărarea Naţională. – O viziune despre cât trebuie să lupte Renaşterea Portugheză ca să ridice asta.

23/2 (Duminică)

Stat aproape toată ziua la biroul Mayer, scriind, plimbându-mă. Înainte stat la Brasileira, în uşă, de vorbă cu Fortunato da Fonseca; interesant, el, ca întotdeauna. Plimbat puţin. Mers acasă cam târziu. – Încă vreo câteva fragmente din *Marcos Alves* – nişte paradoxuri minore.

Primit bilet de la Sá-Carneiro.

Teatru n-a apărut.

24/2 (Luni)

Ziua, de la biroul Lavado la biroul Mayer, şi puţin la Brasileira cu Côrtes-Rodrigues[78]. I-am cerut o poezie, pe care mi-a citit-o, pentru *Acvila.* Seara ieşit, dus la biroul Lavado, unde lucrat până la 11 şi ½. Acasă. – Mici însemnări. – Trimis scrisoarea pentru Natal (referitoare la ziua de 12).

La redacţia revistei *Teatru* Freitas a spus că aşa nu merge, că Boavida dormea când a condus asta etc.

25/2 (Marţi)

În Baixa la 11 şi ½. Primit bani de la mătuşa Rita la Banca Portugaliei. La Brasileira; vorbit, puţin, cu Coelho. La biroul Mayer. Scris, şi expediat, scrisori mamei (data 19), lui Álvaro Pinto (trimiţându-i versuri ale lui Côrtes-Rodrigues) şi lui Sá-Carneiro, de la care primit azi carte poştală (nu răspuns la aceasta, ci la una de alaltăieri, scrisoarea având data de 24). – Dimineaţa şi toată ziua avut diferite idei pentru paradoxuri. – Seara la Brasileira, vorbit cu locotenentul Marques. Plecat spre Corado. Vorbit cu el până la 1 şi ¼. Abordat diverse lucruri, fără mare importanţă de vreun fel. El expunându-şi împrăştierea spirituală.

26/2 (Miercuri)

De dimineaţă, citirea ziarului mi-a provocat diferite gânduri paradoxale. – Ieşit abia la 14 şi ¼, fiindcă ploua tare. La Brasileira: vorbit cu Coelho şi încă unul, Rocha care a fost la garajul lui Fontes. – Biroul Mayer; pe urmă vorbit destul de mult cu António Ferro[79], în Rua do Ouro. Birou Lavado – nimic. Birou Mayer – o scrisoare lungă. Plecat la 18 ¾. – Dimineaţă primit scrisoare de la Natal, care trebuie să fi sosit sâmbăta trecută. – Dimineaţă decis să scriu în portugheză *Templul lui Ianus*[80], şi în engleză doar *Controversial Matter*, precum şi *Concerning Oscar Wilde*, apărarea

Republicii Portugheze etc. – Seara la Brasileira. Diverse idei paradoxale.

27/2 (Joi)

Ziua nimic de făcut la birourile Lavado şi Mayer. Vorbit la Brasileira cu Gaio, care mi-a expus două piese ale lui. Aceeaşi temă, tratată diferit. – Mai târziu mers la redacţia *Teatru*; prezentat de Boavida lui Vitoriano Braga[81]. Puţin stânjenit de ambianţă, fiindcă era acolo o femeie, de altfel discret aşezată pe sofa cu R[icardo] Santos[82] lângă ea. Cred că nu s-a observat cât eram de stânjenit. – Seara, la Brasileira, vorbit cu Corado şi Anahory, serios şi îndelung, despre scepticism şi credinţă: totul legat de faptul că Anahory, ştiind de la mine că sunt (presupun) descendent al unor creştini-noi, a spus că am trăsături semitice – nasul puţin; mai mult, preocuparea de a lua totul în serios. – Spre casă cu Corado. Sosit acasă pe la miezul nopţii şi ½, cel mult. – Avut, în timpul zilei, diverse idei pentru paradoxuri, dar nu multe, nici extraordinare.

28/2 (Vineri)

(Uitând să umplu pagina a doua zi, mi-a ieşit din minte ce am făcut în ziua aceea, cu excepţia faptului că am mai avut câteva, dar puţine, idei pentru diferite locuri din diferite scrieri proiectate.)

1/3 (Sâmbătă)

Dimineaţa primit scrisori de la Natal şi Sá-Carneiro. – După prânz imaginat diferite mici poezii, printre care o modificare la „Vocea lui Dumnezeu“, în acord cu critica lui Sá-Carneiro. Coborât spre biroul Mayer. Scris poeziile compuse acasă şi în Agenda asta. Plecat de la biroul Mayer la 14 şi ½. Mers la tipografie se văd dacă tipăreau *Teatru.* Acolo stat, cu o întrerupere (mers la biroul Lavado) până la 19. Seara întors acolo. Plecat cu Almada Negreiros la camera lui ca să văd lucrările pentru expoziţie; le-am găsit foarte bune. Erau

acolo, în acelaşi timp, Castañé, Lacerda şi un tinerel Joyce, văr al lui António Joyce[83]. Sosit acasă puţin după miezul-nopţii.

2/3 (Duminică)

Plecat în Baixa pe la 14, cu intenţia de a merge să lucrez la biroul Mayer. Dar mai întâi mers la Brasileira şi acolo asistat la o scenă de pugilat verbal, foarte neplăcută, între João Correia de Oliveira şi Alfredo Guimarães[84]. Pe urmă stat până la 17 şi ¾ la redacţia *Teatru.* Era acolo Boavida; au mai venit Vitoriano Braga şi Almada Negreiros. Mers la biroul Mayer. Scris începutul scrisorii pentru Pascoaes. Mers acasă. Noaptea, culcat devreme; pe urmă citit puţin. N-am avut aproape nici o idee. – Zi de primăvară.

3/3 (Luni)

Mers în Baixa la 11, la biroul Mayer, unde am stat pseudolucrând până la 13. (Poşta a adus carte poştală de la Sá-Carneiro.) Mers, după scurtă hoinăreală, din când în când la biroul Mayer, la biroul Lavado unde, lângă scrisorile de scris, am găsit una pentru mine, pe care am arhivat-o. Imaginat poemul despre Căpitanul Scott. Pregătit partea centrală, şi „preludiul“, pe care trebuie să-l schimb, spunându-mi că oamenii muriseră înecaţi. – Mers la redacţia *Teatru*, unde mi-au dat *Urciorul nunţilor*, drept bază a articolului meu despre Sousa Pinto[85]. Am fost lăudat, pentru articol, de mai multe ori în timpul zilei, de Raul Carneiro, Martinho Fonseca[86], Barradas, Nuno de Oliveira[87] (seara) şi Ilídio Perfeito. – Seara la Brasileira, cu Corado. Spre casă cu el. – Ajuns acasă la cină, găsit o scrisoare de la A.J.Costa (pe care pe urmă l-am întâlnit la Brasileira) şi o carte poştală, *plutôt* dezagreabilă, de la Álvaro Pinto[88].

4/3 (Marţi)

Mers în Baixa, la biroul Mayer la 10; stat până la 11 şi ½ răspunzând lui Álvaro Pinto, şi copiind

pe urmă scrisoarea la maşină. Îndreptându-mă spre casă, pentru prânz, executat diverse comisioane pentru Dona Palmira[89] şi mătuşa Anica. Mers la Brasileira, vorbit cu Carlos A. Ferreira[90], plecat cu el. Mers la biroul Lavado: o scrisoare. 14h. Înapoiat la biroul Mayer, rămas să scriu acolo, şi o scrisoare lui Vila-Moura[91], şi o carte poştală lui Mário Beirão[92]. Înapoi la biroul Lavado; încă o scrisoare. Trecut pe la redacţia *Teatru*, unde stat doar câteva minute. Dus acolo *Acvila*, din cauza portretului lui Sousa Pinto. – Mers acasă la Henrique Rosa să văd dacă are reţeta pentru urechi înfundate, pe care i-am lăsat-o acolo. N-a găsit-o. Stat de vorbă. Spre casă. Înainte de cină am început o scrisoare pentru Sá-Carneiro. Mers la biroul Mayer, unde am stat să o scriu şi să iau de acolo nişte hârtii în servietă.

5/3 (Miercuri)

Mare parte a zilei la biroul Lavado. Câteva momente la biroul Mayer. Dimineaţa, continuat scrisoarea pentru Sá-Carneiro. Mers la biroul lui José de Sousa să cer *Singur.* M-a adus la Brasileira seara. L-am dus la Librăria Ferreira. Am modificat etc. şi scris vreo (cinci) poezii. – Seara la Brasileira cu Anahory; m-a prezentat lui António Arroio[93]. Interesant; în unele puncte limitat. Acasă târziu.

6/3 (Joi)

Dimineaţa primit *Viaţa portugheză*[94] şi şpalturile sonetelor lui Côrtes-Rodrigues, venite de la Renascença [Portuguesa]. Mers în Baixa la 11 şi ½, vândut *Singur* pe 1500 reali la Librăria Ferreira. Biroul Mayer, de două ori. Biroul Lavado, de două ori: vreo 2 scrisori. Scris articolul despre Sousa Pinto. La Brasileira de două ori: citit articolul lui Ilídio Perfeito. C[arlos] Amaro[95] mi-a citit o rubrică pe care o va deschide în *Lupta*[96]. M-a făcut ascultătorul lui, altceva nimic. Alfredo Guimarães

a citit articolul despre Sousa Pinto şi l-a găsit nedrept. Scris 1 carte poştală lui

Côrtes-Rodrigues şi 2 lui [Armando Teixeira] Rebelo[97]. Nimic literar. Ilídio Perfeito m-a invitat să fac critica literară în ziarul lui, care va apărea în aprilie; am acceptat. – Seara, la Brasileira vorbit cu Lacerda. Acasă. Sosit la ¾. – La birou primit carte poştală de la Xavier Pinto[98].

7/3 (Vineri)

În Baixa devreme, la 10. În biroul Mayer, răspuns unei cărţi poştale a lui Álvaro Pinto, primită de dimineaţă, şi i-am remis şpalturile sonetelor lui Côrtes-Rodrigues. – În timpul zilei scris lui Cruz Magalhães[99]; pentru Natal, incluzând *Formularul ortografic*; lui Sá-Carneiro (isprăvit şi trimis scrisoare precum şi primul număr din *Teatru*). Diverse comisioane pentru mătuşa Anica. Mers la tipografie de trei ori ca să corectez şpalturile, dar nu erau gata. Întâlnit pe Cunha Dias care mi-a dat un bilet de fotoliu pentru conferinţa lui – cade prost, deoarece coincide cu concertul la Republica. Şovăitor şi încurcat, neştiind la care să mă duc. Vorbit cu Boavida pe stradă; mi-a citit un articol al lui pentru viitorul număr din *Teatru.* – Chiar înainte de cină întâlnit pe Rebelo la Brasileira; vorbit cu el despre chestia cu Lavado. – Seara, culcat devreme. N-am făcut sau gândit nimic literar. – După-amiază sosit scrisoarea de la Natal şi una de la Mário Beirão, din 6, de la Ancede.

8/3 (Sâmbătă)

Mers în Baixa la 12. De mai multe ori mers la tipografie; la 15 şi la 19 am corectat şpalturile articolului meu; al doilea număr din *Teatru* iese abia luni. La biroul Lavado: numai o scrisoare. N-am scris nici o scrisoare, n-am făcut însemnări intelectuale. Aflat că Cunha Dias nu mai ţine conferinţa, în 9, la Naţional. Seara mers la Brasileira cu Ilídio Perfeito; pe urmă cu Cobeira şi

cu Barradas şi Almada Negreiros. Expresii îndrăzneţe, nici măcar cu mine (cu excepţia expresiilor pe care le-aş suporta din partea lui Almeida numai fiindcă, din fericire, erau citate); altfel Castañé a spus să nu se pronunţe cuvinte indecente în prezenţa mea. Dimineaţa insistenţa mătuşii Anica pe tema slujbei, în legătură cu un anunţ din *Secolul*, atinsese cealaltă notă. Am spus că o să răspund la anunţ şi, seara, că răspunsesem; dar nici nu m-am gândit să răspund. – La miezul-nopţii şi un sfert mers să mă tund şi bărbieresc; şi înapoi acasă. – Primit, dimineaţă, scrisoare de la Vila-Moura, şi după-masă carte poştală de la Cruz Magalhães, despre acvafortele lui Bordalo Pinheiro.

9/3 (Duminică)

De acasă la Brasileira; Boavida mi-a dat un *promenoir* pentru concertul de la Republica. La concert până aproape de 18. Inferioară – mi s-a părut – simfonia lui Freitas Branco[100]. Au fost de acord cu asta Boavida (la Brasileira, pe urmă) şi Côrtes-Rodrigues, cu care am asistat la concert. – După concert rămas la Brasileira, ascultându-l pe Eugénio Vieira[101] care mi-a citit versuri, acceptabile, un sonet bun. Curioasă enorma lui vanitate; totuşi, inofensivă. – Acasă, culcat devreme. – Nimic literar toată ziua.

10/3 (Luni)

În Baixa la amiază. Biroul Mayer de două ori. De alte două ori biroul Lavado. Pe urmă vorbit cu Lavado despre chestiune. După cât se pare, merge. Trecut şi pe la redacţia *Teatru*; vorbit cu Freitas. A cumpărat *Lucruri de Apă* de Maria Amália Vaz de Carvalho[102]. E cartea de atacat săptămâna asta. Reluat scrisoarea către Pascoaes. – Seara la Brasileira. Vorbit cu Corado şi puţin cu Fortunato da Fonseca. Spre casă cu Corado, între multă vorbărie psihologizându-l pe Fortunato. Corado de acord cu definiţia mea despre el. Acasă la 1 şi ½.

11/3 (Marţi)

Zi plină şi febrilă. În Baixa la ora obişnuită. Vorbit despre unele lucruri cu Mário. Trecând pe la Brasileira din [Piaţa] Rossio, stat acolo de vorbă cu Vitoriano Braga, care mi-a povestit piesa. Pe urmă întâlnit acolo pe Garcia Pulido[103] şi, cu o întrerupere (de la 6 ½ la 8) când nu m-am dus la cină, pentru că era timpul scurt, stat de vorbă de la 2 ½ până la 11 noaptea. Umblam plimbându-ne şi discutând şi expunând imense [lucruri]. Stabilit cu el în legătură cu pamfletul *Joc franc*[104], săptămânal, dacă se poate, fiecare producând alternativ un număr. Am găsit că avem un punct de vedere comun – republican, antiafonsist, antisocialist.

Primit dimineaţă carte poştală de la Sá-Carneiro. Scris foarte târziu o poezie sau două.

12/3 (Miercuri)

La biroul Lavado la 10; acolo până la 2 după-amiază. Pe urmă vorbit cu Garcia Pulido de rămas-bun. – Restul zilei gol. – Dimineaţă carte poştală de la Sá-Carneiro.

13/3 (Joi)

Zi pierdută, exceptând în privinţa unei surde acumulări de energie. – Biroul Lavado. Scrisoare la biroul Mayer. Pe urmă, Brasileira; cină abia la miezul-nopţii.

Scrisoare Sá-Carneiro dimineaţa.

Scrisoare Natal seara.

14/3 (Vineri)

Mers la 9 biroul Mayer. Mers la Lavado pe urmă, unde scris o scrisoare. – Seara la Brasileira cu Corado. Plecat cu el, vorbind diverse într-o lungă plimbare, până la Alcântara şi înapoi.

15/3 (Sâmbătă)

Ziua, mers la Henrique Rosa acasă, pe urmă, întâlnind pe Côrtes-Rodrigues, i-am trecut lui comisionul dintre H.Rosa şi mătuşa Anica, astfel

închizându-se subiectul. – Dus pe Rebelo la biroul Lavado. Stabilit cu el să rămână şi să vină luni. Vorbit cu Afonso Gaia la Brasileira. A spus diferite prostii analitice. – Seara la Brasileira vorbit cu João Correia de Oliveira, mers pe urmă acasă la el să caut *Viaţa eterică.* Stat acolo până la miezul nopţii şi jumătate; vorbit imens, intim şi interesant. I-am recitat versurile mele care i-au plăcut destul, după cât se pare. L-a surprins că sunt poet.

16/3 (Duminică)

Dimineaţa, carte poştală de la António Ferro. Ieşit puţin după 1. Mers la concert. Vorbit cu Côrtes-Rodrigues, şi cu un cumnat, pe care mi l-a prezentat. Pe urmă la Brasileira, de vorbă cu Eduardo Graça. – Seara, la Brasileira. – Câteva mici idei literare.

17/3 (Luni)

Mers în Baixa devreme ca să ajung la biroul Lavado, să-l ajut pe Rebelo. M-am dus; nu avea nevoie de nimic. – (Nu-mi amintesc de restul zilei.) – Seara, acasă, găsit carte poştală de la firma Lavado (prin Augusto Franco[105]) rugându-mă să mă duc mâine la 9, pentru că Rebelo a plecat fără să se mai întoarcă. Seara acasă. Câteva idei literare. – În timpul zilei, vorbit cu diverşi cunoscuţi.

18/3 (Marţi)

În Baixa devreme, la biroul Lavado, până la amiază. Pe urmă, mers în diverse locuri. (Nu-mi amintesc bine pe unde.) Acasă, mergând la cină, găsit scrisoare de la Cruz Magalhães, care luni fusese la birou să vadă acvafortele, şi bilet explicativ de la Rebelo. – În timpul zilei scrisesem lui Rebelo şi lui Cruz Magalhães, precum şi lui Garcia Pulido, trimiţându-i patru poezii de Pessanha.

Câteva mici idei literare.

19/3 (Miercuri)

În Baixa devreme, cu Mário, la notariatul lui E. Silva[106], ca martori pentru o procură; nu era acolo, dar s-a dus la inaugurarea unui notariat. – La redacţia *Teatru* am fost prezentat de Boavida Portugal lui Manuel António de Almeida[107]; recitat versuri de Pessanha, vorbit destul de mult; el slab la conversaţie, dar om manierat. – La birourile Lavado şi fratele său; scrisori pentru ambii. – La Brasileira vorbit cu Torres de Abreu[108] şi Ilídio Perfeito. – (Dimineaţă primit carte poştală de la Sá-Carneiro.) – Seara, acasă. Scris o carte poştală lui Cruz Magalhães. – Puţine idei…

20/3 (Joi)

În Baixa pe la 1. Mers la birourile fraţilor Lavado, şi în Rua Augusta am avut de scris o scrisoare. La biroul Mayer scris, aproape toată, o scrisoare lui Sá-Carneiro. – Mers la expoziţia lui Almada Negreiros şi la redacţia *Occidentul*; acolo, din cauza unei rugăminţi a lui João Correia de Oliveira. – Zi de depresie absolută şi mortală. – Acasă seara. Terminat scrisoarea pentru Sá-Carneiro. Făcut câteva mici însemnări literare. – Primit seara, când am sosit acasă, scrisoarea de la Álvaro Pinto, despre subscripţia pentru Gomes Leal[109].

21/3 (Vineri)

Pentru că au trecut mai multe zile în care nu m-am atins de jurnalul ăsta, mi-amintesc doar că vineri nu m-am dus la birourile celor doi Lavado, şi doar la biroul Mayer. Mers în Rossio unde stat mult de vorbă cu Rui Coelho[110], şi foarte entuziasmat auzindu-l cum îşi descria opera, acum patriotică.

22/3 (Sâmbătă)

La cele trei birouri. Scris scrisori lui Álvaro Pinto, Sá-Carneiro, şi cărţi poştale lui Rebelo şi Garcia Pulido. Altceva nu-mi amintesc.

23/3 (Duminică)

Aproape toată ziua la biroul Mayer. Scris mare parte din simfonia Caravelelor. Făcut câteva alte însemnări. Scris (cu data de 20) scrisoarea pentru Natal. Seara acasă; la ceai, deodată, m-am simţit rău, aproape de leşin. – (La ora 5 fără 10 s-a născut micuţa lui Mário.)

24/3 (Luni)

Toată ziua în Baixa, de la 2 până la 11 şi ½ seara. La biroul Lavado ziua şi ducându-mă acolo la 10 seara nu l-am mai găsit. În timpul zilei, de la 5 la aproximativ 8, la biroul Mayer scriind vreo şapte, opt strofe din *Epithalamium* (în engleză). Pe urmă la Brasileira, cu João Correia de Oliveira. În cele din urmă, revenit la Brasileira, din nou cu João Correia de Oliveira, apoi la el acasă. De vorbă până la 11 şi ½. Mers la el ca să-i cer 500 reali cu împrumut, dar n-am îndrăznit, pentru că el a socotit vizita, chiar de la început, ca fiind de amabilitate.

Cină la restaurantul Pessoa.

La plecare întâlnit pe Rebelo, pentru care tocmai voiam să scriu la timp o disertaţie. Îi trebuie abia poimâine. Dimineaţa primit carte poştală de la Álvaro Pinto.

Mă simt foarte anemic şi istovit, deşi surescitat din punct de vedere poetic.

25/3 (Marţi)

(Au trecut mai multe zile fără să mă uit la jurnal.) De ziua asta nu-mi amintesc.

26/3 (Miercuri)

De ziua asta îmi amintesc doar că am stat aproape tot timpul cu Garcia Pulido, întâlnit la Brasileira din [Piaţa] Chiado. Vorbit foarte mult cu el. Am citit (lui şi lui Lacerda) *Omul din visuri*[111], la [cafeneaua] Martinho. – Seara la Brasileira de vorbă cu Ilídio Perfeito, un individ din Castelo Branco, căruia m-a prezentat; pe urmă cu Anahory

şi João Correia de Oliveira. Spre casă pe la 12 şi ¼ noaptea. – Câteva idei literare, interesante uneori.

27/3 (Joi)

Ieşit devreme. Prânz la restaurantul Pessoa, mulţumită împrumutului de la João Correia de Oliveira. Pe urmă mers să-l întâlnesc pe Garcia Pulido la Brasileira din [Piaţa] Rossio. De vorbă până la 2 şi ½. Dată fiind sosirea unor indivizi proprietari, conversaţia, traversând legea contribuţiei imobiliare, a alunecat spre o atmosferă oribil de deprimantă. Pe urmă, plecând cu Pulido, ne-am încurajat unul pe altul dureros pentru luptă. Biroul Lavado; două scrisori. Pe urmă la Brasileira cu Torres de Abreu. Mers la biroul Mayer şi rămas acolo, în timpul unei ploi teribile, până la 7 şi ½. Scris mătuşii Lisbela şi pentru Natal (punând data de 25). Plecat, mers la redacţia *Teatru* să fac rost de un bănuţ pentru maşină. Plecat la 8 şi ½. Erau acolo doar Boavida şi camarila. – Seara acasă. Dormit adânc până la 10 dimineaţa, dar un somn trist, plin de vise, fiziceşte dureros.

28/3 (Vineri)

Omis pentru că întârziat şi uitat.

29/3 (Sâmbătă)

Omis pentru că întârziat şi uitat.

30/3 (Duminică)

Acasă până la 2. Între 2 ½ şi 4 ½ la António Ferro acasă ascultându-i din piese. – A citit două. – Pe urmă în Baixa cu el. Mers la Brasileira, vorbit cu Rajanto, şi apoi cu Coelho[112]. Plecat şi cinat la Imperial cu Coelho. A promis să-mi facă rost de 100 000 de reali pentru călătoria în Anglia, şi pentru călătoria în Algarve de 30 000 de reali la sfârşitul săptămânii. Pe urmă (8 şi ½ până la 9) la Brasileira şi stat acolo până am plecat cu João Correia de Oliveira. Mers la el acasă şi vorbit (inclusiv jumătate de oră cu António Guimarães) până la 12 şi ½. Plecat acasă.

31/3 (Luni)

La Baixa nu foarte târziu. La amiază întâlnit pe Coelho. Mers cu maşina până la 6 cu el; nu m-am dus la birourile fraţilor Lavado. Coelho împrumutat 2000 reali. Acasă.

1/4 (Marţi)

Mers la Santo António dos Capuchos să primesc bani pentru mătuşa Rita; primit 5 000 de reali, plus de 3 000 de reali migdale, pe care nu le-am predat, pentru că nu se ştia de ele. – Pe urmă la biroul Lavado, unde scris 10 scrisori; pe urmă la biroul lui F. Lavado, unde am scris una. La biroul Mayer, scris încă una. – Acasă. Seara mers la Brasileira. Stat la João Correia de Oliveira până la 1 şi ½ din zori. I-am citit *Balet* de Sá-Carneiro; nici lui, nici mie nu ne-a prea plăcut. El mi-a citit ceva interesant.

După-masă s-a iscat chestiunea între João Correia de Oliveria şi António Cobeira.

2/4 (Miercuri)

În Baixa devreme (ora 9). În drum spre Brasileira, prezentat de Luciano Araújo[113], care era acolo, lui Albino de Meneses[114] şi lui Correia Dias[115], care fuseseră la expoziţia lui Almada Negreiros. Acolo am primit cataloagele promise de acesta. Mers apoi la Arsenalul Armatei, cu Luciano, pe ploaie; mi-au spus să revin a doua zi. Am revenit. Luat gustarea la Pessoa. Pe urmă, mers la biroul Lavado, unde scris câteva scrisori. La plecare, întâlnit pe Santa-Rita, mers împreună la Brasileira, unde stat de vorbă cu Almada Negreiros (tot exagerat de ştrengar) şi Castañé. Mers la biroul Mayer; scris scrisoare pentru Natal, cu data de 1. – Seara, la Brasileira. Prezentat unui tânăr António Alves[116]; au venit apoi un tânăr pe care nu-l cunosc, poznaş, şi Dom Tomás de Almeida[117], pe care îl cunosc doar din vedere, şi

care a vorbit tot timpul, cu un haz obscen, dar, până la urmă, dureros de enervant.

3/4 (Joi)

Cu poşta de dimineaţă primit *Viaţa Portugheză.* Ieşit din casă la 12 şi ½. Mers la diferitele birouri. Mers la Grémio Literário, cu Valério şi Rui Coelho ca să ascultăm prima conferinţă de la *Teatru*, care, însă, n-a avut loc. Pe urmă plimbat până la 6 cu Valério şi Rui Coelho. Rui Coelho o să pună pe muzică poezia mea *Ó corăbii [fericite, care de pe marea vagă]*, care i-a plăcut, dar s-a îngrozit de *Mlaştini*. – Noaptea m-am culcat devreme.

4/4 (Vineri)

Dimineaţă, primit scrisoare de la Mário de Sá-Carneiro. M-am mirat că n-am primit scrisoare din Algarve şi nici de la Pinto. – Mers la Arsenalul Armatei şi vorbit cu maiorul Santos. La biroul Lavado, făcut câteva scrisori. La redacţia *Teatru* puţin. – Seara la Brasileira şi pe urmă la João Correia de Oliveira acasă, vorbind mult.

5/4 (Sâmbătă)

Dimineaţă, în compania revistei *Mercure de France* trimisă de Sá-Carneiro, primit două scrisori din Pretoria, teribile, una de la Henriqueta. Toată ziua chinuit şi preocupat enorm – din cauza acestor scrisori. O tortură îngrozitoare, un impas spiritual. – Mers la cele trei birouri, şi scris scrisori pentru cei doi Lavado. Avut diverse mici lucruri de făcut, pe care le-am executat în întregime, deşi toată ziua am fost zăpăcit. Seara, stat acasă; culcat la ora 10, citit puţin în pat. Câteva idei literare, mai ales pentru „Marcos Alves“. Scris o carte poştală lui Álvaro Pinto.

6/4 (Duminică)

Ieşit din casă pe la 1 ½, dus la biroul Mayer, dar înainte la Brasileira. Rămas la birou până la 9, încercând să scriu articolul pentru *Acvila*, dar nu am reuşit. Venit acasă cu A.J. Costa; extrem de

enervat, mai ales pentru că nu am cinat. – Câteva mici idei literare.

7/4 (Luni)

Dimineaţă primit carte poştală de la Álvaro Pinto. Răspuns seara. Mers la cele două birouri ale fraţilor Lavado, şi la biroul Mayer. Mers la Arsenalul Armatei ca să vorbesc (pentru Mayer) cu maiorul Santos. – Seara la Brasileira.

8/4 (Marţi)

Scris lui Mário Beirão, terminat scrisoarea pentru Natal. (Dimineaţa primit carte poştală de la Mário Beirão.) Încheiat, şi trimis, articolul pentru *Acvila.* Vorbit cu diverse persoane în timpul zilei (mai ales Valério). Mers la biroul Lavado şi la biroul Mayer. – Seara la Brasileira. Stat de vorbă cu el, mers împreună la el acasă. Vorbit puţin. – Nu-mi amintesc de vreo idee literară demnă de menţionat. (Am avut. Am avut-o pe cea cu articolul despre Problema Religioasă.)

9/4 (Miercuri)

În Baixa la 10 şi ½. Scris carte poştală lui Pinto. Continuat scrisoarea pentru Sá-Carneiro. Mers, de două ori, la Arsenalul Armatei; a doua oară se pare că, în fine, ceva s-a reuşit. – De trei ori la biroul Lavado (nimic de făcut); scris două scrisori biroul F. Lavado. – N-am cinat. Seara la Brasileira de vorbă cu Valério. Prezentat de Rui Coelho lui João Amaral[118]. Întâlnit pe Albino de Meneses şi mers cu el în Piaţeta Santa Bárbara, vorbind mult. – Una sau două idei literare, de categoria a doua.

3/5 (Sâmbătă)[119]

Primit de dimineaţă carte poştală de la Álvaro Pinto, datată 30 aprilie. – Mers la 9 la biroul Lavado; rămas până la amiază; scris vreo şase, şapte scrisori. La prânz, acasă. În Baixa, biroul Mayer. Terminat scrisoarea pentru Sá-Carneiro, scrisoare Natal, scris cărţi poştale neînsemnate.

NOTE PERSONALE

Am trecut pe planul al doilea obiceiul de a citi. Nu mai citesc nimic în afară de un ziar sau altul, literatură uşoară şi, ocazional, cărţi tehnice referitoare la vreo temă oarecare pe care o studiez şi pentru care simplul raţionament poate să nu fie îndestulător.

Literatura propriu-zisă aproape că am abandonat-o. Aş putea să o citesc pentru a învăţa ceva sau din plăcere. Dar nu am nimic de învăţat, iar plăcerea pe care o primeşti de la cărţi este de un gen care poate fi înlocuit cu folos prin ceea ce îmi poate oferi direct contactul cu natura şi observarea vieţii.

Sunt acum în deplina posesiune a legilor fundamentale ale artei literare. Shakespeare nu mă mai poate învăţa să fiu subtil, nici Milton să fiu complet. Intelectul meu a ajuns la o flexibilitate şi la o cuprindere care îmi îngăduie să-mi asum orice emoţie pe care o doresc şi să intru cum vreau în orice stare de spirit. Ca să atingi ceea ce este întotdeauna obţinut prin strădanie şi nelinişte, plenitudinea, nu există carte care să te poată ajuta.

Asta nu înseamnă că nu m-am eliberat de tirania artei literare. Mi-am asumat-o pur şi simplu supunându-mă mie însumi.

Ţin întotdeauna la îndemână o carte – *Pickwick Papers*. Am citit deja de mai multe ori cărţile lui St. W.W. Jacobs. Declinul romanului poliţist a închis pentru totdeauna o uşă care mă ducea spre scriitura modernă.

Am încetat să mă interesez de persoane doar inteligente – Wells, Chesterton, Shaw. Ideile acestora sunt identice cu cele pe care le au mulţi nescriitori; construcţia operelor lor valorează mai puţin decât zero.

A fost un timp când citeam doar pentru utilitatea lecturii. Acum am înţeles că există foarte puţine

cărţi utile, chiar şi pe temele tehnice care m-ar putea interesa.

Sociologia e o înşelătorie generală; cine poate suporta o asemenea scolastică în Bizanţul de astăzi?

Toate cărţile mele sunt lucrări de referinţă. Nu-l citesc pe Shakespeare decât în legătură cu „Problema Shakespeare“[120]. Restul îl cunosc deja.

Am descoperit că lectura este un mod servil de a visa. Dacă trebuie să visez, de ce să nu visez propriile mele visuri?

Pierderea contactului cu amănuntele mediului înconjurător este fundamentală pentru artistul literar, a cărui misiune este să reprezinte decorul, şi nu amănuntele acestui mediu.

PE TIMPURI ştiam să citesc. Astăzi, când citesc, mă abat din drum.

Metafizica – o cutie care conţine Infinitul – îmi aduce întotdeauna aminte de acea definiţie a cutiei pe care am auzit-o odată din gura unui puşti. – Ştii ce este o cutie? l-am întrebat, nu ştiu de ce. – Sigur că ştiu, domnule, e ceva care conţine lucruri.

ÎNTOTDEAUNA AM ACŢIONAT spre interior… Niciodată nu am atins viaţa… De câte ori schiţam un gest, îl încheiam în vis, în mod eroic… O spadă cântăreşte mai mult decât ideea de spadă… Am comandat oşti mari, am câştigat bătălii mari, am beneficiat de înfrângeri mari – totul în sinea mea… Îmi plăcea să mă plimb singur pe alei şi prin coridoare mari şi să comand copacilor şi să sfidez portretele de pe pereţi… Pe lungul coridor întunecat ce există în fundul palatului m-am plimbat cu logodnica mea de multe ori… Niciodată nu am avut o logodnică reală… Niciodată nu am ştiut cum se iubeşte… Am ştiut doar cum se visează că iubeşti… Dacă îmi plăcea să port inele de damă pe degete e pentru că uneori voiam să cred că mâinile mele sunt mâini de prinţesă şi că eram eu, cel puţin prin gestul

mâinilor mele, cea pe care o iubeam… Odată m-au găsit îmbrăcat în regină… Visam că sunt soţia mea regală… Îmi plăcea să-mi văd faţa în oglindă pentru că puteam să visez că este faţa altei făpturi – că avea forme feminine, pe faţa mea se oglindea cea a iubitei mele… De câte ori gura mea nu mi-a atins gura într-o oglindă!… De câte ori nu mi-am strâns una din mâini cu cealaltă, de câte ori nu mi-am mângâiat părul cu mâna mea străină, ca să pară că mă atinge a ei. Nu sunt eu cel care îţi spun asta… E restul din mine care vorbeşte.

MĂ OPRESC UNEORI, brusc, între viaţa care pleacă şi cea care vine, încremenesc la marginea curgerii timpului. Şi uimirea faţă de toate se revarsă peste mine.

Există alte momente când se pare că universul ţi se înfăţişează deodată neinteresant sau dezvăluie existenţa altui univers, de la care mi se pare că pe neaşteptate aud altă voce, căruia îi surprind dintr-o privire o altă natură. Ca o draperie pe care o atinge vântul şi, deodată, lasă să se întrevadă o porţiune nedezvăluită a vreunui lucru necunoscut şi neaşteptat…

MĂ ÎNCONJOARĂ UN VID absolut de fraternitate şi de afecţiune. Chiar şi cei care îmi sunt devotaţi nu îmi sunt devotaţi; sunt înconjurat de prieteni care nu-mi sunt prieteni şi de cunoscuţi care nu mă cunosc.

Mi-e frig la suflet; nu ştiu cum să mă acopăr. Pentru frigul din suflet nu există pătură, nici mantie. Cine îl simte nu uită.

Oare asta înseamnă că nu am prieteni adevăraţi? Nu; am; dar nu sunt prietenii mei adevăraţi.

Vai de cei care au fost atinşi de transcendental şi pe care totul îi doare de frig, inexpresivitate şi distanţare.

NU MĂ DESTĂINUIESC celorlalţi.

Este într-adevăr greu să fii toată ziua *at home* pentru Prostie şi să trebuiască să o întreţii cu ceaiul banalităţii şi cu prăjiturelele toleranţei.

Fapt e că a te simţi socialmente îngropat de viu este ceva foarte neplăcut. Iar capacul sicriului convenţiilor este atât de bine sudat! Dar există unele persoane care simt nevoia imperioasă de a bate în acest capac, chiar dacă doar îşi jupoaie degetele. Şi, pe urmă, nici nu este ermetic închis; se poate respira suficient pentru a şti că nu se poate respira.

(Pentru o beţie de *zile mari.*)

DE FIECARE DATĂ sunt tot mai solitar, mai abandonat. Puţin câte puţin mi se rup toate legăturile. Curând voi rămâne singur.

Cel mai mare rău este că nu reuşesc niciodată să-mi uit prezenţa metafizică în viaţă. De aici timiditatea transcendentală care îmi sperie toate gesturile, care goleşte toate frazele mele de sângele simplităţii, al emoţiei directe.

EXISTĂ ÎNTRE MINE şi lume o ceaţă care mă împiedică să văd lucrurile cum sunt ele cu adevărat – cum sunt pentru ceilalţi.

Simt asta.

VOI RĂMÂNE INFERNUL de a fi Eu, Limitarea Absolută, Expulzarea din Universul îndepărtat! Voi rămâne nici Dumnezeu, nici om, nici lume, simplu tomberon de persoane, infinit de Nimic conştient, spaimă fără nume, exilat din propriul mister, din viaţa proprie. Voi locui pe veci în deşertul de mine mort, eroare abstractă a creaţiunii care m-a lăsat în urmă. Va arde în mine veşnic, inutil, jinduirea sterilă după reîntoarcerea în fiinţă.

Nu voi putea simţi pentru că nu voi avea materie cu care să simt, nu voi putea respira bucurie, sau ură, sau oroare, pentru că nu voi avea nici facultatea cu care să simt, conştiinţa abstractă în infernul de a nu conţine nimic, Neconţinut Absolut, Sufocare absolută şi eternă! Gol de Dumnezeu, fără univers.

Un ţipăt unanim de groază a izbucnit din noi ca din unul singur. Murind, a dispărut, […] şi a

dispărut numai Omul, figura, fiinţa.

În aer, în spaţiu, în lumea de apoi, fiinţa mea LIPSEA.

NU FAC VIZITE, nici nu frecventez vreo societate – nici saloane, nici cafenele. Dacă aş face-o ar însemna să-mi sacrific unitatea interioară, să mă dedau unor conversaţii inutile, să fur timp dacă nu de la raţionamentele şi proiectele mele, cel puţin de la visurile mele, care sunt întotdeauna mai frumoase decât conversaţia cu alţii.

Sunt o datorie pentru omenirea viitoare. Cu cât mă irosesc mai mult, cu atât irosesc divinul patrimoniu posibil al oamenilor de mâine; le diminuez fericirea pe care le-o pot dărui şi mă diminuez pe mine însumi, nu numai în ochii mei reali, ci în ochii posibili ai lui Dumnezeu.

Asta poate să nu fie chiar aşa, dar simt că e de datoria mea să o cred.

APARŢIN UNEI GENERAŢII care abia urmează să vină, al cărei suflet nu mai cunoaşte, la drept vorbind, sinceritatea şi sentimentele sociale. De asta nu înţeleg nici cum poate o făptură să ajungă să fie descalificată, nici cum simte ea acest lucru. Este golită de sens, pentru mine, toată această stare a convenţiilor sociale. Nu *simt* ce înseamnă oroare, ruşine, demnitate. Acestea sunt pentru mine, ca şi pentru cei de nivelul meu spiritual înalt, cuvintele unei limbi străine, ca un sunet doar anonim.

Când mi se spune că m-au descalificat, eu nu înţeleg decât că se vorbeşte de mine, dar sensul frazei îmi scapă. Asist la ce mi se întâmplă, de departe, parcă desprins, zâmbind uşor de lucrurile care se întâmplă în viaţă. Astăzi, încă nimeni nu simte asta; dar va veni într-o zi cel care să o poată percepe.

Niciodată nu am avut idei despre un subiect oarecare, dar fără să caut imediat altele.

Am considerat totdeauna că o contradicţie e frumoasă, aşa cum a fi creator de anarhii mi s-a părut întotdeauna rolul demn pentru un intelectual, dat fiind că inteligenţa dezintegrează şi analiza ofileşte.

Am căutat întotdeauna să fiu spectator al vieţii, fără să mă amestec în ea. Astfel, la ceea ce se petrece cu mine, asist ca un străin; doar că extrag din bietele întâmplări care mă înconjoară amara voluptate de a…

Nu port deloc pică celui care a provocat asta. Nu am ranchiuni, nici uri. Astfel de simţăminte aparţin celor care au o opinie, sau o profesie sau un obiectiv în viaţă. Eu nu am nimic asemănător. Am în viaţă interesul celui care dezleagă şarade. Mă opresc, descifrez şi merg mai departe. Nu folosesc nici un sentiment. Dar eu nu am principii. Azi apăr un lucru, mâine altul. Însă nu cred în ce apăr astăzi, nici mâine nu voi avea încredere în ce voi apăra. Să te joci cu ideile şi cu sentimentele mi s-a părut întotdeauna un destin nespus de frumos. Încerc să-l realizez cât pot de bine.

Niciodată nu m-am simţit descalificat. Ce încântat sunt că mi s-a oferit această plăcere! E o voluptate suavă, parcă îndepărtată…

Nu ne înţelegem, ştiu bine…

[1914]

PAULISMUL este, cum ne-a spus, la Brasileira, João Correia de Oliveira, o *intoxicaţie de superficialitate.*[121]

Rolul lui Guilherme de Santa Rita[122] în asta. Un biet băiat în care artificiul suprimă lipsa de originalitate reală. Îndrăzneţ ca toţi cei care nu pot să fie altceva care să atragă atenţia, în mod legitim.

Paulismul este cultul [ne]sincer al artificialităţii.

Există trei feluri de a fi artificial: (1) cultivând artificialitatea ca filozofie – este cazul lui Oscar Wilde; (2) reprezentându-te ca admirând sau fiind ceva foarte josnic, criminal, violent, cinic; (3)

prefăcându-te nebun şi găsind că are haz să gândeşti ca şi cum ai fi nebun.

În nici o operă a mea, făcută serios şi cu idei măreţe, nu există nici o singură frază paulistă[123].

Nevoia de a reduce elementul paulic.

Cultul lucrurilor secundare.

Cum tot ce este mare provoacă uimire, artificialul începe să dorească să provoace uimire ca să-şi dea sieşi impresia că e mare.

Cum tot ce este nou irită, artificialul începe să dorească *să irite.* Dar în afară de nou mai există ceva care de asemenea irită: este absurdul, cel pur şi simplu iritant. Confuzie.

Cum pentru a deschide drum unei arte noi e nevoie de îndrăzneală, artificialul se limitează la a fi îndrăzneţ, fără să aibă un motiv sufletesc ca să fie aşa.

Se produce astfel o inversiune a elementului psihic.

21-11-1914

ASTĂZI, LUÂND DEODATĂ decizia să fiu Eu, să trăiesc la înălţimea îndeletnicirii mele, şi, de aceea, să dispreţuiesc ideea de reclamă, precum şi plebeiana sociabilizare încercată de mine, cea a Intersecţionismului, am reintrat deodată, revenit din călătoria mea în care culeg impresii pentru ceilalţi, în deplina posesie a Geniului meu şi în divina conştiinţă a Misiunii mele. Astăzi mă vreau numai aşa cum caracterul meu înnăscut vrea să fiu şi aşa cum Geniul meu, născut odată cu el, îmi impune să nu renunţ la a fi.

Atitudine pentru atitudine, să o aleg pe cea mai nobilă, pe cea mai înaltă şi mai calmă. Poză pentru poză, poza de a fi tocmai ceea ce sunt.

Nici o atitudine de sfidare faţă de plebe, nici un foc de artificiu pentru a stârni râsul sau furia celor inferiori. Superioritatea nu se deghizează în paiaţă; ea se înveşmântează cu renunţare şi cu tăcere.

Ultima urmă de influenţă a celorlalţi asupra caracterului meu a încetat prin asta. Mi-am recuperat – simţind că puteam şi aveam să stăpânesc dorinţa intensă şi copilărească de a „lansa intersecţionismul“ – liniştita stăpânire de mine.

Astăzi un fulger m-a orbit cu luciditate. M-am născut.

Faţete ale acestui lucru: Dezvoltarea mea intelectuală atingându-şi punctul de echilibru.

Studiul meu genealogic.

Voinţa mea grotescă de a înfiinţa o *Europa*[124] s-a risipit; mi-a revenit dorinţa să sprijin şi să colaborez cu Renaşterea, fiindcă pentru anarhism intelectual, social, asta e calea mea. De acolo se poate acţiona asupra Patriei. Şi mi-a pierit ultima veleitate de a fi om de acţiune (o acţiune din nou comercială! – iar concluzia ei ar fi dezastrul inutil pe care l-a inaugurat tipografia). Devin conştient de rolul meu, social, politic, intelectual, sau de ce pot şi trebuie să fac. Caracterul meu impresionabil mă dusese prea departe. Din fericire totul m-a împiedicat *să realizez*, aşa că am şi de ce să mă căiesc.

(Câtă dreptate avea mătuşa Anica atunci când mi-a spus să nu mă las dus de ceilalţi – ea o spunea în alt sens, nu în acesta, dar puţin şi în acesta.)

De acum înainte să văd dacă studiez, dacă lucrez, dacă pot să elaborez ceva. Angoasele mele spirituale vor continua în multe privinţe; dar ele nu au încetat nici atunci când, căutându-mă eu pe mine, eram cât se poate de neliniştit în miezul tuturor lucrurilor, pentru că nu mă găsisem.

Marinetti, toate acestea – gradul superior de *clown*, nimic altceva.

Să mă însoţesc mai puţin cu ceilalţi.

Doamne ajută.

Trebuie să frecventez mai mult societatea.

Mi se pare că am abdicat de la Irosire, de la supunere şi de la slăbiciune.

E dificil, la fel cum ar fi să-şi abandoneze logodnica un credincios care vrea să se facă. Dar există, în acelaşi timp, bucuria enormă a eliberării.

În afară de asta, dată fiind măreţia mea, plebeismul meu de atitudine ar fi un exemplu nociv…

Războiul – atunci când el contrapune seriozitatea lui frivolei futurismicităţi, exercită oare el vreo influenţă (fie şi obscură sau inconştientă) asupra acesteia?

Scrisoare către Côrtes-Rodrigues.

Côrtes-Rodrigues este cel care, dintre toţi, mă înţelege mai bine şi mai din interior. Să-i spun asta.

Oare Intersecţionismul nu ar putea să rămână ceva cu totul extravagant (conform manifestului) şi la fel şi antologia? De văzut acest lucru.

Intersecţionismul este, înainte de orice, o *apropiere de alţi oameni*, un tărăboi şcolăresc pe care mi-l asum, văzând cum năvălesc peste mine fluierăturile şi vociferările altora.

INFLUENŢE[125] [1914]

1904-1905 – Influenţa lui Milton şi a poeţilor englezi din epoca romantică – Byron, Shelley, Keats şi Tennyson. (De asemenea, puţin mai târziu, şi în primul rând sub influenţa *povestitorului*, Edgar Poe.) Uşoare influenţe şi de la şcoala lui Pope. În proză, Carlyle. Rămăşiţe de influenţe ale unor subpoeţi portughezi citiţi în copilărie. – În această perioadă ordinea influenţelor a fost, mai mult sau mai puţin: 1) Byron; 2) Milton, Pope şi Byron; 3) Byron, Milton, Pope, Keats, Tennyson şi mai puţin Shelley; 4) Milton, Keats, Tennyson, Wordsworth şi Shelley; 5) Shelley, Wordsworth, Keats şi Poe.

1905-1908 (sfârşit) – Edgar Poe (acum în poezie), Baudelaire, Rollinat, Antero, Junqueiro (în partea anticlericală), Cesário Verde, José Duro, Henrique Rosa.[126]

1908-1908 (sfârşit) – Garrett, António Correia de Oliveira, António Nobre.[127]

1909-1911 – Simboliştii francezi, Camilo Pessanha.[128]

1912-1913 – 1) Saudosismul; 2) Futuriştii.

UNUL DINTRE PUŢINELE divertismente intelectuale care-mi mai rămân din ceea ce încă mai rămâne intelectual în omenire este lectura romanelor poliţiste. Între numărul de aur şi redus al orelor fericite pe care Viaţa îmi permite să le petrec, socotesc ca aparţinând celui mai bun an cele în care lectura lui Conan Doyle sau a lui Arthur Morrison mă prinde cu conştiinţa pe braţe.

Un volum al unuia dintre aceşti autori, o ţigară de 45 pachetul, ideea unei ceşti de cafea – treime a cărei esenţă este să conjuge fericirea pentru mine – la asta se rezumă fericirea mea. O fi puţin în acest caz, e adevărat. Fapt e că nu poate aspira la mult mai mult o fiinţă cu sentimente intelectuale şi estetice în mediul european actual.

Poate că pentru notabili este motiv de uimire să nu îi am pe ei printre autorii mei preferaţi şi de noptieră, dar mărturisesc că aşa este.

NU ŞTIU CINE SUNT, ce suflet am.

Când vorbesc cu sinceritate nu ştiu cu ce sinceritate vorbesc. Sunt variabil altul decât un eu despre care nu ştiu că există.

Simt credinţe pe care nu le am. Mă încântă anxietăţi pe care le resping. Perpetua mea atenţie îndreptată perpetuu asupra mea îmi indică trădări de suflet faţă de un caracter pe care poate că nu-l am, şi nici sufletul nu socoteşte că l-aş avea.

Mă simt multiplu.

Sunt ca o odaie cu nenumărate oglinzi fantastice care strâmbă în reflexii false unica realitate

centrală care nu există în nici una şi există în toate.

Aşa cum panteistul se simte undă şi astru şi soare, eu mă simt diferite fiinţe. Mă simt trăind vieţi străine, în mine, incomplet, ca şi cum fiinţa mea ar face parte din toţi oamenii, incomplet în fiecare, individualizat printr-o sumă de non-euri sintetizate într-un eu artificial.

A ACŢIONA ŞI A INTERVENI. Un braţ care se întinde ocupă spaţiu şi devine, astfel, o sculptură metafizică. niciodată nu am putut renunţa să îi confer prin acest fapt neînsemnat o importanţă înaripată cotidianului.

Niciodată n-am văzut în mine decât un pelerinaj de inconştienţe spre Toamna intenţiilor mele. Lungile ore pe care le-am petrecut pe marginea desfăşurării mele mi-au produs râuri peste existenţă.

Cu paşii mei tremură lumina stelelor. Un gest al mâinii mele, care îmi acoperă luna un moment, arată, prin teama mea, cât poate cu adevărat să însemne. Din aceste gânduri, devenite domestice şi cotidiene pentru scrupulul meu, mi-a apărut instinctul de a evita ca el să naufragieze în port. Mi s-a părut întotdeauna că a fi înseamnă a îndrăzni; că a voi înseamnă a se aventura. Inerţia mi-a mirosit a sfinţenie, şi nevolnicia similară cu bunele obiceiuri. Am construit astfel o morală burgheză a gândirii, o grijă de comoditate şi de decenţă prin respectarea misterului. Conştiinţa exagerată, pe care am avut-o întotdeauna, despre momentele mele m-a durut întotdeauna îndreptându-mă spre mister şi divin. niciodată nu m-am înţeles, mai ales când m-am surprins trăind inconştienţele instinctelor mele şi vulgara comoţie a reflexelor mele nervoase.

DACĂ AŞ PUTEA să mă dedic vreunui lucru – unui ideal, unui canar, unui câine, unei femei, unei cercetări istorice, rezolvării imposibile a unei probleme gramaticale inutile… Atunci, da, poate că aş fi fericit. Astfel de nimicuri ar fi lucruri

pentru mine. Dar nimic nu este lucru pentru mine, în afară de ficţiunile din visurile mele, iar acestea sunt nimicuri de drept. Chiar când am plăcerea de a le visa, am amărăciunea de a şti că le visez.

M-am gândit pe timpuri să mă dedic studiului special al celor Patru Evanghelii. Am citit cu entuziasm o carte pe această temă pe care am cumpărat-o dintr-un impuls. Le-am comandat pe celelalte, le-am aşteptat cu anxietate. Când au sosit nu le-am citit.

[JURNAL DIN 1915]

Noiembrie 1915

1 – Zi de *constante*, mici plictiseli.

2 – Zi de plictiseli mai mici, cele de la 1. dispărând. Furtună uşoară. Imposibilitate de a traduce o lucrare căreia trebuia să mă dedic. Un lucru: să scriu nişte pagini de sociologie. Dimineaţa, până la 2 p.m., enormă luciditate intelectuală şi intuiţie raţionată.

3 – Zi destul de bună; a început cu primirea cărţii poştale de la J[ohn] Lane[129] (insignifiantă, dar agreabilă); A. Sousa[130], fără să îi cer din nou, mi-a dat cei 10 dolari; puţin am putut să lucrez, totuşi, în parte pentru că am avut multe scrisori de făcut la birou. *Am citit bine* seara. Seara James[131]. Dureri de stomac aproape toată ziua, de la micul dejun până puţin după cină.

4 – Zi nici bună, nici rea. Lucrat foarte bine, traducând 23 de pagini. Zi în general calmă şi, de asta, nu a fost rea. Singurul lucru neplăcut a fost că era ploioasă şi sufocarea mea pentru că a tunat o dată.

5 – Zi monoton de agreabilă. Furtună seara, dar eram acasă şi nu a tunat prea mult; abia m-a afectat. Terminat traducerea.

6 – *Idem*. Primit bani pentru traducere. Furtună seara, dar a fost ca mai sus. Am prevăzut că putea veni când eram pe stradă şi nu m-am dus la Estrela. Activitate mentală seara.

7 – Zi calmă. Agreabilă. Liniştit acasă. Bună activitate mentală după-masa.

8 – Dimineaţă dezagreabilă; îndoieli în legătură cu lucrurile de la Estrela; m-am consolat cu gândul astrologic că nu se poate întâmpla nimic realmente grav. Ploaie, dar gabardină. – Febril după-amiaza. Seara vizitat pe mătuşa Lisbela[132] (primisem mesajul ei după-amiază) – prezenţa ei e promiţătoare.

9 – Zi lucrativă. Dimineaţa luat micul-dejun cu Pires de Lima şi l-am ascultat citindu-mi poeme bune cu voce tare. – După-masă la Franco[133]; câştigat 2 dolari. – Au sosit câteva cărţi englezeşti la Librăria Engleză.

10 – Zi pierdută, n-am făcut nimic din ce aveam de gând să fac. Cu toate acestea nu a fost dezagreabilă. S-a încheiat la hotelul mătuşii Lisbela şi la Brasileira.

11– Zi nici ageabilă, nici dezagreabilă, deşi nu a fost foarte profitabilă.

12 – Zi necaracteristică, mai dezagreabilă ca oricând. Am făcut un lucru impulsiv şi nebunesc cumpărând o carte, când puţini bani îmi mai rămân. Mers la biroul lui Franco unde am făcut doar o scrisoare.

13 – Tot necaracteristică, dar mai mult agreabilă decât dezagreabilă.

14 – Bine până la 1. Pe urmă am luat micul-dejun, cu gândurile încă nebuloase, de la 4 la 6 destul de limpezi, şi am avut conversaţii agreabile. La 6 întâlnit cu V[itoriano] B[raga], soţia lui[134], Pacheco şi Almada. De acolo mers la expoziţia de portrete fotografice; idee dezagreabilă, dar timpul a trecut până la urmă într-un mod foarte agreabil. Mers acasă, cu Pacheco, foarte plăcut; acasă fără să cinez, fiindcă nu aveam bani; dar aproape că nu m-am necăjit de asta, fiindcă băusem nişte vin la expoziţie cu Pedro de Lima[135]. În timpul zilei (1-4) creaţie literară bruscă şi neaşteptată (pamfletul lui

António Gomes[136] despre Universitatea din Lisabona – parţial); seara, în pat, dificultate să adorm, din cauza excitaţiei mentale, cu simţăminte de *angoisse* foarte accentuate. Adormit la 1, totuşi; sosisem acasă la 9 şi mă culcasem la 10.

15 – Dimineaţa a început cu o mică deziluzie: răspuns negativ de la Guimarães & Co.[137] (dar veste bună, pentru că pamfletul era incomplet). Ziua a decurs într-un mod destul de agreabil, cu câteva mici „dubii“ ciudate (dar subiective) de mică importanţă. Între 2 şi 4 după-masă am primit pe neaşteptate 1 şi ½ dolari de la Lomelino[138] pentru că i-am bătut la maşină traducerile. Ziua s-a încheiat bine, la hotel, cu mătuşa Lisbela; eu, în excelentă dispoziţie şi vorbăreţ, am fost amabil cu ea şi cu nepoata, evident. În zorii zilei de 16 (între orele 2 şi 5), mare agitaţie mentală, idei filozofice excelente şi importante, care completează o parte din sistemul meu. Fiziceşte indispus, flatulenţă. Amestec de megalomanie şi idei religioase (care în nici un caz nu au afectat luciditatea). Adormit la 5 şi ½ până la circa 11 din ziua de 16. Această porţiune din noapte a fost remarcabilă în privinţa activităţii mentale. (Revenind acasă pe la 11 şi ½ noaptea am avut terori „spirituale“ cam îngrijorătoare.)

16 – Sculat târziu, aproape de 11 dimineaţa, cum am spus mai sus. Până cam pe la 4 m-am simţit mai mult sau mai puţin ameţit din cauza asta. La birou s-a întâmplat ceva bun: sosiseră *ultimele* şpalturi de la *Idealurile teosofiei*[139]: aşa am o soluţie pentru întrebarea mătuşii Carolina[140]. Şpalturile astea, neaşteptate, au fost obositoare. – N-am reuşit totuşi să primesc bani azi după-masă, pentru că fără voie am ajuns târziu. – Citit din Caeiro şi R.Reis lui Raul Leal[141]: se pare că i-au plăcut mult şi a înţeles: de asta, momente bune. Mers să mă plimb cu Brito[142], vorbind fără nici un scop despre *Orpheu.* Cinat la 9 şi ½. Mers imediat

după aceea acasă. Fumat mult mai puţin, din voinţă şi din *efectul natural* al ţigării. Zi agreabilă, în ansamblu (dimineaţa, pe lângă ştirea cea bună despre *şpalturi*, veşti agreabile şi din scrisoarea lui Sá-Carneiro, când se referă la Hermano Neves[143]).

17 – Zi parţial agreabilă, parţial dezagreabilă. Primit 10 dolari şi rămas cu picioarele îmbibate de ploaie, dar fără consecinţe proaste. A trebuit să cumpăr o umbrelă, deşi nu doream.

18 – Zi mai mult agreabilă decât dezagreabilă. Seară mondenă şi agreabilă. Zi destul de goală. (Eu încercând să nu-i dau mătuşii Carolina cei cinci dolari.)

19 – Zi *pierdută*; o serie de mici lucruri dezagreabile – câteva care au atins vechea mea sensibilitate. Mers la Franco şi n-am făcut nici o scrisoare. – Umblat toată ziua (până la 9 seara) mai mult sau mai puţin ameţit. Auzit observaţie dezagreabilă (deşi obişnuită) despre mine de la un amic […] (nu mi-a fost spusă mie). Încheiat seara, întâi cu mătuşa Lisbela, pe urmă cu Vilhena[144], Ramos[145] şi Santa-Rita; mai mult agreabil decât dezagreabil. Cum primisem bani pentru mătuşa Rita, nişte bani pe care trebuia să-i dau (mărunţiş) nu i-am dat (chiar dacă lipsa lor nu a fost observată). Nu a fost dezagreabil.

20 – Zi goală, de tip *pierdută*, mai mult agreabilă decât dezagreabilă.

21 – La fel ca mai sus.

22 – Acelaşi tip de lucruri, destul de agreabile, în special seara, când am fost foarte lucid şi vorbăreţ. *Seara*, în semiconştienţă, James.

23 – Acelaşi tip de lucruri. Lucrat puţin la traducere. Aceeaşi strâmtorare financiară.

24 – A început la fel ca ieri, dar s-a ameliorat după-masă (între 3 şi 5) când am câştigat un dolar de la Franco. Seara a fost pur şi simplu plăcută; mintea limpede. Dar, în drum spre casă, pe la 10 şi ½ m-a apucat o depresie considerabilă, am dorit să o exprim în scris, dar nu am reuşit.

25 – Trezit cu dureri în gât, dar au trecut. Zi pierdută dar nu dezagreabilă, cu excepţia faptului că o ştiam pierdută.

26 – Zi *mistică* foarte ciudată. Întâlnit pe César Porto[146]. Întâmplător l-am cunoscut (de fapt, l-am recunoscut, deşi acum mai bine), la Librăria Monteiro, pe Juan de Nogales[147], care are spiritul de la *Orpheu* etc. N-am mai avut timp pentru traducere. Am avut de trei ori, în timpul zilei şi nopţii, accese ale unei forme ciudate de ameţeală – de un *gen fizic abstract*; dar am fost lucid toată ziua. Fumat mult şi băut multă cafea. Mário[148] mi-a dat nişte bani, care au fost de o utilitate trecătoare, dar asta nu-i rău. Ziua a fost foarte agreabilă, cu excepţia faptului că era pierdută. Seara, convorbire lungă şi foarte agreabilă cu Leonardo Coimbra[149].

27 – Zi de trândăveală, mai mult sau mai puţin fără rost. Întâlnire mai mult sau mai puţin interesantă cu Nogales.

28 – Către după-amiază, un atac de gripă cu febră pe înserat, de asta nu m-am putut duce la António Silvano[150]. Odată cu febra s-a instalat, începând de după-amiază, o depresie extraordinar de mare care m-a sâcâit până în miez de noapte. Banii de la Mário m-au preocupat puţin.

29 – O zi mai mult sau mai puţin fericită şi interesantă. Subit am rezolvat problema banilor de la Mário cerându-i cu împrumut 10 dolari (+ pentru cizme) până în 7 decembrie. A sosit traducerea şi era uşoară. O stare puţin febrilă, dar nu dureroasă, şi foarte uşoară. L-am întâlnit pe Leal şi am fost mulţumit. Seara la hotel cu mătuşa Lisbela, foarte agreabilă, i-am făcut ochi dulci unei fete destul de interesante, care părea să mă placă. Am simţit că le eram agreabil (ei şi poate unei surori), deşi am vorbit puţin… Împăratul, vai!…

30 – Zi practic pierdută, deşi agreabilă, pentru că, în ciuda unor ploicele, cerul era albastru şi frumos, şi pentru că viaţa a decurs agreabil. Seara

am fost satisfăcut să aud două referiri diferite (de la Côrtes-Rodrigues şi de la Perdigão[151]) despre faptul că eram îmbrăcat bine (O! Eu!) şi am petrecut 1 ½ oră agreabilă la hotel făcând şi mai mulţi ochi dulci (şi schimbând priviri) cu fata (de 17 ani, excelentă) şi mi s-a părut că le plac, ei, surorii şi chiar şi mamei, care e surdă. I-am vorbit cu destulă dezinvoltură, fixând-o chiar în ochi. Vai de mine!…

Decembrie

1 – Zi de asemenea pierdută. Zi amestecată cu o depresie foarte puternică şi sentimente de angoasă, mai ales după-amiază. Toate lucrurile din ziua precedentă mi-au provocat o agitaţie angoasantă. M-am calmat puţin seara, dar când m-am dus la Henrique Rosa m-am simţit tot neîncrezător că s-ar putea întâmpla ceva rău, bazând această bănuială pe scrisoarea mamei în care ea spunea că este foarte deprimată. M-am forţat să nu merg la hotel.

2 – O zi cu enorm de multă treabă la birou, scriind circulare. Tocmai de asta, o zi nu dezagreabilă, până seara. Cu mintea destul de confuză seara din cauza lucrului. N-am avut răbdare să mă întâlnesc cu spaniolul. M-am dus la Henrique Rosa şi totul a mers excelent. Pe urmă, mers la Brasileira, unde Júlio de Vilhena a răsturnat un pahar de apă pe mine gesticulând. Mers apoi la hotel unde vorbit cu destulă dezinvoltură şi ardoare (glumind pe nişte subiecte contra teoriilor fetei); chestia a fost agreabilă, dar interioritatea Împăratului a produs multă agitaţie. Cred că fata s-a mirat de lentoarea mea. E o fată ciudat de timidă. Am plecat la miezul-nopţii şi jumătate şi m-am dus acasă în parte de-a lungul Avenidei, cu o depresie foarte puternică.

3-4-5 – Nimic neobişnuit în aceste zile, care au decurs destul de agreabil, cu excepţia că am lucrat puţin şi n-am făcut vizite la hotel. – Duminică (în 5), după riscul de a rămâne fără mese, care a trecut

pentru că, dat fiind că ploua, am luat o singură masă acasă toată ziua, am ieşit seara şi m-am înapoiat pe ploaie. Pe urmă a plouat duminică; am dormit şi mi-a fost greu să lucrez.

6 – Zi dezagreabilă pentru că m-a prins o ploaie torenţială, am rămas cu haina mototolită, a trebuit să aştept o jumătate de oră sub o poartă etc., şi de asemenea pentru că traducerea a avansat foarte puţin. Totuşi, o scurtă vizită în timpul zilei la hotel a decurs bine pentru că n-am putut sta mult timp (fiindcă trebuia să mă înapoiez la birou), şi deci nu m-am plictisit, iar dulceaţa fetişcanei nu dispăruse total, deşi am lipsit trei zile. Mătuşa Lisbela crezuse că absenţa mea se datora faptului că fusesem ofensat pentru că „mă dăduse afară“, în glumă, cu câteva seri înainte… Am găsit amuzant şi agreabil că ea a crezut aşa ceva posibil şi s-a îngrijorat. – O depresie foarte puternică seara, aproape fără bani şi foarte deprimat. Într-atât că, din cauza asta, am început să-i scriu o scrisoare lui Sá-Carneiro şi am întrerupt-o pentru că-mi lipsea voinţa să scriu. (L-am aşteptat mult timp pe Guisado[152] care nu a apărut.)

7 – Mai bine, mai bine. Zi mai bună, în primul rând. Pe urmă am lucrat destul de bine, atât la traducere cât şi la birou (15 scrisori). Nici un pic de depresie; mai curând începutul unei gândiri clare, ocultistic de antiteosofice. Vitoriano Braga m-a vorbit, dimineaţă, de dorinţa lui Coelho de Carvalho[153] ca să traduc eu *Faust*; dar, vai!, câştigul e ipotetic şi abia după terminarea lucrării!

13-6-1916

AM AJUNS, astfel, la a 28-a aniversare fără să fi făcut nimic în viaţă – nimic în viaţă, în litere sau în propria mea individualitate. Până acum am cunoscut insuccesul absolut. Cât timp oare, vai de mine!, va trebui să-l mai cunosc încă?

Cu cât îmi examinez mai mult conştiinţa, cu atât mă iert mai puţin de nimicul care este viaţa mea.

Ce lucru oribil e acesta care m-a tras atât de mult înapoi?

Lectura mea deficientă, lipsa mea de simţ practic.

[1917-1918]

DUPĂ MINE, EGOISMUL MEU este suprafaţa devotamentului meu. Spiritul meu trăieşte necontenit din studiul şi grija de Adevăr, şi din scrupulozitatea de a lăsa, când voi părăsi veşmântul care mă leagă de lumea aceasta, o operă care să slujească progresului şi binelui Omenirii.

Recunosc că simţul intelectual pe care această Slujire a Omenirii îl dobândeşte în mine, în virtutea temperamentului meu, mă îndepărtează, adeseori, de micile manifestări care în general dezvăluie un spirit umanitar. Actele de caritate, devotamentul ca să spun aşa cotidian sunt lucruri care rareori apar la mine, chiar dacă în mine nu există nimic care să reprezinte negarea lor.

În orice caz, recunosc, ca să fiu drept faţă de mine însumi, că nu sunt mai egoist decât majoritatea indivizilor, şi sunt mult mai puţin decât majoritatea colegilor mei întru arte şi litere. Le par egoist celor care, printr-un egoism absorbant, pretind devotamentul celorlalţi ca pe un tribut.

CÂTEODATĂ ÎN VISURI distrate, care îmi apar la colţurile gândirii şi ale emoţiei, am viziunea unor iubiri. Odată mă trezesc desfăşurând intriga unei pasiuni pe care o împărtăşeşte cu mine o tuberculoasă genială, care îşi scrisese cartea nemuritoare aşteptând nu ştiu ce, întotdeauna, aşezată, la fereastra unei case văruite. Altă dată este marchiza, care locuieşte într-un conac nobil, şi care, când află că mi-aş avea reşedinţa în apropierea unui loc unde eu niciodată nu voi fi, mă atrage la sine fără să vrea; iubirea noastră se desfăşoară fără istorie, şi ajunge la o mare concluzie. Alteori romantismul le părăseşte pe tuberculoase şi aristocraţia, şi apare o mare

simplitate în dorinţele visate: ea a fost întâlnită în viaţă ca o floare printre ierburi înalte, am cules-o pentru căminul meu curat şi frumos, iar viaţa noastră, cel puţin până unde ajunge visul, doarme liniştită în sinceritate, şi totul e mângâiere.

Ah, câte intrigi complexe, pe punţile unor vapoare, pe insule îndepărtate, prin hoteluri universale, în călătorii trecătoare, îmi încântă această distracţie de parcă ar fi nişte rochii etalate dinaintea ochilor mei.

Dar, deodată, şi e ca o revenire dintr-un coşmar îndelungat, mă trezesc din romantismul meu sexual, şi roşesc singur cu mine însumi fiindcă eu fac cu mintea ceea ce toţi oamenii fac pur şi simplu. Iar ca semn de nobleţe frazeologică mai am şi avantajul ridicol de a fi împotrivă. Da, uneori, visez în felul acesta. Uneori sunt croitoreasă masculină, şi am prinţi, care sunt prinţese, iar de multe ori sunt altceva, în imaginaţia inevitabilă.

Şi atunci complet trezit, râd, aproape tare, să mă văd eu însumi aşa, ca şi cum m-aş vedea gol pe sub goliciune, ca şi cum m-aş cunoaşte ca schelet al sufletului, iar o veselie ascuţită valsează în reveriile mele. Ce tristeţe!

PLAN DE VIAŢĂ

Un plan general de viaţă trebuie să cuprindă, în primul rând, cucerirea unei anumite stabilităţi financiare. Am fixat drept limită minimă necesară pentru chestiunea umilă pe care o numesc stabilitate financiară aproximativ şaizeci de dolari, patruzeci pentru lucrurile necesare şi douăzeci pentru lucrurile de prisos ale vieţii. Modul de a o atinge este să adaug la cei treizeci şi unu de dolari plătiţi de cele două birouri (P[into] & F[rederico] F[erreira])[154] alţi douăzeci şi nouă de dolari, a căror origine încă mai trebuie determinată. La rigoare, doar pentru a trăi, cincizeci de dolari ar

ajunge, deoarece considerând treizeci şi cinci drept bază necesară, cincisprezece ar acoperi restul.

Lucrul esenţial care urmează este procurarea unei case în care să fie suficient spaţiu, o bună suprafaţă şi bine distribuită, pentru a cuprinde toate hârtiile şi cărţile mele în ordinea cuvenită; şi toate acestea fără o mare posibilitate de a mă muta curând. Cel mai uşor, în aparenţă, ar fi să închiriez eu însumi o casă – pentru vreo opt sau, maximum, nouă dolari – şi să trăiesc acolo după voie, comandând să mi se aducă zilnic acasă cina (şi micul-dejun), sau aşa ceva. – Dar ar fi oare asta perfect convenabil?

Să înlocuiesc, când voi trece la ordonarea hârtiilor, lada cea mare cu altele mai mici, conţinând hârtiile în ordinea importanţei. În lada cea mare şi în alta care se află la A[ntónio] S[ilvano] ar fi să rămână doar ziarele şi revistele pe care vreau să le păstrez.

Dacă voi închiria o casă, cu ce mobilier? N-ar fi mai bine să mă înţeleg din nou cu S[engo][155] ca să obţin cele trebuincioase, mutându-ne noi, dacă ar fi necesar?

Va fi cum vrea Destinul.

[PLAN DE VIAŢĂ ÎN CADRUL PLANURILOR ÎNTREPRINDERII OLISIPO]

[1919]

Rectificarea vieţii personale ţinând seamă de următoarele: (a) să plătesc toate datoriile şi să fundamentez o viaţă nouă pe baza asta: cinci mii de dolari mi-ar permite să o fac în totalitate; (b) să închiriez o casă în afara Lisabonei – de exemplu, la Cascais – şi să-mi duc acolo toate lucrurile, lăsând-o pe Emília[156] să aibă grijă de ea şi să-şi organizeze viaţa ei, fără temeri, nici griji; (c) să organizez lucrurile la Londra astfel încât să nu fie nevoie să locuiesc acolo; (d) înainte de a pleca, să clasific şi să ordonez toate hârtiile, astfel ca opera mea literară să poată avea claritate şi un obiectiv

precis; (e) să-mi organizez într-un perfect paralelism viaţa practică şi viaţa speculativă, astfel încât prima să nu o prejudicieze niciodată pe a doua, căreia îi este, printr-o datorie mai înaltă, subordonată.

NU SUNT UN „SCEPTIC“. Pe fundalul faptului că sunt inactiv sunt destul de activ ca să nu cred. Sunt un păgân al decadenţei, încrezător într-o interpretare a Zeilor pe care misterele revelate au făcut-o posibilă. Cred în Zeii păgâni cu toată ardoarea mistică a unui suflet creştin. Zeii păgâni sunt forţa mea şi sufletul creştin este vehiculul meu. Zeii sunt armonie şi pace. Christos se dizolvă, zeii reîntorşi se regăsesc. Mă aflu, astfel, pe pragul unui păgânism renăscut. Gesturile mele sunt necontrolate, ca ale cuiva care bâjbâie în noapte. Dar m-am întâlnit în văzduhul gol cu o gheară mai bună decât braţele mele învinse, m-am întâlnit cu prezenţa Zeilor la hotarul pâlpâitor al unui spaţiu presupus. Ei există în afara mea ca gânduri ale unui spirit superior, cuprinzându-le pe ale mele cu mai multă deplinătate de existenţă generoasă.

DACĂ ÎNSEŞI MARGINILE şi hotarele operei mele nu se învecinează cu sfârşitul erelor şi limitele naţiunilor, voi socoti că misiunea mea pe lumea asta nu a fost altceva decât un recipient răsturnat şi un strigăt fără ecou în mijlocul pustietăţilor. Inima mea e partizana unui gen de faimă care va depăşi succesiunea multicoloră a modelor, distincţiile de neînţeles ale limbilor, undele unificate ale timpurilor şi vasta varietate a naţiilor. Tot restul este, pentru spiritul meu, degenerescenţa aspiraţiei şi în ea inima mea va fi, dacă se va întâmpla asta, ca o scară fără trepte, negarea şi absurdul de sine însuşi.

Dacă nu voi fi propria mea epopee, voi fi trăit în zadar. Dacă în toate versurile mele nu vor exista accente ale eternităţii, voi fi irosit timpul Zeilor cu

mine. Dacă un accident al lumii vizibile – pământul care se răceşte, sau o cometă care ne trădează pe toţi transformându-ne în pulbere – ar putea trece linia corectoare peste manuscrisul vieţii pe care intenţionam să o am, nu voi fi fost mai mult decât golul din mine, ecoul fără nume al stelelor care asistă mute.

Orgoliul meu este de o calitate mai puternică decât acele spectre ale aparenţei pe care îi numim oameni.

NU GĂSESC NICI O DIFICULTATE să mă definesc: sunt un temperament feminin cu o inteligenţă masculină. Sensibilitatea mea şi mişcările care provin din ea, iar în asta constau temperamentul şi exprimarea lui, sunt feminine. Facultăţile mele de relaţionare – inteligenţa şi voinţa, care este inteligenţa impulsului, sunt masculine.

Cât despre sensibilitate, când spun că întotdeauna mi-a plăcut să fiu iubit, şi niciodată să iubesc, am spus tot. Întotdeauna m-a necăjit să fiu obligat, printr-o îndatorire de vulgară reciprocitate – o loialitate de spirit – să corespund. Îmi plăcea pasivitatea. Din activitate, îmi plăcea doar atât cât să stimulez, ca să nu las să se uite, activitatea de a iubi la cineva care mă iubea.

Recunosc fără iluzie natura fenomenului. E o inversare sexuală frustă. Se opreşte în spirit. Dar totuşi, în momentele de meditaţie despre mine, m-a îngrijorat, nu am avut niciodată certitudinea, şi încă nici nu o am, că această dispoziţie temperamentală nu ar putea cândva să-mi coboare în trup. Nu spun că aş practica atunci sexualitatea ce corespunde acestui impuls, dar ar fi suficientă dorinţa ca să mă umilească. Există o mare diversitate de acest tip în istorie – în istoria artistică mai cu seamă. Shakespeare şi Rousseau sunt dintre exemplele, şi exemplarele, cele mai ilustre. Iar temerea că ar putea coborâ în trupul

meu o asemenea inversare spirituală înrădăcinează în mine contemplarea faptului că la aceştia doi a coborât – complet la primul, şi în pederastie; incert la al doilea, într-un vag masochism.

NOTĂ

Se întâmplă să am tocmai acele calităţi care sunt negative cu scopul de a influenţa, în vreun fel oarecare, asupra generalităţii unei ambianţe sociale.

Sunt, în primul rând, un om care raţionează, şi, ce-i mai rău, un om care raţionează minuţios şi analitic. Or, publicul nu e capabil să urmărească un raţionament şi nu e capabil să dea atenţie unei analize.

Sunt, în al doilea rând, un analizator care caută, cât încape în el, să descopere adevărul. Or, publicul nu vrea adevărul, ci minciuna e ceea ce îi place cel mai mult. De adăugat că adevărul – în toate şi în special în chestiunile sociale – e întotdeauna complex. Or, publicul nu înţelege idei complexe. Trebuie să i se dea numai idei simple, generalităţi vagi, adică minciuni, chiar dacă ele pleacă de la adevăruri; deci a-i da drept simplu ceea ce este complex, a-i da fără distincţie ceea ce trebuie distins, a fi general unde important e să particularizezi, ca să defineşti, şi să fii vag într-o materie unde ceea ce valorează este precizia – toate acestea au importanţă atunci când minţi.

Sunt, în al treilea rând, şi tocmai pentru asta caut adevărul, atât de imparţial cât încape în mine să fiu. Or, publicul, atins în intimitatea sa de sentimente şi nu de idei, este în mod organic parţial. Aşadar nu numai că îi displace sau nu îl interesează, fiind străin firii sale, acest *ton* de imparţialitate, ci îl necăjeşte şi mai mult ceea ce trebuie folosit din concesii, restricţii, distincţii pentru a fi imparţial. Printre noi, de exemplu, şi la majoritatea popoarelor din sudul Europei, ori eşti catolic, ori eşti anticatolic, ori eşti indiferent faţă

de catolicism, pentru că eşti indiferent faţă de tot. Dacă însă eu aş face un studiu despre catolicism, unde prin forţa lucrurilor ar trebui să spun ceva de rău şi de bine, să atrag atenţia asupra avantajelor amestecate cu dezavantaje, să indic defecte uşurate prin virtuţi, ce mi s-ar întâmpla? Nu m-ar asculta catolicii, care nu ar accepta să vorbesc de rău catolicismul. Nu m-ar asculta anticatolicii, care nu ar accepta să-l vorbesc de bine. Nu m-ar asculta indiferenţii, pentru care orice subiect nu ar fi decât o plicticoşenie de necitit. Astfel că ar rezulta absolut inutil acest studiu al meu, oricât de îngrijit şi scrupulos ar fi – aş spune chiar cu atât mai inutil, deoarece cu atât mai puţin acceptabil de către public, cu cât ar fi mai îngrijit şi mai scrupulos. Ar fi, cel mult, apreciat de către un individ sau altul cu o fire asemănătoare cu a mea, de om care raţionează fără tradiţii sau idei, de analizator fără prejudecăţi, de liberal pentru că e liberal, şi nu pentru că se serveşte de ideea neaplicată a libertăţii. Pe acesta însă ce l-aş putea învăţa? Cel mult, unele lucruri particulare despre catolicism, în ipoteza că mi-ar fi servit drept exemplu, iar lui i-a fi fost străin subiectul. Şi dacă lui, scrutător cultural ca mine, subiectul îi este străin, înseamnă că nu l-a interesat niciodată; dacă nu l-a interesat niciodată, de ce să citească ce am scris eu despre el?

S-ar zice că de aici trebuie trasă concluzia că studierea raţionată, imparţială, condusă ştiinţific, a oricărui subiect este o muncă socialmente inutilă. Aşa şi este de fapt. Este, cel mult, o operă de artă, şi nimic altceva. *Vox et praeterea nihil*. „O voce şi nimic mai mult“, de Plutarh.

Societăţile sunt conduse de agitatori de sentimente, nu de agitatori de idei. Nici un filozof nu şi-a făcut drum numai pentru că a servit, în totul sau în parte, o religie, o politică ori vreun alt tip social de sentiment.

Dacă opera de investigare, în materie socială, este aşadar socialmente inutilă, cu excepţia faptului că este artă şi ceea ce conţine ca artă, mai bine să ne folosim efortul pentru a face artă, decât pentru a face semiartă.

Recunoscând că toate doctrinele pot fi susţinute, şi că valorează, nu prin ceea ce valorează, ci prin valoare susţinătorului, ne vom concentra mai mult asupra literaturii sustenabile decât asupra subiectului lor. Vom face povestiri intelectuale unde, dintr-un prim şi imprudent impuls, vom face studii ştiinţifice. Ne va fi indiferent adevărul ideii în sine; ea nu e altceva decât materie pentru un frumos argument, pentru eleganţele şi vicleniile subtilităţii.

Ne vom concentra, printr-o mişcare identică în sens invers, să dezvăluim prostia ideilor primite, josnicia ideilor nobile, minciuna a tot ce poporul crede sau poate să creadă. Vom salva astfel principiul aristocratic, care în ordinea socială s-a afundat, lăsând după sine vidul unei universale, monotone sclavii.

Vom fi dizolvanţi? Ce fel de dizolvanţi, dacă nu avem acţiune asupra publicului, dacă nu ne citesc decât cei care citesc artă pentru artă, artă intelectuală, artă făcută cu idei în loc de ritmuri, iar dacă aceştia, un minuscul număr uman, fie sunt deja dizolvaţi, fie sunt puternici, prin inteligenţă şi cultură, contrar oricărei dizolvări?

Dizolvantă, socialmente, este doctrina socială a ceea ce nu există. A fost dizolvant şi antisocial, în sensul că prejudicia ordinea şi armonia popoarelor, creştinismul, atunci când paganismul era civilizaţia. A fost dizolvantă şi antisocială Reforma, atunci când civilizaţia Europei era catolică. A fost dizolvantă şi antisocială doctrina Revoluţiei Franceze, atunci când civilizaţia Europei era Vechiul Regim. Sunt astăzi dizolvante toate doctrinele sociale care reacţionează contra aceleiaşi Revoluţii. Cine proclamă azi

sindicalizarea, statul corporatist, tirania socială, fie că e fascist, fie că e comunist, dizolvă civilizaţia europeană; cine susţine democraţia şi liberalismul o apără.

Înseamnă asta că nu există doctrine dizolvante decât prin situarea lor ocazională? Chiar asta vrea să spună. Cea mai „radicală“ dintre doctrine, din moment ce este acceptată universal, este o doctrină conservatoare; cea mai „conservatoare“, dacă în acest moment s-ar opune celeilalte, va fi radicală.

Înseamnă asta că nu există principii fundamentale în viaţa societăţilor? Nu înseamnă asta; înseamnă însă că, dacă ele există, noi nu le cunoaştem. Nu există ştiinţă socială, nu ştim cum se nasc, cum se conservă sau nu se conservă, cum cresc sau descresc, cum se veştejesc sau mor, societăţile. Existenţa umanităţii, dacă prin asta se înţelege ceva mai mult decât specia animală numită om, este la fel de ipotetică şi raţionalmente de nedemonstrat ca şi existenţa lui Dumnezeu. Dacă, însă, prin umanitate se înţelege specia animală numită om, atunci ea există pentru biologi, pentru medici – pentru toţi cei care studiază, într-un mod sau altul, corpul omenesc; există aşa cum există peştii şi păsările, şi nimic mai mult.

Ce principiu social se poate erija într-unul fundamental? Toate şi nici unul, în funcţie de dibăcia argumentatorului. Există perioade de ordine care sunt de stagnare, ca lunga viaţă moartă a Bizanţului. Există cele de activitate intelectuală, cum e cazul vechii Monarhii franceze. Există perioade de dezordine care sunt ruina intelectuală a ţărilor unde se produc, propriu-zis. Există perioade de dezordine fecundă în producţie intelectuală, cea a Renaşterii în republicile italiene, sau cea care cuprinde epoca Elisabetei şi a lui Cromwell în Anglia.

Mă refer la producţia intelectuală, presupunând că ar fi un avantaj, sau, cel puţin, o parte a

civilizaţiei. Nu insist asupra acestui lucru, dar pot accepta doctrina conform căreia cultura şi arta sunt un rău, că pacea şi nu sonetele importă mai mult pentru umanitate. Dar care sunt circumstanţele care produc pace, care sunt cele care nu o produc? Vom întâlni aceleaşi cauze ducând la efecte diferite sau, mai curând, vom găsi aceleaşi circumstanţe cu rezultate diferite – ceea ce înseamnă că nu sunt cauze, ci coincidenţe, că orice lucru care se consideră un avantaj social, fie o simfonie ori o cină potrivită, poate apărea în circumstanţe sociale diferite, fără să ştim niciodată de unde a venit simfonia, cum s-a reuşit ca cina să nu fie ratată.

De adăugat că, aşa cum nu există ştiinţă socială, nu există nici artă socială, finalitate sigură a existenţei societăţilor. Aici problema, care este asemănătoare cu cea a metafizicii, devine chiar metafizică. În ce scop există societăţile? Pentru a face fericirea celor care o compun? Nu ştim, dar sigur este că fericirea variază de la un tip de om la altul şi că sunt mulţi cei care cu dragă inimă şi-ar pierde soţia, cu condiţia să nu-şi piardă colecţia de timbre.

AM FOST ÎNTOTDEAUNA, şi prin oricâte fluctuaţii ar fi existat datorită ezitării inteligenţei critice, în spiritul meu, naţionalist şi liberal; naţionalist – adică încrezător în Ţară ca suflet şi nu ca simplă naţiune; şi liberal – adică, încrezător în existenţa, de origine divină, a sufletului omenesc, şi a inviolabilităţii conştiinţei sale, în sine şi în manifestările ei.

De asta mi-au produs întotdeauna repulsie şi scârbă toate formele de internaţionalism, care sunt trei: Biserica de la Roma, finanţele internaţionale şi comunismul.

[1929]

Aş putea defini cu aceeaşi certitudine, dacă aş defini cu termeni opuşi – suflet fragil, amestecat şi absurd; incapabil să vrea, cunoscându-se, şi

incapabil să nu dorească a voi, cunoscându-se de asemenea; mistuit de o mie de dorinţe nu numai imposibile, ci şi contradictorii, şi ştiind acest lucru, din însăşi formarea dorinţelor, că sunt contradictorii şi imposibile; analizându-se întotdeauna, şi până la abstract, şi găsind în sine subtilităţi ale subtilităţii pe care o redobândeşte prin ficţiuni ale aceleiaşi analize născute din ştiinţa de a se analiza; gândind cu precizie ceea ce gândeşte în mod imprecis; simţind totul sub specia vizualului, dar înregistrându-l cu seducţia auditivului; desfocalizat de mari amărăciuni dar lucid faţă de ele; neghiob faţă de micile insulte în modul de a le simţi; cu teamă de orice cu excepţia faptului de a simţi doar totul; fericit de o rază de soare care atinge pe altul, numai pentru că o vede, nefericit de a şti cum o vede, oţios din plictis, languros din greşeală, banal prin acceptare.

[1929-30]

Nu ştiu ce să spun. Aparţin rasei navigatorilor şi creatorilor de imperii. Dacă voi vorbi cum sunt, nu voi fi înţeles, pentru că nu am portughezi care să mă audă. Nu vorbim, eu şi cei care-mi sunt compatrioţi, un limbaj comun. Tac. Să vorbesc ar însemna să nu mă înţeleagă. Prefer neînţelegerea prin tăcere.

[1930]

Cu cât aprofundăm mai mult, înaintând în viaţă, propria noastră sensibilitate, cu atât mai mult ne cunoaştem doar de o manieră mai ironică. La 20 de ani credeam în destinul meu funest; azi îmi cunosc destinul banal. La 20 de ani jinduiam după Principatele din Orient; astăzi m-aş mulţumi, fără detalii şi fără să pun întrebări, cu un sfârşit de viaţă liniştit aici în suburbii, patron al unei calme tutungerii.

Ce-i mai rău pentru sensibilitate e să ne gândim la ea, şi nu cu ea. Cât timp nu mă ştiam ridicol, am putut să am visuri pe scară largă. Azi când ştiu

cine sunt, nu-mi rămân decât visurile pe care hotărăsc să le am.

Ridicolul este lovitura de copită a inteligenţei; de mult timp, în materie de inteligenţă, nu cunosc decât lovitura de copită.

Dacă fac aceste analize într-un mod relaxat şi întâmplător, nu e pentru că în felul acesta zugrăvesc mai mult decât sunt eu. De o analiză propriu-zis profundă nu numai că sunt incapabil, dar sunt şi prea artist ca să mă gândesc să o fac; să mă gândesc să o fac ar însemna să dau despre mine ideea că sunt o făptură disciplinată şi coerentă, când sunt de fapt un analizator dispersat şi în mod subtil neconcentrat. Arta mea e să fiu eu. Eu sunt mulţi. Dar, fiind mulţi, sunt mulţi şi în fluiditate, şi în imprecizie.

Mulţi cred lucruri false ori incomplete despre mine; iar eu, vorbind cu ei, fac tot posibilul să-i las să continue să creadă. Cuiva care mă socoteşte un simplu critic, eu îi vorbesc numai despre critică. La început făceam acest lucru spontan. Pe urmă am decis să se întâmple aşa pentru ca, dintr-o grijă permanentă, să nu dau naştere la neînţelegeri.

Eliberează-mă, cum m-ai eliberat la Început, de ambiţie, de vanitate şi de orgoliu. Dă-mi mâna, ca să nu mă poticnesc; lumină, ca să nu fiu orb; şi viaţă, ca să nu fiu mort.

Nu că nu public pentru că nu vreau: nu public pentru că nu pot. Să nu se înţeleagă aceste cuvinte ca şi cum ar fi adresate Comisiei Cenzurii; nimeni nu are mai puţine motive decât mine să se plângă de această Comisie. Cenzura ascultă, totuşi, de directive care îi sunt impuse de sus; şi toţi ştim care sunt, mai mult sau mai puţin, aceste directive.

Or, se întâmplă că majoritatea lucrurilor pe care le-aş putea scrie nu ar putea să fie lăsate să treacă de către Cenzură. Pot şi nu pot să-mi înfrânez impulsul de a le scrie; dar îmi stăpânesc uşor, pentru că nu-l am, impulsul de a le publica şi nici

nu am să importunez Cenzorii cu o materie a cărei publicare ei ar trebui neapărat să o interzică.

Aşa stând lucrurile, de ce să public? Lipsit de posibilitatea de a publica ceea ce ar putea cu adevărat interesa publicul, ce îndemn să mai simt eu şi să duc la un ziar oarecare ceea ce, fiind de necitit, nu-i serveşte?

Pot, e drept, să disertez în mod liber (şi chiar şi aşa, doar până într-un punct şi în anumite medii) despre filozofia lui Kant.

[1935]

Adevărata origine a acestui articol se află într-o circumstanţă personală: faptul că sunt mulţi – mulţi pentru cineva care cunoaşte puţini – cei care mi-au mărturisit că nu înţeleg cum, după ce am scris *Mesaj*, carte de versuri naţionaliste, am ajuns ca pentru *Diário de Lisboa*, să apăr Masoneria. Din această circumstanţă personală şi concretă am scos raţiunea şi substanţa acestui articol impersonal şi abstract. Pentru nimic şi pentru nimeni nu contează ce face şi ce gândeşte un poet obscur şi un susţinător (ceva mai puţin obscur) al Ordinului Masonic; dar pentru cineva şi pentru toţi trebuie să conteze să se distingă ce era confundat, să se apropie ceea ce din greşeală era separat, şi să fie ceva mai puţină ceaţă în idei, deşi nu pentru ele trebuie să-l aşteptăm pe Dom Sebastião.

Un lucru, unul singur, mă preocupă: ca prin acest articol să contribui, într-o oarecare măsură, să-i tulbur pe reacţionarii portughezi în una din plăcerile lor cele mai mari şi mai juste – aceea de a spune prostii. Am încredere, totuşi, în soliditatea de stâncă a capetelor lor şi în virtuţile imanente ale acelei credinţe ferme şi totalitare pe care o împart, în părţi egale, între Fecioara de la Fátima şi Dom Duarte Nuno de Bragança.

Note

3. Povestire elaborată în acea perioadă, parţial publicată postum.

4. Coleg de studii, la Cursul superior de litere.

5. Povestire neterminată, inedită.

6. La acea epocă, Pessoa locuia la Lisabona, la o mătuşă, Anica. Bunica şi alte două mătuşi locuiau în provincie, la Pedrouços.

7. Este vorba de guvernul condus de José Luciano de Castro, renumit prin numeroase scandaluri.

8. José Joaquim de Sena Freitas (1840-1913), scriitor şi renumit predicator.

9. Librărie foarte frecventată de Pessoa.

10. Ambele figurează în diverse liste de poeme elaborate de Pessoa, dar rămase nefinalizate.

11. Eseu embrionar, publicat postum.

12. Personaje din *Mizantropul* de Molière.

13. Coleg de studii şi unul dintre prietenii constanţi ai lui Pessoa.

14. Coliseu de Recreios, importantă sală de spectacole (şi de circ) din Lisabona.

15. Spectacol de clovni.

16. Văr şi bun prieten al lui Pessoa, în ale cărui birouri a lucrat ulterior şi unde, în 1919, a cunoscut-o pe iubita sa, Ophélia Queiroz.

17. Este vorba de una din fiicele mătuşii Anica.

18. Coleg de studii.

19. Poem publicat postum, ca aproape întreaga operă a lui Pessoa.

20. Volum de poezii de mult proiectat de Pessoa.

21. Subiect abordat în două eseuri.

22. Titlurile figurează în diverse liste întocmite de poet.

23. Este vorba fie de un văr de gradul doi, fie de tatăl acestuia.

24. Aceste cărţi au fost regăsite în biblioteca lui Pessoa.

25. Frate al tatălui vitreg al lui Pessoa, intelectual de calitate, care l-a stimulat mult pe tânărul Pessoa şi chiar i-a publicat nişte poeme în revista *Athena.*

26. Important critic şi romancier portughez, Albino Forjaz de Sampaio (1884-1949).

27. Culegere de poeme regăsită în biblioteca lui Pessoa.

28. Şi opera poetică a lui Chatterton s-a regăsit în biblioteca lui Pessoa.

29. Este vorba de Alexis Piron (1689-1773), poet satiric şi epigramist francez.

30. Ambele poeme s-au regăsit în biblioteca lui Pessoa.

31. Cartea biologului şi filozofului materialist Ernst Haeckel (1834-1919), regăsită, conţine numeroase sublinieri şi adnotări datorate lui Pessoa.

32. S-a găsit o ciornă a scrisorii prin care Pessoa protestează pentru că fusese botezat fără consimţământul său prealabil.

33. În casa de sănătate din Belas era internată mama tatălui vitreg al lui Pessoa.

34. Coleg de studii, de multe ori citat în *Jurnalul* din 1913.

35. Heteronim derivat probabil din engl. *anonymous*, anonim, care între 1903 şi 1906 a fost „figura literară de expresie engleză cea mai prolifică şi mai versatilă din universul pessoan“, *cf.* Jerónimo Pizarro e Patricio Ferrari, *Fernando Pessoa – Eu Sou uma Antologia*, Tinta-da-China, Lisboa, 2013, p. 139.

36. Cea mai prolifică figură literară a lui Pessoa înainte de revelaţia heteronimică „triumfală“ din 1914, „născut“ pe 13 iunie 1888 la Lisabona, deci odată cu Pessoa. Din 1906 Pessoa începe să-i atribuie unele poeme acordate anterior lui Anon. Poliglot (scrie în cinci limbi) şi prolific, acest „A. Search“ sau „Alex. Search“ moşteneşte şi intenţia pessoană de a teoretiza despre *Senzaţionism şi alte Isme*, sau planul de a-l intervieva pe Álvaro de Campos; el se exprimă iniţial mai mult în versuri (i se atribuie peste o sută de poeme scrise în engleză şi o treime din sonetele de tip elisabetan), dar treptat se dirijează spre psihologie şi pshihopatologie – *cf.* Pizarro e Ferrari, *ed. cit*., p. 227. În sumarul acestei antologii el semnează *O cină foarte originală* şi *Degenerescenţă* (D.F.).

37. Autorul unui proiect literar intitulat *The Book of Friar Maurice*, scos la iveală în 2003 de editorul Richard Zenith, proiect din care au rămas câteva fragmente în cufărul lui Pessoa.

38. Francisco de Assis, marchiz de Távora (1703-1759), vicerege al Indiei, unul dintre principalii oponenţi ai guvernului marchizului de Pombal. Acuzat că ar fi organizat un atentat la viaţa regelui, a fost executat, împreună cu alţi membri ai familiei.

39. Lung poem fragmentar, este menţionat şi pe o listă întocmită de Pessoa în 1906.

40. Eseu neterminat, semnat de Alexander Search.

41. Heteronim francez cu care Pessoa semnează două eseuri satirice.

42. Două cărţi ale acestui autor, aparţinând tetralogiei intitulate *La Folie de Jésus*, s-au găsit în biblioteca lui Pessoa.

43. Critic de teatru şi dramaturg.

44. Poet şi prozator (1890-1916), prieten foarte apropiat al lui Pessoa şi al grupului din jurul revistei *Orpheu.* A publicat povestirea *Confesiunea lui Lúcio*, culegerea de poezii *Dispersie* şi culegerea de nuvele *Cer în foc.* Stabilit la Paris, se sinucide în urma unei crize psihice.

45. Asociaţie culturală din Porto, înfiinţată în 1912; a întemeiat universităţi populare, a editat cărţi şi a organizat concerte şi expoziţii cu obiectivul definit în denumire: „Renaşterea Portugheză". Revista *Acvila* apărea sub patronajul ei.

46. Firmă la care a lucrat Pessoa în calitate de corespondent.

47. Văr primar al lui Pessoa.

48. Două firme, aparţinând fraţilor Lavado, la care de asemenea era corespondent Pessoa.

49. Renumit medic (1866-1955), văr al mamei lui Pessoa.

50. Celebră cafenea unde se întâlnea intelectualitatea lisaboneză, în piaţa Chiado, localul cel mai frecventat de Pessoa (pe esplanada căruia se află astăzi şi celebra statuie a poetului, realizată de pictorul Lagoa Henriques în 1988, cu ocazia centenarului naşterii poetului. Un alt local se află în Piaţa Rossio).

51. Scriitor (1881-1960), de asemenea apropiat de Renaşterea Portugheză.

52. Despre această piesă, proiectată de Pessoa, nu s-au găsit decât însemnări.

53. Poet cu două cărţi şi restul operei răspândit în periodice.

54. Din prima s-au publicat, postum, fragmente; a doua este încă inedită.

55. Renumit ilustrator, pictor şi caricaturist (1894-1971).

56. Personaj literar.

57. Dentist al cărui cabinet se afla lângă cafeneaua Brasileira.

58. Actriţă spaniolă care va prezenta câteva recitaluri la Lisabona.

59. Piesă de teatru a lui Afonso Gaio, pe care Pessoa intenţiona să o traducă în engleză.

60. Critic de artă (1872-1937).

61. Pseudonim al lui Francisco Valério (1888-1930), dramaturg, actor şi regizor.

62. Proiectul revistei nu s-a concretizat niciodată.

63. Pseudonim al actriţei Ester Leão (1892-1971).

64. Verişoară a tatălui lui Pessoa.

65. José Boavida Portugal (1889-1931), ziarist şi scriitor, întemeietor de reviste, la care a colaborat asiduu şi Pessoa.

66. Probabil fratele dentistului menţionat anterior.

67. António Cobeira (1892-1959), figură importantă a avangardismului. Adolfo Rodrigues Castañé, pictor şi decorator spaniol stabilit la Lisabona, autor al singurului portret în ulei al lui Pessoa, pictat în timpul vieţii acestuia.

68. Caricaturist şi ceramist (1867-1920).

69. Probabil Almada de Lacerda, scriitor, monarhist, prieten al lui P.şi apropiat de grupul acestuia.

70. Pessoa îşi propusese să intituleze un pamflet *Letter to the British Minister in Lisbon*.

71. Avocat şi scriitor (1886-1947), prieten al lui Pessoa.

72. Medic, scriitor şi om politic (1859-1934).

73. Romancier şi nuvelist englez (1863-1943), pe care Pessoa îl citeşte în momente de relaxare.

74. Asociat şi, apoi, succesor al lui Lavado, proprietarul firmei la care lucra Pessoa.

75. Principalul critic al revistei *Teatru.*

76. Poet, prozator şi important promotor al patrimoniului literar portughez (1878-1946).

77. Viitor ginere al mătuşii Anica (la care locuia Pessoa în acea perioadă).

78. Cel mai apropiat coleg al lui Pessoa din timpul studiilor.

79. Cel mai tânăr membru al grupului din jurul revistei *Orpheu*, viitor ziarist, scriitor şi diplomat (1895-1956).

80. Titlul unui pamflet (sau al unei cărţi) despre paradoxuri.

81. Dramaturg (1888-1940) căruia Pessoa i-a tradus în engleză fragmente dintr-o piesă, *Octávio.*

82. Colaborator al revistei *Teatru.*

83. Coleg de studii al lui Pessoa.

84. Scriitor şi critic de artă (1882-1958).

85. Profesor, ziarist şi critic de artă (1882-1958).

86. Este vorba probabil de pictorul Martinho Gomes da Fonseca (1890-1972), viitor director al Societăţii Naţionale de Arte Plastice.

87. Ziarist care semnează, alternativ cu Pessoa şi alţii, „Cronica vieţii care trece…“ în *O Jornal* din 1915.

88. Editor şi secretar de redacţie al revistei *Acvila.*

89. Prietenă a mătuşii Anica.

90. Dramaturg şi apropiat al lui Sá-Carneiro la Paris care, în 1916, îi va scrie lui Pessoa amănunte despre sinuciderea acestuia.

91. Colaborator al revistei *Acvila*, a trăit între anii 1877 şi 1935.

92. Poet (1892-1965), foarte apreciat de Pessoa.

93. Scriitor, traducător şi critic literar, muzical şi de artă (1851 şi 1934).

94. Revistă editată, ca şi *Acvila*, de Renaşterea Portugheză, dar se preocupa în special de istorie şi politică, nu de literatură.

95. Ziarist, deputat republican, dramaturg şi critic (1879-1946).

96. Ziar republican, înfiinţat în 1906.

97. Coleg de studii al lui Pessoa.

98. Asociat al firmei Lavado.

99. Poet (1860-1928).

100. Renumit compozitor, muzicolog şi dirijor (1890-1955).

101. Poet şi prozator, colaborator la diverse ziare şi reviste (1877-1948).

102. Prolifică scriitoare de proză literară, poezie, studii istorice şi biografii (1847-1921).

103. Om politic, ziarist şi poet (1892-1973). A fost foarte critic la adresa Renaşterii Portugheze.

104. Pamflet niciodată concretizat.

105. Negustor, mai târziu intrat în legătură cu firma F.N. Pessoa.

106. Notar adesea menţionat de Pessoa în diverse documente.

107. Publicist aproape necunoscut, dar foarte elogiat de Pessoa.

108. Probabil un jurnalist.

109. Poet aflat în mizerie, în sprijinul căruia Renaşterea Portugheză a iniţiat o subscripţie.

110. Compozitor (1891-1986), autor al unei *Simfonii Camoniene*, realizată într-o „fază patriotică“ a sa.

111. Povestire a lui Sá-Carneiro, publicată în *Acvila.*

112. Este vorba, probabil, de Geraldo Coelho de Jesus, viitor asociat al firmei F.A. Pessoa.

113. Profesor din învăţământul secundar, poet şi ziarist.

114. Scriitor (1890-1949), colaborator la diverse ziare şi reviste.

115. Caricaturist, ceramist şi desenator (1892-1935).

116. Dramaturg, viitor soţ al actriţei Ester Leão.

117. Critic şi scriitor (1864-1932).

118. Probabil ziarist cu simpatii monarhice.

119. Nu s-au găsit file din *Jurnal* pentru perioada 10 aprilie-2 mai 1913.

120. Fascinat de ipoteza că o bună parte din piesele lui Shakespeare ar fi fost scrise de Francis Bacon (1561-1626), Pessoa a elaborat o bibliografie de peste 30 de titluri despre „Chestiunea Shakespeare-Bacon“ în 1912 sau 1913 şi a lăsat multe fragmente destinate unui eseu pe această temă.

121. Vezi poemul *Impresii de crepuscul* din vol. Fernando Pessoa, *Opera poetică*, Editura Humanitas Fiction, Bucureşti, 2011, p. 491, trad. Dinu Flămând, tipic pentru acest „ism“ al tânărului Pessoa.

122. Pictor modernist portughez (1889-1918), mort de tuberculoză la nici 29 de ani.

123. Aici Pessoa se doreşte paradoxal chiar şi în atmosfera indefinită a paradoxului pe care îl reprezintă termenul „pauis“. Dacă în mod propriu e vorba de smârcuri, mlaştini, sau, prin extensie metaforică, tenenuniri ale unor permanente „metamorfoze“, nu putem ignora plăcerea şi risipa de fantezie din poeme „pauliste“ precum *Impresii de crepuscul* sau *Ora absurdă*. Trebuie luat în calcul şi gustul, premonitoriu, al lui Pessoa pentru absurd, cum rezultă dintr-un pasaj cu câteva rînduri mai departe.

124. Într-o scrisoare către Côrtes-Rodrigues (datând din 4.10.1914), Pessoa explică de ce proiectul unei reviste intersecţioniste a fost amânat în favoarea unei *Antologii a Intersecţionismului.*

125. Manuscris încredinţat de Pessoa lui Armando Côrtes-Rodrigues, care îi ceruse elemente pentru un studiu despre poet.

126. Antero de Quental (1842-1891), poet, unul dintre gânditorii profunzi ai epocii sale, exprimând anxietatea sufletului în faţa problemelor eterne ale Naturii. Guerra Junqueiro (1850-1923), poet, mare artist al versului, cu imaginaţie poetică vie şi înfocată, dibăcie în crearea ritmului şi a metrului, admirabilă vână satirică. Cesário Verde (1855-1886), poet cu talent delicat şi original. José Duro (1875-1899), poet şi jurnalist, de tendinţă decadentistă.

127. Almeida Garrett, romancier, poet, autor dramatic şi om politic (1799-1854), şi-a cucerit titlurile de glorie mai ales în poezie şi teatru. António Correia de Oliveira (1879-1960), poet, apropiat de *saudosism*, apoi de neoromantism, scriitor „oficial“ al regimului salazarist. António Nobre, poet (1867-1900), autor al celebrului *Singur*, cu un important rol în *saudosism* şi poezia portugheză modernă.

128. Camilo Pessanha (1867-1926), poet , cel mai ilustru reprezentant al simbolismului portughez.

129. Editor căruia Pessoa i-a trimis 16 poeme în engleză.

130. Client pentru care Pessoa redacta scrisori în franceză şi engleză.

131. Henry sau William James.

132. Verişoară de rangul doi a lui Pessoa.

133. Augusto Franco, asociat al firmei Lavado şi, mai târziu, al biroului F.N. Pessoa.

134. Maria Isabel de Sousa Martins (1887-1943), autoare a unor piese de teatru.

135. Unul dintre cei mai renumiţi fotografi ai epocii.

136. Personaj literar al lui Pessoa, licenţiat al Universităţii Inutililor.

137. Actuala Guimarães Editora.

138. Asociat al firmei A. Xavier Pinto & C^{a}.

139. Volum tradus de Pessoa pentru o editură din Lisabona.

140. Soră cu mătuşile Rita şi Maria ale lui Pessoa.

141. Colaborator al revistei *Orpheu* (1886-1964).

142. Probabil Francisco Mendes de Brito, poet apropiat de curentul decadentist.

143. Scriitor şi ziarist (1884-1964).

144. Júlio Marques de Vilhena (1845-1928), om de stat şi autorul unor lucrări istorice.

145. Luís da Silva Ramos (1891-1947), poet şi figură proeminentă a modernismului portughez .

146. Om de ştiinţă, prozator şi poet (1873-1944).

147. Ziarist, spiritist, esperantist şi pictor spaniol, interesat de „senzaţionism“ (1884-1929).

148. Mário Nogueira de Freitas, văr primar al lui Pessoa.

149. Filozof legat de Renaşterea Portugheză şi unul dintre conducătorii ei, profesor şi om politic (1883-1936).

150. Fiul mătuşii Carolina.

151. José Azevedo Perdigão (1896-1993), avocat şi om de litere, a fost preşedinte al Consiliului de Administraţie al Fundaţiei Calouste Gulbenkian.

152. Alfredo Pedro Guisado (1891-1975), ziarist, om politic, critic literar şi poet. A aparţinut grupului din jurul revistei *Orpheu*.

153. Dramaturg, traducător şi rector al Universităţii din Coimbra (1855-1934).

154. Pessoa a lucrat intens pentru diferite firme, printre care şi cele la care era asociat Frederico Ferreira.

155. Pessoa a locuit într-o odaie închiriată de la Manuel António Sengo, mutându-se apoi în două camere ale aceluiaşi proprietar.

156. Servitoare cu care se pare că a trăit Pessoa.

Corespondenţa cu Ophélia Queiroz[157]

1
Ophéliei Queiroz

Micuţă Ophélia,

Ca să-mi arăţi dispreţul, sau, cel puţin, indiferenţa dumitale superioară, nu era nevoie de masca transparentă a unui discurs atât de lung, nici de seria de „raţiuni“ aşa de puţin sincere şi convingătoare pe care mi-ai expus-o în scris. Era suficient să mi-o spui. În felul acesta, înţeleg acelaşi lucru, dar mă doare mai tare.

Dacă în locul meu preferi un băiat care-ţi face curte, şi care fireşte îţi place mult, cum pot eu să ţi-o iau în nume de rău? Micuţa Ophélia poate prefera pe cine vrea: nu ai obligaţia – cred eu – să mă iubeşti, şi nici nu ai nevoie în mod real (dacă nu cumva vrei să te distrezi) să te prefaci că mă iubeşti.

Cine iubeşte cu adevărat nu aşterne pe hârtie scrisori care par nişte petiţii avocăţeşti. Dragostea nu studiază atât de mult lucrurile, nici nu-i tratează pe ceilalţi ca pe nişte inculpaţi care trebuie „înfundaţi“.

De ce nu eşti sinceră cu mine? De ce să te străduieşti să-l faci să sufere pe cel care nu ţi-a pricinuit nici un rău – nici dumitale, nici nimănui altcuiva –, care poartă ca pe o povară şi destul de dureros propria sa viaţă izolată şi tristă, şi nu are nevoie să mai vină cineva să i le accentueze dându-i speranţe false, dovedindu-i afecţiuni prefăcute, iar asta fără să fie clar din ce interes anume, doar ca amuzament, sau cu ce folos, sau chiar în bătaie de joc.

Recunosc că toate astea sunt comice, şi că partea cea mai comică din toată această situaţie sunt eu.

Eu însumi aş găsi că e amuzant, dacă nu te-aş iubi atât, şi dacă aş avea timp să mă gândesc şi la altceva decât la suferinţa pe care ai plăcerea să mi-o produci fără ca eu, în afară de faptul că te iubesc, să o fi meritat, şi cred că a te iubi nu este un motiv suficient ca să o merit. În fine…

Iată „documentul scris“ pe care mi-l ceri. Îmi legalizează iscălitura notarul Eugénio Silva[158].

Fernando Pessoa
1.3.1920

2
Ophéliei Queiroz

Îţi mulţumesc mult pentru scrisoare. Am fost foarte necăjit din tot felul de motivele pe care le cunoşti. Ba chiar, ca şi cum ar trebui să-mi fie şi dezagreabil, de două nopţi nu dorm, fiindcă angina mă face să salivez tot timpul, apoi mi se mai întâmplă şi acest lucru foarte stupid – că trebuie să scuip din două în două minute, ceea ce mă împiedică să mă odihnesc. Acum mă simt în acelaşi timp mai bine şi mai rău decât de dimineaţă: mă ustură gâtul mai puţin, dar am din nou febră, ceea ce nu aveam de dimineaţă. (De notat că scrisoarea asta este scrisă în acelaşi stil ca şi a dumitale, fiindcă Osório[159] se află aici lângă pat, de unde îţi scriu, şi bineînţeles că este din când în când atent la ce scriu.)

Nu mai pot scrie, din cauza febrei şi a durerilor de cap. Ca să-ţi răspund la întrebări, la toate celelalte lucruri, iubiţica mea dragă (bine că O. nu vede asta), ar trebui să-ţi scriu mult mai mult şi nu pot.

Mă ierţi, da?

Fernando Pessoa
18.3.1920

3

Ophéliei Queiroz

19.3.1920

la ora 4 dimineaţa

Iubiţica mea, Bebeluşul meu scump,

E aproape ora 4 dimineaţa, însă, deşi am dureri în tot corpul şi simt nevoia să mă odihnesc, tocmai am renunţat definitiv să mai dorm. De trei nopţi mi se întâmplă tot aşa, dar noaptea asta, crede-mă, a fost cea mai oribilă din toată viaţa mea. Din fericire pentru tine, iubiţico, nu-ţi poţi imagina. Nu numai angina, cu nevoia stupidă de a scuipa din două în două minute, e ceea ce mi-a răpit somnul. Adevărul e că, fără să am febră, am delirat, mă simţeam bolnav, îmi venea să ţip, să gem cu voce tare, şi o mie de alte lucruri absurde. Şi toate astea nu numai sub influenţa directă a indispoziţiei pricinuite de boală, ci fiindcă am fost toată ziua de ieri enervat de lucrurile rămase nerezolvate în legătură de sosirea familiei mele, iar pe deasupra am mai şi primit, prin vărul meu care a venit aici la 7 şi ½, o serie de ştiri neplăcute, pe care nu merită să le relatez, fiindcă, din fericire, dragostea mea, nu au nici o legătură cu tine.

Pe scurt, iată că sunt bolnav tocmai într-un moment când am atâtea lucruri urgente de făcut, atâtea lucruri pentru care nu pot delega pe altcineva!

Vezi, Bebeluşul meu adorat, în ce stare sufletească am trăit zilele astea, mai ales în ultimele două zile? Şi nici nu-ţi închipui ce dor nebun, ce dor permanent de tine m-a copleşit. De fiecare dată lipsa ta, chiar dacă este doar de la o zi la alta, mă covârşeşte; cu atât mai mult faptul că nu te-am văzut, iubirea mea, de aproape trei zile!

Spune-mi ceva, iubiţico: de ce eşti atât de abătută şi atât de profund de tristă în a doua ta scrisoare – cea pe care mi-ai trimis-o ieri prin Osório? Înţeleg că ţi-era şi ţie dor; dar eşti atât de nervoasă, atât de tristă, atât de abătută, că m-a

durut imens să-ţi citesc scrisorica şi să văd cât suferi. Ce ţi s-a întâmplat, iubito, în afară de faptul că suntem despărţiţi? S-a petrecut ceva mai rău cu tine? De ce vorbeşti pe un ton atât de disperat despre dragostea mea, ca şi cum te-ai îndoi de ea, când nu ai nici un motiv pentru asta?

Sunt cu desăvârşire singur – se poate spune; pentru că ai casei, care într-adevăr s-au purtat foarte bine cu mine, şi în tot cazul respectuos, vin doar să-mi aducă supă, lapte sau vreo doctorie în timpul zilei; nu-mi ţine nimeni, şi nici nu era de aşteptat, tovărăşie. Astfel că la ora asta din noapte mi se pare că mă aflu într-un deşert; mi-e sete şi n-am pe nimeni să-mi dea ceva de băut; sunt aproape înnebunit de izolarea în care mă aflu şi nu am pe nimeni care să mă vegheze puţin aici în timp ce aş încerca să adorm.

Mi-e foarte frig, mă duc să mă întind în pat şi să mă prefac că mă odihnesc. Nu ştiu când am să-ţi trimit scrisoarea asta sau dacă am să mai adaug ceva la ea.

Vai, iubirea mea, Bebeluşul meu, păpuşica mea, ce n-aş da să te am aici! Multe, multe, multe sărutări de la al tău, mereu al tău

Fernando

19.3.1920, la 9 dimineaţa

Scumpa mea iubiţică,

Pare să fi fost un leac sfânt faptul că ţi-am scris cele de mai înainte. După aceea m-am dus la culcare, fără nici o speranţă să pot adormi, şi adevărul e că am dormit vreo 3, 4 ore în şir – puţin lucru, de fapt, dar nu-ţi închipui ce diferenţă. Mă simt mult mai uşurat, şi, chiar dacă mă mai ustură gâtul şi e umflat, fapt este că starea generală s-a îmbunătăţit într-atât, încât cred că boala e pe trecute.

Dacă starea mi se va ameliora rapid, poate că mă voi duce la birou chiar azi, dar fără să stau mult

acolo, şi atunci îţi voi remite scrisoarea asta chiar eu.

Sper să mă pot duce; am nişte lucruri urgente de rezolvat pe care le pot gestiona de acolo, de la birou, chiar dacă nu am să mă duc în persoană, dar pe care de aici mi-e imposibil să le rezolv.

Cu bine, îngeraşul meu bebeluş. Te acoperă cu sărutări pline de dor al tău, veşnic, veşnic al tău

Fernando

4

19.3.1920

Bebeluşul meu mititel (şi actualmente foarte rău),

Scrisoarea pe care o anexez este cea pe care ţi-am trimis-o acasă prin Osório. Sper să ţi le pot remite pe amândouă mâine, dacă mă duc să te aştept când ieşi de la biroul Dupin[160].

Despre informaţia care ţi s-a dat referitor la mine, vreau nu numai să-ţi repet că este cu totul falsă, ci şi să-ţi spun că „persoana respectabilă“, care i-a dat această informaţie surorii tale, ori a inventat-o cu desăvârşire, şi, pe lângă faptul că e mincinoasă, e şi nebună; ori această persoană nici măcar nu există, şi a inventat-o sora ta – nu spun că a inventat persoana, ci că a inventat că o anume persoană a spus ceva ce de fapt nu i-a spus nimeni.

Ascultă, iubita mea: e întotdeauna rău, în astfel de chestiuni, să-i crezi pe ceilalţi proşti.

Despre acea „persoană“, şi ce mi-ai spus cu privire la ea (firește pentru că ţi s-a spus), voi avea două amănunte: 1. că acea persoană ştie că ţin la tine, 2. că „ştie“ că nu ţin la tine cu intenţii serioase.

Or, să începem cu un lucru: *nu ştie nimeni dacă ţin la tine sau nu*, pentru că nu am făcut pe nimeni confidentul meu în această chestiune. Să plecăm de la principiul că această „persoană respectabilă“ nu „ştie“, dar crede că ţin la tine. Cum trebuie să existe o bază ca să creadă asta, înseamnă că

persoana a văzut între noi vreun schimb de priviri, a observat între noi (sau, în cazul de faţă, de la mine spre tine) ceva. Adică este o persoană de aici de la birou, sau care vine aici des, sau, mai mult, care primeşte informaţii de la cineva care vine des pe aici. Dar, ca să poată, chiar prin informaţii străine, să afirme că da, într-adevăr ţin la tine, această persoană, nefiind vreuna care vine aici la birou, nu poate fi decât cineva ori din familia vărului meu (căreia i-ar fi vorbit el despre „bănuielile“ pe care le are din când în când că eu ţin la tine) ori din familia lui Osório.

Toate astea sunt supoziţii, şi chiar bănuiala că este o persoană din familia celor de aici de la birou înseamnă a merge foarte departe cu toleranţa faţă de o afirmaţie cum că persoana în cauză *ştie* că eu ţin la tine.

Dacă nu există aproape nimeni (nimeni care să ştie în urma unei confidenţe de-ale mele, aproape nimeni care să „creadă“ în vreun fel oarecare) care să poată şti cu certitudine dacă te iubesc; cu atât mai puţin există – astfel că atunci nu există nimeni – cineva care să fie în măsură să spună că nu te iubesc cu intenţii serioase. Pentru aşa ceva trebuia să se afle în inima mea, şi, chiar şi în acest caz, trebuia să vadă tare rău, pentru că ce vedea era o prostie.

Cât despre afirmaţia cu privire la „femeia“ pe care o am, dacă nu este inventată de tine ca să te îndepărtezi de mine, pune-i persoanei respectabile (dacă există) care a informat-o pe sora ta următoarele întrebări:

1. Ce femeie este?

2. Unde am trăit sau trăiesc cu ea, unde mă duc să o vizitez (dacă se presupune că suntem doi amanţi care locuiesc în case diferite), de cât timp am eu această femeie?

3. Orice alte informaţii care să indice sau să o definească pe acea „femeie“.

Dacă toată povestea asta nu e o invenţie de-a ta, te somez să „te îndepărtezi“ imediat de persoana care te-a informat, să „te îndepărtezi“ de toţi cei care sunt prinşi cu minciuna. Iar dacă aşa-zisa „persoană respectabilă“ va avea neobrăzarea să-ţi dea detalii, e suficient să le verifici, să faci cercetări. Vei vedea că sunt minciuni, de la un cap la altul.

Ah, fapt e că toate astea sunt o intrigă oarecare – foarte infamă, dar, precum multe lucruri infame, foarte stupidă – ca să mă îndepărteze de tine! De la cine o fi plecând intriga? Sau nu va fi existând nici o intrigă, ci poate fi pur şi simplu doar ceva ce ai născocit ca să te eliberezi de mine? Cine ştie… Bănuiesc orice; am dreptul să bănuiesc orice.

Dar, sincer vorbind, meritam să fiu mai bine tratat de Soartă decât sunt – de Soartă şi de oameni.

Să vedem dacă reuşesc să fac să-ţi parvină scrisoarea asta chiar azi, sub vreun pretext oarecare. Dacă nu, ţi-o voi remite mâine, când ne vom întâlni aici, la douăsprezece şi jumătate.

Citeşte cu atenţie scrisoarea anexată, pe care ţi-am scris-o astăzi în zori şi nu ţi-a parvenit, fiindcă Osório ţi-o ducea când tu veneai aici. Vezi ce înseamnă să scrii o scrisoare şi pe urmă să primeşti seria de ştiri cu „mulţumirile“ pe care mi le-ai transmis.

P.S. În final, care este adevărul din miezul tuturor acestor lucruri? Încep să fiu bănuitor faţă de toţi şi de toate.

Ce înseamnă asta că nu te duci… şi pe urmă te duci… la Dupin? Cum de *dintr-odată* i-ai făcut confidenţe surorii tale?

Încep să nu mai înţeleg bine…

Încep să nu mai ştiu sigur ce să gândesc.

P.S.2 Încă ceva: dacă acea „persoană respectabilă“ există (lucru de care mă îndoiesc), vezi ce *scopuri personale* poate avea ca să mă

îndepărteze de tine. Vezi dacă nu vor fi fiind, cel puţin, *nişte scopuri de prietenie faţă de vreun alt pretendent de-al tău.* Dar această „persoană respectabilă“ trebuie să fie rudă a dlui Crosse[161], cu certitudine – în privinţa existenţei reale. – Mâine te aştept aici la birou la ora fixată.

Ah, iubirea mea, iubirea mea: oare eşti tu cea care vrea să fugă de mine pentru totdeauna, ori e cineva care nu vrea să ne iubim?

Al tău, mereu al tău

Fernando

5

Ophéliei Queiroz

Bebeluşule-îngeraş,

Nu am mult timp să-ţi scriu, nici nu aş avea, de fapt, iubiţico rea, să-ţi spun ceva ce nu ţi-aş putea spune mult mai bine mâine prin viu grai, pe timpul, din păcate scurt, cât durează parcursul din Rua do Arsenal până acasă la sora ta.

Nu vreau să te necăjeşti; vreau să te văd veselă, cum ţi-e firea. Promite-mi că nu te necăjeşti – sau că vei face tot posibilul să nu-i laşi pe ceilalţi să te necăjească. Nu ai nici un motiv să te necăjeşti, crede-mă.

Uite, bebeluşule… În rugăciunile tale, cere ceva care pe timpuri mi s-a părut îndoielnic de obţinut din cauza lipsei mele de noroc, dar acum mi se pare mai, mult mai posibil. Roagă-te ca dl Crosse1 să câştige unul din premiile mari – unul din premiile de o mie de *lire* la care a concurat. Nu-ţi imaginezi ce important ar fi pentru noi doi dacă s-ar întâmpla asta! Şi uite, de când am văzut, în ziarul englezesc pe care l-am primit astăzi, că premiul ajunge deja la nivelul de *o liră* (şi tocmai am verificat că s-a întâmplat într-un concurs unde şansele lui nu erau foarte bune), totul devine posibil. El este, acum, *numărul 12* din circa 20 000 (douăzeci de mii de concurenţi). Să fie imposibil

ca într-o zi să ajungă nr.[162]? Ah, dacă s-ar întâmpla asta, iubiţico, şi încă într-unul dintre concursurile mari (o mie de lire, şi nu numai trei sute, ceea ce nu ar însemna nimic)! Înţelegi?

Am venit adineauri de la Estrela, unde am văzut etajul 3 de 70 000 de reali. (Ca să spun adevărul, cum nu era nimeni la etajul 3, am văzut etajul 2, care are, evident, aceleaşi încăperi.) Oricum o să rezolv schimbul. E o casă mai mult decât bună, magnifică! Ajunge, şi chiar cu prisosinţă, pentru mama, fraţii, infirmiera şi mătuşa, precum şi pentru mine. (Dar aici mai am altceva să-ţi spun, şi o voi face mâine.)

Cu bine, iubito; nu ai să uiţi de dl Crosse, nu-i aşa? Vezi că ne este *foarte prieten* şi *ne* poate fi (*nouă)* foarte util.

Multe sărutări de toate dimensiunile de la al tău, mereu al tău

Fernando
22.3.1920

6
Ophéliei Queiroz

23.3.1920

Scumpul meu Bebeluş,

Astăzi, fiind aproape sigur că Osório nu te va putea întâlni căci, pe lângă faptul că trebuie să-l aştepte pe Valadas, trebuie desigur să meargă să ducă zahăr acasă la vărul meu, aproape că nu-mi foloseşte la nimic să-ţi scriu. Scriu, pentru orice eventualitate, aceste rânduri, în caz că va fi posibil să-ţi parvină scrisoarea asta.

Bine că întreruperea de adineauri s-a produs chiar la sfârşitul convorbirii noastre, când eram pe punctul să ne luăm rămas-bun. Tocmai ca să evit asemenea întreruperi am ales drumul pe care l-am parcurs azi. Mâine te voi aştepta la aceeaşi oră, da, Bebeluşule?

Nu mă împac cu ideea să scriu; aş vrea să-ţi vorbesc, să te am mereu lângă mine, nu să fie

nevoie să-ţi trimit scrisori. Scrisorile sunt semne de despărţire – semne, cel puţin, ale nevoii de a le scrie, ale faptului că ne aflăm departe unul de altul.

Să nu te mire un anume laconism în scrisorile mele. Scrisorile sunt pentru persoanele cu care nu mai avem interes să vorbim: acelora le scriu cu dragă inimă. Mamei, de exemplu, nu i-am scris niciodată cu dragă inimă, tocmai pentru că ţin mult la ea.

Vreau să simţi asta, să ştii că eu simt şi gândesc aşa în această privinţă, ca să nu mă socoteşti sec, rece, indiferent. Nu sunt aşa, bebeluşul meu micuţ, pernuţa mea roz pentru a prinde de ea sărutări (ce mare prostie!).

Îţi trimit o mică păpuşă chinezească[163].

Pe mâine, îngerul meu.

Un cvartal de mii de sărutări de la al tău, mereu al tău

Fernando

Osório îţi aduce *chinezul* într-o cutie de chibrituri.

7

Ophéliei Queiroz

Scumpa mea iubiţică,

Azi am avut imens de mult de lucru, atât în afara biroului, cât şi aici.

Îţi scriu doar două rânduri, ca să-ţi dovedesc că nu te uit – ca şi cum ar fi uşor să te uit!

Ascultă: mă mut din Benfica la Estrela[164] în dimineaţa zilei de 29 a lunii; chiar acum am aranjat mutarea. Asta înseamnă că duminica viitoare nu o să ne vedem, fiindcă voi petrece ziua în Benfica să strâng totul, deoarece nu cred că voi avea timp să fac asta în timpul săptămânii.

Sunt foarte obosit, şi încă mai am destule de făcut astăzi. E ora 5 şi jumătate, după cum spune Osório.

Mă ierţi că nu-ţi scriu mai mult, da? Mâine, la ora obişnuită, ne vom întâlni şi vom vorbi.

Cu bine, iubita mea micuţă.

Multe şi multe sărutări de la al tău, mereu al tău

Fernando

24.3.1920

8

Ophéliei Queiroz

Scumpa mea iubiţică,

Am umblat azi toată ziua în sus şi în jos, nu am unde să stau; adică, am mers de la Martinho de la Arcada la Martinho din Piaţa Camões[165], şi înapoi, toată ziua. Asta e foarte plicticos (în afară de faptul că e şi costisitor) pentru cineva care nu are obişnuinţa, şi deci nu are plăcerea să umble ca să ducă o viaţă de cafenea.

Să vedem cum îmi aranjez viaţa, ca să nu mai fac atâtea plimbări. Şi toate astea din cauza firmei Félix, Valadas & Freitas, Ltda; pentru că Valadas în mod vizibil nu mă vrea acolo, iar casa este în parte a lui, şi vărul meu nu are curaj să se impună sau, cel puţin, să se opună[166]. În fine, ţi-am explicat chestiile astea chiar adineauri…

Să vedem dacă reuşesc să-i dau scrisoarea lui Osório, ca să ţi-o înmâneze azi. Să sperăm că nu vor fi complicaţii.

Ascultă, Ophélinha: oare nu ar exista un mod, un loc şi o oră ca să ne întâlnim într-o zi şi să putem vorbi ceva mai mult decât sfertul de oră cât facem pe drumul de la Corpo Santo până acasă la sora ta?

Mâine, când ne vom întâlni la ora obişnuită, vezi dacă găseşti ceva să-mi propui în sensul ăsta.

Sunt tot obosit, dar acum e oboseala stupidă de a nu fi făcut nimic toată ziua. Adică, nu am pierdut ziua, fiindcă am avut o convorbire lungă şi foarte importantă (pe chestiuni de afaceri) cu un prieten. Dar sunt obosit, iar din ceea ce aveam de făcut (aproape) nimic nu s-a făcut.

Vreau să văd dacă mă duc astăzi în Benfica mai devreme, ca să încep să aranjez acolo anumite

lucruri în vederea mutării. Ar fi nemaipomenit dacă te-aş putea întâlni duminică, după-amiază de exemplu.

Cu bine, iubito. Sărutări, mici sărutări, mari sărutări, pupici, pupături şi săruturi de la al tău, mereu şi foarte al tău

Fernando
25.3.1920

9
Ophéliei Queiroz

Scumpul meu Bebeluş mititel,

Sunt la Martinho de la Arcada, e ora 3 şi jumătate după-amiaza, şi mi-am „completat“ ziua – adică am făcut tot ce aveam mai important de făcut înainte de ora 6. (Spun „înainte de ora 6“ pentru că după 6 trebuie să mă ocup de chestiunile de la Estrela.)

Ştii? Am stat aproape de o oră în Rua de Santa Marta, unde se află acum scrisorile din cutiile poştale. Pentru dl Crosse nu era nimic (bineînţeles că „lira“ nu a sosit încă sau vine recomandată, şi încă nu se distribuie recomandatele); nu era nimic nici în cutia poştală 146, a vărului meu. Spre marea mea mirare am găsit însă, în cutia poştală 147 (a mea), pe lângă o scrisoare şi o carte poştală pentru mine, o scrisoare *pentru mama* şi alta *pentru unul dintre fraţii mei!* Cum scrisorile astea au ştampilele de la origine din 17 şi 18 februarie, văd că ei nu se mai găseau în Transval la acel moment. Prin urmare sunt aproape sigur că s-au îmbarcat pe *Lourenço Marques* şi trebuie să sosească pe 4 aprilie, cum ţi-am zis că vor sosi dacă vin cu acest vapor[167].

Acum am să activez totul. Mă aşteaptă câteva zile bune de lucru. Iar la Estrela am să fac azi următorul lucru: nu să mă văd cu femeia blondă cu ochi albaştri!!![168], ci să mă ocup de mutarea mobilierului mamei în casa de aici.

Iar mă doare gâtul, şi mi-e teamă de o recădere. Ar fi groaznic să am o nouă cădere în momentul ăsta, ce zici?!

Am deja hârtiile mele la […].

Cu bine, iubito; gândeşte-te câteodată la mine, când nu te vei distra cu altceva… Sunt convins (în ce mă priveşte) că ţin la tine. Da, cred că pot afirma că am pentru tine o oarecare afecţiune.

Un regiment de sărutări, de la al tău, mereu şi foarte al tău

Fernando
26.3.1920

10
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu rău şi frumuşel,

Abia am timp să-ţi scriu, şi tot aşa va fi în următoarele 3 sau 4 zile, cu plictiseala asta a mutatului, şi – în plus – a mutatului în grabă.

Nici nu ştiu dacă scrisoarea îţi va ajunge în mână astăzi; nu l-am văzut încă pe Osório, şi e aproape de 6 după-amiază. Îi scriu iubiţicii mele din cafeneaua de la Arcada. Şi scriu şi mai grăbit, deoarece în câteva minute soseşte aici vărul meu. I-am cerut (printr-un mesaj lăsat la portarul de la 42) lui Osório să vină încoace. Să vedem dacă o să apuce să mai ia scrisoarea asta.

Am făcut, din fericire, toate drumurile pe care trebuia să le fac; îmi mai rămâne doar să aranjez mutarea mobilierului mamei. O să mă ocup de asta azi, la 8 şi ½, la Estrela.

Mâine, cum ţi-am spus, nu plec din Benfica. Luni o să te aştept la 8 prin preajma uşii de la casa surorii tale. Vreau să văd dacă aranjez ca mutatul de marţi (sau, cel puţin, care trebuie să se producă marţi) al mobilierului mamei să aibă loc după-amiază; pentru că, dacă nu, pierdem din nou plimbarea de la amiază. În fine, îţi voi spune cum stau lucrurile luni seara.

Tocmai a sosit Osório. Vreau să-l expediez înainte de venirea vărului meu. De asta închei rapid şi brusc (iartă-mă, dragostea mea) scrisoarea.

Milioane de sărutări de la al tău, mereu foarte al tău

Fernando
27.3.1920

11
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu, Bebeluşul meu scump,

Fără să ştiu când îţi voi da această scrisoare, scriu de acasă, duminică, după ce am rezolvat totul pentru mutatul de mâine dimineaţă. Iar mă doare gâtul; e o zi de ploaie: sunt departe de tine – şi asta e tot ceea ce fac astăzi, în perspectiva plictiselii mutatului de mâine, pe ploaie şi poate din nou bolnav, într-o casă în care nu este absolut nimeni. Bineînţeles (dacă nu cumva voi fi deja complet însănătoşit şi voi aranja lucrurile în vreun fel oarecare), am să-i cer adăpost aici, în Baixa, lui Mariano Santana[169], care, pe lângă faptul că mi-l acordă cu dragă inimă, mi-a tratat gâtul cu competenţă, aşa cum a făcut în 19 luna asta, când am avut altă angină.

Nu-ţi închipui ce dor mi-e de tine în asemenea momente de boală, deprimare şi tristeţe. În cealaltă zi, când ţi-am vorbit despre starea mea de boală, mi s-a părut (şi cred că pe bună dreptate) că subiectul te plictisea, că puţin îţi păsa de mine. Înţeleg perfect că ţie, fiind sănătoasă, puţin îţi pasă de ce suferă ceilalţi, chiar când acei „ceilalţi“ sunt, de exemplu, eu, cel pe care spui că-l iubeşti. Înţeleg că o persoană bolnavă e pisăloagă şi că e greu să fii tandru cu ea. Dar eu îţi ceream doar să *simulezi* această tandreţe, să *te prefaci* că îmi porţi afecţiune. Asta, cel puţin, nu m-ar durea atât de mult ca amestecul dintre interesul tău faţă de mine şi indiferenţa ta în privinţa indispoziţiei mele.

Mâine şi după aceea, cu cele două mutări şi cu boala asta, nu ştiu când te voi putea vedea. Sper să ne întâlnim la ora fixată mâine – la 8 seara sau după aceea. Nu ştiu dacă voi reuşi să te văd la amiază (deşi mi se pare dificil), pentru că la 8 cineva care se simte ca mine ar trebui să fie în pat.

Cu bine, iubiţico, fă tot posibilul să ţii la mine cum se cuvine, să resimţi şi tu suferinţele mele, să-mi doreşti refacerea; fă-o, cel puţin, simulând ceva mai bine.

Multe, multe sărutări, de la al tău, mereu al tău, dar foarte părăsit şi dezolat

28.3.1920
Fernando

12
Ophéliei Queiroz

29.3.1920

Doar două rânduri, iubiţica mea scumpă, ca să-ţi spun să nu-ţi faci socoteala că voi veni la ora 8. În fine, la amiază ne vedem.

Mâine, pentru că-l las pe Pantoja[170] să mă înlocuiască acolo sus[171], sper să mă pot întâlni cu tine la ora obişnuită. Aşteaptă-mă puţin, să luăm drept punct central Librăria Englezească.

Mutatul meu s-a făcut. Mobilierul a scăpat de ploaie; dar eu am prins-o venind aici de la Estrela.

Încă n-am vorbit cu Mariano Santana să-i cer adăpost; dar am să-i vorbesc imediat.

Nu mă simt foarte bine, dar nu-s nici mai rău decât la amiază, când am vorbit cu tine.

Cu bine, Bebeluşule, pe mâine. Sărutări şi încă alte sărutări de la al tău, mereu al tău

Fernando

13
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu mic şi neastâmpărat,

Iată-mă aici în casă, singur, cu excepţia intelectualului care pune tapetul pe pereţi (ce să

spun! Măcar să fi fost pe tavan sau pe podea!); dar el nu contează. Aşa cum am promis, am să-i scriu Bebeluşului meu ca să-i spun, cel puţin, că el e foarte rău, cu excepţia unui singur domeniu, adică în arta prefăcătoriei, unde văd că e maestru.

Ştii? Îţi scriu, dar *nu mă gândesc la tine.* Mă gândesc la dorul după timpul când *vânam porumbei*; şi asta, cum bine se ştie, e ceva ce n-are nici o legătură cu tine…

A fost plăcută plimbarea noastră de astăzi – nu-i aşa? Erai binedispusă, eram binedispus, iar ziua era şi ea binedispusă. (Amicul meu, nu A.A. Crosse, e sănătos – o liră sterlină de sănătate pentru moment, suficient cât să nu prindă o răceală.)

Nu te mira că scrisoarea mea e uşor ciudată. E aşa din două motive. Primul, că hârtia (singura accesibilă momentan) este lunecoasă, iar pana trece peste ea foarte repede; al doilea, că am descoperit aici în casă un vin de Porto minunat, din care am destupat o sticlă şi am băut-o deja pe jumătate. Al treilea motiv e că există doar două motive, şi deci nu există vreun al treilea. (Álvaro de Campos, inginer[172]).

Oare când ne vom putea întâlni singuri undeva, iubirea mea? Îmi simt gura stranie, pentru că nu a primit sărutări de atâta timp… Bebeluşul meu pentru… (şi pe urmă Bebeluşul e rău şi mă bate…) „Corpuşor de ispită“ ţi-am spus eu; şi aşa vei continua să fii, dar departe de mine.

Bebeluşule, vino-ncoace; vino lângă Băieţel; vino în braţele Băieţelului; pune-ţi guriţa lângă gura Băieţelului… Vino… Sunt atât de singur, *atât de singur de sărutări…*

Ce n-aş da să am certitudinea că ţi-e dor de mine *cu adevărat.* Măcar asta ar fi o consolare… Dar tu, poate, te gândeşti mai puţin la mine decât la băiatul cu gargara, şi la D.A.F., şi la contabilul de la C.D.& C.! Reao, reao, reao, reao, reao… !!!!!

De bătaie cu biciul ai avea nevoie.

Cu bine; am să mă vâr într-o căldare cu capul în jos, ca să-mi odihnesc mintea. Aşa fac toţi oamenii mari – cel puţin când au – 1. minte, 2. cap, 3. căldare în care să-şi vâre capul.

Un singur sărut tot timpul cât va mai dăinui lumea, de la al tău, mereu şi foarte al tău

Fernando (Băieţelul)
5.4.1920

14
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu,

Până la urmă nu ţi-am scris ieri, pentru că am fost foarte indispus acasă; iar astăzi am avut neplăcerea şi amărăciunea să nu te văd, deşi am stat la uşa Librăriei Englezeşti de la 10 până la amiază şi chiar mai mult, încă o jumătate de oră.

Eşti bolnavă, Bebeluşule?

Comunică-mi ceva, pentru numele lui Dumnezeu!

Scriu în viteză, la cafeneaua de la Arcada, ca să-i dau scrisoarea lui Osório. Măcar de l-aş întâlni.

Dă-mi de ştire, da?

O mie de sărutări de la al tău, foarte şi mereu al tău

Fernando
8.4.1920

15
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu rău,

Trebuie să fiu acasă astăzi exact la amiază. De aceea nu pot veni la ora stabilită. Să văd dacă reuşesc să dau de Osório şi să-i încredinţez scrisoarea asta între 12 şi 12 şi ½.

Poţi veni mâine prin apropierea Librăriei Englezeşti, ca de obicei, la 11 (*unsprezece*)?

Mi se pare că ora asta, cel puţin pentru câteva zile, va fi mai potrivită decât ora 12. Mâine la

unsprezece, dacă vei putea veni, am să-ţi explic mai bine.

Cu bine, iubirea mea mititică. Imense sărutări de la al tău, mereu şi foarte al tău

Fernando
16.4.1920

16
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu frumos,

Nu-ţi imaginezi cât îţi sunt de recunoscător că te-am văzut astăzi la fereastra casei surorii tale! Bine că erai veselă şi că te-ai arătat bucuroasă să mă vezi (Álvaro de Campos).

Am fost foarte trist, şi în afară de asta foarte obosit – trist nu numai pentru că nu te puteam vedea, cât şi din cauza complicaţiilor pe care alte persoane le-au pus în calea noastră. Ajung să cred că influenţa necontenită, insistentă, abilă a acestor persoane, fără să te mustre, fără să se opună într-un mod evident, dar lucrând încet asupra spiritului tău, o să ajungă să te facă până la urmă să nu mai ţii la mine. Deja te simt diferită; deja nu mai eşti cea care erai la birou. Nu spun că ţi-ai dat chiar tu seama de asta; dar mi-am dat eu sau, cel puţin, am crezut că mi-am dat seama. Ce bine ar fi să mă fi înşelat…

Ascultă, fetiţo: nu văd nimic clar în viitor. Vreau să spun: nu văd ce se va întâmpla, ce-o să se întâmple cu noi, din cauza, tot mai mult, a felului tău de a ceda tuturor influenţelor familiei, şi din pricină că în toate ai o părere contrară părerii mele. La birou erai mai docilă, mai tandră, mai iubitoare.

În fine…

Mâine trec la aceeaşi oră prin Piaţa Camões. Vei putea să apari la fereastră?

Mereu şi foarte al tău

Fernando
27.4.1920

17

Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu răutăcios (şi chiar foarte),

Am primit ieri, la căsuţa poştală, cele două scrisorele ale tale, cea din 25 şi cea din 27, una dimineaţa şi pe cealaltă după-amiaza. Am petrecut ziua de azi fără să primesc vreo scrisoare de la tine şi sunt foarte neconsolat din cauza asta.

Ieri n-a fost chip să-ţi scriu; îţi scriu acum, 29, la 7şi ½ dimineaţa. Tocmai m-am sculat, şi profit de acest răgaz ca să-ţi scriu.

Vasăzică bebeluşul meu a fost *trist*? Şi Băieţelul a fost *foarte* trist. Iar Băieţelului nu i-a plăcut faptul că ieri, atunci când a trecut, s-a dat în spectacol, fiindcă stăteau mai multe persoane (nu am fost atent cine erau) la cealaltă fereastră, la fereastra din colţ. Am observat doar că acele persoane îmi urmăreau mişcările; de aceea, deşi intenţionez să vin astăzi la amiază, ca de obicei, e posibil să trec doar pe aleea de lângă casa surorii tale.

Nu ştiu dacă vei primi scrisoarea asta înainte de ora respectivă, cum nu voi avea ocazia să ţi-o trimit decât tocmai în jurul acelei ore. Desigur îţi va parveni prin Osório.

Nu, nu am uitat de fotografie, dar am avut întotdeauna o anumită aversiune să fac fotografii. Poate chiar fraţii mei au să mi-o facă.

Dl Crosse a trimis alaltăieri un răspuns la concurs, şi ieri altul; iar astăzi urmează încă unul. Primele două sunt pentru nişte concursuri mici, şi nu-i nici o speranţă cu ele. Cel de azi e de la un concurs obişnuit, de 250 lire. Unul care trebuie să urmeze zilele astea e cel de o mie de lire, sau, mai curând, pentru concursul de o mie de lire, care se încheie la 13 mai viitor. Mai rămâne, aşadar, destulă vreme.

Întrebi dacă Rua Saraiva de Carvalho e departe de aici. Nu: e foarte aproape; e strada de lângă

asta. Dar depinde la care parte a străzii te referi. Rua S. de C. e foarte lungă; o parte a ei aici, după colţ. Începutul e aproape de Rato, la capătul Cimitirului dos Prazeres. Rua Coelho da Rocha e aproape de capăt.

Să văd dacă pot trece astăzi (sau în zilele următoare) încă de câteva ori prin piaţă. Însă nu ştiu la ce ore, şi te rog să nu-ţi strici programul numai ca să stai la fereastră sau lângă ea. M-aş bucura să te văd de fiecare dată când trec, dar nu aş vrea să-ţi întrerupi treburile pentru asta.

Cu bine, Bebeluşule mititel; multe sărutări de la al tău, foarte al tău

Fernando
29.4.1920

P.S.Cartea poştală englezească are drept blazon [?] asta: „Nici carte poştală, nici scrisoare, nici nimic!“

18
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu mititel,

Vasăzică Bebeluşul meu mi-a făcut o grimasă pe când treceam?

Vasăzică Bebeluşul meu, care a spus că-mi va scrie ieri, nu mi-a scris?

Vasăzică Bebeluşul nu mai ţine la Băieţel? (Nu din cauza grimasei, ci pentru că nu a scris.)

Ascultă, fetiţo; iar acum e ceva serios: am găsit că aveai un aer vesel astăzi, că păreai binedispusă. La fel se pare că ţi-a făcut plăcere să-l vezi pe Íbis, dar de asta nu garantez, de teamă să nu greşesc.

Încă mai râzi mult de Băieţel? (A. de C.)[173]

Nu ştiu dacă voi merge mâine la Belém; cel mai probabil, cum ţi-am zis, nu. În orice caz, ştii: după 6.30 nu mai vin, deci să nu-l aştepţi pe Íbis după ora asta.

Auzitumai? [*sic*]

Multe sărutări şi o îmbrăţişare în jurul taliei Bebeluşului.

Mereu şi foarte al tău,

Fernando
6.5.1920

19
Ophéliei Queiroz
Bebeluşul meu mititel,

După hârtie vezi de unde îţi scriu. M-am refugiat aici de ploaie şi din cauza asta am amânat diverse lucruri pe care trebuia să le fac, nu voi putea veni la ora 6 la Belém s-o însoţesc pe Fetiţă la Lisabona.

Mă simt puţin mai bine (cu sănătatea, nu cu judecata), dar încă sunt destul de indispus.

Mâine (cu excepţia bolii sau a altei cauze care să mă împiedice) voi trece pe strada ta între 11 şi 11.30. Dacă Bebeluşul va binevoi să fie la fereastră, îl va vedea pe Băieţel trecând. Dacă nu va binevoi, nu-l va vedea. (Autorul acestei ultime fraze este scumpul meu amic Álvaro de Campos).

Ce păcat că fabrica din Belém nu are telefon. Dacă ar avea, te-aş putea anunţa că n-am să vin, în zilele când nu-mi va fi posibil; şi să o scutesc pe Íbis a lui Íbis să-i aştepte pe Íbişi.

Cu bine, Bebeluşule scumpiţel: multe sărutări de la răul tău şi mereu al tău

Fernando
22.5.1920

20
Ophéliei Queiroz

Bebeluşule mic,

Azi, după ce am trecut pe strada ta şi te-am văzut, m-am înapoiat ca să te întreb ceva; dar nu ai mai apărut.

Voiam să te întreb ce faci mâine, dată fiind greva tramvaielor, care desigur nu o să dureze numai astăzi. Doar nu ai de gând, desigur, să te duci în Belém pe jos? Cel mai bine scrie-i patronului fabricii la Belém, explicând motivul – de altfel evident – de ce nu vii. Pe lângă că este o

distanţă enormă pentru oricine, este ceva imposibil pentru tine, care nu eşti robustă.

Tocmai termin de scris acest paragraf, şi-mi amintesc că există trenuri pentru Belém. O să te duci cu trenul, Bebeluşule? Şi unde iei trenul – în Santos, la haltă? Poate că-ţi va fi greu să găseşti un loc acolo, fiindcă multă lume va pleca de la Cais do Sodré – lumea care dimineaţa umple autobuzele ce merg în direcţia Belém, ceea ce face dificil să găseşti un loc dimineaţa.

Nu ştiu ce ai să faci, Bebeluşule. Am întrebat aici la cafeneaua Arcada, de unde îţi scriu, dar ei nu cunosc orarele trenurilor de pe linia Cascais, şi nici nu au orare.

Nu mi-ar plăcea să nu te pot vedea, dar de asemenea nu aş vrea să pierd timpul inutil mergând să te caut sau să te aştept în vreun punct unde să nu fii sau pe unde să nu treci (căci mâine am multe de făcut).

Scrie-mi mâine ca să-mi spui ceva, dar fără să uiţi că am zilele foarte ocupate.

Oricum ar fi, trec mâine pe strada ta, fie între 10 şi 10 şi ¼ de dimineaţă, fie – *ceea ce e mai sigur – la 7şi ½ seara.*

Rămânem înţeleşi aşa, Bebeluşule?

Asta dacă nu vor apărea complicaţii care să mă împiedice să vin.

Multe sărutări de la al tău

Fernando
23.5.1920

21
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu mititel, Fetiţa mea,

Tocmai am primit scrisoarea ta de ieri. M-am necăjit mult, pentru tine, din cauza celor pe care mi le povesteşti, iar eu chiar mă şi aşteptam să se întâmple, şi nu doar pentru ceea ce mi-ai relatat chiar tu, dar şi întrucât ieri Osório îmi spusese că băiatul[174] a venit chiar de dimineaţă la biroul din

Rua da Assunção. Băiatul a apărut sub pretext că întreba de mine, şi, cum eu nu eram, i-a pus lui Osório diverse întrebări, dacă-ţi fac curte etc., şi i-a spus că m-a văzut cu tine etc. etc.

Desigur, dacă voia să-mi vorbească, era în legătură cu intriga despre care mi-ai spus tu, când îţi relata ce ar face el şi ce lucruri i-ar spune el oricărui nou curtezan al tău. Sau, ceea ce e încă şi mai probabil, a venit la birou ştiind dinainte că eu nu voi fi acolo, pentru ca, sub pretext că întreabă de mine, să-i pună lui Osório acele întrebări.

Oricum, pe mine subiectul nu mă interesează, şi încă şi mai puţin băiatul; dar mă necăjeşte că asemenea înşelătorii şi prostii ale lui te deranjează pe tine, fie direct, fie prin ceea ce i-a spus tatălui tău şi te deranjează deci pe tine în legătură cu tatăl tău.

Să rezumăm punctele principale ale chestiunii:

E foarte bine, sau aproape bine, ce te-a sfătuit sora ta să-i spui tatălui tău. În această privinţă, nici un sfat nu-ţi pot da pe care sora ta să nu ţi-l fi dat deja. Pentru ca povestea să fie completă, şi perfect coerentă, rămâne să adaugi şi următoarele lucruri la cele pe care i le vei spune tatălui tău – că nu umbli *în mod constant* cu mine pe străzi şi că s-a întâmplat doar din când în când. Scuză-te în felul acesta în ceea ce mă priveşte, dacă aşa vrei; zicând că, dacă m-ai întâlnit mergând în aceeaşi direcţie, era natural ca eu să te însoţesc, iar tu nici nu ai fi putut refuza, chiar să fi vrut. E bine să-i spui tatălui tău că uneori se prea poate să fi fost văzută cu mine când erai la Dupin, dar că pe timpul acela era lucrul cel mai natural din lume, deoarece, la ora când ieşeai pentru prânz, ducându-te acasă la sora ta, se întâmpla de multe ori ca eu să trec prin Cais do Sodré şi Rua do Arsenal, de unde cumpăr zilnic ziare englezeşti. Astea toate, spuse neglijent (pentru a corecta eventualitatea că băiatul i-ar fi spus, ori s-ar întâmpla să-i spună, tatălui tău, că umblam cu tine înainte chiar de a fi la Belém, şi

deci că eram împreună înainte de momentul când vei spune că m-am declarat). Înţelegi, Bebeluşule?

Acum, în privinţa băiatului. El, bietul, mă face oarecum să râd, şi mărturisesc că ajung chiar să-mi fie într-un fel milă de starea lui mentală. Băiatul nu mă preocupă, dar mă preocupă, într-adevăr, cât te poate necăji pe tine. Am să-ţi spun ce trebuie să faci ca să-i tai elanul.

Cum el te atacă prin tatăl tău, trebuie ca tatăl tău să se enerveze împotriva lui. Nu e nevoie nici să minţi, nici să creezi intrigi. Îi spui doar două lucruri tatălui tău, şi trebuie să i le spui în aşa fel încât să ţină seama de ele. Primul e să-i povesteşti ce te-a ameninţat băiatul că va face, anume că va descuraja prin intrigi pe oricare nou curtezan al tău, intrigi pe care le-ar pune în aplicare vorbind chiar el cu acel nou curtezan. Subliniază-i bine tatălui tău că aceste intrigi nu pot să fie decât calomnii despre tine, şi întreabă-l de găseşte că e ceva frumos, dacă el ia partea cuiva care vrea să te calomnieze, dat fiind faptul că acel cineva şi-a dat deja (mai mult sau mai puţin) drumul cu câteva minciuni vorbind cu el (tatăl tău) şi sigur va continua această campanie împotriva ta, sau şi mai puţin stânjenit, faţă de alte persoane, străine de familia ta, cărora le poate spune lucruri pe care nu ar îndrăzni să i le spună tatălui tău. Ai înţeles? Toate astea spuse *într-un asemenea mod*, încât cu certitudine el le va păstra în suflet.

Şi tot aşa, poţi să-l întrebi pe tatăl tău cine ar fi să te apere de vreo ofensă pe care el ţi-o va aduce dacă tu umbli *singură* pe stradă, dată fiind atitudinea ta şi ameninţările lui care te fac să te temi de aşa ceva. Arată prin toate astea că ţi-e frică. În asemenea cazuri, când e vorba de un tată, nimic nu-i mai bun decât să exagerezi, să spui că aproape *ţi-e frică să ieşi* singură de teamă că el ar putea să-ţi facă vreo figură; că ţi-e imposibil să trăieşti cu frica asta etc. etc.

Asta, evident, nu-i slujeşte deloc relaţiei mele cu tine, dar foloseşte ca să-l îndepărtăm pe băiat.

Ai înţeles bine, Micuţa mea?

Voi face tot posibilul să trec astăzi pe la 7 şi ½. Dar e o zi nepotrivită pentru asemenea intenţii, căci trebuie să ajung acasă devreme ca să mă întorc în Baixa la 9 – adică toate cele câte îmi rămân de făcut pe ziua de azi; iar acum, cum nu circulă maşinile[175], trebuie să-mi iau o mare marjă de timp ca să mă duc dintr-o parte în alta. Nici nu am timp să-ţi mai înşir alte lucruri pe care voiam să ţi le spun în scrisoarea asta.

Rămân pentru altă scrisoare.

Mii de sărutări de la mereu şi foarte al tău

Fernando
28.5.1920

22
Ophéliei Queiroz

A doua scrisoare [*sic*]

Scump Bebeluş al lui Íbis,

Scrisoarea pe care ţi-am scris-o adineauri şi am aruncat-o deja la cutie nu conţine, aşa cum ţi-am spus la sfârşit, tot ce voiam să-ţi scriu. Fapt este că, atunci când eram aproape de sfârşit (din fericire nu a fost înainte), a apărut vărul meu la cafeneaua Arcada, unde stăteam şi scriam, şi unde ţi-o scriu şi pe asta. A trebuit să întrerup scrisoarea, şi m-am enervat – nu din cauza lui, desigur, care era departe de a avea vreo vină, deoarece chiar şi trebuia să sosească la ora aceea (şase), ci din cauza Destinului, care a aranjat lucrurile atât de prost.

Cum îţi spuneam în scrisoarea aceea, trebuia să mă înapoiez în Baixa la ora 9. Dar, cum vărul meu a stat mai mult de vorbă cu mine, curând s-a făcut şapte fără un sfert; el a plecat, am încheiat scrisoarea aceea în grabă, am aruncat-o la cutie… şi în clipa aceea mi-am amintit că trebuie să mă duc să mă bărbieresc.

Rezultat: nu am timp să merg acasă la cină şi nici să mă înapoiez în Baixa la 9. De asta m-am întors la Arcada să mănânc ceva; de la Arcada îţi scriu acum.

Bebeluşul meu: iată ce voiam eu să-ţi spun în cealaltă scrisoare, şi nu am mai avut timp, dar îţi spun acum, şi te rog să înveţi bine lecţia, şi, dacă mă iubeşti, să asculţi de sfatul meu:

Destinul e un soi de persoană, şi ne lasă să ne necăjim dacă-i arătăm că nu ne pasă de tot ce ne face el. De aceea tu trebuie să ai puterea *să te gândeşti doar la asta*: ţin la Fernando, *nimic altceva nu există.*

Pe băiat, şi tot ce spune el, tratează-l cu dispreţ, dar cu un dispreţ autentic şi adevărat: nu te gândi la el. Găseşti că e greu? Nu-i de mirare, pentru că eşti foarte tânără; dar oare nu vei fi în stare, *dacă ţi-o cer eu*, să-ţi concentrezi spiritul într-o atitudine de indiferenţă faţă de orice altceva nu este Băieţelul tău? Dacă nu vei putea face asta, înseamnă că încă nu ştii să iubeşti.

Înţeleg bine: eşti lovită din toate părţile, eşti necăjită, eşti obosită. *Ţine seama numai de tine* (înţelegi?) şi nu te uita la nimic altceva.

Ţii la mine, la Íbis, la Băieţel?

Sunt foarte nervos, dar am deja spiritul educat în aşa fel încât să primesc cu sânge rece ce-i mai rău şi mai complicat. Dacă aş fi cu zece ani – ce spun eu? destui ar fi şi *doi* ani – mai tânăr, aş fi fost tulburat de tot ce mi-ai spus.

M-am necăjit din cauza ta, dar *în ce mă priveşte* nici nu-ţi imaginezi cât sunt de calm, liniştit, *în ordine* în capul meu. Şi ţin enorm la tine, Bebeluşule, crede-mă; asta nu vrea să însemne că nu te iubesc; vrea să spună că, în toate astea, contăm doar tu şi eu, fără să-mi pese deloc de restul.

Eşti în stare să-mi faci o favoare? Să încerci să fii calmă, dispreţuitoare, indiferentă. Tu îi faci

băiatului acela o plăcere imensă. Ascultă însă: de la mine el nu are parte de nici o satisfacţie…

Mâine am să te văd. E normal să vin să te întâlnesc la Belém în timpul pauzei tale de prânz – puţin înainte de 12 şi în continuare. Dar voi încerca să fiu la Santos la ora când te duci tu, ca să mă înţeleg cu tine.

Nici nu-ţi imaginezi. Mă încearcă efectiv o senzaţie de bucurie. Ea rezultă din faptul că mă tulbură; iar mie nu-mi displace să fiu tulburat, ca să am ocazia să îndepărtez obstacolele.

Şterge-ţi lacrimile, Bebeluşule rău! Îl ai astăzi alături pe bătrânul meu amic Álvaro de Campos, care în general era mereu împotriva ta. Veseleşte-te! Nu e valoros decât ceea ce se obţine cu efort.

O mie de pupici, sărutări şi alintări de la al tău, mereu al tău

F.
28.5.1920

P.S. Se prea poate ca, pentru cin' ştie ce motiv contra intenţiei mele, să nu pot veni mâine. În acest caz aşteaptă-mă la Belém *imediat după 12.* Pândeşte-mă când sosesc şi urcă să vorbim. Nu e posibil ca tatăl tău să fie acolo, nu-i aşa? – Cât despre băiat, n-are decât să fie, asta nu contează.

23
Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu scump,

Închipuie-ţi că, atât din pricină că m-am sculat foarte devreme ieri, cât şi pentru că eram într-adevăr obosit, m-am trezit astăzi la 11. M-am dus în Baixa abia la 12 şi ceva, iar la 12 şi jumătate am trecut pe strada ta. Mi-a părut foarte rău că nu te-am văzut, dar nu m-am mirat, evident, că nu te aflai deja de la ora aceea la fereastră. Iartă-mă, da, Bebeluşule; nu din vina mea, ci din cauza somnului am ratat întâlnirea. Sigur am să te văd mâine, dar nu ştiu dacă voi putea merge până la

Belém; cel mai probabil e să mă duc la Santos. În tot cazul, celălalt traseu e preferabil.

Condiţiile în care îţi scriu scrisoarea asta, aici de acasă, dar cu vărul meu care se plimbă de colo-colo, nu sunt foarte bune. De asta profit de un moment când nu e aici chiar lângă mine ca să-ţi trimit multe şi multe sărutări.

Al tău, mereu al tău

Fernando
30.5.1920
Duminică

24
Ophéliei Queiroz

Bebeluş al Băieţelului-băieţel,

O! Vin numa' să spun lu' Bebeluş că plăcut mult schisorica ei. O!

Şi la fel durut mult să nu fiu lângă Bebeluş ca să-i dau pupici.

O! Băieţel e mititel!

Azi Băieţel nu merge la Belém pentru că, neştiind dacă sunt maşini, am aranjat să fiu aici la şase.

Pe mâine, în cazul că Băieţelul nu poate pleca de aici la cinci şi jumate (adică la *jumatea* lui cinci şi jumate).

Mâine Bebeluşul îl aşteaptă pe Băieţel, da?

La Belém, da? Da?

Pupici, pupici şi mai mulţi pupici

Fernando
31.5.1920

25
Ophéliei Queiroz

Lisabona, 4 iunie 1920

Bebeluşul meu Fetiţă:

Ce s-a întâmplat cu nervii tăi între începutul şi sfârşitul scrisorii? Ai început bine, şi veselă; şi ai încheiat tristă.

Te-ai gândit la „sclava“ pierdută? Te-ai gândit la visul acela, în legătură cu mine, care pare să te fi preocupat atât de mult? Nu fi atât de îngrijorată, Bebeluşule, fiindcă Băieţelului nu-i place asta!

Mâine, de la Belém la Lisabona, ai să-i povesteşti totul lui Íbis, da? Şi promite de pe acum (ţie însăţi, fiindcă eu, din păcate, nu am să fiu prezent când ai să primeşti scrisoarea asta) că vei fi mai binedispusă.

Se prea poate ca cei din magazinul unde te-ai dus să fi găsit „sclava“. Întreabă acolo astăzi sau mâine, dacă vii în Baixa.

Băieţelul te enervează cumva? […] nervosul, de care, cu toate astea, Băieţelul nu e vinovat? E nervos pentru că *ţine*, pentru că îl iubeşte pe Băieţel? Ce n-aş da să fie adevărat!

Multe sărutări, multe de la al tău, foarte al tău

Íbis

26

Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu scump,

Vasăzică Bebeluşul meu nu a fost nemulţumit ieri de Íbis? Vasăzică ieri l-a găsit pe Íbis tandru şi demn de pupici? Foarte bine, pentru că lui Íbis nu-i place ca Fetiţa să fie supărată sau tristă din cauza lui, pentru că Íbis, şi chiar Álvaro de Campos ţin mult, mult la Bebeluşul lor.

Ascultă, Fetiţo: astăzi sunt foarte plictisit; nu chiar ceea ce se numeşte prost dispus, doar ceea ce se cheamă *plictisit.* Astăzi m-aş fi simţit mult mai bine dacă s-ar fi ivit posibilitatea să mă duc imediat să o văd pe Fetiţă şi să vin în jos dinspre Belém cu ea, fără Álvaro de Campos; fiindcă ei, fireşte, nu i-ar plăcea ca acest distins inginer să-şi facă apariţia.

Fetiţa lui Íbis, sunt foarte plictisit; mai ales fiindcă problemele vieţii mele, în care scop am întreprins şi studiat pentru a duce la bun sfârşit o iniţiativă (sau poate chiar mai multe), tărăgănează.

Nu zic că lucrurile merg prost; pur şi simplu tărăgănează, lucrurile *nu merg,* nici într-un fel, nici în altul, nici rău, nici bine.

Pe urmă, la băieţii cu care mă văd şi pe care întreprinderea asta, sau întreprinderile astea, ar trebui să-i intereseze atât cât mă interesează şi pe mine, nu găsesc nici un sprijin; adică nu găsesc nici o voinţă de a-şi uni eforturile cu ale mele pentru realizarea acestor idei. Ei vor, în general, ca eu să fac totul – ca eu, în afară de faptul că am idei şi arăt modul de organizare, să mă ocup şi să procur capitaluri, şi să fac tot ce mai trebuie ca să pun întreprinderea în funcţiune. Pe urmă ei ar apărea doar ca să primească slujbe în întreprindere, ceea ce e într-adevăr comod, dar nu înseamnă o mare camaraderie.

Or, realmente, în chestiile astea, fiecare trebuie să aibă un rol precis. Eu, cu organizarea ideii şi cu studiile pentru montarea întreprinderii, mi-am îndeplinit rolul, şi nu am făcut puţin, fiindcă am făcut principalul, adică am pus bazele lucrării. Ei vor ca eu să fac şi tot restul, ceea ce e ca şi cum ar vrea ca acelaşi individ, într-un birou, să fie şeful biroului, contabilul, dactilograful şi stagiarul ca să ducă scrisorile.

Nu ştiu dacă aceste lucruri te interesează pe tine, fetiţo. Dacă ţi le spun o fac, oarecum, ca să-mi uşurez puţin indispoziţia. Sigur că te plictisesc cu toate astea; dar, până la urmă, sunt lucruri care oricum au o legătură cu viitorul tău, fiindcă au legătură cu al meu.

Nu vreau să spun că aş fi în ceva care se numeşte o *situaţie îngrijorătoare.* Nu: cineva care are o casă şi o familie nu se poate afla într-o asemenea situaţie. Răul e că simt cum viaţa stagnează, mai mult cu privire la viitor decât la prezent, sau, mai curând, la prezent numai din cauza viitorului.

Ştiu foarte bine că situaţia se va rezolva şi ştiu, la fel de bine ca omul acela cu cărţile care mi-a

prevestit un viitor prosper, că într-adevăr o să am un viitor prosper, la fel cum ştiu că acest viitor prosper nu va începe – nu zic într-o deplină, dar cel puţin într-o relativă prosperitate – chiar imediat, ci puţin mai târziu.

Sunt momente, zile, însă, când sunt mai descurajat; iar ziua de azi e una din acele zile, şi momentul actual unul din acele momente. Azi, cu adevărat, aveam o nevoie imensă să vorbesc cu tine, nu ca să te plictisesc cu lucrurile astea, ci ca să te văd şi, stând lângă tine, să mă simt mai liniştit.

În fine, mica mea iubire, rămâne pe mâine. Voi fi acolo la ora 6. Multe şi multe sărutări de la al tău, foarte şi tot mai mult al tău

Fernando
11.6.1920

27
Ophéliei Queiroz

Scumpul meu Bebeluş,

Azi n-am primit scrisoare de la tine, dar – bineînţeles – nu m-am mirat, fiindcă ştiam deja din scrisoarea ta de ieri (pe care mi-ai dat-o în maşină) că desigur nu ai avea timp să-mi scrii.

Cum scrisoarea asta îţi va parveni mâine-dimineaţă, vreau să-i transmit Bebeluşului meu multe şi multe felicitări, multe sărutări, şi să-i doresc să fie foarte şi foarte fericită, astfel ca de multe ori aniversarea să se repete cu Bebeluşul mereu mulţumit.

Plăcut ar fi ca anul viitor *să-ţi transmit aceste felicitări de dimineaţă, înainte de a mă scula.* Înţelegi, Fetiţo?

Multe sărutări, foarte multe de la al tău, foarte al tău

Fernando
13.6.1920

28

Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu,

Doar două cuvinte, fiindcă n-am timp de mai mult; e numai ca să-ţi explic absenţa mea.

E în curs de organizare una dintre întreprinderile despre care ţi-am vorbit acum câteva zile[176]. Nu am avut destule mâini pentru câtă treabă mi-a revenit. Sigur că nici în vis nu mi-a fost posibil să apar la Belém; iar să-ţi scriu, încă şi mai imposibil.

În plus, ocupându-mă de toate treburile astea mai sunt şi bolnav, deci oboseala e încă şi mai mare.

Nu vin decât *poimâine*, mai bine în 19, la Belém la ora obişnuită.

Scuză-ne, şi pe mine, şi hârtia pe care îţi scriu.

Multe sărutări, multe de la al tău

Fernando
17.6.1920

29

Ophéliei Queiroz

Bebeluşul meu micuţ,

Poate te-aş fi putut aştepta acolo sus, dar nu mi-ai spus *unde*, şi nici nu-mi dai cu certitudine ora. N-am vrut să-ţi telefonez din două motive – primul pentru că e neplăcut să telefonez numai aşa, chiar lăsându-ţi un „mesaj“ fals, într-un birou unde e prima ta zi de lucru; pe urmă pentru că nu am un telefon de unde să pot vorbi fără să fiu auzit, şi nu vreau să-ţi vorbesc în aşa fel încât să audă ceilalţi. Cele trei telefoane la care vorbesc uneori sunt unul la cafeneaua Arcada, şi acolo a vorbi e echivalent cu a vorbi în public, altul, la papetăria Vieira, unde condiţiile sunt aceleaşi; al treilea e într-un birou unde mă duc iar telefonul se află în mijlocul încăperii principale, unde stau funcţionarii.

Aştept deci un aranjament mai bun şi o ocazie propice ca să-ţi vorbesc şi să merg să te aştept prin apropiere de Av. Almirante Reis.

Întreprinderea continuă să fie în curs de organizare. Mă simt rău cu sănătatea şi cu nervii, dar asta nu are importanţă. Abia dacă am timp să scriu.

Mâine trec pe strada ta, venind din Baixa, şi deci pe partea dinspre Conde Barão, între 12 şi 12 şi jumătate.

Cu bine, Íbis a mea. Pe lângă toate, sunt şi foarte obosit.

Multe sărutări de la al tău, foarte al tău

Fernando
19.6.1920

30
Ophéliei Queiroz

Bebeluşule scump,

M-a făcut să tresar scrisoarea ta, şi m-a necăjit enorm[177]. Ce ai? Acum eşti mereu bolnavă, mereu tristă, mereu misterioasă. Nici nu pot, pur şi simplu, să mă necăjesc în privinţa ta; trebuie acum neapărat să adaug la această mâhnire îndoieli, diverse temeri, lucruri uneori oribile…

Acum nu spun mai mult. M-ai lăsat necăjit în diferite moduri; dar mai ales din cauza acestei boli misterioase…

Îţi doresc mult să te simţi mai bine. De-aş putea să te văd şi să-ţi vorbesc mâine!

Multe sărutări de la al tău, foarte al tău

Fernando
2.7.1920

31
Ophéliei Queiroz

Scumpă Íbis,

Iartă-mi hârtia improprie pe care îţi scriu; e singura pe care am găsit-o în servietă, iar aici, la cafeneaua Arcada, nu au hârtie. Sper că nu te deranjează, nu-i aşa?

Tocmai am primit scrisoarea ta cu cartea poştală, pe care o găsesc foarte nostimă.

Ieri a avut loc – e adevărat? – o coincidenţă foarte amuzantă ca eu şi sora mea[178] să mergem spre Baixa exact în acelaşi timp cu tine. Dar a fost mai puţin nostim că tu ai dispărut, în pofida semnelor pe care ţi le-am făcut. Eu mă duceam numai s-o las pe sora mea la Avda. Palace[179] ca să facă nişte cumpărături şi o plimbare cu mama şi sora tânărului belgian care este aici. Am plecat aproape imediat, şi speram să dau de tine prin preajmă ca să stăm de vorbă. Nu ai vrut. Atât erai de grăbită să te duci la sora ta acasă!

Şi, pe deasupra, când am plecat de la hotel, am zărit fereastra casei surorii tale aranjată ca o lojă (cu scaune suplimentare) pentru spectacolul de a mă vedea trecând! Bineînţeles că, în situaţia asta, mi-am văzut de drum ca şi cum nu ar fi fost nimeni acolo. Când voi avea intenţia să fac pe paiaţa (la ceea ce, de altfel, firea mea naturală nu este prea înclinată) mă voi oferi direct la Coliseu. Asta mai lipsea acum! Să suport gluma de a fi dat *en spectacle* pentru familie!

Dacă nu puteai să eviţi să stai la geam cu 148 de persoane, era mai bine să nu fi stat. De vreme ce n-ai vrut să mă aştepţi sau să vorbeşti cu mine, puteai să ai cel puţin politeţea – cum nu puteai să apari *singură* la fereastră – *să nu apari deloc.*

Acum eu nu pot să stau să-ţi explic lucrurile astea. Dacă inima ta (presupunând că există această doamnă) sau intuiţia ta nu te învaţă instinctiv aceste lucruri, eu, în ce mă priveşte, nu mă pot erija în profesorul tău pe această temă.

Când îmi spui că tot ce-ţi doreşti mai mult e să te măriţi cu mine, păcat că nu-mi explici şi cum trebuie să procedez ca în acelaşi timp să mă însor cu sora ta, cu cumnatul tău, cu nepotul tău şi nu ştiu cu câte alte cliente ale surorii tale.

Mereu şi foarte al tău

Fernando
31.7.1920

Scrisoarea asta a fost scrisă uitând că ai obiceiul să arăţi scrisorile mele tuturor. Dacă-mi aminteam la timp – crede-mă – aş fi îmblânzit-o puţin. Dar acum e prea târziu; nu contează. De altfel, nimic nu contează.

F.

32
Ophéliei Queiroz

Scumpă fetiţă mică,

Voi fi *la Conde Barão* în aşteptarea ta de la 8 la 8 şi ½. Îţi scriu de unde poţi deduce după antetul de pe hârtie, iar Osório o să-mi facă favoarea de a-ţi aduce asta la sora ta acasă.

Ascultă: voi fi la Conde Barão, dar în *colţul dinspre Brutăria Engleză*, între cele două ore menţionate, care, cred, îţi vor conveni.

Mereu foarte al tău

Fernando
2.8.1920

33
Ophéliei Queiroz

Duminică 15.8.1920

Viperă,

Am primit scrisoarea ta rea, şi, într-adevăr, nu înţeleg cum s-a întâmplat să nu ne întâlnim nici ieri, nici alaltăieri. Diferenţă de ceasuri? Nu cred, pentru că n-am observat, nici într-o zi, nici în cealaltă, ajungând în Baixa, că ceasul meu ar merge atât de prost.

Îţi scriu numai rândurile astea ca să-ţi spun că voi fi mâine la 12 fix la capătul Av. das Cortes. Te duci la biroul din R. da Vitória la 1. Asta trebuie să-ţi lase timp. Mai rău e dacă ai să fii însoţită. În orice caz, te voi aştepta până la 12 şi ¼.

Măcar de-ai fi mai bine; dar ăsta nu e regret, e viperinitate, adică răutate.

Mereu şi foarte al tău

Fernando

Scriu din cafeneaua Arcada la 12 şi 3 sferturi. De asta scriu puţin (*contrar obiceiului meu*) ca să văd dacă trec pe strada ta nu foarte departe de ora 1.

34
Ophéliei Queiroz

Bebeluşule Fetiţă?

Am fost astăzi nu numai plictisit, dar şi mâhnit. Nu te-am întâlnit în Belém, şi nu ştiu dacă s-a întâmplat fiindcă nu ai putut să aştepţi, fiindcă plecaseşi deja (presupunând că eu nu voi veni) sau fiindcă eşti bolnavă.

Cum ţi-am spus ieri, era probabil ca eu să vin astăzi mai târziu. Am ajuns aproape la şase şi jumătate; fără două sau trei minute. Am aşteptat zece minute, şi, cum nu ai apărut, m-am gândit la vreuna din cauzele menţionate mai sus.

Voi trece acum prin Largo de Camões: de te-aş vedea la fereastra casei surorii tale.

Scrisoarea asta am s-o arunc la cutie înainte: aici în Terreiro do Paço. Scriu de la cafeneaua Arcada: de aceea e hârtia asta, şi drept plic unul pe care îl aveam în servietă, scris la maşină pentru tine.

Multe sărutări de la al tău şi mereu al tău

Fernando
18.8.1920

35
Ophéliei Queiroz

Bebeluşule,

Ai mai mult decât mii – ai milioane – de motive să fii supărată, enervată, ofensată din cauza mea. Dar vina cu greu îmi poate fi atribuită; a fost a acelui Destin care tocmai mi-a condamnat creierul, nu aş spune că definitiv, dar, cel puţin, într-o stare care pretinde un tratament îngrijit, cum nu ştiu dacă voi putea primi.

Intenţionez (fără să aplic celebrul decret din 11 mai)[180] să mă duc într-o casă de sănătate luna

viitoare, să văd de găsesc acolo un anume tratament care să-mi permită să rezist valului negru ce mi se aşterne peste minte. Nu cunosc rezultatul tratamentului – adică nu reuşesc să văd cu anticipaţie care ar putea fi el.

Să nu mă mai aştepţi niciodată: dacă îţi voi ieşi în cale va fi dimineaţa, când te duci la birou, în Poço Novo.

Nu-ţi face griji.

La urma urmei, ce s-a întâmplat? M-au înlocuit cu Álvaro de Campos!

Mereu foarte al tău
Fernando
15.10.1920

36
Ophéliei Queiroz

Micuţă Ophélia,

Mulţumesc pentru scrisoare. M-a îndurerat dar m-a şi uşurat în acelaşi timp[181]. Durere, pentru că împrejurările de această natură întotdeauna îţi fac rău; uşurare, pentru că, de fapt, singura soluţie asta e – să nu mai prelungim o situaţie care nu mai are justificarea iubirii, nici dintr-o parte, nici din cealaltă. În ce mă priveşte, cel puţin, rămâne o stimă profundă, o prietenie inalterabilă. Nu-mi refuzi, micuţă Ophélia, reciproca, nu-i aşa?

Nici dumneata, micuţă Ophélia, nici eu nu avem vreo vină în această privinţă. Doar destinul va fi având vreo vină, dacă destinul ar fi un om căruia să i se poată atribui culpe.

Timpul, care îmbătrâneşte faţa şi părul, îmbătrâneşte încă şi mai repede afecţiunile violente. Majoritatea oamenilor, fiindcă sunt stupizi, reuşesc să nu observe asta, şi cred că încă mai iubesc pentru că şi-au creat deprinderea de a se simţi iubind. Dacă nu s-ar întâmpla asta, n-ar exista oameni fericiţi pe lume. Fiinţele superioare însă sunt lipsite de posibilitatea acestei iluzii, fiindcă nici nu pot să creadă că iubirea durează,

nici, când o simt sfârşită, nu se amăgesc luând drept iubire stima sau gratitudinea pe care le-a lăsat în urma ei.

Lucrurile astea produc suferinţă, dar suferinţa trece. Dacă viaţa, care este totul, trece până la urmă, cum să nu treacă iubirea şi durerea, şi toate celelalte lucruri, care nu sunt decât părţi din viaţă?

În scrisoarea dumitale eşti nedreaptă faţă de mine, dar înţeleg şi te scuz; sigur că ai scris-o fiind enervată, poate chiar mâhnită, dar majoritatea oamenilor – bărbaţi sau femei – ar scrie, în cazul dumitale, pe un ton încă şi mai dur, şi în termeni încă şi mai nedrepţi. Dar dumneata, micuţă Ophélia, ai o fire prea bună, şi nici enervarea nu reuşeşte să te facă să fii răutăcioasă. Când te vei mărita, dacă nu vei cunoaşte fericirea pe care o meriţi, cu siguranţă asta nu se va întâmpla din vina dumitale.

Cât despre mine…

Iubirea a trecut. Dar îţi păstrez o afecţiune inalterabilă, şi nu voi uita niciodată – niciodată, crede-mă – nici mutrişoara nostimă şi manierele de fetiţă, nici tandreţea, devotamentul şi nici firea dumitale adorabilă. Se poate să mă înşel, iar aceste calităţi, pe care ţi le atribui să fi fost o iluzie a mea; dar nici nu cred că au fost atribute, nu, iar dacă ar fi fost era nedelicat din partea mea să ţi le atribui.

Nu ştiu ce vrei să-ţi restitui – scrisori sau ce altceva. Aş prefera să nu-ţi restitui nimic, şi să păstrez scrisorilele drept memoria vie a unui trecut mort, la fel ca toate trecuturile; drept ceva emoţionant într-o viaţă, ca a mea, în care înaintarea în ani merge deopotrivă cu înaintarea în nefericire şi dezamăgire.

Te rog să nu faci precum oamenii de rând, care sunt ordinari; să nu întorci capul când voi trece pe lângă dumneata, nici să păstrezi despre mine vreo amintire în care să-şi facă loc ranchiuna. Să rămânem unul faţă de celălalt ca doi cunoscuţi din

copilărie, care s-au iubit puţin când erau mici şi, chiar dacă la vârsta adultă urmează alte afecţiuni şi alte căi, păstrează întotdeauna, într-o tainiţă a sufletului, memoria profundă a iubirii lor vechi şi inutile.

Povestea asta cu „alte afecţiuni“ şi „alte căi“ se referă la dumneata, micuţă Ophélia, nu la mine. Destinul meu ţine de altă Lege, de a cărei existenţă micuţa Ophélia nici nu ştie, iar el este subordonat mai curând unor Maeştri care nu sunt nici îngăduitori, nici iertători.

Nu-i nevoie să înţelegi asta. Ajunge să mă păstrezi cu duioşie în amintire, la fel cum eu, inalterabil, te voi păstra într-a mea.

Fernando
29.11.1920

A doua perioadă

1

11 septembrie 1929 – 11 ianuarie 1930

Mica mea Ophélie,

Îţi mulţumesc din suflet pentru scrisoare deşi nu văd, de fapt, cum poate o fotografie ce reprezintă o canalie – chiar şi în cazul în care acea canalie ar putea fi fratele geamăn pe care nu-l am – să devină un motiv pentru a mi se transmite mulţumiri[182]. Aşadar, o umbră beţivănită încă mai ocupă un loc printre amintirile tale?

În exilul meu, care îmi sunt eu însumi, scrisoarea ta mi-a ajuns ca o bucurie de familie, deci eu ar trebui să îţi mulţumesc, copilo.

Profit imediat de ocazie ca să-ţi prezint scuze în trei privinţe, care sunt, de fapt, doar singurul şi unicul lucru de care nu sunt vinovat. Te-am văzut în acest răstimp de trei ori şi nu te-am salutat, pentru că nu te-am văzut bine, sau mai precis, pentru că nu te-am văzut la timp. Prima dată a fost cu multă vreme în urmă pe Rua do Ouro, seara: dumneata, micuţă Ophélie, păşeai alături de un băiat despre care mi-am imaginat că era logodnicul

tău, sau iubitul tău, dar, de fapt, nici nu ştiu dacă era cel care-mi imaginam eu că era. În alte două dăţi, mai recent, a fost vorba de tramvaiul pe care îl luaserăm amândoi spre Estrela. În prima din aceste întâlniri te-am văzut doar cu coada ochiului, iar nefericiţii care poartă ochelari au o coadă a ochiului nu tocmai perfectă.

Şi altceva… Nu, nimic, dulcele meu copil…

Fernando

2

11.09.1929

Micuţa mea,

Mi-a plăcut foarte mult scrisoarea ta, dar mi-a plăcut şi mai mult ceea ce a precedat acea scrisoare: adică tu în persoană. Până la urmă, traseul de la Rosio la Estrela, pe care atunci când îl străbaţi singur nu-l poţi compara cu farmecul unei călătorii transatlantice, a fost ieri de două ori cât se poate de plăcut, cu excepţia sfârşitului celei de-a doua călătorii, întrucât, cel puţin ieri, totul s-a terminat acolo. Dacă ar fi fost, fie şi transatlantică, o călătorie *transvidiană* (ciudată şi inexplicabilă expresie) ar fi fost până la urmă de preferat chiar şi preferinţei alese în toate cele ce s-au întâmplat[183]. Tocmai despre asta mă întrebi, şi la asta îţi răspund.

Eu nu ştiu să scriu scrisori lungi. Scriu fie din obligaţie, fie pentru că sunt blestemat, aşa că până la urmă mă scârbesc dacă trebuie să mai scriu şi ceva pentru că trebuie sau de plăcere.

Prefer să vorbesc, căci atunci când vorbeşti e necesar să fii prezent – amândoi trebuie să fie prezenţi, cu excepţia cazului infam când te foloseşti de telefon, unde sunt doar voci, şi nu chipuri.

Dacă într-o zi oarecare, în unul din acele lapsusuri în care e să pici întotdeauna din întâmplare, ne-am întâlni şi am lua din greşeală un tramvai spre Luminar sau spre Poço do Bispo (35

de minute), am avea mai mult timp pentru o asemenea întâlnire întâmplătoare.

Duminică, sau poate chiar mâine, am să-ţi telefonez, dar nu cred că voi trece până atunci prin Piaţa dramaturgului[184]. Nu că nu pot, dar nu găsesc nimic plăcut să mă aflu la patruzeci şi unu de metri distanţă (de la colţul de pe Avenida până la fereastra casei tale). Nu cred că voi reuşi să te văd şi să-ţi vorbesc. Dar dacă îţi telefonez chiar azi? Poate îţi telefonez.

Bine. Iată aproape două pagini de lucruri plictisitoare. Însă avantajul e de partea ta. Dacă-ţi ajunge această plictiseală, mie îmi rămâne tristeţea.

Acestea sunt cuvintele unui individ care, în afara faptului că este

P

pessoa[185]

se mai numeşte şi

Fernando

3

14.09.1929

Cerere în 30 de rânduri

Eu, Fernando Pessoa, celibatar, major, locuind acolo unde lui Dumnezeu îi place să-mi îngăduie să locuiesc, în compania diverşilor păianjeni, muşte, ţânţari şi alte elemente necesare pentru bunăstarea casei şi a viselor; fiind eu încunoştinţat – chiar şi prin intermediul telefonului – că ar urma să pot fi tratat ca fiinţă umană începând cu o dată ce urmează să fie stabilită, şi că respectivul tratament ar putea însemna că fiinţa umană va primi nu o sărutare, ci doar simple promisiuni despre o posibilă sărutare, fiind amânat indefinit, iar până atunci Fernando Pessoa ar urma să dovedească faptul că (1) are vârsta de 8 luni, (2) e frumuşel, (3) există, (4) e acceptat de entitatea care are în sarcină distribuţia bunurilor de consum şi (5) nu se va sinucide înainte de termenul stabilit, cum

ar fi fost obligaţia lui naturală; cer, spre liniştirea persoanei însărcinate cu distribuţia bunurilor de consum, să mi se elibereze un atestat din care să reiasă (1) că nu am vârsta de 8 luni, (2) că sunt o sperietoare de ciori, (3) că nici măcar nu exist, (4) că sunt dispreţuit de entitatea distribuitoare a bunurilor de consum, (5) că m-am sinucis.

Sfârşitul celor 30 de linii[186].

Aici ar trebui să se menţioneze „În aşteptarea împlinirii faptului“, dar nu trebuie să te aştepţi la nimic

ABEL[187]
18.09.1929

4

Ascultă, Viespe…

Ascultă, Viespe, care vei fi veşnic Viespe dar nu a mea, îmi vei spune că trebuie să-ţi scriu, şi să scriu ceva agreabil, din partea unui individ care şi-a pierdut inteligenţa pe undeva pe Rua do Ouro, a cărui luciditate a căzut sub roţile unui autobuz ce dădea colţul spre Rua S. Nicolau – iar pe toate celelalte le-a pierdut la fel.

Draga mea (?) mică Viespe zice că-i place cu adevărat de mine? De ce are ea asemenea ciudate preferinţe pentru persoane în vârstă? Îmi spui în scrisoare că nu mai suporţi să fii înconjurată de tot felul de mătuşi, indiferent că au 80 sau numai 50 de ani; atunci cum ai putea să pretinzi că accepţi de bunăvoie o fiinţă de o etate nu mult diferită şi care nici măcar nu ar putea să-ţi fie mătuşă, fiindcă ar trebui în acest scop să fie neapărat femeie. Atunci când cineva e mătuşă, evident, trebuie să existe două femei, sau chiar mai multe. Dar în ce mă priveşte, cel puţin până acum, am reuşit să fiu doar unchi, şi numai pentru nepoata mea care, (curios), îmi spune „unchiul Fenando“ din următoarele pricini (1) pentru că eu sunt, aşa cum am mai spus, unchiul ei, (2) pentru că eu mă

numesc (îţi aduc aminte?) Fernando, (3) pentru că ea nu pronunţă litera R.

Dar cum zici că nu vrei să mă vezi şi că te doare că nu vrei să mă vezi, şi că doreşti ca eu să-ţi telefonez, pentru că cel puţin a telefona este echivalent cu a nu fi prezent, şi să-ţi scriu pentru că scrisul stabileşte între noi o distanţă, aşadar, Viespe care nu eşti a mea, ţi-am telefonat deja şi tocmai îţi scriu, sau aş putea spune că am terminat să-ţi scriu, căci tocmai închei aici.

Iar acum pregătesc plicul ca să introduc în el scrisoarea asta. Înţelegi?

Aş vrea să plec, în acelaşi timp, în India şi în Pombal. Curioasă amestecătură, nu-i aşa? Oricum, ambele ar fi doar o parte din călătorie.

Îţi vei aminti de această geografie. Viespe, vespissima?

Fernando
24.09.1929

5

Excelentisimă Doamnă Ophélia Queiroz,

Un abject şi mizerabil individ numit Fernando Pessoa, drag şi personal prieten al meu, m-a însărcinat să Vă comunic următoarele – dat fiind faptul că starea lui mentală îl împiedică pur şi simplu să comunice până şi cu o smochină seacă (exemplu de obedienţă şi de disciplină) – că Excelenţei Voastre i se interzice:

(1) să cântărească mai puţin;
(2) să mănânce insuficient;
(3) să nu doarmă deloc;
(4) să aibă febră;
(5) să se gândească la individul respectiv.

În ceea ce mă priveşte, şi dat fiind faptul că sun prieten intim şi sincer al nemernicului căruia i-am devenit (împotriva voinţei mele) purtător de cuvânt, o sfătuiesc pe Excelenţa Voastră să ia în mână imaginea mentală pe care şi-a alcătuit-o

despre individul a cărui menţionare reiese din această scrisoare de o albeaţă rezonabilă şi să arunce acea imagine mentală în closet, dat fiind faptul că este materialmente imposibil să i se atribuie un asemenea just Destin unei entităţi ficţional umane la care el ar pretinde, dacă ar exista pe lumea asta dreptate.

Primiţi, vă rog, Stimată Doamnă, complimentelele lui

Álvaro de Campos
Ing. naval

25.09.1929
ABEL

6

Mica mea Ophélie,

Nu ştiu dacă mă iubeşti, dar îţi trimit scrisoarea asta tocmai din acest motiv.

Dacă aşa cum mi-ai zis vei evita mâine să mă vezi între 5 şi ¼ şi 5 şi ½ la capătul liniei de tramvai care nu e capătul de aici, chiar aici am să stau eu.

Dar cum, totuşi, se va întâmpla că mâine dl ing. Álvaro de Campos va trebui să mă însoţească aproape pe parcursul întregii zile, nu voi fi capabil să evit prezenţa – mai degrabă plăcută – a acestui domn în timp ce mă voi plimba pe traseul anumitor ferestre de a căror culoare nu-mi mai aduc aminte[188].

Vechiul meu prieten, pe care adineauri l-am menţionat, are, de altfel, să-ţi spună ceva. Iar mie refuză să-mi explice despre ce e vorba, dar eu sper şi am încredere că în prezenţa ta va avea ocazia să-mi spună, sau să-ţi spună, sau să ne spună amândurora despre ce e vorba.

Până atunci rămân tăcut, atent, dar şi nerăbdător.

Deci pe mâine, dulceaţa mea,

Fernando
26.09.1929

7

Micuţă Ophélie,

Cum nu vreau să-mi reproşezi că nu ţi-am scris pentru că efectiv nu ţi-am scris iată că îţi scriu. Nu va fi doar un rând, cum ţi-am promis, vor fi mult mai multe. Sunt bolnav, mai cu seamă din pricina seriei de preocupări şi complicaţii pe care le-am avut ieri. Dacă nu vrei să crezi că sunt bolnav, fireşte că nu vei crede. Dar îţi cer favoarea de a nu-mi spune că nu mă crezi. Mi-e destul că sunt bolnav; nu mai am nevoie să constat că stârnesc şi îndoiala, sau că-mi ceri socoteală pentru sănătate ca şi cum ar depinde de mine cum anume ar trebui să mă simt, sau ca şi cum eu aş fi obligat să dau socoteală cuiva de ceva.

Când îţi spuneam că s-ar putea să primesc un post la Cascais (iar Cascais înseamnă un loc în afara Lisabonei, dar nu departe, şi poate să însemne Sintra sau Caxias) era perfect adevărat: adevărat, cel puţin ca intenţie[189]. Am o vârstă la care am dobândit o deplină stăpânire pe ansamblul propriilor mele calităţi, stadiu în care şi inteligenţa a ajuns la limita maximă a puterii şi agilităţii ei. Probabil aceasta este ocazia de a-mi realiza opera literară, completând anumite lucruri, grupându-le pe altele, scriindu-le pe cele care aşteaptă să fie scrise. Ca să pot realiza această operă, am nevoie de linişte şi de o anumită izolare. Nu pot, din nefericire, să renunţ la birourile comerciale la care lucrez (e clar că nu pot, fiindcă nu am alte venituri), însă pot, rezervând pentru slujbele la aceste birouri doar câte două zile din săptămână (miercurea şi sâmbăta) să-mi păstrez mie şi pentru mine restul de cinci zile din săptămână. Aici intervine faimoasa poveste de la Cascais.

Toată viaţa mea viitoare depinde de posibilitatea de a realiza sau nu acest proiect în cât mai scurt timp. În rest, viaţa mea se roteşte în jurul operei mele literare – bună sau rea, cum ar fi ea, sau cum ar putea să fie. Pentru mine viaţa prezintă mai mult sau mai puţin un interes secundar: fireşte că există

lucruri pe care mi-ar plăcea să le am, dar şi altele în legătură cu care mi-e indiferent dacă se întâmplă sau nu se întâmplă. Am nevoie ca toţi cei care au de-a face cu mine să fie convinşi că eu aşa sunt făcut, iar a pretinde sentimente, chiar dintre cele mai demne, de la un om obişnuit sau chiar banal, e ca şi cum i-ai cere să aibă ochi albaştri şi păr blond. Iar a continua să mă tratezi ca şi cum aş fi o altă persoană nu e cea mai bună metodă de a păstra afecţiunea mea. Mai bine iei pe cineva aşa cum este, iar asta înseamnă „a te îndrepta spre acea persoană“ sau ceva asemănător.

O iubesc mult – chiar foarte mult – pe micuţa Ophélie. Apreciez mult – chiar enorm – firea şi caracterul ei. Dacă m-aş însura vreodată, numai cu ea aş face-o. Rămâne însă de văzut în ce măsură o căsătorie, un cămin (sau oricum i s-ar spune) sunt lucruri compatibile cu viaţa mea intelectuală. Mă îndoiesc. Pentru moment, şi cât mai repede posibil, vreau să-mi organizez această viaţă intelectuală şi de muncă, iar ea să fie numai a mea. Dacă nu reuşesc să o organizez, e clar că niciodată nici măcar n-am să mă mai gândesc să mă gândesc la o eventuală căsătorie. Dacă aş organiza-o ca să ajung să constat că o căsătorie e ceva care mă blochează, e limpede că nu mă voi căsători. Dar e foarte probabil să nu fie aşa. Viitorul – iar în acest caz e vorba de viitorul apropiat – va decide.

Asta-i totul şi, întâmplător, totul este adevărat.

Adio, mica mea Ophélie. Să dormi bine şi să mănânci, şi să nu pierzi în greutate.

Al tău foarte afectuos

Fernando
29.09.1929

8

Bună ziua, Micuţa mea: chiar eşti îndrăgostită de mine? Nu am trecut pe la ABEL, deşi trebuia să mă duc; în orice caz Micuţa mea are o puternică influenţă chiar şi asupra stilului de la ABEL. O

influenţă de la distanţă, dar şi mai tare e influenţa când o iau în braţe (situaţie cât se poate de firească atunci când e vorba de copii). Iar la ABEL se găseşte o ţuică dulce, dar gura Micuţei mele e şi mai dulce şi poate chiar puţin mai arzătoare[190], şi cât de bine e! Mă iubeşti? De ce? Da?

Sunt nebun, nici nu pot să scriu o scrisoare; pot să scriu numai măgării. Dacă ai putea să mă săruţi, m-ai săruta? Atunci de ce nu mă săruţi? Reao. Adevărul este că toată ziua de azi a fost o încâlceală de nedescris, deci abia dacă îmi rămâne puţin timp să îţi scriu atât de puţin şi atât de rău. Viespe.

Trebuie să fug repede să cinez acasă până la 8, iar apoi să mă duc până la casa prietenului meu unde merg de obicei sâmbăta seara. Fiară.

Am terminat, gata. Îmi dai guriţa ta s-o mănânc?

Íbis

(numele unei păsări din Egipt, care sună tocmai aşa)[191]

2.10.1929

9

Teribilă copilă,

Scuză-mă că te obosesc.

S-a rupt cureaua de transmisie a vechiului automobil pe care-l am eu în ţeastă, iar buna mea judecată, aproape inexistentă, a început să facă tr-tr-r-r-r…

Imediat după ce ţi-am telefonat, iată că îţi scriu, şi sigur că voi mai telefona o dată, dacă n-o să te enervez prea mult, şi e clar că asta se va întâmpla nu la o oră anume, ci doar la ora la care se va întâmpla să telefonez.

Eşti îndrăgostită de mine pentru că eu sunt eu sau pentru că nu sunt? Sau nu mă iubeşti indiferent dacă eu nu sunt eu şi nici altcineva? Atunci de ce?

Toate aceste fraze, aceste moduri de a nu spune nimic sunt tot atâtea semnale că fostul Íbis, Íbis cel stins, Íbis cel singurăcios şi nici prea iubiricios[192] de alte persoane o ia spre alde Telhal şi alde

Rilhafolles, iar acolo mare serbare se va da în cinstea magnificei lui absenţe.

Am nevoie tot mai insistent să ajung la Cascais – Boca do Inferno dar *la cea cu dinţi*[193], aruncat cu capul în jos, după care gata, sfârşit, cât mai repede, să nu mai existe nici Íbis şi nici altcineva. Aşa îi era scris acestui animal-pasăre să-şi împrăştie delicata fizionomie pe pământ.

Dar dacă Micuţa i-ar da un sărut, Íbis ar reuşi să mai rămână puţintel în viaţă. Îi dai? – Iar cureaua de transmisie a luat-o de la capăt –r-r-r-r-r-r-r-r-r-

cu tandreţe

9.10.1929
Fernando

10

Copilaşule,

Îţi trimit acum – pentru a mă ţine de cuvânt, cel puţin, cu o promisiune – respectiva, nu şi respectabila, dar de preferat (celei actuale) înfăţişare a lui Íbis de acum, precis, deja cu patruzeci de ani în urmă[194]. În comparaţie cu fizionomia relativ umană a micuţului animal pe care portretul îl reprezintă, cu acea parodie ţâfnoasă care actualmente ofensează umanitatea iţindu-se deasupra gâtului subsemnatului comparat cu… O, drag Copilaş, o sărutare de la

Fernando
16.12.1929

11

Copilaşule,

După ce am obţinut obligatoria autorizaţie a dlui ing. Álvaro de Campos îţi trimit poezia pe care am compus-o între gara Casa Branca şi Barreiro A[195], inspiraţia epuizându-se, între timp, la Moita.

Poezia trebuie citită noaptea într-o cameră fără lumină. Ea poate servi, dacă e utilizată în mod judicios, la punerea pe bigudiuri a părului păpuşilor de cârpă sau pentru a astupa închizătorile pe unde intră frigul, pentru ochelari şi pentru chei,

sau de umplutură pentru pantofii prea mari să se potrivească la tălpile ce nu depăşesc lungimea scrisorii.

Cred că am epuizat toate recomandările pentru modul de folosire. Nu e nevoie să agiţi înainte de utilizare.

Pe curând.

Íbis

11.01.1930

Casa Branca – Barreiro A.
(Poezie latrinală)

Toţi oamenii cu degete zgribulite
Trebuie să şi le vâre afund în closete.

În closetul cu numărul UN
Cel care mişcă din urechi la dejun.

În closetul cu numărul DOI
Cel care bea biftecuri de boi.

În closetul cu numărul TREI, fârtate,
Toţi cei care respiră pe jumătate.

Iar în closetul cu numărul PATRU,
Cei care merg cu băşinile la teatru.

În closetul numărul CINCI, cu onor,
Cel care înghite cheia de la zăvor.

În closetul cu numărul ŞASE, toţi cei care mişcă
Şi îşi turtesc pe cap prăjituri cu frişcă.

În closetul cu numărul ŞAPTE, băieţii
Care cântă de le cad în cap toţi pereţii.

Iar de closetul cu numărul OPT parte are
Cel care sparge nuci când îl mănâncă de nerăbdare.

În closetul cu numărul NOUĂ,
Cel care îşi pune o varză pe cap când plouă.

Şi în closetul cu numărul ZECE se cere

Cel ce-şi lipeşte timbre pe unghiile de la picere.

Iar cum s-au încălzit acum toate mâinile
Pot fi închise latrinele!

MOITA[196]

APENDICE I

Două scrisori nedatate

Íbis al meu numită Ophélia,

Te miri, creatură dulce şi mică! Iată că îţi scriu, în pofida obiceiului, a năravului şi a năbădăilor mele! Pare imposibil – dar nici urmă de îndoială. Pana alunecă pe hârtie, cerneală are, aşadar produce litere. Iar literele acestea alcătuiesc cuvinte… deşi (fie zis adevărul) aceste cuvinte nu au un înţeles care să le depăşească.

Íbis al lui Íbis, vreau sărutări, vreau multe sărutări. Sunt înfometat de sărutări, sunt însetat de sărutări, mi-e somn de sărutări. Am de toate, numai sărutări nu.

Mâine, la ora 1, trec prin faţa casei tale, cum ne-am înţeles. Cred că ai să mă recunoşti; dar e posibil să trec deghizat în vânzător de bilete de loterie, sau în picior de viţel, sau în flaşnetar. Încă nu ştiu. Dacă voi avea ceva minte, voi veni pe picioarele mele. Dacă nu voi avea, voi veni cum mă taie capul.

Ştii că aproape mă gândesc că aş avea destulă vreme, la urma urmei, să vin să te aştept? Dacă se adevereşte că aşa e, vin chiar eu să-ţi aduc scrisoarea, încredinţându-i-o lui Íbis de la Íbis a lui Íbis al lui Íbis.

Dar cel mai probabil rămâne, totuşi, că se va întâmpla (contrariul celor spuse mai sus).

În acest caz, scrisoarea de faţă va fi pusă pe adresa casei surorii tale. O s-o trimit printr-un curier, e prea târziu să o mai ia astăzi poşta.

Iar tu, azi sau mâine, de vei avea ocazia şi vei dori să-ţi aduci aminte de un oarecare Íbis care te iubeşte cât de cât, fă tot posibilul să-ţi aminteşti.

Da, scumpă Micuţă a Micuţului a Copilei lui Íbis a Viespii lui

Fernando
Sărutări X milioane

Draga mea Copiliţă[197],

Până la urmă am venit pe jos de la Belém la Estrela. Următorul tramvai pleca de la Algés abia la prânz, şi era doar ora unsprezece când ne-am despărţit. Nu puteam să aştept nici tramvaiul, nici vreun alt autobuz. Am mers pe jos până la Calçada das Necessidades (îţi aduci aminte de ea? dar de Largo do Rivas, pe unde de asemenea am trecut?), iar de acolo direct la Estrela. Am ajuns acasă cu 10 minute înainte de prânz. Cu toate astea cred că am făcut puţin; şi curios e faptul că n-am obosit deloc, dar absolut deloc.

Ce bine că astăzi erai mai binedispusă să-l vezi pe al tău Micuţ. Iar Micuţul o să treacă mâine pe strada ta între orele despre care am vorbit – de la 11 la 11 şi jumătate.

Nu ştiu dacă îmi va fi azi posibil să trec la ora indicată de tine şi prin Largo de Camões. S-ar putea să se întâmple, căci am de mers spre casă pe la Príncipe Real, iar drumul meu spre Príncipe Real trece pe la Avenida şi pe la Rua da Alegria. – E adevărat şi că nu ar avea rost să-ţi scriu toate astea, fiindcă atunci când vei primi scrisoarea deja vei fi ştiut dacă m-ai văzut sau nu azi la ora respectivă.

Adio, Micuţa Micuţului.

Multe şi multe sărutări de la al tău, mult al tău

Fernando

APENDICE II

Câteva scrisori de la Ophélia Queiroz adresate lui Fernando Pessoa

Ediţiile cu scrierile lui Pessoa nu includ, de obicei, şi scrisorile Ophéliei către poet. Reproducem însă aici câteva doar pentru că ele

luminează dintr-o perspectivă foarte interesantă o perioadă decisivă din viaţa poetului. Iese mai bine în evidenţă şi criteriul pe care l-am ales la alcătuirea sumarului acestei noi culegeri din seria românească Pessoa: timiditatea şi pudoarea cu care se manifesta Pessoa în viaţa sa privată (vezi teribila ofensă pe care o resimte când are impresia că toată familia iubitei sale asistă, ca la teatru, la deambulările sale pe sub ferestrele Ophéliei!), spre deosebire de faconda şi îndrăzneala cu care acelaşi Pessoa contraria spiritele mediocre, conformiste, prin luările sale de poziţie publice. Iese în evidenţă şi personalitatea Ophéliei, care a trăit până în 1991 şi s-a căsătorit doar după moartea poetului, ea însăşi fiinţă complexă, cu o scriitură alertă şi fină. Ea a intrat perfect şi în jocul inocenţei infantilizate ce îi plăcea lui Pessoa, şi chiar în complexul heteronimiei acestuia. De altfel, un autorizat critic pessoan, Davin Mourão Ferreira, afirmă că prin heteronimul său Álvaro de Campos Pessoa ar fi sabotat această iubire. Campos îi scria Ophéliei că Pessoa nu trebuie luat în serios. În opinia criticului, devenise o situaţie de „menaj în trei", care nu putea să nu ducă la o nouă şi definitivă despărţire. Ophélia era, fără îndoială, conştientă de drama, dar şi de bogăţia heteronimiei pessoane. Probabil că a înţeles şi pudoarea excesivă a omului Pessoa, pe care a respectat-o, din moment ce în timpul vieţii sale a păstrat o discreţie remarcabilă despre romanul iubirii lor. Era mătuşa poetului Carlos Queiroz, unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai lui Pessoa, iar în casa acestuia a cunoscut, pe parcursul lungii sale vieţi, numeroşi alţi scriitori şi artişti precum Vitorino Nemésio, Almada Negreiros, Teixera de Pasoais, José Régio ş.a. Multă vreme considerată doar un fel de cutie poştală a marelui poet, după ce toată lumea a repetat şi va repeta că a fost „singura" iubire (cunoscută) a lui Pessoa, Ophélia intră în graţiile

noilor cititori ai lui Pessoa şi în marile colecţii editoriale care difuzează romanele epistolare celebre.

D.F.

Viaţă a vieţii mele,

Copilaş drag:

Îţi scriu foarte nefericită fiindcă ceva de care mă temeam tocmai s-a declanşat.

Tatăl meu ştie totul. După cele ce s-au întâmplat ieri, băiatul s-a dus azi să vorbească cu tatăl meu şi i-a povestit totul, punând paie pe foc. Evident, tata s-a întors imediat acasă să vorbească cu mama: speriată, mama i-a spus că ea nu ştia nimic. Băiatul i-a spus tatălui meu că tu erai de la vechiul meu birou, că din pricina ta eu m-am despărţit de el, că eu aveam o relaţie cu tine şi în acelaşi timp cu el, dar că eu ies cu tine şi că nu mai departe decât ieri m-am dus la Mademoiselle însoţită de tine, că el te-a văzut când tu vorbeai cu cineva. În sfârşit, îţi poţi imagina reacţia tatălui meu, el i-a zis mamei să supravegheze îndeaproape toată această poveste, că el nu vrea ca eu să umblu brambura pe străzi dacă din întâmplare e adevărat că aş avea un iubit. Mama a zis că ea nu ştia nimic de toate astea şi s-a spălat pe mâini.

Tata a zis că o să vorbească cu mine pe tema asta. Imediat ce el a plecat, băiatul a venit şi a bătut la uşă, zicând că voia să vorbească cu mama; după care a început un discurs pe care nici nu ţi-l imaginezi, zicând că ştia că am un iubit, că ştia cine este, şi te-a descris trăsătură cu trăsătură, apoi i-a zis mamei că eu nu ştiu că el e la curent cu totul, că ştia inclusiv faptul că tu ai părăsit ulterior biroul unde lucram eu, în sfârşit, i-a zis tot felul de lucruri mamei; mama s-a enervat pe el, după ce el se jurase pe sănătatea propriului său tată că se va răzbuna fiindcă e tratat ca un terchea-berchea, că o să se supere, chiar dacă încă nu s-a supărat, că nici n-o să-i mai pese dacă se supără, a zis că până

acum eu aveam în el un prieten, dar că de ieri am în el un duşman capabil de orice; mama s-a înfuriat tare pe el, i-a spus că e un nemernic şi că nu avea nici un motiv nici să se răzbune pe mine, nici să mă amenințe, că nu era vorba de iubire, că astea sunt doar instincte proaste, deci o scenă despre care nici nu-ţi faci idee, şi noroc că eu nu eram acasă. Tata a întrebat-o pe mama unde se afla biroul meu şi adresa de la Mademoiselle, căci voia să înceapă să mă spioneze. Mama, foarte încurcată, biata de ea, fără să mai ştie ce să facă, se întreba dacă nu ar fi fost mai bine să părăsesc biroul şi să revin definitiv acasă, apoi s-a dus s-o caute pe sora mea ca să o întrebe ce soluţie ar fi mai bună. Sora mea a zis că e o idee idioată să mă oblige să renunţ la serviciul de la birou. Când m-am dus astăzi la sora mea la ora şapte, eu încă nu ştiam nimic, dar sora mea mi-a povestit totul, şi mi-a zis că cel mai bine ar fi să-ţi scriu, să-ţi povestesc tot ce s-a întâmplat, şi că cel mai bine ar fi să nu mai vorbim pe stradă, nici măcar puţin, pentru ca măcar băiatul în cauză să nu ne mai vadă, şi nici să nu-i mai spună nimeni, aşa încât tata să nu aibă de intervenit, pentru că dacă tata mă prinde cu tine o să mă facă de ruşine certându-mă dur, şi chiar dacă n-o s-o facă în stradă, va regla socotelile acasă, că de aia e tatăl meu, altfel băiatul ar putea să-mi facă un afront în plină stradă, iar sora mi-a zis să te fac să înţelegi bine toate aceste aspecte şi să ne aranjăm cumva încât să ne vedem numai la fereastră, fiindcă aşa tata nici nu ar mai avea de ce să spună ceva, şi să continuăm să ne scriem un timp până ce trece această criză. Eu cred că ea are dreptate. (Iar tu vei rămâne mereu Copilaşul meu drag, indiferent ce se va întâmpla).

Aştept acum să vină tata să-mi vorbească. Sora m-a sfătuit să nu neg, căci ar fi şi mai rău, să-i spun însă că respectivul băiat exagera când vorbea de iubire, că era o minciună, că eu nu am idei precise pe acest subiect, că te-am întâlnit o dată

numai după ce am început să lucrez la Belém, iar tu mi-ai declarat că mă găseai simpatică şi că mă placi, şi eu nu aveam nici un fel de alt angajament dat fiind faptul că terminasem cu Eduardo, deci am acceptat declaraţia ta, dar cum totul era încă foarte recent nu aveam ce să povestesc despre asta acasă, că numai ieri i-am vorbit şi surorii mele cerându-i părerea, iar ea mi-a spus că, dacă tu mă plăceai, am procedat bine. Iată ce mi-a spus sora mea că gândea ea că ar trebui să-i spun tatălui meu, iar mie mi se pare că nu e rău deloc, dar tu ce crezi, Copilaş? Spune-mi ce crezi, ne-am înţeles? Sunt aşa de furioasă! Cred că bănuieşti. Nici n-am cinat, nici n-am supat, dar cum mă îngrăşasem puţin, sunt sigură că acum am să slăbesc. S-ar zice că bănuiam, aveam rele presentimente, rele vise, iar cu două zile în urmă eram foarte contrariată[198]. Cine ştie ce o să se mai întâmple. Numai Dumnezeu ştie. Şi toate astea numai fiindcă te iubesc, ca şi cum a iubi e o crimă! Ca şi cum eu n-aş avea dreptul să-l iubesc pe Fernandinho, pe Copilaşul meu adorat!

Deci un timp nu vom putea să ne mai vorbim, iar mica mea iubire va trebui de acum înainte să-i scrie micului său bebeluş şi să vină, de asemenea, să o vadă la fereastră, de acord?

În funcţie de zile, putem fixa şi orele. De exemplu mâine tu ai putea să treci pe strada mea la şapte şi jumătate seara, iar eu mă voi afla la fereastră să te văd. De acord, iubire? Trebuie să ai răbdare fiindcă nu există altă soluţie. Am fi putut să le evităm pe toate astea dacă tu ai fi vrut, şi ar fi fost mai bine, dar tu te-ai îndoit de sora mea, acum vezi dacă era adevărat sau nu, iar ceea ce îmi spuneai tu nici nu îmi făcea bine. Şi mama, şi sora mea voiau tocmai asta, adică să evite ceea ce s-a întâmplat, aşa încât tatăl meu să afle despre aceste lucruri din gura noastră, şi nu de la băiat, fiindcă noi am fi prezentat lucrurile în aşa fel încât el ar fi

fost convins şi ar fi acceptat, iar acum e cum e mai rău.

Iar acum dacă pe viitor vei dori să accepţi, vom lăsa să treacă un pic de vreme, după care vom vorbi din nou, ceea ce va fi mult mai bine, căci acum tata, cum este la curent, nu ar mai accepta să-ţi vorbesc pe stradă, aşa cum nu-l accepta nici pe băiatul respectiv. Chiar dacă nu vrei să vii zilnic fiindcă eu am cursuri, ai putea veni de trei ori pe săptămână, n-ar fi un mare deranj pentru tine, ai petrece un pic din timpul tău cu mine după care ai pleca, ai putea să rămâi o oră sau o oră şi jumătate, de exemplu de la nouă la zece sau la zece şi jumătate. Eşti de acord cu ceea ce îţi cere Copiliţa ta, spune, draga mea iubire? Ar fi mai simplu să putem vorbi şi să stăm un pic împreună! Casa mea e modestă, dar nici de tot…

[…][199]

Citeşte cu atenţie scrisoarea mea şi răspunde-mi în amănunt. Spune-mi tot ce crezi, de acord? Sunt tristă! Şi descurajată! N-am chef de nimic! Singurul lucru de care aş avea chef ar fi să fiu cu tine, iar tu să fii al meu, şi să trăiesc fericită cu tine.

Ah, ce fericire!

Iartă calitatea hârtiei, Copilaş drag, dar am uitat că nu mai aveam alta acasă şi nici nu voiam să se întâmple să nu-ţi scriu, iar cum eu nu fac mofturi cu tine, îţi scriu pe asta.

E foarte târziu, nici măcar nu am chef să mă duc să mă culc, a trecut de două şi jumătate. Sunt atât de descurajată, încât îţi scriu cu lacrimi în ochi. Treci mâine la şapte şi jumătate, de acord, Dragule? Nu-l lipsi pe bebeluşul tău cel puţin de plăcerea de a te vedea!

Scrie-mi şi spune-mi tot ce crezi despre cele pe care ţi le-am scris şi răspunde la toate întrebările.

La revedere, Nininho al vieţii mele, nu mă uita, n-ai să mă uiţi?!

Sărutări pasionale din partea celei care este pentru totdeauna cu totul a ta

Ophélia
27.05.1920

*

Dragule Micuţ al vieţii mele,

E trecut de miezul nopţii cu o jumătate de oră, tocmai am sosit acasă, după ce fusesem la cinema cu fratele meu.

Răspund drăgălaşelor tale ultime două scrisori, pe care le-am adorat, nici nu-ţi dai seama ce bine mi-au făcut!

După ce le-am citit nu mai eram aceeaşi, părea că visez.

Am fost foarte atentă la sugestiile pe care mi le dai şi am să le pun în practică imediat ce se prezintă ocazia, dar deocamdată tatăl meu nu mi-a vorbit despre nimic. Nu ştiu ce înseamnă asta: sau el nu dă nici un fel de importanţă spuselor acelui băiat, sau, cum ar fi şi mai rău, încearcă să ne prindă.

Am găsit că era extrem de amuzant ceea ce-mi povesteai, nici nu-ţi imaginezi. M-ai făcut să râd când spuneai că aproape îţi pare rău de starea mentală a acelui băiat.

Poate ar trebui să i se aplice decretul cu pricina (cred că e de pe 13 mai[200]). Cât despre îndemnurile tale de a încerca să-l fac pe tatăl meu să se supere pe el, cred că este o foarte bună idee, iar dacă tatăl meu abordează problema, am să-l dirijez în acea direcţie.

Îmi ceri în scrisoarea ta (sau mai degrabă îmi spui) că, dacă te iubesc, ar trebui să-ţi ascult sfatul: te mai îndoieşti, Micuţul meu adorat, de iubirea mea pentru tine?

Să nu te îndoieşti, ne-am înţeles? Vreau să fii sigur de iubirea mea! Copilaşul tău dulce te iubeşte mult şi mult.

Da, iubire, am să mă străduiesc din toate puterile să nu fiu furioasă, ca să-i fac pe plac micuţului meu băiat.

Îl iubesc pe Băieţel pur şi simplu.

Evident, iubirea mea, cine altcineva ar putea să mai existe? De fapt, e adevărat că mai există câteva persoane, dar nu e cazul să fii gelos, de acord? Îţi spun despre cine e vorba: mai e Íbis, Mr. Cross, mai este… nu, el e foarte răutăcios, dar în sfârşit… Am rămas uimită că pentru prima dată şi el se arată mare prieten, iar cum eu am obiceiul să recompensez îi acord şi lui un pic de stimă, dar numai un pic[201].

În orice caz, micuţul meu scump, nu mă gândesc la băiatul cu pricina, îl detest, ameninţările lui m-au înfuriat tare, asta-i tot. Îmi ceri să arăt o totală indiferenţă tuturor celorlalţi, cu excepţia Băieţelului adorat: asta şi fac, de acord, drag Băieţel.

Oare ce ar putea să-mi ceară Băieţelul, iar eu să nu fac pentru el? Dragul meu băieţel, poţi să ai încredere că nu-mi concentrez gândurile decât asupra ta. Eu ştiu că te iubesc, ştiu prea bine, sunt pe deplin convinsă.

Dar trebuie să admiţi că, deşi te iubesc numai pe tine şi numai tu mă preocupi, acele lucruri nu puteau să nu mă scoată din minţi, căci nu ştiam ce urmări puteau aduce.

Mica mea iubire mă întreabă dacă-l iubesc pe Íbis, dacă-l iubesc pe Băieţel. Ah, băieţelule, mai încape îndoială? Te ador pur şi simplu! Te iubesc enorm. (Ai să vezi tu.)

Dar şi iubirea mea mă iubeşte enorm[202]!

Mi-a plăcut enorm şi enorm când mi-a scris asta dragul meu Copilaş!

Când iubeşti aşa cum te iubesc eu e extrem de plăcut să auzi cum ţi se spune că eşti iubită. M-am simţit atât de fericită citind fraza pe care ai scris-o!

E tot ceea ce ne trebuie, Copilaşule, adică să ne acorzi importanţă şi ţie, şi mie.

Bineînţeles, Copilaşule, am să fac aşa cum îmi ceri, voi încerca să fiu calmă şi indiferentă.

Dar tu, Copile, ţie oare îţi place să-ţi fie răvăşită viaţa? Mie, nu.

E adevărat: tu eşti vesel şi binedispus, şi e foarte bine, s-ar zice că mi-ai transmis şi mie veselia şi buna dispoziţie, aşa că şi eu am fost astăzi în formă, doar că am fost mâhnită că nu te-am văzut, dar m-am gândit că, dacă Băieţelul nu a trecut pe aici, nu e fiindcă n-ar fi vrut, ci pentru că n-a putut. Te-am aşteptat până la prânz, după care m-am dus să mănânc, fiindcă nu mâncasem nimic înainte.

Ştii, Copilaşule, nu pot să ies la ora prânzului, iată de ce nu e uşor să-ţi vorbesc la acea oră, e mai bine în tramvai, dar iubirea mea nu poate veni totdeauna, nu-i aşa? Ar fi prea devreme ţinând seama de ora mesei tale de prânz, iar apoi e şi extrem de complicat, dragul meu, să pleci după aceea. Mi-a plăcut mult când mi-ai spus că la sosire nu erai deloc obosit, adică aşa cum zice proverbul: munca e uşoară dacă o faci cu dragă inimă. Dar nu ţi se potriveşte ţie.

Când am primit astăzi scrisoarea ta dormeam profund, iar ea m-a trezit, căci mama mi-o lăsase lângă gât şi am tresărit, deci am citit-o în pat, evident, şi am acoperit-o cu sărutări.

Tocmai fiindcă nu i le pot da celui care mi-a scris-o…

Nu te-am văzut sâmbătă seara, nu ştiu dacă băieţelul a trecut pe aici sau nu.

Mi-ar plăcea enorm să te întâlnesc mâine în tramvai cum s-a întâmplat sâmbătă! Erai atât de nostim, nici nu-ţi imaginezi.

Am fost foarte încântată de surpriză! Toată ziua am fost foarte binedispusă, şi chiar veselă.

Tu îmi transmiţi şi mie bucuria ta! Dar nu mai veni cu Álvaro de Campos.

Mi-e foarte somn, mergem să facem nani?

Oare când o să spun asta, dar de-adevăratelea? Încep eu. Mă duc singură la culcare dacă tu vrei să

mai stai, la revedere, pe mâine. Tata îmi spune să mă duc să mă culc (preferam să fie Băieţelul).

Să nu uit, te-ai gândit la plimbarea noastră când ai trecut pe Calçada das Necessidades?! E prima dată când ne-am plimbat împreună, pe 14 martie, iar în paranteză fie spus, eu am adorat acea plimbare. Şi tot de atunci am început să ne tutuim, iar ziua următoare, luni, pe 15, tu ai avut angina. Îţi aminteşti? Ah, pentru mine toată săptămâna de atunci a rămas memorabilă, ba chiar mi-au rămas şi amintiri dezagreabile! Dar în sfârşit toate sunt acum în trecutul îndepărtat.

Deci ai străbătut tot traseul în foarte scurt timp! Ai mers repede şi e interesant că nu te-ai simţit obosit, dar poate azi vei fi epuizat.

Îmi promiţi că nu mai repeţi?

La revedere, viaţa mea, pe mâine.

Mii de pupici şi să crezi întotdeauna în iubirea pe care ţi-o poartă a ta

Ophélia
care e numai a ta
30.5.1920

*

Copilaş adorat,

Am primit azi-dimineaţă gentila dumneavoastră scrisoare scumpă, tocmai ieşeam, şi eram bucuroasă că o primesc, dar tristă că tu nu puteai să faci ca în ziua precedentă (adică să vii cu mine).

Mă gândisem, drag Copilaş, că duminică ai să te simţi obosit. Am fost tristă că nu te văd, dar Copilaşul a procedat bine rămânând acasă în pătuţ să se odihnească, cred că era moale de tot. Ar fi trebuit însă ca şi Copiliţa ta să se afle alături de tine în timp ce dormeai ca să-ţi dea mii de pupici şi să te mângâie mult, mult. Oare n-ai fi vrut?! S-o crezi tu…

M-am întors azi cu tramvaiul, iar mâine fac la fel, dar m-am gândit că, dacă se menţine tramvaiul de la zece şi jumătate, îl pot lua şi eu din când în

când (când ar putea şi Copilaşul meu) ca să putem vorbi, căci în condiţiile actuale nu e prea uşor să ne prindem unul pe altul. Nu crezi că ideea e bună, drag Copilaş? Am să mă informez. Am fost tare mulţumită să te zăresc azi, mica mea iubire, dar regret că nu s-a putut decât de departe, nu s-a putut nici să-ţi vorbesc şi nici cel puţin să dau mâna cu mânuţa ta scumpă!

Deci vărul tău se afla lângă tine? Dar nu a înţeles că tu tocmai îmi scriai mie? Remarcă: mi-e complet indiferent.

Micul tău bebeluş are azi şi picioarele, şi tălpile foarte obosite, toate mă dor, din cauza pantofilor albi.

Cum o să te văd mâine? Nu-mi dau seama.

Eu mâine mă duc la sora mea, dacă treci prin piaţă la ora opt şi jumătate sau nu prea mult după aceea, voi fi la fereastră ca să te văd. În orice caz, dacă nu te văd înainte de ora respectivă, voi fi la fereastră la ora opt şi douăzeci şi cinci, opt treizeci, de acord? Iar tu o să treci ca să te văd, nu-i aşa, dragă Íbis? A venit astăzi să mă ia de la Mademoiselle tatăl meu, pentru că mama e bolnavă, dar el n-a făcut nici o aluzie şi vorbeşte normal cu mine.

Spune, Copilaşule, e adevărat că Poşta va intra în grevă? Dea Domnul să nu se întâmple. În acest caz, cum vom mai coresponda noi? Va trebui să găsim o soluţie şi evident să ne folosim de Osório, bietul de el.

Cumnatul meu plănuieşte să se îmbarce în timpul acestei luni sau la începutul lui iulie, deci după aceea am să rămân deseori să dorm la sora mea, fiindcă ei mi-au cerut asta, cumnatul meu voia chiar să rămân tot timpul, dar eu nu vreau tot timpul.

Am să rămân aproape în fiecare noapte ca să nu stea singură, dar nu toate nopţile.

Mă duc să mă culc, drag Copilaş, însă *pas toute seule*[203]!!! Copilaşul e foarte rău, niciodată nu se

întoarce acasă… Sper că nu iei în seamă prostiile pe care le spun, nu-i aşa?

Îţi mulţumesc că ai profitat de un moment de răgaz ca să-mi trimiţi sărutări, iar bebeluşul tău îţi trimite înapoi mii de alte pasionate sărutări.

Întotdeauna voi fi a ta în întregime.

Ophélia
31.05.1920

*

Dragul meu amor, Copilaş scump al lui Íbis,

Am arătat drăguţa ta scrisoare primită azi surorii mele, şi nici nu poţi să-ţi imaginezi cât de mult a râs după ce a citit-o, a găsit că era foarte amuzantă, iar eu o consider chiar şi mai amuzantă.

Am fost atât de fericită să revin cu tine, iubirea mea! Îmi venea să-ţi dau mii şi mii de sărutări! Ah, de-ar fi posibil, ţi-aş da o groază de sărutări chiar azi. Copilaşul îmi lipseşte atât de mult, iar tu erai atât de scump astăzi, chiar că mă inspirai să-ţi dau mii de sărutări. Când o să mai regăsesc eu plăcerea asta?

Îţi vine foarte bine cu noua pălărie de pai, iubire! Ai un aer foarte vesel.

Spune-mi, scumpule, aşadar mâine nu te aştept decât până cel târziu la şase şi jumătate? Dacă băieţelul meu nu ajunge până la şase şi jumătate înseamnă că nu mai vine?

Să nu uit, copil drag, vărul tău nu te-a întrebat nimic în legătură cu noi?

Băiatul zice că te cunoaşte bine şi că tu îl cunoşti la fel de bine, şi că atunci când te-a privit pieziş tu ai întors capul, că el cunoaşte toate deplasările tale, că te urmăreşte peste tot şi că eşti un adevărat chefliu de noapte, dar am să-ţi explic mai multe când vom fi din nou împreună. Şi când le-am auzit pe toate astea am izbucnit pur şi simplu în râs.

O să am mâine o nostimă scrisoare de la tine, drag Copilaş?

Dea Domnul.

Ştii cu cât m-au plătit la birou? Cu 36 escudos pentru început, pentru că nu e aproape nimic de făcut, după care o să-mi mărească salariul.

Sunt foarte supărată pe Copilaşul meu din cauza unui lucru în legătură cu care el refuză să-mi facă pe plac.

Nu renunţi la ideea de a te duce la Londra la sfârşitul anului?

Atunci mergem amândoi, de acord? (Dar nu la Barreiro!)

Ce bine ar fi să pot trăi cu tine! Să fiu a ta! Când se va întâmpla asta, iubirea mea? Dacă băiatul măcar ar ghici (mă refer la cel de la Belém).

Mă duc la culcare, iubirea mea, a trecut o jumătate de oră de miezul nopţii, dar tu, băieţelule, te-ai culcat deja? Să mă visezi pe mine, nu să te gândeşti la tot felul de c… rozalii!

La revedere, Copilaşul meu adorat, şi pe mâine la Belém, negreşit?

Mii de sărutări fără sfârşit, din partea celei care este a ta şi numai a ta

Ophélia

1.06.1920

*

Fernandinho al vieţii mele, dragul meu Copilaş,

Azi vreau negreşit să-i scriu iubirii mele, căci indiferent dacă el e bizar, cum m-am obişnuit (şi întrucât îmi place de el), eu cred că lui îi plac scrisorile mele!!…

Aşadar, dragă Copilaş, ce zici de omul cu care ne-am întâlnit astăzi[204]? Chiar dacă stătea aşezat alături de tine, ne-a lăsat să vorbim noi doi mai mult decât data trecută. Era jenat, în mod sigur. Oare ce crede despre noi?

Îmi place foarte mult să te văd, dragul meu Copilaş!

Cea mai arzătoare dorinţă a mea ar fi să nu mă despart niciodată de tine, să te urmez peste tot, să

trăiesc numai cu tine!

Iar apoi tu mă faci să mă gândesc la tot felul de lucruri la care tu n-ar trebui să te gândeşti, iubirea mea, roz şi albastre etc…

S-ar zice că degeaba te aştept mâine, Copilaşule, nu-i aşa? Imediat ce am să ies de la birou, pe la şase, şase şi douăzeci urc în tramvai.

M-am supărat tare pe Copilaş, a fost văzut azi cu o damă blondă cu ochi albaştri, înaltă, îmbrăcată în roşu etc., şi se întâmpla aproximativ între prânz şi ora unu. E adevărat că te plimbai cu o damă la acea oră sau aproximativ pe atunci? Vezi cum ştiu eu totul? Nici nu-i de mirare, nici tu, nici dama respectivă nu puteţi să treceţi neobservaţi…

Regret că nu am văzut-o, mi-ar fi plăcut să o cunosc pe viitoarea mea cumnată Teca. Oare unde mergeaţi micuţii de voi fără să v-o fi cerut eu? Ştii că sunt aproape geloasă… Dar n-o să mă crezi şi egoistă, nu-i aşa, iubire?

Tu ştii că aştept mâine o gentilă scrisoare de la tine, nu-i aşa, băiete?

Căsătoria ce trebuia să aibă loc luni e amânată pe miercuri, peste opt zile, serbarea sportivă a nepotului meu e şi ea amânată pe săptămâna viitoare, sâmbătă.

E adevărat că Íbis a scris multe versuri?

Mi-ar plăcea mult să-ţi citesc versurile.

A scris versuri şi Álvaro de Campos. De fapt, de la el nu-mi plac decât versurile şi îndrăznelile lui (dar nu şi cele cu referire la mine).

Am citit azi o carte cu poezii de Júlio Dinis şi m-am gândit la tine, erau acolo versuri care făceau aluzie la anumiţi poeţi… apropo de poeţi, l-am văzut astăzi pe Montalvor cu soţia lui, o doamnă îmbrăcată după ultima modă, în stil foarte parizian, dar o găsesc un pic provocatoare şi pretenţioasă. Poate nici nu e cazul şi se întâmplă numai în imaginaţia mea. Îmi dau seama că îmi pierd vremea cu subiecte ce nu prezintă nici un interes.

Tatăl meu e faţă de mine numai lapte şi miere, nu scoate un cuvânt pe chestiunea respectivă.

M-am întors azi de la sora mea pe la unsprezece seara, dar eram cu mama, altfel nu mă întorceam singură aşa târziu.

E miezul nopţii, mă duc să mă culc.

Noaptea trecută te-am visat pe tine, dar a fost un vis care m-a făcut să plâng; imposibil să ţi-l povestesc, m-am trezit plângând, e ceva foarte complicat. Iar din cauza asta am fost nervoasă toată dimineaţa; dar după-amiază?!… te-am văzut… nici nu trebuie să zic mai mult. Uneori sunt nervoasă şi când sunt cu tine… dar nu e vina ta. La revedere, Copilaş adorat, draga de iubire a Copiliţei sale.

Sărutări indiene şi portugheze de la

Ophélia

întotdeauna a ta în întregime

*

Fernandinho,

Când m-am întors acasă am avut marea surpriză de a găsi scrisoarea ta, dar a fost şi o mare decepţie după ce am citit-o.

Eşti nedrept, Fernando, scrisoarea ta mi-a făcut mult rău! Am văzut de îndată că nu-mi scriai decât ca să mă ofensezi, iată de ce mi-a făcut rău. Mai întâi trebuie să ştii că atunci când mă aflam la fereastră nu eram sigură că am să te văd, iar după aceea au sosit şi nepotul, şi sora mea, ce voiai să mai fac? Să le spun să plece fiindcă urma probabil să treci tu?

Cu ce deveniseră ei jenanţi? Nu aveai dreptul să-mi scrii aşa cum ai făcut-o! Eşti mereu nedrept, Fernando, mereu răutăcios cu cei care nu merită asta.

Dar poţi să zici tot ce-ţi place.

După ce au trecut două zile fără să te văd, iată că fericirea de care am parte e să constat că-mi scrii aşa cum mi-ai scris. Spune-mi, Nininho, pe

cuvânt de onoare, crezi că merit o asemenea recompensă după felul în care m-am comportat cu tine? Ce vrei mai mult de la mine?

Atunci nu te-am aşteptat pentru că nu am văzut să-mi fi făcut vreun semn, şi nu ai avea dreptul să spui ceea ce spui ştiind perfect cât de mult îmi place să te văd şi să vorbesc cu tine, dar dacă tu aşa vrei să crezi, eu te las cu ideile tale, crezi ce vrei, Fernando, căci scrisoarea ta m-a umplut de nervi, îţi jur chiar că mi-e rău (simt cum mă apasă ceva, am impresia că mă sufoc), aş fi vrut să-ţi scriu mai mult, dar nu pot.

Nimic nu e mai dureros decât reproşurile pe care nu le meriţi!

E clar, Fernandinho, cu cât cineva e mai bun, cu atât e mai puţin apreciat, şi cu atât mai mult e făcut să sufere!

Scrisoarea ta m-a îmbolnăvit. Poate dacă eram răutăcioasă cu tine, poate dacă nu îţi dădeam importanţă, poate dacă nu arătam atât de mult că te iubesc, acum ai fi fost mai drept cu mine.

A ta şi numai a ta

Ophélia
31.07.1920

Deci micul meu golan nu a telefonat azi, şi de ce? Pentru că nu s-a gândit la mica lui Ophélia sau fiindcă n-a putut? Nu mi-a prins deloc bine şi sunt chiar tristă. De-ar fi deja sâmbătă, ca să-l pot vedea, şi dacă s-ar putea întâmpla să fie şi vreme cu ploaie…

Oare ştie el Nininho că am încetat să mai mănânc ca să păstrez gustul dulce lăsat de drăguţa lui gură pe gura mea. Încă de la prima scrisoare pe care mi-aţi scris-o, Nininho, vă aduceţi aminte, m-aţi numit „gură dulce“, dar dulce e a ta, dragul meu Nininho – doar că Nininho nu trebuie să se mai ducă la cârciuma lui Abel, că atunci ea o să devină foarte amară.

Ca de obicei, mă duceam să mă culc, dar m-am hotărât mai întâi să îţi spun la revedere, pe sâmbătă, cum nu pot zice pe curând… cel puţin gândeşte-le la mine, Nininho, în timp ce nu dormi, de acord? Dacă eu aş fi deja măritată cu Nininho, de fiecare dată când n-aş dormi m-aş uita la el, pur şi simpli, dar cum nu sunt măritată, mă gândesc la el tot timpul când nu dorm.

Imediat ce mă trezesc, primul meu gând zboară spre el. Dar el nu merită, fiindcă e răutăcios, nu-mi telefonează, nu-mi scrie, nici măcar nu e prietenul meu, e un viclean. I-a spus până şi dl inginer să-mi scrie, dar micul Íbis n-a ascultat.

Când te vei duce acolo unde se află scăunelul, nu uita să-l iei, iubirea mea! Pentru că îşi are locul de drept şi mi-ar plăcea mult să-l am, fiind o amintire din trecutul nostru.

Un lucru e foarte nostim, cum zice Nininho, anume că ieri era 24, iar la diferenţă de o lună s-ar fi împlinit exact zece ani de când pentru prima dată mi-ai cerut să-ţi dau un sărut, Nininho. Şi mi l-ai cerut nu ştiu cum, încât simţeam atunci că ţi-aş fi dat şi toată viaţa mea dacă mi-ai fi cerut-o de asemenea. Niciodată nu am putut uita seara de atunci. S-au împlinit de atunci zece ani cu o lună în urmă, ce repede trece vremea! Şi cine ar fi spus că după zece ani vom începe din nou să ne dăm sărutări unul altuia. Îl asigurasem pe Carlos că vom începe din nou să vorbim, că era doar o problemă de timp, la care Carlos mi-a spus cât de uimit era de convingerea cu care afirmasem eu un lucru despre care nu aveam nici o certitudine, şi se întreba pe ce mă bazam. I-am spus că nu ştiam cum să-mi explic, dar că era ceva în mine care mă asigura de asta.

Cu cât trecea timpul, cu atât mai mult îmi lipseai, Nininho, căci n-am reuşit nicicând să te uit, şi toată lumea vedea cât de tare mă interesam de tine şi de tot ceea ce era în legătură cu tine. Imaginează-ţi că spre sfârşitul anului 1928 şi

începutul lui 1929 – în ultimele luni din 1928 şi în primele din 1929 interesul meu pentru tine şi tristeţea de a nu te putea vedea luaseră asemenea proporţii, încât mama mi-a spus recent că se temea să nu fie vorba de o pasiune fatală. Şi numai după ce mi-a spus mi-am amintit cum ea făcea totul ca să mă împiedice să mă gândesc la tine, căci tu nu te gândeai la mine, Nininho, iar eu eram pe atunci furioasă şi-i răspundeam aproape tot timpul, aproape sigură de mine: nu ştii nimic, mamă, vom vedea dacă se gândeşte sau nu la mine, să lăsăm timpul să decidă. Iar teama care o stăpânea pe mama era întemeiată, într-o anumită măsură, fără ca nici ea, şi nici altcineva să-şi dea seama. Cu toate acestea Carlos, fără să ştie nimic, bănuia ceva, căci atunci când eram foarte bolnavă, în ultimul an, în iunie sau iulie, văzându-mă tristă, mi-a pus odată brusc următoarea întrebare: Vrei să ţi-l aduc pe Fernando?

Am schiţat un surâs trist şi am răspuns cu mare efort: nu va veni! Am răspuns cu multă durere, căci întrebarea m-a emoţionat, dat fiind faptul că cea mai mare dorinţă a mea era să te văd. Trecuseră luni de zile de când nu mă gândeam decât la acest lucru şi, chiar pe când eram bolnavă, am dat un acatist Sfântului Iosif să-mi acorde graţia de a putea să vorbesc din nou cu tine, dragul meu Nininho, şi să am parte din nou de iubirea ta. Şi am început şirul rugăciunilor şi m-am rugat cu atâta ardoare, că le-am terminat pe 12 august, iar pe 13 septembrie am început din nou să ne vorbim unul altuia, dragul meu Nininho. E foarte curios, nu-i aşa, iubirea mea? Iată de ce pe bună dreptate îl ador pe Sfântul Iosif. Aş vrea acum să mă audă Sfântul Anton şi să-mi răspundă aşa cum m-a auzit şi mi-a răspuns Sfântul Iosif. Iar tu, Nininho, îndrăzneşti să spui că nu crezi că te iubesc!; nu fi nedrept, te iubesc foarte, foarte mult, viclean ce eşti! Niciodată nu ţi-am spus de toate astea, cred că ai să te distrezi acum pe cinste. Dar acum eu sunt

mulţumită fiindcă am făcut pace cu tine, Nininho, şi nu numai în visele mele pe care le aveam continuu. Iar de acum încolo am să visez că într-o zi anume Nininho va fi soţul

Ophélinei
25.02.1930

*

Fernando[205],

Aflată încă sub impresia dureroasă pe care mi-a produs-o citirea scrisorii dumneavoastră vă trimit aceste câteva cuvinte.

Temerile şi convingerile mele intime nu mă înşelaseră, constat că m-am ataşat de una din acele fiinţe care se joacă distrându-se cu afecţiunea sinceră, şi sunt capabile să facă orice ca să tortureze sufletele bietelor fete, găsind de cuviinţă să le curteze nu din pornirea sentimentelor, nu dintr-o simpatie dătătoare de speranţă, nici măcar din interes sau din capriciu, ci doar fiindcă le place să le facă să sufere, să le pună în situaţii foarte incomode, sau să tortureze o persoană pe care ceva mai devreme nici nu o cunoştea, nici nu se gândea la ea. E frumos! E sublim! E măreţ!

În privinţa scrisorilor mele, le puteţi păstra dacă doriţi, chiar dacă sunt prea simpluţe!

În ceea ce mă priveşte, voi face pe viitor în aşa fel încât să ţin cont de această lecţie, căci m-aţi făcut să înţeleg cu câtă sinceritate poate un bărbat să-şi descrie simpatia, afecţiunea, iubirea, toate speranţele lui viitoare unei tinere lipsite de experienţă.

O doamnă care mi-e prietenă spunea următoarele: „O femeie care crede fie şi un singur cuvânt al unui bărbat nu e decât o biată imbecilă; dacă ea vede într-o zi că unul din ei duce la gură o cupă cu otravă, disperat de dragul ochilor ei, cel mai bine e să-l ajute s-o dea cât mai repede pe gât, iar aşa va elibera lumea de încă un impostor“.

Atunci am râs cu toţii, dar de fapt ea avea dreptate…

Ophélia
1.12.1920

P.S.

Îmi cer scuze că răspund cu întârziere scrisorii dumneavoastră, dar din cauza morţii fratelui cumnatului meu nu am venit acasă decât ieri, şi deci nu am putut să răspund cu rapiditatea pe care mi-aş fi dorit-o.

Vă doresc toată fericirea posibilă

Ophélia

*

Copilaş drag,

M-aţi[206] uitat definitiv? N-aţi mai vrut să veniţi!… Nu mă mai iubiţi, sau niciodată nu m-aţi iubit? Căci dacă mă iubiţi, nu mă mai faceţi să sufăr atât! Puneţi capăt acestei situaţii oribile! Stau zile întregi, zile nenumărate, fără să reuşesc să vă văd, fără să vorbim, e ceva imposibil. În caz că vă este posibil să închiriaţi un apartament, oricare ar fi el, vreau evident să spun că, dacă vă stă în putinţă să-l plătiţi, un apartament cât de modest doriţi, în care să încapă doar obiectele indispensabile unei vieţi ce nu are nevoie de lux, şi dacă dispuneţi de banii necesari pentru a trăi în el făcând toate economiile necesare, atunci de ce nu mă luaţi să trăim împreună, căci asta e singura mea ambiţie?! După cum se vede, nu sunt o femeie pretenţioasă şi m-aş mulţumi doar cu ceea ce v-aţi permite în funcţie de veniturile dumneavoastră, dragul meu Nininho. Nu aş fi deloc dezamăgită, căci aş fi fericită din moment ce am fi împreună în mod constant – sau atât cât este posibil – bucurându-mă de prietenia şi de tandreţea dumneavoastră, fiindcă atunci când vreţi, ştiţi prea bine să fiţi extrem de tandru.

O, iubirea mea, luaţi-mă să trăim împreună cât mai repede posibil, căci nu mai pot rezista dorinţei

de a vă ţine în braţe, de a vă mângâia, şi simt o nevoie nebună să vă am alături de mine, să mă ocup de dumneavoastră, să fac parte din viaţa dumneavoastră.

Căci aşa nici măcar nu vă văd! Şi nici nu-mi telefonaţi! Sunteţi extrem de ingrat cu mine, care vă iubesc nespus, Nininho!

Telefonaţi-mi să fixăm întâlnirea pentru marţi, de acord? Nu pot să mai aştept, iubiţelul meu îmi lipseşte teribil!

Am fost atât de contrariată, atât de contrariată că numai Dumnezeu ştie!

Aş vrea cel puţin să vă pot vedea mai des, ar fi mai uşor să văd cum trece timpul.

Dar ce răutăcios!! Vă trimit totuşi un sărut.

Devotata

Ophélia
23.05.1931

P.S. Veţi veni marţi, nu-i aşa, iubirea mea?!

Aş dori să mă pot strecura în această scrisoare.

O să-mi telefonaţi!!…

*

Fernando[207],

Am fost extraordinar de tristă că nu eram acasă azi ca să vă răspund la telefon, aşa v-aş fi auzit cel puţin vocea, chiar dacă nu aveam plăcerea să vă văd. Dar s-ar zice că tot ceea ce ar putea să-mi aducă plăcere mi-e interzis, deci nici nu v-am văzut, nici nu v-am auzit. Vă mulţumesc aşadar în scris pentru urările de Crăciun.

Se împlineşte un an de când aţi venit aici, vă aduceţi aminte? Erau şi Olavo cu soţia lui.

Şi fusesem atunci atât de mulţumită, gândindu-mă că era un semn bun, fiindcă se spune că ceea ce faci în prima zi o să faci şi pe durata întregului an!

Dar până la urmă anul acesta a fost o enormă decepţie. Atât de mare, încât nu am mai avut nici o zi fericită, n-am mai ştiut ce înseamnă a fi veselă, entuziasmul meu obişnuit a dispărut cu totul. Nu

inventez nimic, ştiţi prea bine, jur pe Dumnezeu, şi ştiţi bine că sunt foarte catolică.

Dar de ce mă încăpăţânez să vă acuz, din moment ce nu hazardul vreunei greşeli ce vă aparţine, Fernando, m-a făcut să am trista idee de a vă iubi?

Vă doresc un an nou bun cu multă fericire în preajma fiinţelor care vă sunt scumpe.

Gânduri dragi de la prietena dumneavoastră

Ophélia
25.12.1932

Note

157. În seara zilei de 22 ianuarie, într-un birou încă nemobilat închiriat de firma Félix, Valadas & Freitas Ltda, Pessoa i-a declarat Ophéliei iubirea sa utilizând (parţial) cuvintele lui Hamlet: „O, dragă Ofelia! Nu am darul de a face versuri. Dar aş vrea să mă folosesc de arta lor ca să-ţi prezint suspinul meu; căci te iubesc cum nici nu se poate iubi. Ah, până la disperare, crede-mă!“ În ediţia Shakespeare aflată printre cărţile lui Pessoa respectivul pasaj din actul II, scena 2 este subliniat: „O dear Ophélia, I am ill at these numbers / I have not art to reckon my groans: but that / I love thee best, O most best, believe it“.

158. Pessoa o cunoscuse pe Ophélia în 1919, la firma unde era asociat cu vărul lui, Félix, Valadas & Freitas Ltda, din Rua Assunção 42, 2º, şi unde tânăra aplicase pentru un post de secretară. Ea avea deja un pretendent, pe Eduardo, care a continuat să o „urmărească“ şi după ce începuse relaţia cu Pessoa.

159. Osório este curierul care ducea corespondenţa între cei doi.

160. Pessoa se referă la biroul firmei C. Dupin & Co, unde se transferase Ophélia.

161. Pentru acest personaj (fictiv), vezi nota de la scrisoarea următoare.

162. Pessoa participa la concursurile de şarade din ziare englezeşti pe numele unui personaj fictiv, A.A. Crosse. De fapt, mult mai târziu, sub numele Fernando António, el avea să câştige doar un premiu mic, pe care va trebui să-l împartă cu alte zece persoane.

163. Era o păpuşă dintr-o serie de colecţie, pe care Pessoa i-o trimitea Ophéliei.

164. Din 1919 Pessoa locuise în cartierul Benfica, la două adrese diferite. Noua locuinţă o găsise în cartierul bisericii Estrela, unde se şi află actualmente complexul muzeal Casa Pessoa.

165. Cele două cafenele Martinho pe care le frecventa Pessoa, unde scria sau întâlnea persoane cunoscute; între ele este o distanţă destul de mare.

166. Neînţelegerile dintre Mário Nogueira de Freites, vărul lui Pessoa, şi ceilalţi asociaţi au dus la despărţire, ceea ce l-a făcut pe văr să se gândească la alt proiect cu poetul însuşi, dar fără concretizare.

167. După moartea tatălui vitreg al lui Pessoa, comandantul José Miguel Rosa, mama şi fraţii poetului revin din Africa de Sud la Lisabona.

168. „Femeia blondă“ era o glumă din complicitatea celor doi.

169. Un amic spiritist şi magnetizator.

170. Spaniolul Joaquim Pantoja făcea parte din cercul lui Pessoa.

171. Este vorba de cartierul Estrela, situat pe o colină.

172. Interferenţa heteronimului pessoan Álvaro de Campos (A. de C.) în corespondenţă devine tot mai frecventă, spre neplăcerea Ophéliei care îl detesta pe „numitul domn“, chiar dacă, până la urmă, va intra şi ea în joc.

173. Din nou apare Álvaro de Campos (A. de C.). Ophéliei îi place însă mult mai mult Íbis, nume folosit de Pessoa în relaţiile cu copiii din familie sau în momente de maximă tandreţe.

174. Este vorba de Eduardo, pretendentul Ophéliei.

175. Într-o scrisoare precedentă se vorbeşte deja despre greva ce afecta transportul urban din Lisabona pe data de 24 mai.

176. Este vorba de organizarea unei întreprinderi la care mai făcuse aluzie şi într-o scrisoare precedentă: Olisipo, Agentes, Organizadores e Editores, care va edita, printre altele, *English Poems* şi *English Sonnets* ale lui Pessoa. Totodată întreprinderea va intermedia afaceri de vânzare/cumpărare de mine, atragere de capitaluri şi traduceri.

177. Dacă din ediţiile mai vechi lipsesc două scrisori ale Ophéliei pentru publicarea cărora familia ei nu-şi dăduse iniţial acordul, dispunem acum de ediţia *Fernando Pessoa & Ofélia Queiroz – Corespondência amorosa completa*, Editura Caprivara, Rio de Janeiro, 2013, editor Richard Zenith. (Aici e simplificată şi ortografierea numelui Ophéliei.)

178. Este vorba de Henriqueta Madalena, zisă Teca, născută în 1896.

179. Denumirea unui hotel din centrul Lisabonei.

180. Pessoa se referă la decretul din 10 mai 1911, care reglementa internarea „bolnavilor“ în spitalele psihiatrice.

181. Acest deznodământ se întrevede deja din ultimele scrisori. Este ruptura primei faze a relaţiei cu Ophélia. În 1929 va începe a doua fază.

182. La zece ani după întreruperea relaţiilor Pessoa îi trimite Ophéliei o fotografie care-l surprinde la tejgheaua unui bar cu un pahar în mână, iar gestul a devenit pretextul reluării unei noi şi scurte legături între cei doi. Pe dosul fotografiei Pessoa recurge la un subtil joc de cuvinte, ca explicaţie: „Fernando Pessoa în flagrant *delitru*“.

183. Cu alte cuvinte, o traversare prin *vid* spre momentul despărţirii, deci anularea acelei despărţiri care a fost „preferată“ de ambii.

184. Pessoa se referă la fosta piaţă Largo Luís de Camões (actuala piaţă Largo D. João da Câmara, după numele unui fost dramaturg) în faţa gării de la Rossio, în centrul Lisabonei; locuia în apropiere o soră a Ophéliei, cum se deduce din numeroase scrisori ale primei serii de corespondenţe.

185. Se ştie că *pessoa* înseamnă în portugheză *persoană*. Toată opera poetului exploatează ambiguitatea persoanei sale ca „non-persoană“ sau „multipersoană“.

186. Pe tot parcursul scrisorii Pessoa marcase lateral momentele când ajungea la 10, 20 şi 30 de linii (*10 linhas, 20 linhas, 30 linhas*).

187. ABEL înseamnă „Abel Pereira de Fonseca“, bar frecventat asiduu de Pessoa în acea vreme, la tejgheaua căruia a fost surprins şi instantaneul fotografic care a provocat ulterior noua apropiere a lui Pessoa de Ophélia.

188. S-ar putea să fie vorba de Rua das Janelas Verdes (Strada cu Ferestre Verzi), din cartierul Alcântara. Aparentul lapsus indică tocmai inutilitatea de a mai preciza culoarea.

189. Până la urmă lui Pessoa i s-a refuzat candidatura pentru postul de bibliotecar la o fundaţie din Cascais, mic orăşel aflat nu departe de Lisabona, unde poetul visa, probabil, să-şi grupeze şi să-şi completeze opera profitând de siguranţa unui post fără mari

constrângeri; şi poate chiar să se căsătorească profitând de noua stabilitate!

190. Joc de cuvinte pe care îl permite expresia „aguardiente doce“, alcoolul (apa) care „arde“, dar e şi „dulce“.

191. Scrisoarea purta pe colţ un antet cu pasărea Íbis.

192. Text extrem de dens: Íbis, deci Pessoa însuşi, care nu e „gostosamente“ (termen inexistent, dar creat de el în portugheză, care sugerează că el nici nu gustă neapărat, nici nu iubeşte nespus vecinătatea altora), acum, că s-a rupt şi „cureaua de transmisie“ a bunei sale judecăţi – această riscantă aventură sentimentală? – e bun numai să fie sărbătorit, în batjocură, de cei doi vestiţi clovni ai epocii; şi nu el, ci doar absenţa lui!

193 2 O nouă dificultate: Pessoa (Íbis) încă spera să obţină postul de bibliotecar la Cascais. Dar îşi imaginează că, până la urmă, va fi aruncat în Boca do Inferno, teribila grotă de pe acelaşi ţărm atlantic, frecventată şi de sinucigaşi.

194. Pessoa îi trimisese Ophéliei un dagherotip care îl înfăţişa din faţă şi mai tânăr.

195. Staţii de cale ferată foarte apropiate una de alta aflate pe traseul dintre Lisabona şi Setúbal.

196. Linişte în staţie în interesul clienţilor.

197. Scrisoarea poate fi cu uşurinţă datată, a fost scrisă cu o zi înainte de răspunsul Ophéliei din 30.05.1920, vezi secţiunea următoare.

198. Fostul „logodnic“ o acostase pe stradă.

199. În primele ediţii familia Ophéliei Queiroz nu a fost de acord să fie reprodusă fraza prin care Pessoa era invitat acasă la sora ei.

200. Decretul ce reglementa internarea alienaţilor mintal în azile; Pessoa însuşi face referinţă la aceeaşi legislaţie.

201. Evident că e vorba de Álvaro de Campos, prolificul heteronim. Ophélia şi-a însuşit în mod ludic heteronimia lui Pessoa.

202. Ophélia îl citează aici pe Pessoa. Vezi scrisoarea precedentă a acestuia.

203. Nu chiar singură, în franceză în text.

204. E vorba de Valladas, asociat al casei Felix, Valladas & Freitas, cu care se întâlnise cuplul Fernando şi Ophélia.

205. Ultima scrisoare a Ophéliei datând din prima fază.

206. Apelativul de politeţe în limba portugheză se situează oarecum între „tu“ şi „dumneavoastră“, dar mai puţin în preajma lui

„dumneata“, care în româneşte poate fi condescendent sau chiar depreciativ.

207. Ultima scrisoare, după care Ophélia a continuat să-i trimită telegrame lui Pessoa la fiecare zi de naştere a acestuia.

Cronica vieţii care trece[208]

I

5 aprilie 1915

Recent, prin prăfăria stârnită de unele campanii politice, a căpătat o nouă vizibilitate obiceiul grosolan de polemist care constă în a ţine de rău pe cineva dacă îşi schimbă partidul, o dată sau de mai multe ori, sau care se contrazice frecvent. Oamenii inferiori care îşi exprimă opiniile continuă să folosească acest argument ca şi cum ar fi depreciativ. Poate nu e prea târziu să stabilim, fiind vorba de o temă delicată ce se referă la relaţiile intelectuale, adevărata atitudine ştiinţifică.

Este ciudat şi inexplicabil ca o fiinţă înzestrată cu inteligenţă şi sensibilitate să-şi menţină întotdeauna o aceeaşi opinie, mereu coerentă cu sine însăşi. Necontenita transformare a tuturor lucrurilor se petrece şi în corpul nostru, prin urmare şi în creierul nostru. Atunci cum, dacă nu din cauza vreunei boli, poţi să admiţi şi să repeţi anomalia de a voi să gândeşti astăzi acelaşi lucru pe care l-ai gândit ieri, când nu doar creierul de astăzi nu mai e cel de ieri, dar nici măcar ziua de astăzi nu mai este ziua de ieri? A fi coerent e o boală, poate un atavism; datează de la strămoşi animalici pentru care existenţa unei asemenea năpaste ar fi naturală.

Coerenţa, convingerea, certitudinea sunt, în plus, nişte dovezi evidente – dar de câte ori inutile – ale lipsei de educaţie. Este o lipsă de educaţie faţă de ceilalţi să fim mereu aceiaşi în ochii lor; înseamnă să-i plictisim, să-i enervăm cu lipsa noastră de varietate.

O făptură cu nervi moderni, cu o inteligenţă fără perdele, cu o sensibilitate vie are obligaţia cerebrală de a-şi schimba opiniile şi certitudinile de mai multe ori în aceeaşi zi. Trebuie să aibă nu credinţe religioase, opinii politice, preferinţe literare, ci senzaţii religioase, impresii politice, impulsuri de admiraţie literară.

Anumite stări sufleteşti datorate luminii, anumite atitudini inspirate de peisaj au, mai ales atunci când sunt excesive, dreptul de a pretinde de la cel care se confruntă cu ele opinii politice, religioase şi artistice precise, cele pe care le insinuează ele, şi care vor varia, cum e de la sine înţeles, conform variaţiei exteriorului. Omul disciplinat şi cult face din sensibilitatea şi inteligenţa sa oglinzi tranzitorii ale ambianţei: este republican dimineaţa şi monarhist la asfinţit; ateu sub un soare descoperit şi catolic ultramontan la anumite ore de umbră şi de tăcere; şi, neputând să-l admită decât pe Mallarmé în acele momente ale înserării citadine în care se aprind luminile, el trebuie să resimtă întregul simbolism al unei invenţii de om nebun când, faţă în faţă cu singurătatea mării, nu admite să-i vorbească decât cea din *Odiseea*.

Convingeri profunde nu au decât fiinţele superficiale. Cei care nu sunt atenţi la lucruri, care le văd doar ca să nu se lovească de ele, aceştia au întotdeauna aceeaşi opinie, sunt cei integri şi cei coerenţi. Politica şi religia se folosesc de acest tip de lemn, şi de aceea ard atât de prost în faţa Adevărului şi a Vieţii.

Oare când se va trezi în noi justa noţiune că politica, religia şi viaţa socială sunt doar grade inferioare şi plebee ale esteticii – estetica celor care încă nu o pot avea? Doar atunci când o omenire eliberată de prejudecăţile sincerităţii şi ale coerenţei îşi va fi deprins senzaţiile să trăiască independent, vor putea fi atinse frumuseţea, eleganţa şi seninătatea în viaţă.

II

8 aprilie 1915

Dintre trăsăturile sufleteşti care caracterizează poporul portughez, cea mai enervantă este, fără îndoială, excesul de disciplină. Suntem poporul disciplinat prin excelenţă. Ducem disciplina socială la un asemenea exces, încât orice, oricât de bun ar fi – iar eu nu cred că disciplina ar fi ceva bun –, va fi neapărat şi dăunător.

Atât de reglementată, rânduită şi organizată este viaţa socială portugheză, încât mai curând părem a fi o armată decât o naţiune de oameni cu existenţe individuale. Niciodată portughezul nu are o acţiune a sa, care să spargă mediul, să întoarcă spatele vecinilor. El acţionează mereu în grup, simte mereu în grup, gândeşte mereu în grup. Îi aşteaptă întotdeauna pe ceilalţi, pentru orice. Iar când, printr-o minune de deznaţionalizare temporară, practică trădarea de patrie cu un gest, un gând sau un sentiment independent, cutezanţa lui nu e niciodată completă, pentru că nu-şi ia ochii de la ceilalţi, nici nu-şi abate atenţia de la critici.

Semănăm mult cu nemţii. Ca şi ei, acţionăm mereu în grup, şi fiecare din grup o face pentru că acţionează ceilalţi. De asta aici, ca şi în Germania, nu este niciodată posibil să se determine responsabilităţi; ele aparţin întotdeauna celei de-a şasea persoane într-un caz în care au acţionat doar cinci. Ca şi nemţii, aşteptăm mereu vocea de comandă. Ca şi ei, suferim de boala Autorităţii – respectăm fiinţe despre care nimeni nu ştie de ce sunt respectate, citărm nume pe care nici o evaluare obiectivă nu le legitimează drept citabile, urmăm şefi pe care nici un gest de competenţă nu i-a desemnat pentru responsabilităţile naţiunii. Ca şi nemţii, compensăm rigida noastră disciplină fundamentală printr-o indisciplină superficială, de copii care se joacă de-a viaţa. Suntem colţoşi doar în cuvinte. Bârfim numai pe-ascuns. Şi suntem

invidioşi, grosolani şi barbari, conform adevăratului nostru fel de a fi, pentru că acestea sunt calităţile oricărei fiinţe pe care disciplina a epuizat-o, în care individualitatea s-a atrofiat.

Ne deosebim, desigur, de nemţi în anumite puncte evidente privind realizările din viaţă. Dar deosebirea e doar aparentă. Ei au ridicat disciplina socială, temperamentală la ei ca şi la noi, la rangul unui sistem de stat şi de guvernământ; câtă vreme noi, mai riguros disciplinaţi şi mai coerenţi, nu ne-am încălcat niciodată dura disciplină socială specializând-o în vederea unui stat sau a unei administraţii. Am lăsat-o în mod coerent şi integral pe mâinile propriei noastre societăţi. De unde şi decadenţa noastră.

Suntem incapabili de revoltă şi de agitaţie. Când am făcut o „revoluţie“, a fost ca să instaurăm ceva egal cu ce exista deja. Am mânjit această revoluţie cu blândeţea cu care i-am tratat pe cei înfrânţi. Şi nu a rezultat de aici un război civil care să ne trezească; nu a rezultat o anarhie, o perturbare a conştiinţelor. Am rămas în mod mizerabil aceiaşi disciplinaţi dinainte. A fost un gest infantil, superficial şi simulat.

Portugalia are nevoie de un indisciplinator. Toţi indisciplinatorii pe care i-am avut sau pe care am vrut să-i avem au eşuat. Păi, cum să nu se întâmple asta, dacă tot din rasa noastră apar şi ei? Puţinele figuri care când şi când s-au afirmat în viaţa noastră politică având folositoare calităţi de perturbatori eşuează imediat, îşi trădează repede misiunea. Care e primul lucru pe care îl fac? Organizează un partid… Recad în disciplină printr-o fatalitate ancestrală.

Să acţionăm barem – noi, tinerii – pentru perturbarea sufletelor, pentru dezorientarea spiritelor. Să cultivăm, în noi înşine, dezintegrarea mentală ca şi cum ar fi o floare de preţ. Să construim o anarhie portugheză. Să conştientizăm ce este bolnăvicios şi dizolvant. Iar misiunea

noastră, pe lângă faptul că va fi cea mai civilizată şi mai modernă, va fi totodată şi cea mai morală şi mai patriotică.

III

11 aprilie 1915

Ori de câte ori cineva începe să discute despre caracterul poporului portughez, se poate ghici că, la un anumit moment al analizei, va spune că una dintre cele mai notabile facultăţi ale spiritului nostru este excesul de imaginaţie. Printr-o întâmplare inexplicabilă, această apreciere vulgară este justă. E un lucru sigur că portughezul suferă de o imaginaţie excesivă.

Or, fiinţele cu imaginaţie excesivă suferă fatalmente de o boală; această boală este deficienţa de imaginaţie.

Asta poate să-i pară un paradox celui care încă mai crede, în mod naiv, că există paradoxuri pe lumea aceasta. Aserţiunea este însă atât de uşor de demonstrat, încât nu merită să dăm atenţie modului cum se prezintă.

Să luăm un exemplu cunoscut. Este cazul acelor literaţi moderni care în opera lor se entuziasmează de nebuni, de vagabonzi şi de criminalii înnăscuţi sau, într-un grad mai puţin sângeros, de proletarii „zdrenţăroşi şi oprimaţi“, ori de alte teme asemănătoare. Însă orice artist, dacă nu prin condiţia socială, este, măcar prin temperament, contrariul a tot ceea ce nebunii, criminalii înnăscuţi sau proletarii sunt realmente şi cu adevărat. Se întâmplă, aşadar, că simpatia lor pentru asemenea făpturi nu se poate naşte decât din violenta necesitate de a se desprinde de temele din mediul în care trăiesc – atât din mediul social, de oameni paşnici şi doar vorbăreţi, care îi înconjoară pe artişti, cât şi din mediul, ca să spunem aşa, nervos, adică acea dispoziţie rafinată şi pretenţioasă care este atmosfera spirituală în care trăieşte artistul cu sine însuşi. Iar această

necesitate de a se desprinde din atmosfera psihică în care respiră este vizibil rezultatul unei imaginaţii excesive. De altfel, genul literar pe care această specie de autori îl cultivă – teme excesive, sentimente exagerate, stil complex şi bolnăvicios –, totul confirmă că este vorba de un fenomen de imaginaţie excesivă.

Dar, dacă l-am plasa pe unul dintre aceşti literaţi printre criminali înnăscuţi veritabili, printre nebuni adevăraţi sau printre proletari, condamnându-l nu să traverseze acest mediu, ci să trăiască în el, nefericitul nu ar fugi decât dacă l-am împiedica să fugă. Aceeaşi rafinată condiţie nervoasă şi imaginativă pe care i-o creează entuziasmul pentru asemenea medii l-ar scoate de acolo, dacă ar zăbovi printre ele.

Ce explicaţie are acest fenomen? Cea pe care am dat-o de la început: deficienţa imaginativă care îi caracterizează pe imaginativii cu prisosinţă. Dacă atunci când îşi construieşte în spirit o reprezentare clară a acelor figuri care îl atrag, artistul ar reuşi să şi le imagineze *cu adevărat, cu o claritate absolută*, această claritate ar echivala cu o presimţire a înseşi acestor medii şi ar duce, de la bun început, la aceeaşi scârbă de ei pe care ar provoca-o un contact real.

Toată această demonstraţie are legatură cu excesul de imaginaţie al portughezului. Iar scopul pentru care am făcut demonstraţia este ca să putem stabili în mod limpede ce terapeutică trebuie să se aplice în acest caz. Odată cu demonstraţia pe care am făcut-o, terapeutica a fost deja indicată. Aici, ca şi în homeopatie, *similia similibus curantur*[209], excesul imaginativ al portughezului, care i-a fost atât de dăunător, nu poate fi vindecat decât printr-o cultivare tot mai mare a imaginaţiei portugheze. A educa noile generaţii în vis, în visare, în cultul prolix şi bolnăvicios al vieţii interioare va conduce la educarea lor pentru civilizaţie şi pentru viaţă. Pe

lângă faptul că este uşor şi agreabil, tratamentul dă rezultate sigure.

Mai mult elenici decât latini.

Nu există nimic mai puţin latin decât un portughez. Suntem mult mai elenici – capabili, ca grecii, numai de a obţine proporţia în afara legii, în libertate, în angoasă, eliberaţi de presiunea statului şi a societăţii. Nu este o *blague* geografică faptul că Lisabona şi Atena se află aproape la aceeaşi latitudine.

IV

15 aprilie 1915

În Rusia – spre deosebire de ce s-a spus – continuă persecuţiile politice. Recent a fost spânzurat, ca trădător, colonelul rus Miasoedov. S-a dovedit că era într-adevăr trădător[210]. Era vândut nemţilor, cărora le preda planuri militare… Prin ce este asta persecuţie politică?

Să nu ne lăsăm influenţaţi decât de adevăr. Să examinăm ce anume poate fi considerat trădare.

Un trădător este pur şi simplu un individualist. Trădarea, departe de a fi un act condamnabil, nu e altceva decât o opinie politică – ba chiar filozofică, aşa cum sunt în fond toate opiniile politice.

Războiul înseamnă înlocuirea, în morală şi în acţiune, a criteriului inhibitor prin criteriul expansiv. În mod normal, toată viaţa socială se conduce după principii care au la bază inhibarea acţiunii instinctelor, astfel ca ele să nu dăuneze celorlalţi. În război se întâmplă invers. Acolo instinctele sunt dezlănţuite în mod organizat. Iese la suprafaţă fondul uman de violenţă şi combativitate. Devine legitimă soluţionarea animalică a problemelor. Acţionează doar egoismul absolut, lupta pentru viaţă, dezbărată de măşti. Nu se mai pune decât problema cum să le dăunezi celorlalţi.

Or, un trădător este o persoană care, pentru bani sau pentru vreun alt interes personal, compromite

interesele patriei. Adică urmăreşte un criteriu egoist, urmăreşte instinctul de câştig, interesul personal. Şi asta înseamnă că se serveşte tocmai de aceeaşi morală ca şi a războiului.

Deosebirea constă în aceea că el dă acestei morale o interpretare individualistă, în timp ce interpretarea comună este cea de solidaritate. E o chestiune de politică sau de filozofie. Or, nu trebuie ucisă o persoană din cauza opiniilor sale filozofice.

Dar, va spune un naiv, trădarea, oricum ar fi, compromite patria, colectivitatea; reprezintă un pericol enorm, care trebuie conştientizat. Atunci, să fie spânzuraţi, ca Miasoedov, bărbaţii de stat care aruncă o ţară într-un război din care *ea nu iese învingătoare.* Aceştia compromit întreaga patrie, dintr-o singură lovitură, iar despre ei nu se poate spune, ca despre trădător, că o fac în urma unei interpretări filozofice a războiului diferită de interpretarea curentă. O fac utilizând interpretarea curentă, dar într-un mod mult mai abil şi, tocmai prin asta, mult mai imoral.

V

18 aprilie 1915

În materie de manifestaţii populare, cel mai greu este să le interpretezi. În general, cine asistă la ele sau află de ele, le interpretează în mod naiv după fapte, aşa cum s-au petrecut ele. Or, nimic nu se poate interpreta după fapte aşa cum s-au petrecut ele. Nimic nu este aşa cum pare. Trebuie să modificăm faptele, aşa cum s-au petrecut, ca să putem înţelege ce s-a întâmplat în realitate. Se spune de obicei că împotriva faptelor nu există argumente. Or, tocmai împotriva faptelor există argumente. Argumentele sunt, aproape întotdeauna, mai reale decât faptele. Logica este criteriul după care judecăm noi adevărul, şi doar în argumente, nu în fapte, poate exista logică.

În materie de manifestaţii populare – spuneam –, dificultatea este să le interpretezi. Fiindcă, bunăoară, o manifestaţie conservatoare este întotdeauna făcută de mai mulţi oameni decât numărul celor care participă la ea. Cu manifestaţiile liberale se întâmplă invers. Explicaţia e simplă. Temperamentul conservator este în mod firesc mai puţin dispus să se manifeste, să se asocieze cu mare uşurinţă; de aceea la o manifestaţie conservatoare iau parte doar un număr restrâns dintre persoanele care ar putea, sau chiar ar dori, să participe. Înclinaţia psihică a liberalilor este, dimpotrivă, expansivă şi dornică de asociere; manifestaţiile celor „avansaţi“ îi cuprind, din acest motiv, chiar şi pe indiferenţii sănătoşi pe care îi atrage orice tip de vitalitate.

Dar acesta e doar argumentul minim. Argumentul cel mai bun este că, pentru cine gândeşte, singurul rost al unei manifestaţii importante este să demonstreze *marea forţă a curentului de opinie contrar*. Nimeni nu organizează manifestaţii în favoarea unor principii indiscutabile. Şi nici uralele nu se acumulează în jurul unei persoane faţă de care opoziţia este ştearsă ori lipsită de importanţă. Nu există manifestaţii în favoarea cuiva; toate sunt împotriva celor care sunt împotriva acelui cineva. Astfel acesta, şi nu „omagiatul“, e pus în evidenţă. Cu cât este mai mare manifestaţia, cu atât e mai slab cel vizat; şi se simte mai puternică forţa care i se opune. Orice manifestaţie este un *gest de salvare* din partea cuiva căruia nici prin gând nu-i trece să contribuie la salvare şi altfel decât prin aplauze şi urale.

Iată învăţămintele pe care orice om lucid le trage din manifestaţiile populare.

Când unei persoane, care iese în evidenţă sau are un rol, i se face o manifestaţie ce se dovedeşte total neînsemnată, acea persoană poate conta pe sprijinul unei ţări întregi. Dacă manifestaţia ar fi

amplă, atunci persoana respectivă ar trebui să tremure. Înseamnă că adepţii săi vor fi simţit, printr-o intuiţie exarcebată, importanţa opoziţiei care i se face, iar asta îi va fi chemat în masă în stradă, pentru ca, prin numeroasele lor aplauze şi urale, să i se mărească acelei persoane şi lor înşişi iluzia unei încrederi pe cale de a păli.

VI

21 aprilie 1915

Proletariatul se organizează. De câteva zile s-a inaugurat, la Lisabona, Asociaţia de Clasă a Monarhiştilor[211].

Muncitorii manuali merită, în ce mă priveşte, aceeaşi simpatie şi consideraţie pe care le-au meritat şi ceilalţi; şi ar fi, din partea mea, pe cât de crud pe atât de nedelicat să fac referiri mai puţin binevoitore la cei care caută să-şi câştige traiul în mod onorabil şi care, socotind că sunt ocupate profesiunile uzuale, profită de necesitatea unei profesiuni noi, şi de aceea, câteodată, o exercită cu incompetenţă.

Când a apărut industria automobilelor a fost nevoie să se creeze clasa *chauffeurs*-ilor[212]; cu siguranţă că nimeni, cu excepţia vreunui accidentat mai plebeu, nu s-ar revolta împotriva nepriceperii iniţiale a conducătorilor auto. Ei îşi învăţau meseria – lucru natural; şi îşi câştigau existenţa – lucru respectabil. Pe urmă au ajuns să-şi cunoască meseria şi, deşi majoritatea continuă să conducă prost, fapt e că au ajuns definitiv *chauffeurs*.

Or, criteriul de toleranţă umană care se aplică *chauffeurs*-ilor – ca şi tuturor celorlalte categorii de muncitori pe care progresul îi va impune ca necesari –, ar fi trist să nu vrem să-l aplicăm şi artizanilor monarhişti, excluzându-i în felul acesta în mod abuziv din marea familie.

O dovadă majoră a lipsei de spirit umanitar ar fi să atragem atenţia asupra deficienţelor operei lor, ca şi cum ar fi vorba despre o muncitorime cu

tradiţii. Astfel, faptul că dl Crispim, de la *Naţiunea*, nu are niciodată haz, nu trebuie să i se ia în nume de rău[213]. La el acest lucru este natural. La fel, nu se naşte nimeni *chauffeur* sau balerin rus. Cine ştie ce se poate obţine până la urmă prin silinţă şi bunăvoinţă? Cine ne garantează că nu vom avea într-o zi surpriza ca dl Crispim să devină spiritual?

Ce se întâmplă cu hazul dlui Crispim se întâmplă, evident, şi cu talentul dlui José de Arruela şi cu logica dlui Cunha e Costa[214]. Iar referitor la aceşti alţi meşteşugari care se ocupă de părţile mai tehnice ale industriei monarhice, lipsa de speranţă mi se pare şi ea prematură. Este cazul, de pildă, al prietenului meu João do Amaral (nu-l citez aici decât ca să-l salut)[215], care – un tânăr foarte de treabă şi chiar inteligent – se vede că, precum ceilalţi, nu stăpâneşte nici el foarte bine tehnologia clasei. Fiindcă este evident că acea chestie cu *Regele* şi *Pontificele Suprem* e o unealtă care încă nu e stăpânită. Rămânem aşadar cu impresia că există piese care se desprind la rodarea acelor maşinării logice, că există garnituri, goluri şi alte lucruri urâte în angrenajele dialecticii integraliste.

Despre alte defecte pe care le prezintă clasa – lipsa de cultură, tragerea precipitată a unor concluzii, frecventa grosolănie a atacurilor – ar fi aproape o mârşăvie să vorbim, de vreme ce ele au reprezentat dintotdeauna, pretutindeni, tot atâtea surse originare de pacoste ale asocierilor plebee[216].

VII

[aprilie 1915]

Uneori, când mă gândesc la oamenii celebri, resimt faţă de ei toată tristeţea celebrităţii.

Celebritatea este un plebeianism. De aceea trebuie să rănească un suflet delicat. Este un spirit plebeu pentru că a ieşi în evidenţă, a fi privit de

toţi dă unei fiinţe delicata senzaţie de înrudire cu cei care provoacă scandal pe străzi, gesticulează şi vorbesc tare prin pieţe. Omul care devine celebru rămâne fără viaţă intimă: pereţii vieţii sale domestice devin de sticlă; apare întotdeauna ca şi cum ar purta o îmbrăcăminte excesivă; iar unor minime acţiuni ale sale – ridicol de omeneşti câteodată – pe care le-ar vrea invizibile, le aplică lentila celebrităţii pentru nişte meschinării spectaculoase, de a căror evidenţă i se necăjeşte şi scârbeşte sufletul. Trebuie să fii foarte grosolan ca să poţi fi celebru în largul tău.

Pe urmă, pe lângă plebeianism, celebritatea este şi o contradicţie. Părând să dea valoare şi forţă oamenilor, ea doar îi devalorizează şi îi slăbeşte. Un om de geniu necunoscut poate să se bucure de voluptatea suavă a contrastului dintre obscuritatea şi genialitatea sa; şi poate, spunându-şi că ar fi celebru dacă ar vrea, să-şi măsoare întreaga valoare cu cea mai bună măsură, care este el însuşi. Dar, odată cunoscut, nu mai depinde de el să revină la obscuritate. Celebritatea este ireparabilă. De la ea, ca şi de la timp, nimeni nu se mai întoarce sau se poate dezice.

Şi de aceea celebritatea e şi o slăbiciune. Orice om care merită să fie celebru ştie că nu merită osteneala să fie. Să te laşi să devii celebru este o slăbiciune, o concesie făcută instinctului inferior, feminin sau sălbatic, de a vrea să sari în ochi şi în urechi.

Mă gândesc câteodată la asta în alte culori. Iar expresia „om de geniu necunoscut“ mi se pare, de netăgăduit, cel mai frumos destin; mi se pare că este nu numai cel mai frumos, dar şi destinul major.

Se spune că ermeticii rozicrucieni, sectă ezoterică, au descoperit, de la începutul timpurilor, taina vieţii veşnice, elixirul vieţii; că, fără să moară vreodată, ei trec din epocă în epocă, prin cicluri şi civilizaţii, neobservaţi, nişte nimeni şi, cu toate

acestea, prin măreţia transcendentalităţii pe care au creat-o, mai mari decât toate geniile cunoscute de oameni. De la secta lor provine regula, pe care ei o respectă, de a nu se face niciodată cunoscuţi. Prezenţa lor eternă, care trăieşte la marginea vremelniciei noastre, trăieşte şi în afara micimii noastre.

Ochii sufletului mi se aştern pe aceste figuri ipotetice – şi cine ştie până în ce punct reale? – care, cu adevărat, realizează destinul suprem al omului: maximum de putere cu minimum de exhibiţie; minimum de exhibiţie, desigur, pentru a avea maximum de putere. Sensul vieţii lor este divin şi îndepărtat. Îmi place să cred că ei există ca să pot să mă gândesc cu nobleţe la omenire.

VIII

[aprilie 1915]

Pe criticii care au astăzi patruzeci de ani unul dintre lucrurile ce îi impresionează cel mai mult este atitudinea, mai ales politică, a tineretului contemporan. Ei nu reuşesc că admită că pot sta laolaltă concepţia tradiţională despre tineret şi teoriile reacţionare.

Pentru ei, tineretul e întotdeauna generos, partizan al Justiţiei, al Libertăţii, al întregii terminologii cu majuscule răspândite de Revoluţia Franceză. Nu ştiu cum să explice acest fenomen. Şi, cum nu ştiu să-l explice, îl explică într-un mod nemijlocit: adică tineretul de astăzi este trist, epuizat, degenerat. Cum asta nu vrea să spună nimic, sunt satisfăcuţi.

Or, două sunt cauzele unei asemenea atitudini. Prima este evoluţia sociologiei, sistematizarea definitivă a cunoştinţelor sociologice. Acum douăzeci de ani ştiinţa predominantă era biologia. Era ştiinţa care acoperea cel mai bine teoriile şi cuvintele. Cum, de la începuturi însă, ea se afla în conflict cu religia şi cu Biserica, ajunseseră la

modă – pe lângă alte cauze – ateismul şi anticlericalismul.

Astăzi, interesul pentru biologie a trecut. A fost înlocuită de sociologie. Nu ştiu dacă s-ar putea spune că ea este definitiv constituită; ceea ce există cu certitudine e un număr mare de fapte sociologice, sistematizate în mod divers. Or, aceste fapte, în timp ce creează o atitudine pozitivă în chestiunile sociale, pun sub semnul întrebării, în mare majoritate, posibilitatea realizării libertăţilor, egalităţilor şi fraternităţilor, cel puţin în sensul pe care îl au aceste formule tradiţionale. Iar religia, înţeleasă ca factor social, a încetat să mai fie detestată.

Celălalt fapt care a contribuit la reacţionarismul noilor generaţii este experienţa tristă a înfăptuirilor democratice. Noile generaţii au asistat şi asistă la acapararea puterii, prin reforme sau revoluţii, de către oamenii care alcătuiseră tineretul de ieri, democraţii, generoşii, entuziaştii triadei franceze. Şi au văzut că, atât în privinţa inteligenţei, cât şi în cea a moralităţii, oamenii democraţiei nu se distingeau cu nimic de reacţionarii care i-au precedat la putere. Tribunii populari, de îndată ce se transformau în miniştri, se apucau de delapidări şi deturnări de fonduri publice. Fanaticii libertăţii sfârşeau prin a trimite armata împotriva poporului. Nu afirm că ar fi ceva ilegitim să jefuieşti statul sau să snopeşti poporul. Ceea ce afirm – şi contează în cazul de faţă – e că asemenea procedee nu fuseseră înscrise în programele politice ale democraţilor.

…Dar, stând şi chibzuind bine, studiile sociologice vor duce ele oare în mod necesar spre Monarhie, spre Biserică, spre ceea ce se numeşte Reacţiune? Nu vor duce. Însă cum nu s-a găsit încă o teorie politică nouă care să poată respinge concomitent democraţia şi conservatorismul, se întâmplă ca aceia care au văzut erorile teoriei democratice, precum şi crimele practicii

democratice, să se îndrepte spre partidele deja existente care reprezintă reacţia împotriva relelor momentului. O parte însă a tineretului de astăzi, partea cea mai echilibrată, nu a uitat crimele şi greşelile politicienilor care au precedat democraţia. Şi din această parte a generaţiei actuale se va naşte noua politică.

Aceştia, echilibraţii, sunt cei cărora le aparţin şi pe care critica vârstei mijlocii trebuie să-i insulte. Ceilalţi, reacţionarii – aceştia sunt impulsivii, tinerii propriu-zişi, cei de aceeaşi speţă juvenilă ca tineretul de pe timpuri. Nu merită aversiunea şi spaima celor care, în sens contrar, au păcătuit în acelaşi mod.

Note

208. Primele şase cronici au fost publicate în *O Jornal*, la datele indicate. A şaptea, dactilografiată, a apărut postum, iar a opta a rămas în manuscris, cu indicaţii pentru tipografie. Titlul rubricii aparţine ziarului *O Jornal*. Dar el pare atât de „pessoan“, încât unele antologii recente l-au reţinut, cum procedăm şi noi, pentru a grupa sub această „firmă“ o parte dintre articolele şi opiniile poetului din perioada sa publică cea mai intensă (D.F.).

209. Maximă latină a medicinei homeopatice: cele asemănătoare le vindecă pe cele asemănătoare.

210. Dimpotrivă, colonelul Sergiu Miasoedov (1866-1905) a fost, aproape cu certitudine, nevinovat. Executat la Varşovia, pe 19 martie, după un proces care a durat numai două ore, a servit drept ţap ispăşitor (vor mai exista şi alţii) pentru prestaţia dezastruoasă a Rusiei în război.

211. Cu trei zile înainte, în *O Jornal*, se anunţase cu litere vizibile crearea Centrului Monarhic din Lisabona: „Era primul pas al cauzei monarhice în vederea organizării sale. […] Acuzaţi [monarhiştii] de a nu fi uniţi, de a număra printre ei curente variate şi incoerente, se aştepta cu destulă curiozitate, în mediile politice, inaugurarea Centrului“.

212. În franceză în original.

213. Crispim, pseudonimul lui Eugénio Severim de Azevedo (1884-1920), redactor-şef la *O Jornal*, ziar monarhist şi catolic, transcrisese cu cinci zile înainte (la 15 şi 16 aprilie), într-o cronică

dedicată grupului *Orpheu* I, versuri de Mário de Sá-Carneiro şi Álvaro de Campos care i se păreau ridicole.

214. José de Arruela (1881-1960), director la *Correio da Manhã,* organ al cauzei monarhiste şi fondator al centrului. José Soares da Cunha e Costa (1868-1928), colaborator la ziare monarhisto-catolice.

215. João do Amaral, jurnalist monarhist, era directorul revistei *Aqui d'el-rei!*

216. A doua zi după publicarea acestei cronici, *O Jornal* a publicat următoarea „Explicaţie necesară": „Din cauza lipsei de înţelegere despre ce anume înseamnă o foaie independentă, demonstrată în frazele grosolane ale Dlui Fernando Pessoa pe care le-am publicat ieri din greşeală, acest domn a încetat să mai facă parte dintre colaboratorii la *O Jornal.* Aceste fraze se refereau la persoane pentru care avem cea mai mare consideraţie". O zi mai târziu (23 aprilie), într-o scrisoare publicată de acelaşi ziar, a fost rândul *chauffeurs*-ilor din Lisabona să se arate indignaţi de cronica lui Pessoa care făcea referire la ei.

[Misterul de la „Boca do Inferno“ – O mărturie importantă]

Anul trecut în luna noiembrie am primit prin poştă o circulară care anunţa publicarea în cinci volume a *Confesiunilor lui Aleister Crowley*. Numele lui mi-era cunoscut, cum se întâmplă să cunoşti numele tuturor celor care trăiesc în civilizaţie, din pricina vastului scandal care-l însoţea, adus la cunoştinţă de ziarele britanice şi americane. Circulara era foarte interesantă. Am subscris la ea, chiar dacă am făcut un oarecare sacrificiu financiar. Iar la începutul lunii decembrie am primit primul volum din *Confesiuni*: acesta şi cel care i-a urmat sunt deocamdată singurele publicate. Primul începe cu un horoscop al lui Crowley. Fiind eu astrolog, am studiat cu atenţie acest horoscop, dar în momentul în care am trimis înapoi editorilor primul volum, am adăugat la scrisoarea mea o notă finală, cu rugămintea să i se transmită domnului Crowley că horoscopul era fals, întrucât domnia sa probabil se născuse ceva mai devreme decât ora pe care o indica. După câteva zile am primit o scrisoare de la Crowley, care îmi mulţumea de indicaţie şi spunea că o consideră foarte plauzibilă. Când, la sfârşitul lunii decembrie, am primit cel de-al doilea volum, i-am trimis lui Crowley trei culegeri cu versuri de-ale mele scrise în engleză, pe care le publicasem cu mult timp în urmă. Mulţmindu-mi, Crowley mi-a făcut onoarea să mă anunţe că dorea să mă cunoască şi că va profita de prima călătorie ce i se ivea, chiar dacă era foarte ocupat, să vină să vorbească cu mine. Ceea ce a şi făcut. Obligat să părăsească Marea Britanie din raţiuni pe care i le

dicta sănătatea, s-a hotărât să vină în Portugalia – sau mai precis pe Costa do Sol –, aleasă ca destinaţie pentru odihnă. Pe 29 august am primit o telegramă ce mă anunţa că el sosea cu *Alcântara* şi îmi cerea să vin să îl caut. Cum *Alcântara* fusese reţinută la Vigo din cauza ceţii, el ajunse pe 2, nu pe 1 septembrie. M-am dus să-l aştept pe Crowley şi l-am găsit aşa cum prevăzusem. De atunci datează relaţiile noastre personale. Crowley era însoţit de o foarte tânără doamnă, despre care la început am crezut să era englezoaică, dar mai apoi am aflat că era nemţoaică şi se numea Hanni Larissa Jaeger. Se instalaseră amândoi la Hotel de l'Europe, de unde chiar a doua zi au plecat spre Estoril, la Hotel de Paris. Nu i-am văzut (pe amândoi împreună) decât de două ori după sosirea lor – o dată la Estoril, pe data de 7; a doua oară la Lisabona, pe 9. După această dată de 9, nu am mai văzut-o pe Miss Jaeger[217].

Pe 18 septembrie am primit o scrisoare de la Crowley, scrisă la Hotel Miramar, în Monte Estoril. Îmi spunea în ea că Miss Jaeger avusese, în cursul nopţii de 16, o violentă criză de isterie, care a stârnit o oarecare animaţie în întregul Hotel de Paris; iată de ce cuplul se mutase la Hotel Miramar; dar în dimineaţa zilei de 17, Miss Jaeger dispăruse, lăsând doar câteva cuvinte scrise cu creionul în care spunea că se va întoarce „cât de curând". În aceeaşi zi, Crowley a venit să mă întâlnească la Lisabona, vizibil neliniştit de dispariţia lui Miss Jaeger. El mi-a explicat că era profund îngrijorat de foarte greaua ereditate pe care o moştenise tânăra repectivă, de tendinţa ei mărturisită spre sinucidere, din convingerea pe care o avea că un oarecare mag negru numit Yorke o persecuta. Socotea că era cât se poate de urgent să afle unde plecase. Cum şi mie mi se părea cu adevărat important să o regăsim pe Miss Jaeger – a cărei tendinţă sinucigaşă, cu sau fără existenţa unor magi negri, nu era deloc liniştitoare –, m-am

dus la poliţie, unde am un prieten, comandantul adjunct, maiorul Joaquim Marques, căruia i-am expus întreaga situaţie, cerându-i să procedeze cum crede el mai bine să o găsească pe dispărută. Mi s-a spus că va fi căutată, şi ştiu că tocmai aşa s-a şi întâmplat.

Dar am aflat că nu au reuşit s-o găsească. Citesc acum într-un ziar că poliţia (nu ştiu care) a descoperit că respectiva persoană ieşise din ţară pe data de 20, la bordul navei *Werra*, îndreptându-se spre Germania, că nu avea cetăţenie germană ci americană, şi că tocmai solicitase un ajutor financiar la consulatul Statelor Unite. Iau notă, dar mă îndoiesc. Paşaportul ei, cel pe care eu l-am văzut şi care se afla la Hotel de l'Europe era german. Crowley a stat la Lisabona la Hotel de l'Europe, din 18 până pe 23 (nu şi duminică 21, când a plecat la Sintra să joace şah). În timpul şederii sale la Lisabona am vorbit cu el de mai multe ori. Mi-a spus pe 22, iar apoi mi-a repetat pe 23, că se va întoarce la Sintra, unde urma să rămână câteva zile, căci locul îl încântase. Ne-am despărţit la ora 10 şi jumătate pe data de 23, în uşă la Café Arcada, Terreiro de Paço. Nu am mai vorbit cu el de atunci. Dar cred că l-am revăzut. În dimineaţa de 24, cum călătoream eu în tramvaiul ce coboară pe Avenida, l-am zărit pe Crowley, sau fantoma lui, dând colţul la Cafeneaua Gării de pe strada 1 Decembrie. În aceeaşi zi de 24, traversând Piaţa Duque de Terceira, l-am văzut pe Crowley, sau fantoma lui, intrând împreună cu alt individ în Tutungeria Englezească. În nici una din cele două împrejurări nu aveam timp, sau nu aveam de ce, să îi vorbesc, şi nu mă mira deloc ideea că un om care se afla la Sintra a venit la Lisabona.

Pe data de 25, trecând prin faţă pe la Hotel de l'Europe, l-am întrebat totuşi pe portar dacă Crowley se afla la Sintra. Mi-a răspuns că da, şi că urmează să rămână acolo până la sfârşitul săptămânii. I-am spus că îi puneam această

întrebare întrucât îl văzusem pe Crowley în ajun în apropierea gării de la Cais do Sodré; iar portarul mi-a răspuns textual: „pentru că a trebuit să se ducă ieri la Estoril cu un prieten al său de la Sintra“. Ceea ce, evident, confirma impresia mea, de care nu mai aveam nici un motiv să mă îndoiesc, adică îl văzusem pe Crowley de două ori în ziua de 24. Poliţia internaţională afirmă că trecuse frontiera pe 23. S-ar zice că e adevărat; ceea ce înseamnă că eu nu îl văzusem pe 24. Aş accepta de bunăvoie indicaţiile Poliţiei internaţionale; aş admite cu mai puţină convingere că ipoteza unei mistificări intenţionate pusă la cale de Crowley nu ar fi decât un detaliu conţinut în scrisoarea găsită la „Boca do Inferno“, care mă obligă să mă întorc, oarecum, la prima mea impresie. Iată ce zice acea scrisoare, cuvânt cu cuvânt:

LFP anul 14 – Soare în Balanţă.

Nu pot trăi fără tine. „Cealaltă Bocca do Infierno“[218] [*sic*] o să-mi vină de hac şi n-o să fie tot aşa de caldă ca a ta.

Hisos Tu Li Yu

Câteva explicaţii, în măsura în care eu însumi le înţeleg, şi las pentru la urmă ceea ce este mai important. „Anul 14“ este în mod sigur anul în care ne aflăm, în cronologia specială adoptată de Crowley, a cărei origine eu o ignor. Nu ştiu ce înseamnă „LFP“, dar după locul pe care îl ocupă în scrisoare trebuie să fie „numele mistic“ al lui Miss Jaeger, sau iniţialele ei. Nici „Hisos“ nu ştiu ce înseamnă, dar tot după locul pe care îl ocupă în scrisoare presupun că e vorba de un „cuvânt magic“ înţeles numai de ei doi. „Tu Li Yu“ ştiu ce înseamnă, căci despre asta Crowley mi-a vorbit într-o zi: e numele unui savant chinez, care a trăit cu circa trei mii de ani înainte de Christos, iar Crowley pretindea că el este încarnarea aceluia. Iar acum punctul important: data scrisorii este „Soare

în Balanţă“. Iar Soarele a intrat în semnul Balanţei la ora 18 şi 36 de minute, pe 23 septembrie; el rămâne în acest semn până pe 22 octombrie. Această scrisoare a fost scrisă aşadar între această oră din 23 şi ora la care ea a fost găsită. Să fie vorba de o dată falsă? Nu. Un astrolog poate pune o dată falsă, ca toată lumea, din moment ce foloseşte cifre sau formule obişnuite. *Dar pot să afirm că, din raţiuni pe care nu mi-e permis să le dezvălui, nici un astrolog nu ar îndrăzni să facă aşa ceva, adică să falsifice intenţionat o dată scrisă în semnele astrelor*. Admit că un astrolog ar putea fi considerat nebun; dar atunci această superstiţie e unul din simptomele fatale ale nebuniei sale.

Cât despre faptul că Crowley semnează scrisoarea nu cu numele său propriu, nici cu unul dintre numele sale oculte sau masonice, ci cu numele reprezentativ al celui pe care îl consideră ca fiind prima sa incarnare reprezentativă, sau prima sa „fiinţă esenţială“, ar fi şi aici câteva observaţii de făcut, iar ele s-ar potrivi cu restul, într-o anumită măsură. Dar e suficient ceea ce s-a spus[219].

Note

217. Biografii lui Pessoa cred că frumuseţea acestei tinere însoţitoare a produs asupra poetului o adevărată „surpriză“ şi este la originea singurului poem inspirat lui Pessoa de o femeie – *Dá a surpresa de ser* (v. vol. *Opera poetică*, *ed. cit.*, p. 523).

218. Cavitate marină pe ţărmul portughez atlantic, resturi ale unei grote, în apropiere de Cascais, unde valurile produc un puternic ecou izbindu-se de baza falezei înalte; loc de atracţie turistică, celebru şi pentru frecvenţa sinuciderilor consemnate aici. Literalmente înseamnă „gura infernului“, de unde şi jocul de cuvinte din scrisoarea lăsată de Crowley chipurile pentru Miss Jaeger; britanicul ortografiază greşit numele propriu, ca un „străin“, pentru a conferi şi mai multă autenticitate pretinsei scrisori.

219. Aleister Crowley (1875-1947), prolific scriitor ocultist, personaj controversat, mare călător şi amator de teorii patafizice,

denumit la un moment dat, în presa britanică, „omul cel mai pervers din lume“, era cunoscut mai cu seamă pentru doctrina „magiei sexuale“, practicată la un moment dat în grup într-o modestă fermă din Sicilia. Pessoa îl suspecta de şarlatanie, deşi a acceptat să participe la farsa „dispariţiei“ acestuia. Se pare că acest Crowley se refugia pur şi simplu, în 1930, în Portugalia, după ce poliţia din Anglia începuse să-i pună întrebări insistente bănuindu-l că şi-ar fi ucis una dintre iubitele pe care practicase experienţele sale de magie neagră. Pessoa încercase să-l convingă să renunţe la călătorie, pentru că orice nouă cunoştinţă îl incomoda teribil pe timidul portughez. (Îi va semnala, de altfel, să renunţe la familiaritatea de a-l lua de braţ în momentele lor de deambulare prin Lisabona – căci Pessoa avea oroare de contactul fizic.) În declaraţiile date de Pessoa la poliţie, până la urmă poetul a recunoscut că magul i-a mai scris „după moartea sa“… Dar înscenarea rămâne cât se poate de extravagantă: Crowley voia să se creadă că el dispăruse în grota de la Atlantic şi reapăruse pe partea cealaltă în China. Documente mai recente susţin că poetul ar fi fost „iniţiat“ de Crowley în momentul când acesta s-a aflat la Lisabona. S-au găsit şapte scrisori şi o telegramă adresate de Pessoa lui Crowley înainte de sosirea lui în Portugalia, plus cărţile trimise cu dedicaţie. Recentele cercetări ale relaţiei dintre cei doi întreprinse de Marco şi Patricio Ferrari scot la iveală înalta stimă pe care Pessoa i-o inspira ocultistului britanic, care, după citirea sonetelor elisabetane ale lui Pessoa, îi scria unui prieten: „E singurul om capabil să scrie sonete shakespeariene în maniera lui Shakespeare. Şi în mod absolut este cel mai remarcabil fenomen literar din tot ceea ce cunosc eu“, *cf.* Marco and Patricio Ferrari, *Fernando Pessoa and Aleister Crowley: New discoveries and a new analysis of the documents in the Gerrald Yorke Collection*, *Pessoa Plural*, nº 1, Onésimo Almeida, Paulo de Medeiros and Jerónimo Pizarro (eds.), Spring, 2012, pp. 284-313.

[Oare Aleister Crowley a fost asasinat? Interviu cu Fernando Pessoa]

Probabil toată lumea îşi aduce aminte, căci faptul a fost tratat pe larg în Diário de Noticias[220]*, şi încă mai pe larg, însoţit de un mare reportaj fotografic, în* Notícias Ilustrado*, de ciudata afacere a dispariţiei în Portugalia a lui Aleister Crowley, poet, ocultist şi „om al misterului", englez, care s-a evaporat complet, lăsând la „Boca do Inferno", unde a fost găsită pe 25 septembrie, o scrisoare redactată într-un limbaj misterios, ce lăsa să se înţeleagă că se sinucisese.*

Mai târziu a apărut însă, nu în rândurile marelui public, ci în mediul mai restrâns al cafenelelor, ipoteza unei blague[221] *ce pare să se întemeieze doar pe faptul, insuficient în sine, că cel ce găsise această scrisoare este un jurnalist şi prieten personal al lui Fernando Pessoa, individul care a avut cele mai multe contacte cu Crowley aici, în Portugalia. Dacă această sinucidere nu a fost de fapt niciodată dovedită (aşa cum consideră pe bună dreptate poliţia noastră, numai descoperirea cadavrului ar fi putut să o dovedească), nimeni nu a dovedit, de asemenea, nici că era vorba de o glumă. La drept vorbind, afacerea rămâne în continuare misterioasă.*

Dar începem să ştim, sau să aflăm, şi alte lucruri, parvenite din străinătate, iar această afacere, care la început nu părea să se explice decât ca sinucidere sau ca o glumă, tinde să capete aspecte cu totul sinistre.

Ştim de puţin timp, de exemplu, că imediat după ce dispariţia lui Crowley a fost cunoscută în străinătate, s-a prezentat un agent de la poliţia

engleză la redacţia publicaţiei Detectivul*, din Paris, ca să cumpere un exemplar din numărul de pe luna mai 1929, unde era publicat un lung articol despre Crowley şi activitatea lui de spionaj (niciodată nu s-a ştiut prea bine în favoarea cui), în perioada Primului Război Mondial*[222]*. Ceea ce este sigur e că publicaţia* Detectivul*, de îndată ce a aflat de prezenţa la Paris a domnului Ferreira Gomes, cel care găsise scrisoarea la „Boca do Inferno", s-a grăbit să-i ia un interviu, şi consacră o bună parte din numărul său de pe 30 octombrie expunerii circumstanţelor acestei afaceri.*

Se afirmă acum la Lisabona, evident că din pricina unora dintre indicaţiile care urmăresc îndeaproape, ca nişte umbre, paşii tuturor secretelor, că poliţia engleză ar fi ajuns la concluzia că Crowley a fost asasinat.

Or, noi ştim că domnul Fernando Pessoa s-a aflat cel mai des în contact cu Crowley pe timpul sejurului acestuia în Portugalia, şi ştim, de asemenea – l-am auzit afirmând –, că este în contact şi cu personalităţi străine, prieteni sau cunoştinţe de-ale lui Crowley, care i se adresaseră ca să-i ceară anumite informaţii, imediat ce fusese anunţată această dispariţie în jurnalele de acolo. Am ajuns deci la concluzia că, dacă cineva ştia ceva în această privinţă, era chiar vechiul director al revistei Orpheu*. Şi, fără să ne temem de nici o* blague*, ne-am dus să-l căutăm.*

— Nu, susţine Fernando Pessoa, nimeni nu are ceea ce voi numiţi „noutăţi de la Crowley". Atât secretarul lui, aflat în Anglia, cât şi unul dintre prietenii săi intimi, care este în Germania, se arată descumpăniţi de această afacere, când îmi scriu. De fapt, ei nu sunt convinşi sută la sută de sinucidere, dar nici nu par să ştie de ce anume ar putea fi convinşi. De mă iau după tonul scrisorilor lor, singurul lucru neîndoielnic ar fi că, dacă Crowley s-ar afla în viaţă cine ştie pe unde, atât

unul, cât şi celălalt (care îi este încă şi mai apropiat) ignoră cu desăvârşire unde se găseşte el.

— *Dar dumneavoastră la ce vă gândiţi?*

— Eu nu mă gândesc la nimic, şi e cel mai comod. La început constatând autenticitatea absolută a acelei scrisori, dar şi caracterul straniul al datei şi al semnăturii (respectiv *Soare în Balanţă* şi *Tu Li Yu*) am fost convins că era vorba de o sinucidere; am spus-o clar poliţiei judiciare, pentru că aşa credeam. Azi recunosc că argumentele care mă duceau la acea concluzie nu sunt perfect logice. Data astrologică, aducând dovada faptului că scrisoarea a fost redactată după ora şase seara pe 23 septembrie, nu dovedeşte, de fapt, că A. Crowley s-ar fi sinucis după aceea; iar faptul, ce îmi părea a fi un semn rău, că tot Crowley a semnat cu un nume chinezesc, despre care cândva mi-a spus că era „una dintre incarnaţiile sale anterioare“, nu dovedeşte nimic, întrucât el putuse foarte bine să mă mintă cu intenţie, cunoscând concluziile pe care urma să le trag, şi dându-mi aşadar, ca din întâmplare, în timpul unei conversaţii, această informaţie despre trecutul său îndepărtat.

— *Aşadar…*?

— Aşadar nimic. La rândul meu, nu ştiu de ce, îmi vine greu să cred că ar fi vorba de *une blague*. Sunt sigur de două lucruri. Primul este că într-adevăr l-am văzut pe Crowley pe 24 septembrie, însă Poliţia internaţională afirmă că el deja trecuse frontiera. Al doilea, faptul că A. Crowley mi-a ascuns, nu ştiu cu ce intenţie, întoarcerea lui Miss Jaeger pe 19 septembrie. Şi doar de la poliţie, iar apoi prin intermediul unor personalităţi străine am aflat eu nu numai că nu se putea ca el să nu ştie unde se găsea ea, dar că el însuşi o însoţise la consulat, unde ea s-a dus să ceară ajutor pentru călătoria de întoarcere în Germania.

— *Şi chiar s-a dus în Germania?*

— Da. Până la urmă ea nu a făcut nici un fel de mister din plecarea ei. A lăsat aici, la Cook şi prin alte părţi, adresa ei din Germania ca să i se trimită eventualele scrisori ce-i erau destinate. Şi mi-a scris deja de două ori de acolo. Nici ea nu pare să ştie ce s-a întâmplat cu Crowley, căruia de altfel ea îi spune „bandit“ în una dintre scrisori.

— Chiar aşa?! Şi ce crede poliţia britanică? – După care noi îi explicăm rapid rumorile care circulă pe seama concluziilor tragice la care a dus ancheta acestei poliţii. Fernando Pessoa ezită câteva secunde, apoi ne spune:

— Ascultaţi: eu nu am auzit vorbindu-se atât de clar despre aşa ceva, dar toate astea nu mă miră. Ştiu, evident, că doi anchetatori britanici s-au deplasat aici să se ocupe de afacerea Crowley. Încă de pe 29 septembrie, unul din ei a venit să mă vadă aici, în acest birou; s-a prezentat sub o mască verbală transparentă, aşa că nu doar eu, dar chiar şi un amic de-al meu, un englez, ne-am îndoit repede de autenticitatea acelui „profesor de limbi“. Am aflat mai târziu, din surse sigure, că nu era un poliţist oficial, ci un detectiv particular, care venise aici să se ocupe de o altă afacere, dar primise instrucţiuni să o trateze şi pe asta. Ceea ce explică apariţia lui imediată, la puţin timp după ce ştirea a apărut în jurnale. Şi am aflat de asemenea mai târziu, de la unul dintre prietenii mei care mi-a comunicat acest lucru fără să-şi dea seama, că mai sosise aici şi un alt individ – acesta din urmă oficial, în mod sigur – să ancheteze aceeaşi afacere.

— Aveţi vreo idee la ce concluzii au ajuns cei doi?

— În mod oficial, nu; şi numai prin deducţie am devenit sigur de existenţa celui de-al doilea, pe care în această privinţă îl asociez în poveste cu un alt agent oficial care s-a deplasat la redacţia publicaţiei *Detectivul*, de la Paris. Am în legătură cu „profesorul de limbi“ nu doar certitudinea

vizuală şi logică, ci am obţinut, printr-o favoare specială, trei rezultate din cercetările sale. Ştiu că şi-a dus ancheta „până la capăt“, sau cel puţin aşa crede el; ştiu că nu admite ipoteza sinuciderii, nici pe cea a unei glume; şi mai ştiu că, încă din prima zi a anchetei, el m-a „şters“ din hârtiile lui în urma concluziei la care a ajuns, care m-a lăsat perplex, anume că între Crowley şi jurnale exista „o legătură mult mai strânsă şi mai preţioasă“ decât între el şi mine.

— *Dar dacă nu este nici sinucidere, nici o glumă, ce altceva poate fi decât un asasinat*?

— E adevărat că te gândeşti la aşa ceva; tocmai de aceea v-am şi spus că zvonurile sinistre pe care le-aţi evocat, deşi erau noi pentru mine, nu m-au surprins deloc. Pot să admit că s-a dorit asasinarea lui Crowley, dar aş admite acest lucru cu şi mai multă uşurinţă dacă aş putea să înţeleg că un individ, înainte să fie asasinat, mai are grijă să compună o scrisoare (incontestabil autentică), în care să spună că se va sinucide. Ar însemna că e o victimă cât se poate de binevoitoare…

Brusc, Fernando Pessoa şi-a scos portofelul şi a extras din el o tăietură de ziar.

— Bine, fiindcă vorbiţi de asasinat, am să vă citesc un document curios. E decupat dintr-un ziar britanic, *Oxford Mail*, din 15 octombrie; notaţi că A. Crowley era foarte cunoscut şi admirat la Oxford, chiar dacă universitatea lui era Cambridge. Titlul articolului este „Aleister Crowley asasinat“, iar subtitlurile, „Revelaţii spirit Medium din Londra“, „Aruncat de pe vârful falezei“. E o telegramă sau un telefon de la Londra al corespondentului ziarului. E chiar din acea zi, iar textul a fost conceput astfel: „Noaptea trecută, într-o cameră întunecată din Bloomsbury, Mr. A.V. Peters, medium londonez, a intrat în transă cu scopul de a obţine câteva indicii asupra locului unde se găseşte Mr. Aleister Crowley, scriitor şi mag. Despre Mr. Crowley, a cărui conferinţă pe

tema «Un mag medieval» a fost interzisă la Oxford în luna februarie, nu se mai ştie nimic după ce o scrisoare de-a lui a fost găsită pe faleza numită «Boca do Inferno», la 23 de mile de Lisabona, cu cincisprezece zile în urmă. Mr. Peters a declarat că, în timpul transei, i s-a indicat că Mr. Crowley era mort, şi că «fusese împins de pe vârful falezei de un agent al Bisericii Romano-Catolice». «Catolicii atentaseră deja la viaţa lui Mr. Crowley şi înainte», a spus Mr. Peters, «şi se aştepta să fie din nou atacat». El a descris locul respectiv ca fiind «rotund ca un crater de vulcan»; iar Mr. Peters a adăugat că «se afla în munţi, pe malul unei ape». O bună parte din această şedinţă a fost consacrată verificărilor, pentru obţinerea de detalii cu privire la aspectul, ocupaţiile şi sănătatea lui Mr. Crowley“.

— *Şi ce concluzie se poate trage? am întrebat noi*.

— După câte cunosc eu, nici una. În ce mă priveşte nu sunt nici pentru, nici împotriva unei viziuni de acest tip. Dar totul rămâne curios, nu-i aşa, când comparăm zvonurile pe care mi le-aţi relatat şi concluziile la care nimeni nu a ajuns.

Note

220. Articol şi interviu publicate pe data de 16 decembrie 1930.

221. Glumă, în franceză, în original.

222. Filogerman declarat, Crowley a fost detestat de conaţionalii săi după încheierea războiului, şi acuzat chiar de spionaj.

[Prefaţă la *Alma errante*, de Eliezer Kamenezky]

Eliezer Kamenezky este un evreu rus, un rătăcitor care a devenit temporar sedentar, adept în teorie şi în practică al aşa-zisului naturism, un idealist şi un romantic, cum sunt toţi evreii, atunci când nu sunt contrariul acestora.

Personalitatea lui de evreu rătăcitor nu prezintă interes pentru înţelegerea compoziţiilor sale; ea nu se exprimă în ele. Dacă Eliezer n-ar fi plecat niciodată din Lugansk, unde s-a născut, personalitatea lui ar fi putut avea exact acelaşi sens, dar evident că limba ar fi fost diferită, alta decât portugheza.

Cât despre cultul său pentru naturism, chiar dacă el se exprimă în mod voit în numeroase pasaje din ceea ce scrie, nici el nu este un punct fundamental pentru înţelegerea operelor sale în proză sau în versuri. Acest cult al naturalului este forma sau expresia misticismului său de evreu, iar misticismul său de evreu este un misticism de evreu rus.

Fiind vorba aici de a prezenta compoziţiile sale pentru cititorul portughez şi de a face în aşa fel încât ele să nu îl surprindă prea tare pe acesta, e suficient să luăm în seamă faptul că Eliezer este evreu, evreu rus şi evreu mistic. Pentru a ajunge la o concluzie, orice analiză trebuie să ia în considerare mentalitatea mistică a evreului în general şi pe cea a evreului rus în particular.

În viaţa lor psihică, popoarele îşi găsesc echilibrul mulţumită coexistenţei implicite a calităţilor opuse. Dacă ştim despre un popor anume că e materialist la modul agresiv, putem de

asemenea să tragem concluzia că el este şi mistic la modul agresiv. Dacă aflăm că este tipic pentru o oarecare naţiune să aibă un mare număr de criminali, putem afirma, fără să căutăm prea mult, că aceeaşi naţie are şi un număr important de sfinţi. Viaţa oscilează ca un pendul, iar dacă vrem ca el să nu se oprească, trebuie ca oscilaţiei într-un sens să îi corespundă o oscilaţie egală în sens contrar.

Iar cum pendulul oscilează menţinându-şi ritmul mişcării, se deduce că atât calităţile ce se află la limita oscilaţiei într-o parte, cât şi cele care se află la cealaltă limită participă la aceeaşi oscilaţie esenţială. Altfel spus, şi pentru a relua exemplul citat: un popor violent materialist este în acelaşi timp şi violent mistic; există deci un element comun materialismului şi misticismului ce îi corespunde – violenţa. Nu poate exista un popor de oameni brutali în viaţă şi delicaţi în sentimentele ce au legătură cu viaţa: în acest caz ar fi vorba de ritmuri diferite, incompatibile cu echilibrul vieţii.

Oriunde ne-am arunca privirile, pe filmul neîntrerupt al istoriei, găsim exemple de acest fel. Evul Mediu, barbar şi neliniştit, era excesiv şi brutal în viaţa lui materială şi senzuală, excesiv şi brutal în viaţa misticismului său maniac. Subtilitatea delirantă a speculaţiilor scolastice nu vine în contradicţie cu această teză, căci, deşi nu pare, şi subtilitatea este o violenţă a gândirii: violenţa este abuzul de forţă, iar cum forţa gândirii constă în capacitatea de a face distincţii, violenţa ei constă în tendinţa de a stabili prea multe distincţii, ceea ce se numeşte subtilitate.

Anglia ne oferă un alt exemplu, de o altă natură. Poporul englez a fost întotdeauna în mod clar activ şi practic; totuşi, acest popor a fost cel care a adus pe lume şi poezia lirică cea mai eterată şi mai subtilă. Dar englezul de rând, adâncit cum se află în viaţa lui practică, nu e nici coerent, nici

constructiv: el avansează prin realitate bâjbâind, chiar dacă bâjbâie cu o mână sigură. Anglia nu ar putea să producă un Infante D. Henrique sau un Bismarck. La fel se întâmplă şi în poezia engleză cea mai rafinată, unde inspiraţia îşi subordonează construcţia. Şi acolo e o avansare pe bâjbâite, dar la acest nivel se ajunge până la astre. Acolo unde, prin deviere şi prin excepţie, ca în cazul lui Milton, construcţia se ridică, acolo subtilitatea şi caracterul sublim coboară. Arielul păgânului Shakespeare nu e decât un element al Aerului, dar este mult mai angelic decât îngerii creştinului Milton – îngeri de Cabală sau de Roza-Cruce, sau cel puţin de Roza-Cruce aşa cum înţelegea Fludd.

Această necesară existenţă, la popoare, a elementelor opuse, iar din această cauză complementare şi echilibrante, se manifestă, în general, în persoana unor indivizi diferiţi. Altfel spus: aceste două elemente complementare nu se află în mod normal la unul şi acelaşi individ; unul din ele apare la anumiţi indivizi, altul la ceilalţi. Echilibrul se stabileşte la nivelul unei rase sau al unui popor laolaltă, nu în indivizi separaţi.

Se poate întâmpla, evident, ca această dublă mentalitate a rasei să se reflecte, sau să pară că se reflectă, în acelaşi individ. Acesta a fost, probabil, cazul lui Shakespeare – burghez banal, care îşi dirija cu dibăcie teatrul, le împrumuta unora dintre contemporanii săi bani cu camătă şi scria în acelaşi timp *Furtuna*, operă nu doar eteree şi inspirată, ci chiar simbolică şi profetică. Cu toate acestea, faptul de a-l cita pe Shakespeare nici măcar nu semnalează situaţia în care coexistenţa într-un singur individ a elementelor opuse se produce doar când e vorba de spirite superioare, caz pe care nu l-am identificat decât ca excepţie ce confirmă regula. Echilibrul esenţial nu există, trebuie să repetăm, decât pentru rasă sau pentru naţiune.

Aceasta are mai întâi de toate scopul de a ne face să înţelegem, în general, că în cazul când

vedem apărând un individ cu caracteristici opuse celor ce îi sunt în mod obişnuit atribuite rasei sale, nu trebuie să ne îndoim doar pentru atâta că şi el aparţine acelei rase, sau să credem că ar fi nesincer în manifestarea caracteristicilor sale: se poate întâmpla ca el să nu fie decât un depozitar de caracteristici complementare rasei căreia îi aparţine. Pe de altă parte, şi în particular, trebuie să înţelegem limpede că, rasa evreiască fiind cunoscută în mod universal pentru interiorizatul şi prudentul ei materialism, nu trebuie în mod necesar să suspectăm sinceritatea unui evreu care ne apare cu trăsături de romantic şi de idealist. Iar în cazul compoziţiilor lui Eliezer – pentru că, la urma urmei, tocmai despre el e vorba – acest punct de sinceritate e important: fără acesta, cum vom vedea, opera lui n-ar însemna nimic.

Poporul evreu este în mod esenţial, şi în sensul filozofic al termenului, un popor materialist. Fiind esenţialmente un popor materialist, este materialist în materialitatea sa şi materialist în identitatea sa. Despre materialitatea sa nu mai e nimic de spus, toată lumea vorbeşte despre ea iar aici nu despre acest lucru e vorba. Numai în legătură cu idealitatea sa se cuvine să dăm o explicaţie.

Idealitatea iudaică se manifestă în trei forme diferite, toate pătate de materialismul central al rasei, care e ritmul de pendul al vieţii ce o animă. Prima formă e patriotismul său tradiţionalist; iar patriotismul tradiţionalist, la indiferent care naţie, e aspectul cel mai material al sentimentului de patrie sau de rasă. Cea de a doua formă e speculaţia cabalistică, în care e conţinut Penateucul, indiferent cât de mult s-ar dori subtilizarea acestui lucru, prin interpretări de trei feluri; iar dincolo de Pentateuc, nu mai poate fi atinsă niciodată o adevărată abstracţie sau o autentică spiritualitate; şi continuă să rămână material, dacă ţinem seama de ceea ce vrea să fie, chiar şi Numele Inefabil, după cum tot materiali

rămân şi Sefiroţii, Arhanghelii, Îngerii şi Sferele Celeste, prin intermediul cărora ne parvine emanaţia Sa. Cea de a treia formă – nu cea mai recentă, ci doar cea mai recent sensibilă – e idealismul social sub toate aspectele sale, de la egalitarism până la naturism; iar acesta din urmă e material prin chiar natura lui.

Acestea sunt cele trei forme ale idealităţii iudaice şi, cu toate că tustrele manifestă materialismul central al rasei, ele nu sunt materiale în intenţiile lor; iată de ce nu trebuie să ne îndoim de sinceritatea acelor evrei la care le observăm. De tradiţionalismul rasial, e sigur, nimeni nu se îndoieşte şi nu s-a îndoit; de altfel, antisemiţii nu au şi nici nu au avut avantaje dacă l-ar sublinia. Celelalte două forme au fost luate în considerare cu totul diferit de inamicii evreilor: prima a fost considerată sinceră la origine, dar nesinceră în felurile în care a fost aplicată, cea de a doua ca nesinceră; iar amândouă se presupune că trebuie să servească – una prin utilizarea ei, cealaltă prin invenţiile ei – la dezintegrarea şi dizolvarea civilizaţiei creştine, în sânul căreia evreii trăiesc pe poziţie de adversari.

Cabaliştii sunt acuzaţi, deşi sinceritatea lor de la origini nu este pusă la îndoială, că, într-o primă etapă, prin intermediul rozicrucienilor, au creat Masoneria, ordin presupus a fi anticreştin, şi că, de asemenea, mai târziu, pe diverse căi, s-ar fi infiltrat în ea pentru a combate şi a împiedica, se pare, expansiunea creştină şi pe cea a templierilor, care s-au manifestat, după Oraţiunea lui Ramsay[223], prin crearea Gradelor Superioare şi mai cu seamă a *Strictei Observanţe* de către Von Hund sau de către Superiorii Necunoscuţi. Idealiştii sociali sunt acuzaţi că se ataşează şi reuşesc, prin intermediul unor doctrine egalitariste inventate în acest scop, să cufunde societatea aristocratică, adică cea a Europei, în decădere şi anarhie, evident că pentru a ridica pe ruinele acesteia Regatul şi

Domnia Israelului. Şi acuză Masoneria că a provocat Revoluţia Franceză, iar pe evrei că au provocat Revoluţia Rusă.

Înainte să mergem mai departe, să ne înţelegem în legătură cu subiectul tratat aici. E vorba de idealismul iudaic, precum şi de sinceritatea sau de nesinceritatea lui; nu e vorba de acţiunea politică a evreilor. Aceasta din urmă e evidentă şi naturală; ei s-au servit nu numai de Masonerie şi de ideologia egalitară, dar şi de tot ceea ce, fie că era sau nu de origine iudaică, permitea efectiv minarea civilizaţiei tradiţionale, greco-romane şi creştine, din Europa şi din lumea europenizată. Iar ei s-au servit în mod legitim de acest lucru, căci evreii au şi ei aceleaşi drepturi precum celelalte popoare: dreptul de a se apăra şi dreptul de a domina – primul în sens absolut, cel de-al doilea în măsura în care concedem acelaşi drept şi altora. Nu au fost nici evreii, nici Masoneria, nici o oarecare altă forţă ocultă, cele care au provocat, sau care ar putea să provoace, Revoluţia Franceză sau Revoluţia Rusă, sau oricare altă adevărată revoluţie. Revoluţiile sunt provocate de Puterea tiranică ce le face, după un anumit timp, inevitabile. Tirania Vechiului Regim a făcut Revoluţia Franceză. Tirania ţarismului a făcut posibilă Revoluţia Rusă. Forţele venite din exterior s-au concentrat doar să utilizeze cât mai bine posibil materia socială lipsită de organizare lăsată de diverse tiranii, după ce s-au petrecut revoluţiile spre care au fost împinse aceste popoare guvernate de ele.

Problema originii Masoneriei, şi mai cu seamă cea a originii gradului de Maestru, adică piatra unghiulară, rămân extrem de obscure şi confuze; nimeni nu poate pretinde că ar fi găsit o soluţie satisfăcătoare, simplă sau complexă, decât pentru uz propriu. Cel puţin un lucru e sigur: Masoneria nu este un ordin iudaic, iar conţinutul gradelor sale fundamentale, pe care în mod obişnuit le numim

simbolice, nu e de specific iudaic, chiar dacă îi împrumută forma. Dacă vrem să-i aflăm Masoneriei o origine, tot ce putem spune, referitor la natura gradelor simbolice, e faptul că ea rezultă din protestantismul liberal, iar în felul în care sunt concepute aceste grade, este un produs al secolului al XVIII-lea englez, în deplina sa platitudine şi banalitate. Cadrul iudaic al celor trei grade, ca şi decorul iudaic al dramei din cel de-Al Treilea pot fi considerate naturale într-o epocă şi într-o ţară protestantă. Căci protestantismul a apărut tocmai din emergenţa elementului iudaic în sânul religiei creştine, în detrimentul elementului greco-roman; aşa se explică faptul că el a folosit din abundenţă citate, cu tipuri şi figuri extrase din Vechiul Testament. Cu toate acestea, nimeni, orice s-ar spune, n-ar îndrăzni să afirme că Reforma este o mişcare evreiască.

Dincolo de aceste considerente, primele două grade masonice, mai puţin simbolice decât emblematice, nu duc absolut nicăieri; iar gradul de Maestru – care este, într-un fel, Trandafirul oricărei Cruci masonice – reprezintă un simbol vital dar abstract, pe care fiecare e liber să-l interpreteze cum îi place. Aşa a şi fost interpretat – el şi partea simbolică din celelalte două – conform amplei scări a Gradelor Înalte şi a Gradelor Ascunse – acestea din urmă situându-se deja în afara sau dincolo de sfera Masoneriei. Totul, de la catolicism la ateism, s-a proiectat în aceste grade interpretative. Dacă există Grade Înalte ce sunt în chip vădit şi material cabalistice, sau chiar anticreştine, există şi unele care sunt spirituale sau creştine, de la supragradul Arcului Regal Sacru până la acest grad criptic unde Hiram devine Christos. Se poate chiar întâmpla ca acelaşi grad al aceluiaşi ritual să aibă două conţinuturi diferite, de obedienţe diferite: aşa se face că gradul 18, adică Prinţul de Roza-Cruce, de Rit scoţian, se află din punct de vedere „filozofic“ în America (după

revizia lui Pike), şi poate mai puţin „filozofic“ în Masoneria franceză sau la consoartele acesteia, şi e pe deplin creştin (cum ne şi putem aştepta) în sânul marilor obedienţe britanice. Iar toate acestea, fiind deopotrivă totul sau nimic, au putut să se reflecte în Masonerie; nimic în gradele simbolice care nu explică nimic în sine; totul în Gradele Înalte şi în Gradele Ascunse, unde fiecare făuritor de rituri, de la cel catolic la cel ateu, a lăsat urmele prejudecăţilor şi ale propriilor sale preocupări. Dar se poate rezuma că Masoneria este, în fundamentele ei, insuficient dogmatică şi insuficient definită ca să putem afirma cutare sau cutare lucru despre conţinutul ei, indiferent că e vorba de iudaism sau de altceva.

Prezenţa unor elemente cabalistice în gradele simbolice, despre care întemeiat vorbesc unii, nu dovedeşte cu nimic originea evreiască a Masoneriei. Atunci când a apărut Masoneria, când ea s-a declarat în mod explicit, în funcţie de câteva importante elemente fundamentale, Cabala avea deja de multă vreme şi interpreţi neevrei care o creştinaseră, lucru la care altminteri ea se şi preta în mod evident. Prezenţa unor elemente cabalistice nu dovedeşte aşadar originea ei evreiască. În rest, elementele cabalistice se pot reduce la două – sensul simbolic al Templului lui Solomon, şi Cuvântul Pierdut. Sensul simbolic al Primului Templu ar putea să fi provenit în Masonerie de la templieri, deci ar fi creştin, căci ordinul Templului era exact ordinul Templului lui Solomon, şi nu se cunosc prea bine detaliile iniţierii secrete în interiorul acestui ordin. Cât despre Cuvântul Pierdut al gradului de Maestru, dacă într-adevăr el evocă Numele Pierdut al Cabalei evreieşti, el nu este automat de aceeaşi natură. Ştim în ce constă esenţa Numelui Pierdut la cabalişti; dar nu ştim de ce natură este Cuvântul pe care Maestrul, muribund, nu-l revela. Cea mai înaltă autoritate masonică din templul nostru interpretează

Cuvântul Pierdut într-un fel cât se poate de neiudaic: *Verbum Christus est*.

Ceea ce s-a spus mai sus despre Masonerie poate fi spus, pe bună dreptate, despre doctrina Rozicruciană care s-a amestecat cu Masoneria în anticamera existenţei sale emblematice şi care s-ar putea să o fi întemeiat, sau cel puţin să fi contribuit la constituirea ei ca sistem speculativ. Marea Fraternitate e creştină prin chiar numele ei, creştină prin ale sale două Mari Simboluri, catolică şi creştină (dar nu romană) prin devoţiune. Rozicrucienii erau, în mod sigur, cabalişti, tot aşa cum erau, în două sensuri diferite, alchimişti; dar erau cabalişti şi creştini, tot aşa cum erau (înainte de toate) nişte alchimişti ai spiritului. Ca mulţi alţii, ei au profitat de Cabală şi i-au conferit un sens şi o turnură creştine; iată de ce evreii ar avea mai multă dreptate să se plângă de faptul că Fraţii s-au folosit de Cabală în scopuri antiiudaice, decât creştinii de faptul că ei au introdus Cabala în substanţa creştinismului, în sânul căruia, de altfel, se află sufletul integral al acesteia începând cu cea de A Patra Evanghelie. La care trebuie adăugat, când e vorba de Rozicrucieni, că toţi marii propagatori au fost nişte mistici creştini notorii şi mărturisiţi, şi că jurământul de castitate absolută la care Frăţia îl obliga pe fiecare candidat (din raţiuni ce nu au nimic de-a face cu virtutea) este lucrul cel mai puţin „cabalistic“ ce putea fi conceput.

Iar în privinţa idealismului social – adică principiile de radicalism social ce se manifestă de obicei prin deviza „Libertate, Egalitate, Fraternitate“ ale misticului creştin Saint-Martin – acest idealism nu e doar evreiesc şi nici nu a avut nevoie, la originile sale europene, de iudaism pentru a se naşte. Radicalismul social european s-a ivit, ca doctrină, din foarte îndepărtatele speculaţii greceşti, transmise şi revigorate de speculaţiile scolastice (deseori antimonarhice); iar în ceea ce priveşte faptele, el s-a născut din reacţia umană

normală, împotriva diverselor tiranii din Europa, sprijinită spiritual de principiile sociale creştine, aşa cum sunt ele revelate în Evanghelii. Doctrinele lui Christos, dacă le luăm într-un sens care nu este nici mistic, nici simbolic, sunt clar anarhiste. Deci nu se poate spune că radicalismul social este evreiesc decât în măsura în care creştinismul este evreiesc.

Cu toate acestea, există şi un radicalism social pur evreiesc şi, din faptul că el îi corespunde radicalismului social de origine europeană, în mod evident amândouă s-au susţinut şi se susţin, şi unul pe altul s-au stimulat şi se stimulează. Dar radicalismul social iudaic nu are aceeaşi origine cu radicalismul social din Europa.

Idealismul social al iudeilor este deopotrivă un dor[224] şi o ură, sau, şi mai bine spus, un saudosism şi o apărare. Dorinţa de a regăsi o patrie pierdută împrumută în mod necesar forma unui dor după presupusa înfăţişare de la origini, patriarhală şi simplă, a acelei patrii; iar contrastul, atât cel între libertatea presupusă pe care ţi-o poate asigura viaţa în acea patrie primitivă şi statutul de supunere constantă de care are parte poporul evreu din partea popoarelor creştine, cât şi contrastul dintre iudaismul tipic presupus al acestei vieţi şi creştinismul tipic presupus al celei de azi, are drept rezultat faptul că idealismul iudaic îşi asumă un caracter dublu egalitar, şi este un egalitarism cu caracter mistic, căci izvorăşte dintr-un sentiment, nu dintr-o idee. De unde şi intensitatea sa profundă, precum şi formidabila sa putere de a emite mesaje.

Cea mai evidentă dovadă: acest egalitarism mistic apare la evreii care sunt cel mai intens supuşi opresiunii cotidiene, sociale sau politice, din partea civilizaţiilor străine în care îşi duc existenţa. Iată de ce evreii orientali, şi mai cu seamă evreii ruşi, găzduiesc, hrănesc şi răspândesc doctrina egalitarismului. Şi o fac, evident, mai cu

seamă acolo unde găsesc un mediu favorabil, adică mai uşor la popoarele pe jumătate sălbăticite, cum sunt ruşii, sau în păturile sociale semisălbatice cum sunt, din pricina barbariei şi a semiignoranţei în care trăiesc, muncitorii din lumea întreagă. Comunismul de astăzi – despre care, ca idee, numai idioţii ştiu ce anume este – este produsul hibrid, deci steril, obţinut din misticismul iudaic şi din prostia europeană. Să nu uităm asta: şi din prostia europeană.

Dat fiind faptul că idealismul social al evreilor gravitează în jurul unei puternice nostalgii după acea paradiziacă viaţă primitivă, care n-a existat niciodată, vin să se alăture acestui idealism alte idei, unele pe jumătate sociale, altele nesociale, care corespund respectivei vieţi visate. De unde şi naturismul, cultul simplicităţii, un fraternalism direct şi generalizat.

Aceasta este mentalitatea tipică a evreului socialmente mistic, şi îndeosebi a evreului rus care este, din motivele deja expuse, supremul reprezentant al acestui misticism al Israelului.

În compoziţiile lui Eliezer Kamenetzky toate acestea se relevă şi se răspândesc în mod naiv. Şi cum totul e simţit şi e sincer, compoziţiile sale, în care evident că nu palpită o viaţă intelectuală intensă, îşi dobândesc o valoare proprie, care ne poate apărea fără dificultate dacă ne debarasăm, pentru a le citi, de ceea ce am putea numi, fără să jignim pe nimeni, prejudecăţile noastre estetice. Trebuie să ne dăm seama că sinceritatea – iar poemele lui Eliezer sunt infantil de sincere – are propria ei poezie, indiferent de poezia care este propriu-zis poezie. La asta trebuie să ne gândim, uitând de Grecia, adică de estetică şi de metafizică.

Şi încă alte două observaţii, care nu au nimic de-a face cu natura şi raţionamentele elaborate pe parcursul acestei scurte prefeţe, ar putea completa, dacă vrem, impresia că ne-am comportat cum se

cuvine faţă de Eliezer şi că am dat dovadă de o înţelegere dublată de emoţie a versurilor sale.

Prima este că Eliezer nefiind portughez, nici nu trebuie să ne aşteptăm de la el să poată mânui cu dexteritate profundă una dintre cele mai complete, mai subtile şi mai opulente limbi din lume. Simplitatea lucrurilor pe care el vrea să ni le spună nu necesită nici limbajul atât de înflorit al lui Vieira, nici nuanţele practicate la revista *Opheu*. Dar aşa cum ideea şi emoţia transpar prin vocabular şi în jocul sintactic, la fel acestea acţionează asupra emoţiei şi asupra ideii, iar dacă acestea sunt simple, indiferent din ce pricină, le fac şi pe ele, într-o anumită privinţă, să fie de asemenea simple.

Iar a doua observaţie e următoarea: toată literatura iudaică – de la cea mai bună la cea mai proastă, şi chiar toată literatura semitică – este în mod esenţial dezordonată şi difuză. Nu are construcţie de ansamblu, nu are precizie în frază. Nici un evreu, cât ar fi el de mare poet, nu ar fi capabil să scrie o compoziţie prezentând, explicit sau implicit, acea profundă mişcare logică – strofă, antistrofă, epodă – din care se compune o odă grecească. Nici un evreu, cât de mare poet ar fi el, nu ar putea să scrie, ca Eschil, „râsul inumerabil al valurilor mării“. Şi, bineînţeles, nici un evreu n-ar fi putut să scrie această prefaţă[225].

1932

Note

223. Andrew Michael Ramsay, nobil scoţian exilat în Franţa odată cu familia Stuart, considerat, de unii, a fi întemeietorul faimosului „Rit Scoţian“ al Masoneriei, care introduce grade de perfecţionare. Din textul acestui „discurs“, publicat în 1741 dar probabil deja distribuit anterior iniţiaţilor, apare pentru prima dată ideea că Masoneria este urmaşa directă a Ordinului Templierilor.

224. Intervine aici faimosul „saudade“ portughez, care numai în anumite contexte este echivalentul dorului românesc. În acest context, el ar putea sugera firea nostalgică visătoare în opoziţie cu

firea pasională care urăşte; dar referinţa la curentul „saudosist“ abstractizează această trăsătură, amplificând-o la dimensiunea unui psihism colectiv, în acest caz valabil nu doar pentru portughezi.

225. Cu toate acestea, Pessoa îşi recunoştea o puternică ascendenţă evreiască.

António Botto şi idealul estetic creator

António Botto e singurul poet portughez, dintre cei pe care îi cunosc, căruia i se poate aplica distincţia de estet, în sensul clar al termenului, fără să adăugăm sau să retragem nimic din el. Iată teorema; iar acest scurt studiu are scopul de a o demonstra.

Oricare poet, ca şi oricare artist, este în mod implicit şi un estet, căci la origine estet înseamnă cel care are cultul frumosului, iar oricare artist, deci oricare poet, are cultul frumuseţii, cel puţin prin faptul că o creează. Dar există poeţi şi artişti care creează frumuseţe printr-o mişcare profundă şi spontană, iar la ei ideea de frumuseţe nu figurează ca element determinant: un Byron sau un Shelley, de exemplu, se gândesc mai puţin la posibila frumuseţe pe care ei presupun că o creează decât la a-şi uşura sufletul de greutatea unei emoţii, iar crearea frumuseţii e mai degrabă o parte din această preocupare de a se elibera de o grijă directă. Mai sunt şi alţii care, deşi rămân sclavi ai frumuseţii, se supun în acelaşi timp altor preocupări, religioase la Dante şi la Milton, psihologice la Shakespeare. Cei dintâi nu sunt cu totul nişte esteţi; cei din a doua categorie nu sunt în mod exclusiv asta. În aproape toate cazurile cuvântul „estet“ e prea vast şi prea restrictiv pentru a defini un poet. Căci nu defineşte, bine sau rău, decât o parte a spiritului său: în primele exemple – numai inconştientul; şi numai o parte din conştient – în cel de al doilea.

Se simte din ceea ce spun că eu numesc estet omul care, contemplând frumuseţea, face să rezide în această contemplare, indiferent de faptul de a crea frumuseţe, toată acea atitudine critică pe care

o are el în raport cu viaţa, căreia noi îi spunem ideal; cel care, concentrând tot idealul său în această contemplare, nu admite în el nici elemente intelectuale, nici elemente morale, în sfârşit, nici elemente de oricare altă factură, care nu sunt contemplative. Se deduce din asta ideea că, prin natura sa şi prin definiţie, estetul propriu-zis nu este un artist, căci el nu este un creator. Or, se întâmplă că António Botto, care evident că este un creator, întrucât este artist, este de asemenea, putem să demonstrăm, chiar tipul de estet. El e consubstanţial tipului de care se îndepărtează. Iată ce asigură, deşi nu e singurul lucru, interesul pentru cazul său şi pentru studierea lui.

Idealul se naşte din convingerea noastră că viaţa e imperfectă: el constă în ideea pe care ne-o facem despre perfecţionare, prin contrast, pornind de la maniera în care concepem această imperfecţiune. Ca să începem, cum se întâmplă întotdeauna, un exemplu va fi mai bun decât orice definiţie.

Să presupunem că am un atelier, unde nu pot beneficia de lumină electrică, şi că am nevoie de un motor de o anumită putere. Un fabricant îmi propune un motor exact de tipul şi cu puterea de care am nevoie, dar a cărui structură e defectă; iar eu refuz motorul fiindcă este *imperfect*. Un alt fabricant îmi propune un motor de care am nevoie şi bine construit, dar care nu are decât jumătate din puterea necesară; îl refuz fiindcă este *insuficient*. Un al treilea fabricant îmi propune un motor cu puterea de care am nevoie, dar electric; îl refuz fiindcă este *nepotrivit* pentru ceea ce îmi trebuie. Fiecare din cele trei motoare e imperfect pentru uzajul pe care mi l-am propus eu, iar în fiecare caz imperfecţiunea apare prin comparaţie. În primul caz, noţiunea de imperfecţiune rezultă prin compararea motorului cu el însuşi, căci ar fi fost convenabil dacă era perfect; în cel de-al doilea caz, ea rezultă din compararea cu un motor analog, dar mai puternic, adică diferit deşi este analog; în cel

de-al treilea, e vorba de compararea cu un motor complet diferit.

*

Dacă aplicăm primul din cele trei criterii la ansamblul vieţii, vom considera că este imperfectă în comparaţie cu ea însăşi: îi lipseşte tocmai elementul prin care se defineşte, adică nu este ceea ce ar trebui să fie prin chiar natura sa. Orice corp este imperfect, pentru că fiind corp nu e perfect ca corp; orice viaţă este imperfectă fiindcă, durând prin esenţa ei, nu durează etern, iar a dura etern ar fi perfecţiunea lui a dura; orice cunoaşere este imperfectă căci, cu cât mai mult se extinde, cu atât mai vaste devin frontierele dintre ea şi de-ne-înţelesul care o înconjoară. Dacă procedăm la această critică a realului, vom extrage din ea, prin contrast, noţiunea noastră de ideal. Noi am vrea ca acest corp, fără să înceteze să fie un corp, să fie acelaşi corp, dar la modul perfect. Noi am dori ca această tinereţe, fără să înceteze să fie aceeaşi tinereţe, să dureze aşa cum este; şi ca această plăcere, fără să înceteze şi fără să fie altceva, să fie o eternitate a momentului care este plăcerea trecătoare. Am dori ca această cunoaştere, fără să avem nevoie să zburăm şi mai sus ca s-o înţelegem, să cuprindă, într-o singură largă deschidere de aripi, spaţiul inteligibil al totului. Am dori, în sumă, nu o viaţă perfectă, ci perfecţiunea vieţii.

Or, perfecţiunea unui lucru în sine rezultă numai din identificarea sa absolută cu propria sa substanţă – cu materia, dacă substanţa sa e materială; cu forma, dacă substanţa sa e formală; cu ţelul, dacă substanţa sa este aceea de a avea un ţel. Iar cum această perfectă ajustare se numeşte echilibru, dacă este interioară, şi armonie, dacă este exterioară, numele ce i-ar conveni idealului care constituie fundamentul ei nu poate fi decât idealul armonios. Dar cum grecii au fost cei care

nu numai că au creat acest ideal, dar l-au şi încarnat cât se poate de profund, şi cum Febus, sau Apolo, erau pentru ei zeul care reprezenta cel mai bine viaţa (căci Atena reprezenta inteligenţa), trebuie ca acest ideal să fie numit *ideal apolinic*.

*

Dacă aplicăm identic al doilea din cele trei criterii ale noastre, vom considera că viaţa e imperfectă în comparaţie cu o viaţă mai mare; căci viaţă fiind, ea nu e suficient de multă viaţă. Aici conceptul e dublu: putem să ne dorim mai multă viaţă în cantitate, sau mai multă viaţă în calitate – adică fie viaţa multiplicată, fie viaţa magnificată; fie un excedent de viaţă, fie un transcendent de viaţă. În primul caz, viaţa e prea puţină, în al doilea caz viaţa e lucru prea puţin. În primul caz, idealul nostru ar fi o viaţă în expansiune, în violenţă sau în rătăcire, viaţă în care, fără a uita de tine, te autodepăşeşti. În cazul al doilea, idealul ar fi o viaţă care o depăşeşte în calitate pe aceasta, şi chiar astfel i se opune ca natură. Îi spunem primului caz dionisiac, pentru că este beţia vieţii; iar celui de-al doilea îi spunem creştin, fiindcă ţine de transcendenţă.

Cele două idealuri născute din aceste două concepte sunt, în substanţa lor, acelaşi ideal; sunt produsele aceluiaşi criteriu, efectul aceleiaşi cauze. Unul este cantitativ, celălalt calitativ; dar calitate şi cantitate nu sunt decât două aspecte ale aceleiaşi materii, ca partea concavă şi partea convexă a aceleiaşi suprafeţe curbe. Atunci când temperatura apei trece de la 99 de grade la 100 de grade Celsius, aceasta se preschimbă în vapori; temperatura ei s-a modificat în cantitate, iar starea ei s-a modificat în calitate, rămânând un singur şi unic fenomen. Dar aceste două idealuri sunt identice, nu numai fiindcă au aceeaşi origine, dar şi pentru că ambele se deosebesc în acelaşi fel de idealul apolinic. Acela este armonios şi natural,

acestea sunt incoerente şi mistice. Primul se bazează pe acceparea vieţii; celelalte două, într-un fel sau altul, pe negarea ei. Bacchus şi Christos sunt de altfel, până la un anumit nivel de înţelegere ocultă, două forme ale aceluiaşi zeu. „Christos Bahic“, iată inscripţia sub o figură crucificată de pe o veche bijuterie aflată în Muzeul din Berlin. Identice din punct de vedere material, aceste două idealuri sut totuşi nu numai diferite, dar şi opuse în formă; iar dacă vrem să reluam imaginea şi exemplul de mai sus, ele sunt ca două aspecte opuse, partea concavă şi partea convexă, a aceleiaşi suprafeţe curbe; ca Bacchus şi Christos în partea exterioară. Pentru dionisiac, viaţa e pur şi simplu îngustă; pentru creştin, viaţa e abjectă. Cel dintâi crede că trăieşte într-o cuşcă de unde trebuie să evadeze ca să ajungă pe vaste întinderi, care nu-i aparţin nici ele mai mult decât cuşca; cel de-al doilea crede că viaţa este un han, murdar şi străin, unde speră să nu rămână prea multă vreme înainte să se întoarcă la adevărata lui casă.

Pentru dionisiac viaţa este, am mai spus-o, doar strâmtă. Orice corp e imperfect fiindcă este doar un corp, şi nu toate corpurile; orice suflet e imperfect pentru că este doar un suflet, şi nu ansamblul sufletelor sau sufletul universal al lumii. Imposibilitatea de a gândi totul, de a simţi totul, de a fi totul! Şi cum de nu există o emoţie care să poată să devină toate emoţiile, sau cel puţin să fie atât de intensă încât să aibă valoarea tuturor, chiar cu riscul de a deveni noi nebuni?! Gândind aşa, simţind aşa, dionisiacul alege, potrivit caracterului său, între două idealuri; fie să trăiască cu maximum de intensitate cât mai mult posibil din viaţă; fie să se refugieze în vis, ca acolo să trăiască total, chiar dacă nu-i decât o viaţă fictivă. Da, fiindcă visătorul, dacă pentru el viaţa este un vis, nu este decât un dionisiac subiectiv. Iar această formă de ideal dionisiac se situează deja, prin subiectivitate sa specifică, la jumătatea drumului

spre idealul mistic, adică adevăratul ideal creştin. Altminteri, ce altceva este meditaţia misticului – căci nu este un raţionament – decât un vis care şi-a uitat numele?

Pentru creştin, am spus-o deja, viaţa e abjectă. Simbolul abjecţiei este corpul, căci prin intermediul lui aparţinem vieţii. Şi ce este corpul? Ceva ce se murdăreşte, se dezmembrează, îmbătrâneşte; ceva care, de îndată ce este redus la sine însuşi prin moarte, atinge culmea abjecţiei, putreziciunea. Tot ceea ce este valoros la el, de exemplu frumuseţea, e valoros doar prin sufletul care îl animă. Când s-a oprit sufletul din el, toate din el se opresc. Deci numai sufletul, pentru că este incorporal, poate fi considerat drept corp infinit, iar infinit fiind, poate fi etern – numai sufletul, şi Dumnezeu care l-a creat dându-i asemănarea lui, sunt adevărul şi sunt viaţa. Esenţa acestui ideal este fiinţa spiritualizată; Platon l-a rostit cel dintâi, şi orice spiritualism derivă din doctrina lui. Dar cum în acest platonism iudaizat, căruia noi îi spunem creştinism, se încarnează, mistic şi ascetic, cu cea mai evidentă plenitudine spiritualismul, noi îi dăm acestui ideal numele de ideal creştin.

*

Dacă aplicăm ultimul din cele trei criterii cum am făcut cu celelalte două, vom găsi că viaţa este imperfectă în comparaţie cu o viaţă, cea adevărată, care este complet, substanţial diferită de aceasta. Această viaţă este o eroare; însă dacă este greşită, ea nu e greşită atât ca o greşeală ci mai mult ca fiind ceva fals. Iar întrucât ceea ce este complet, substanţial diferit de viaţă este ceea ce numim moarte, trebuie să admitem, potrivit acestui criteriu, sau că nu există decât moarte, iar în acest caz şi viaţa e moarte, sau că adevărata viaţă este ceea ce numim moarte.

Dacă totul este moarte, viaţa nu e viaţă decât în aparenţă; adică nu e decât moarte falsificată, focuri misterioase[226] planând deasupra unui univers născut deja putred. Totul e nimic şi Nimicul e totul: şi numai Haosul, şi Dumnezeu, şi Viaţa sunt profeţii acestui tot. Rezultă de aici numai idealul de a nu avea un posibil ideal, căci nimic nu-i posibil. Şi întrucât Haosul defineşte bine sufletul acestui criteriu, noi numim acest ideal, sau această negare de ideal ce rezultă, *idealul haotic*.

Dar dacă ceea ce numim moarte, adică negarea vieţii, este cu adevărat viaţa, în acest caz avem ca ideal o viaţă care este negarea vieţii – şi nu, cum se întâmplă în idealul creştin sau în idealul dionisiac, pentru că ar fi o altă viaţă sau mai multă viaţă, ci doar pentru că nu este nici un fel de viaţă. Eroarea, imperfecţiunea nu fac parte din acea viaţă, ci numai din însăşi viaţa. Non-viaţa ar fi aşadar idealul nostru. Adică moartea, neantul – iată idealul pe care l-am avea. Dar cum moartea sau neantul, luate ca negare a vieţii, nu sunt ceva de conceput, noi vom crea idealuri care sunt un soi de moarte vie, un neant care există. Această viaţă fiind materie şi conştiinţă, cealaltă – adică cea muritoare şi adevărată – va fi spirit şi inconştienţă: cum prima este alcătuită din lucruri separate – corpuri, forme, fiinţe –, cealaltă va fi alcătuită dintr-o unitate care nu are nimic, unde totul se întemeiază anulându-se. Iar cum aşa ceva este tipic exprimat în Nirvana budiştilor, noi numim acest ideal *ideal budist*.

Din tot ce s-a spus până aici, rezultă că un ideal e pur şi simplu o filozofie de viaţă, cuvântul „filozofie“ fiind folosit în sensul de ceva care acoperă, fiindcă acoperă în mod normal o metafizică, o etică şi o estetică. Dar nu toţi oamenii îşi alcătuiesc la fel filozofia de viaţă.

Omul este un animal incoerent, şi e incoerent fiindcă e dublu. El are o viaţă a simţurilor care îl leagă de lumea înconjurătoare, umană sau

inumană, prin procesele ce merg de la percepţie până la viaţa socială; şi mai are o viaţă a inteligenţei care îl închide în el însuşi, separându-l astfel de această lume. La omul în care viaţa inteligenţei e stinsă, filozofia vieţii vine din simţuri şi din influxurile exterioare: are un ideal care îi este impus fie de unii, fie de alţii. Acest om, adică omul comun, se apropie de animale prin unitatea fiinţei sale, fiică legitimă a inconştienţei. Dar din momentul în care se trezeşte şi începe să locuiască în om o gândire abstractă, se alcătuieşte în el o dualitate. De acum încolo el nu se mai poate eschiva de la viaţa simţurilor; după cum nici nu mai poate să se sustragă de la viaţa raţiunii.

Chiar dacă este dublu în viaţă ca om, omul este totuşi unul singur în fiinţa lui ca animal. Iar atunci când simte ca un adevărat om această dualitate, el are imediat tendinţa, ca adevărat animal, de o anula sau de a o rezolva, adică de a constitui în el o nouă unitate care, întrucât el este om, ar trebui să fie o unitate superioară.

Fie că el o stabileşte, în aparenţă sau în realitate, fie nu reuşeşte s-o stabilească. Poate să o stabilească, sau să presupună că o stabileşte, făcând din viaţa sa intelectuală un simplu reflex, o simplă interpretare a vieţii sale senzuale, iar din idealul său o reflectare sau o interpretare a temperamentului său, împreună cu tot ceea ce, senzual sau social, o alcătuieşte şi se conţine în ea. Acesta e procesul filozofic: orice filozofie nu e decât transmutarea unui temperament în interpretarea universului, istoria intelectuală a unei predispoziţii. Se poate stabili, sau presupune că se stabileşte, făcând din temperamentul său un sclav al idealului său, adică obligând acest temperament să se supună unei reguli a inteligenţei. Acesta e procesul religios: o religie nu e altceva decât o subordonare a sentimentelor la o regulă suprasenzuală, indiferent dacă simbolul este

Christos Crucificat al Bisericilor sau Compasul şi Echerul Masoneriei.

Cel dintâi dintre aceşti oameni superiori e filozoful, adică cel căruia în mod obişnuit îi spunem înţeleptul, nu în sensul de a şti de dragul de a şti, ci de a şti pentru a gândi. Cel de-al doilea din categoria oamenilor superiori este cel pe care în mod obişnuit îl numim un sfânt, dar aspectul de erou din el este un grad inferior, la stadiul animal, întrucât un erou este un sfânt inconştient şi episodic, a cărui aureolă vine de la soarele extern care îl luminează, nu de la soarele intern care induce viaţă. Există, totuşi, şi un al treilea tip de om superior – cel care nu rezolvă dualitatea ce îl constituie pe el la modul superior; acest al treilea om superior este artistul.

În privinţa lui, este şi adevărat, şi fals. Artistul nu rezolvă dualitatea sa într-o unitate; o rezolvă, totuşi, prin echilibru. Eşti artist atunci când posezi, în egală măsură dezvoltate şi pe una, şi pe alta, atenţia pe care o acorzi lumii şi vieţii, şi atenţia ce rămâne îndreptată spre inteligenţă; atunci când eşti deopotrivă atras de materie şi de spirit; atunci când, din adâncul vieţii şi al raţiunii, îi dai Cezarului ce este al Cezarului şi lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu.

O egală atenţie acordată şi materiei, şi spiritului face ca, în mod instinctiv, fiecare lucru material să fie gândit ca fiind spiritual, şi fiecare lucru spiritual ca material: cele două atenţii fiind de forţe egale şi existând în acelaşi suflet, obiectele lor se întrepătrund, se confundă, iar fiecare dobândeşte natura celuilalt. Or, un lucru material gândit ca un lucru spiritual este un lucru material considerat în frumuseţea lui, căci frumuseţea este ceea ce materia conţine în ea însăşi ca imaterial. Iar un lucru spiritual gândit ca material e tocmai acest lucru pe dos – adică un produs al spiritului livrat lumii exterioare ca frumuseţe. Numim acest lucru

operă de artă, iar celui care o creează îi spunem artist.

Artistul e forma cea mai înaltă a omului superior. Sfântul face parte din tipologia Îngerilor, al căror mister e acela de a crede; înţeleptul face parte din tipologia Arhanghelilor, al căror mister e acela de a înţelege; dar artistul face parte din tipologia Zeilor, al căror mister e acela de a crea.

*

Prin chiar natura lui idealul apolinic e un ideal artistic, adică singurul ale cărui manifestări naturale sunt opere de artă.

Am văzut că artistul, prin chiar natura lui, este un spirit superior, a cărui dualitate se rezolvă în echilibru, deci în armonie. Idealul apolinic este singurul ideal armonios. De altfel preferăm să-l numim armonios, mai degrabă decât să spunem că este apolinic. Dar nu doar din cauza acestei coincidenţe profunde idealul apolinic este idealul artistic; mai există o reacţiune, încă şi mai remacabilă.

A produce artă înseamnă a face lumea mai frumoasă, căci opera de artă, odată alcătuită, devine o frumuseţe obiectivă, frumuseţe ce se adaugă frumuseţii existente deja în lume. A produce artă înseamnă a spori viaţa, căci înseamnă a spori înţelegerea, sau conştiinţa pe care o avem despre viaţă. Şi ca să te gândeşti la această activitate, ca să te preocupe, trebuie ca acela ce întreprinde aşa ceva să aibă, conştient sau inconştient, un ideal ce se întemeiază pe lume şi pe viaţă. Idealul apolinic este, cum am văzut, singurul ce se bazează pe lume şi pe viaţă, născut din compararea lui cu el însuşi, ca şi cum nu ar mai exista nimic altceva cu care să poată fi comparat.

Un dionisiac, dacă e cu adevărat aşa, vrea să trăiască sau să viseze, nu să producă artă: tot ceea ce îi dăm artei, îi furăm vieţii sau visului. Un creştin, dacă e unul adevărat, nici el nu se gândeşte

să facă artă; la ce i-ar servi să se abată, fie doar şi un minut, de la contemplarea lui Dumnezeu şi de la salvarea sufletului, la ce bun să-şi petreacă vremea sporind hoardele de abjecţie şi de păcate? Iar haoticul, dacă într-adevăr e aşa, nu va face decât un singur lucru – se va sinucide în momentul găsit de cuviinţă, în plenitudine şi sinceritate, împlinindu-şi idealul nocturn. În ceea ce-l priveşte pe budist, dacă e unul adevărat, nimic nu contează pentru el decât ceea ce este un refuz, mistic şi ascetic, al vieţii, imersiunea fiinţei în abisul divin, moartea vie, care e singura realitate. Ce i-ar mai putea adăuga lumii catolicul, dacă lumea este neant? Ce vrea să-i mai adauge budistul, dacă lumea este iluzie?

Aşadar orice artist este, ca artist, un reprezentant involuntar al idealului apolinic. Şi este împreună cu această viaţă a simţurilor, din care se alcătuieşte temperamentul său; el poate fi altceva, poate urmări celălalt ideal al său, cu viaţa inteligenţei sale. Se poate servi de poezie, ca Dante, pentru a prezenta un ideal creştin; ca Whitman, pentru a prezenta un ideal dionisiac; ca Omar Khayyam sau ca Swinburne pentru a expune un ideal haotic, exprimându-l prin vin, ca primul, sau prin somn, în cazul celui de-al doilea. Ofranda, indiferent de Dumnezeul căreia îi este destinată, e dusă întotdeauna, somnambulă, spre templul lui Apolo. Paşii care, în mod conştient, ar trebui să-l conducă la Ierusalim sau spre Neant, îl conduc, inconştient, spre Timbra sau spre Delfi.

Altfel spus, dualitatea care în mod aparent s-a rezolvat în echilibru, până la urmă nu s-a rezolvat defel. A rezolva înseamnă a te înclina, iar echilibrul se realizează atunci când nu există înclinare. Artistul a rămas între filozof şi sfânt, fuziune din doi şi negare a amândurora: precum filozoful, el gândeşte, dar nu are opinii; la fel ca sfântul, el se dedică, dar nu ştie cui. Cei mai mari doi poeţi ai acestei lumi dovedesc acest lucru în

moduri diferite: la Homer nu există nici filozofie, nici credinţă; Shakespeare le are pe toate.

Există, totuşi, un tip de artist la care dualitatea se rezolvă automat: există o asemenea formă care se neagă pe sine. E cazul omului care are, ca om, idealul apolinic, şi are acelaşi ideal ca artist. Ca om, dirijează totul spre obiectivitate; ca artist, el rezumă totul la creaţia de forme obiective. Aşadar la el armonia este perfectă; dar nu mai e vorba de armonia de echilibru, ci doar de armonia de identificare.

*

Idealul, am spus-o deja, vine din convingerea noastră că viaţa e imperfectă, şi se alcătuieşte ca un criteriu de perfecţiune pe care îl opunem acestei imperfecţiuni. Pentru dionisiac, cel care consideră că viaţa e prea puţină, idealul este şi mai multă viaţă sau toată viaţa; pentru el perfecţiunea va consta în intensitate, în forţă, dacă este obiectivist; sau în vis, dacă este subiectivist. Pentru creştin, care consideră că viaţa este prea puţin lucru, idealul este o viaţă, dar altă viaţă; perfecţiunea pentru el este spiritualitate. Pentru haotic, care găseşte că viaţa nu e nimic, idealul este cel de a nu exista; perfecţiunea e pentru el inconştienţa. Pentru budist, care crede că a visa e o iluzie, idealul este abandonul vieţii; perfecţiunea, pentru el, e renunţarea.

În vreme ce pentru apolinici, care consideră pur şi simplu că viaţa este imperfectă, idealul rămâne chiar această viaţă, dar una perfectă. Şi cum viaţa este prin natura ei imperfectă, acest ideal se reduce la o viaţă cât mai puţin imperfectă posibil.

Viaţa e alcătuită din contemplare şi acţiune. Există, la toţi oamenii, un element contemplativ şi un element activ; dar la unii elementul activ e cel care domină, iar aceştia sunt cei mai numeroşi; la alţii încă cele două elemente se echilibrează; iar

aceştia, care numeric se situează între ceilalţi doi, se situează şi între ei în funcţie de caracter.

Pentru omul de tip activ, o viaţă, cât ar fi ea de imperfectă, se reduce la o viaţă cât mai puţin imperfectă posibil în domeniul acţiunii, căci pentru acest om viaţa înseamnă esenţialmente acţiune. Acţiunea, din punct de vedere uman, constă mai cu seamă în raporturile dintre oameni şi în atitudinea fiecărui om faţă de viaţă. Numim fiecare din aceste atitudini „datorie“. Idealul ce decurge din ea este deci un ideal moral, înţelegându-se prin asta că e vorba de un ideal de datorie şi de virtute, ce nu comportă nici un element care să nu apaţină acestei vieţi, cum ar fi cazul, de exemplu, cu o recompensă sau cu o pedeapsă într-o viaţă anterioară. Atunci ne vom îndepărta de idealul apolinic. Idealul moral i-a preocupat intens pe vechii greci, care au conceput mai multe tipuri, inclusiv unele, cum e hedonismul, pe care noi am ezita să le calificăm drept *morale*, în sensul restrâns şi creştin al termenului. Chiar i-am putea spune acestui ideal moral ideal socratic, spre a-l omagia pe acest grec sublim, care s-a interesat de el atât de mult şi atât de profund.

Pentru omul de tip mixt, viaţa cea mai puţin imperfectă posibil este cea care adună laolaltă ceea ce există mai puţin imperfect în acţiune şi ceea ce este mai puţin imperfect în contemplare, iar el se serveşte de fiecare din aceste elemente pentru a-l corecta pe celălalt. Idealul ce decurge din primul element, l-am văzut, este datoria; iar din al doilea, urmează să vedem, este frumuseţea. Idealul, pentru acest tip de om apolinic, este deci un lucru în care se topesc laolaltă datoria şi frumuseţea. Iar acest lucru, împreună cu gloria, aşa cum o înţelegeau grecii – e splendida îndeplinire a datoriei. Putem foarte bine să-i spunem acestuia ideal eroic. Aproape toţi grecii aveau acest ideal, căci era idealul armonios din idealul armonios. Pentru un

grec din vechime o glorie nemuritoare ar fi fost ceva contradictoriu şi de neînţeles.

Pentru omul de tip contemplativ, viaţa cea mai puţin imperfectă posibil e pur şi simlu cea care ne apare ca fiind cea mai perfectă, pe care noi o vedem cea mai perfectă; căci, dat fiind faptul că orice element de acţiune este exclus, totul, de la piatră până la om, nu e altceva decât „lume exterioară“. Dar singurul lucru care există, în lumea exterioară, şi evocă perfecţiunea sau se apropie de ea e ceea ce numim frumuseţe. Pentru apolinicul contemplativ, idealul consistă aşadar nu în contemplare în general, ci în contemplarea particulară a frumuseţii. Nici morala, nici datoria nu prezintă pentru el vreun interes întrucât sunt doar acţiuni; nici gloria nu are importanţă, căci şi ea comportă acţiune; frumuseţea e suficientă. Şi evident că acestui ideal îi convine numele de ideal estetic.

*

Vechii greci s-au dovedit a fi în mod cât se poate de natural nişte apolinici; se încarnează în ei cele trei idealuri apolinice în simplicitatea şi perfecţiunea lor. Niciodată nu trăim, ca la ei, iubirea de glorie şi de eroism, dar eroism pentru glorie, nu pentru a deveni martiri. Niciodată nu trăim, ca ei, iubirea de frumuseţe, fără morală sau utilitate, iubirea de frumuseţe pentru ea însăşi.

Născut în Grecia antică, un socratic, un eroic sau un estet trăia într-o atmosferă propice realizării idealului său – în măsura în care un ideal se poate realiza. Idealul intim se ajusta la idealul social. Iar astfel omul era un individ adevărat, şi nu, ca majoritatea celor de astăzi, un individ amator. De unde şi extraordinara perfecţiune civică şi morală a vieţii greceşti, pe care o putem considera şi imorală, sub anumite aspecte, numai dacă o evaluăm după criterii morale diferite, deci dacă nu ştim să evaluăm. De unde şi extraordinara

plenitudine eroică şi glorioasă a Greciei – şi pe timp de război, şi în întrecerile ludice, şi în artă, şi în viaţă. De aici şi fomidabila atenţie pe care grecii o acordau frumuseţii, pe care o cereau imperios şi de care dispuneau în consecinţă, nu ca noi, ici şi colo, din timp în timp, cum ar fi vorba de ceva superfluu sau pe post de desert la masă, ci mereu şi pretutindeni, ca necesitate sau ca hrană.

Aşa că un estet propriu-zis, născut în Grecia antică, deschidea ochii şi vedea în toate care-l înconjurau frumuseţea pe care el o dorea. Dar rămânea el însuşi, se oprea, contempla şi trăia aşa. Să presupunem însă că ar exista un temperament de estet înnăscut, prin Dumnezeu ştie ce mister al eredităţii sau al reîncarnărilor, într-o vreme ca a noastră. Peste timpul Eladei au trecut două mii de ani de civilizaţii diferite: idealul apolinic a dispărut, sau a rămas doar la artiştii care îl au înnăscut; secole peste secole de barbarie, de creştinism şi de universalitate frustrată au împâclit limpezimea vieţii, au îngropat lumea exterioară, au ascuns frumuseţea, ca şi Cuvântul Magistrului, sub cea de a noua arcă a iluziei. În faţa unei lumi externe atât de confuze şi de obscure, estetul, cel fascinat de lumina vie a lui Apolo, va dezvolta un singur sentiment – revolta. El va reacţiona, iar reacţia este acţiune. Din contemplativ, el va deveni activ, din estet va deveni artist. El va striga în gura mare ceea ce tăcuse, şi va cânta ceea ce ar fi preferat să audă.

Acesta e cazul particular al lui António Botto.

Pentru a încheia demonstraţia celor pe care vrem să le demonstrăm, rămâne să dovedim că António Botto este tipul împlinit al estetului, în sensul din ce în ce mai precis pe care l-am conferit noi acestui cuvânt, în cursul demonstraţiei care ne-a condus până la sufletul lui. Nu-i nevoie să dovedim că António Botto s-a născut în vremea noastră, pentru că el e aici; nici că este un artist, fiindcă el este efectiv aşa ceva fără ca noi s-o

dovedim. Şi să mai notăm că, pentru nevoia demonstraţiei, ceea ce valorează el ca artist nu are importanţă. În ceea ce ne priveşte, noi considerăm că el e un admirabil artist, iar dacă o spunem e numai ca să se ştie că o gândim. Şi chiar dacă nu ar fi un artist admirabil, linia noastră de demonstraţie nu ar fi mai puţin dreaptă. E un artist; s-a născut în zilele noastre; rămâne să dovedim cărui tip precis de estet, din tipurile definite de noi, îi aparţine. Ceea ce urmează să dovedim.

Am văzut că estetul este un om care iubeşte frumuseţea la modul contemplativ, adică fără să introducă în ea nici un element de acţiune; iar acest lucru semnifică, am văzut de asemenea, că idealul estetic exclude orice ideal moral, căci idealul moral este unul ce se naşte din acţiune. Or, idealul moral comportă trei grade sau niveluri: morala instinctivă sau animală, morala socială, morala intelectuală. Morala animală este închisă în două instincte – instinctul de conservare şi instinctul de reproducere; iubirea de viaţă şi iubirea pentru sexul opus. Morala socială se rezumă în noţiunea de datorie. Morala intelectuală se concentrează pe ideea de Bine. Aşadar este estet cel al cărui ideal de frumuseţe este eliberat de atracţia vieţii sau de atracţia sexului opus, eliberat de orice noţiune de datorie şi de orice idee despre Bine. Dar eliberat nu înseamnă adversar, căci idealul estetic, care este un ideal apolinic, nu este un ideal al negaţiei, ci al armoniei. Estetul iubeşte frumuseţea, sau o vede, fără restricţii morale; în viaţă ca şi în non viaţă; la sexul opus ca şi la propriul său sex; în datorie ca şi în absenţa vreunei îndatoriri, dacă acolo se află frumuseţea; în binele comun precum şi în rău, dacă răul este, ca Lucifer, Steaua Dimineţii.

Opera lui António Botto corespunde geometric la tot ceea ce ne putem aştepta de la opera unui estet, din perspectiva celor spuse aici. Ea cântă viaţa, dar cu aceleaşi cuvinte cu care o reneagă;

ceea ce el simte frumos în ea, este ceea ce se pierde. El cântă indiferent care din corpuri, şi pe cel feminin, şi pe cel masculin; dacă unul din ele e frumos, oare ce-l distinge în ochii unui estet? Ca poet, ca artist, el e inspirat deopotrivă de eroi şi de criminali, cu condiţia ca aurita lumină a soarelui să îi facă frumoşi. Pentru el – ca de altfel şi pentru Evanghelie – frumuseţea ploii cade la fel şi peste câmpul celui drept, şi peste arătura celui nedrept. Nu vom cita aici nici un vers, nici un extras, în sprijinul celor spuse: citǎm opera artistului în întregul ei, căci nu există în ea nici un rând care să ne dezmintă.

Aici se încheie această demonstraţie. Dar înainte de final, mai rămâne un punct pe care am dori, nu să-l demonstrăm, ci să-l lămurim. Cu ceva timp în urmă stupiditatea psihologică a decis să facă un obiect de fals scandal din modul în care António Botto subliniază gustul său pentru frumuseţea masculină. Cine a citit cu atenţie acest studiu, nu are nevoie de lămuriri suplimentare, căci ele se află în demonstraţie. Dar sunt numeroşi cei care au nevoie să li se explice ceea ce este deja explicat. Lor li se adresează aceste ultime rânduri.

Estetul e un artist şi este, am demonstrat deja, prin reacţie împotriva mediului ostil care nu îi permite să fie numai şi numai estet. Evident că în această reacţie elementele de ideal estetic cele mai vizibile sunt cele care pot şoca mai mult mediul înconjurător. Orice bună apărare este o contraofensivă. Noţiunea de frumuseţe masculină este, dintre toate elementele de ideal estetic, cea care poate servi în mod mai eficient drept armă împotriva opresiunii ambientului; şi tocmai de aşa ceva s-a servit António Botto, cu o constanţă şi cu o persistenţă pe care trebuie nu doar să le înţelegem, dar chiar să le lăudăm. António Botto este un estet grec născut într-un îndepărtat exil. El îşi iubeşte Patria pierdută cu acea violentă ardoare a cuiva care nu se mai poate întoarce la ea. De aici

rezultă ceea ce este straniu, nostalgic şi trist în opera lui. Ca în nopţile fără lună, este acea slabă strălucire a cerului, venită nu se ştie de unde, ce tigheleşte cu argint negru neliniştita solitudine a mării.

Contemporânea, iulie 1922

Notă

226. „Fogo-fátuo“ în portugheză; „spook-light“ în engleză; Pessoa foloseşte deseori referinţa la combustiile misterioase identificate, în trecut mai frecvent, deasupra cimitirelor sau a terenurilor umede.

Interregn. Întru apărarea şi justificarea Dictaturii Militare în Portugalia

I
Primul avertisment

Nucleul Acţiunii Naţionale, care a intervenit de mai multe ori – în stilul său caracteristic, din umbră – în viaţa Naţiunii, ne-a rugat, chiar dacă nu facem parte din structurile sale, să scriem, prezentându-se acum ocazia, o schiţă sau un scurt expozeu despre ceea ce ar putea sau ar trebui să fie, în opinia noastră, Portugalia viitoare în diversele sale manifestări de viaţă colectivă. Încredinţându-ne această misiune, Nucleul a adăugat că se impunea să acceptăm ceea ce urma să scriem şi să ne înclinăm dinaintea acestora toate ca şi cum ar fi venit de la el.

Şi iată că în aceste condiţii, seducătoare nu doar prin natura lor, dar şi fiindcă ne onorează, se întâmplă că noi compunem prezentul opuscul şi că scriem, dacă ordinul potrivit va fi dat la o oră anume, cartea care va conţine acest opuscul ca introducere sau primă parte, plus alte patru părţi pentru a o completa.

Deci va fi vorba de o carte structurată în cinci părţi, cât să ne ajute să dezvoltăm doctrina. Prima parte, constituită din acest opuscul, este o introducere. Cea de-a doua va trata despre Naţiunea portugheză; cea de-a treia despre Statul portughez; cea de-a patra, despre Societatea numită Portugalia. Se va înţelege ceva mai încolo în ce constă această distincţie. Cea mai importantă va fi, dacă nu ni se va da ordin să ne oprim, cea de-a cincea parte a acestei cărţi.

Acest opuscul se ocupă exclusiv cu apărarea şi justificarea Dictaturii militare în Portugalia şi cu ceea ce noi numim, conform acestei apărări, Doctrinele Interregnului. Raţionamentele pe care le prezentăm cu această ocazie nu se aplică dictaturilor în general, şi nici nu pot fi transferate la alte dictaturi, decât în caz de pură întâmplare. Nu va exista aici nici o apărare, explicită sau implicită, a actelor comise de Dictatura Militară actuală. Iar dacă mâine această Dictatură Militară urmează să cadă, aceste argumente nu vor cădea odată cu ea. Ea nu ar trebui decât să fie reconstruită, să fie restabilită starea de Interregn: nu există altă cale pentru a asigura salvarea şi renaşterea Ţării decât Dictatura Militară, aceasta sau alta. Este important să se înţeleagă bine, de la bun început, că acestea sunt intenţiile; iar dovada va fi făcută odată cu lectura acestui opuscul.

Noi redactăm în mod intenţionat acest opuscul pe un ton, într-un stil şi cu o formă care nu sunt deloc populare, tocmai pentru ca opusculul să-şi aleagă el însuşi publicul capabil să-l înţeleagă. Căci tot ceea ce, în materie de probleme sociale, este uşor de înţeles, este fals şi prostesc. Chestiunile sociale sunt atât de complexe, încât a fi simplu înseamnă a te îndepărta de ele. Iată principala raţiune ce dovedeşte că democraţia e imposibilă.

Cele ce vor fi citite, dar nu de toţi portughezii care ne vor citi, ci numai de cei care vor şti cum să ne citească, sunt scrise fără să se supună vreunei tradiţii de pe la noi, fără spirit servil faţă de vreo teorie străină, fără să ţină seama de nici unul dintre acele curente presupuse a face parte din gândirea europeană. Acestea toate sunt doar fructul gândirii noastre, noi singuri am elaborat şi ordonat totul. Iar în cartea în care eventual urmează să fie inclus, acest text va fi probabil revăzut şi dezvoltat.

Sclavi ai mentalităţii străine, unii dintre ei; sclavi ai lipsei de mentalitate proprie, cu toţii –

nici un portughez, fie el om politic sau nu, nu a reuşit să i se adreseze cu anvergură naţională sau superioară acestei Ţări. Nucleul Acţiunii Naţionale o face astăzi, pentru prima dată din 1578 încoace, prin intermediul nostru.

II

Prima justificare a Dictaturii Militare

Jumătate din Ţară e monarhistă, cealaltă jumătate e republicană. Iată starea de fapt. Nu vorbim de diviziunea Nord şi Sud a Ţării, şi nici de vreo altă diviziune teritorială. Noi nu vorbim de diviziunea acestei Ţări în clase culte şi inculte, şi nici de alte diviziuni survenite între oameni. Vorbim de Portugalia ca simplă sumă a locuitorilor săi naţionali. Despre ei se poate spune, cu un sens pragmatic al adevărului, că jumătate sunt monarhişti, iar cealaltă jumătate sunt republicani; că numărul monarhiştilor e sensibil egal cu numărul republicanilor sub toate efectele practice. Iată starea de fapt; restul e doar discurs politic: să le rămână oamenilor măreţi care se folosesc de asemenea discursuri, să le rămână şi viţeilor care cred în asemenea discursuri.

De partea monarhiştilor, există o infimă minoritate activă ce alcătuieşte partidele monarhice care se manifestă. De partea republicană, există o activă minoritate ceva mai mare de unde rezultă republicanii care se manifestă. În restul Ţării, fie că sunt virtuali monahişti sau vitruali republicani, oamenii rămân apatici sau indiferenţi când e vorba să se manifeste, sau chiar şi în conştiinţa lor, când e vorba de aceste tendinţe. Cum minoritatea republicană e mai numeroasă, mai activă şi mai unită, Portugalia este o Republică, şi nu o Monarhie. Iată singura explicaţie de ce este ea Republică.

Se poate stabili o paralelă cu această situaţie politică, un fenomen care o simbolizează atât de

bine, căci izvorăşte din aceeaşi cauză, adică din starea mentală portugheză. Suntem o ţară cu două ortografii. Printre oamenii care ştiu să scrie, o parte din ei urmează ortografia latină, cealaltă urmează ortografia Guvernului provizoriu. Dar există o majoritate care nu ştie nici să citească şi nici să scrie. Iată cum literele sunt de fapt umbra faptelor şi ajungem să citim mai mult, atunci când citim, decât ne aşteptăm.

Faptul esenţial e următorul: Portugalia este semimonarhistă şi semirepublicană. În Portugalia actuală problema instituţională este aşadar absolut insolubilă. De drept, indiferent care drept, Portugalia nu poate fi nici Republică, nici Monarhie. E Republică din raţiunea pe care am explicat-o mai înainte, şi de asemenea pentru că trebuia să fie ceva. Dar această Republică nu este, nu poate fi o Republică, aşa cum nici Monarhia care a precedat-o nu era, nu putea fi o Monarhie. Naţiunea fiind divizată împotriva ei înşeşi, cum putea ea avea un regim care să reprezinte o uniune inexistentă? Să repetăm, ca să se înţeleagă bine: în Portugalia problema instituţională rămâne astăzi insolubilă.

Dar din ce pricină a ajuns Naţiunea să fie divizată împotriva ei înseşi? E uşor să deduci, nu există decât o singură explicaţie. Suntem divizaţi pentru că ne lipseşte o idee portugheză, un ideal naţional, o concepţie misionară despre noi înşine. Noi am avut – de bine, de rău, dar nu numai de rău – o noţiune de Imperiu, impusă de Descoperirile noastre. Acest concept s-a prăbuşit la Alcácer Quibir[227]. Iar pe durata tristului parcurs al celor trei dinastii filipice – a dinastiei Filipilor, a dinastiei de Bragança şi a Republicii – nu s-a manifestat decât debila şi pasiva stirpe a Sebastianiştilor literari, care de nici un fel nu ar fi putut să întreţină vie şi îndrăgită memoria sufletului Portugaliei.

Numai că orice ideal naţional, limpede conceput sau clar simţit, tinde prin forţa lucrurilor spre o

formulă politică, spre un anumit regim care îi convine şi prin intermediul căruia se exprimă. De exemplu: un imperialism cum e cel britanic, care se bizuie pe dominaţia şi expansiunea etnică, este în mod necesar legat, intrinsec şi extrinsec, de ideea monarhică. Alte idealuri naţionale mai puţin dezvoltate, chiar şi fără să fie asemănătoare celui de mai sus, îşi pot de asemenea afla expansiunea prin ideea monarhică. Idealuri de alt tip şi diferite unele de altele se proiectează cât se poate de natural, din diverse pricini, în formula republicană. Numai absenţa de ideal naţional se exprimă, sub acţiunea negativă a aceleiaşi cauze, prin divizarea naţiunii, care se împarte între un regim actual în care nu crede, şi o opoziţie la acesta în care ea nu are încredere. Iată în ce poziţie ne aflăm, din care nu avem nimic de câştigat, şi pe care o avem în comun cu Franţa.

Dar când o ţară este atât de organic divizată, jumătate din ea opunându-se celeilalte jumătăţi, se ajunge la situaţia de Război Civil – cel puţin unul latent. Or, într-o situaţie de război, civil sau de orice altă natură, Foţa armată este cea care-şi asumă Puterea. Şi-o asumă, de obicei, subordonată unei puteri politice constituite, subordonată unui regim. În cazul nostru, totuşi, ceea ce ne lipseşte este tocmai un regim. Aşadar Forţa armată trebuie să devină ea însăşi Regimul, ea trebuie să-şi asume singură Puterea.

Iată care este prima Doctrină a Interregnului, cea dintâi justificare a Dictaturii Militare.

III

Cea de-a doua justificare a Dictaturii Militare

Neavând o viaţă instituţională legitimă, Portugalia nu poate să aibă nici o viaţă constituţională. Cuvântul „constituţională“ poate lua două sensuri: 1) simplă formă constituită de guvernare, chiar dacă guvernul este o monarhie absolută; 2) formă de guvernare imitând spiritul

constituţiei engleze. Primul este sensul abstract, cel de-al doilea este sensul istoric al cuvântului. Portugalia actuală nu ar putea avea o constituţie cu primul sens al cuvântului, întrucât, s-a spus, nu poate avea un regim politic şi deci, în acest sens, constituţia nu este decât definiţia regimului. Iar Portugalia actuală nu poate, nici nu trebuie, să aibă o constituţie cu cel de-al doilea sens al cuvântului, din raţiuni încă şi mai puternice, mai complexe, care vor fi expuse în cele ce urmează.

Cum în Europa semibarbară – în afara câtorva republici aproape de acelaşi tip, dar nu şi de aceeaşi speţă, cum erau cetăţile-stat din Antichitate – nu exista alt sistem generalizat de guvernare decât monarhia absolută, nu puteau exista nici despotism sau tiranie decât în interiorul acestui sistem. Or, spiritul uman, cum este esenţialmente compus, aşadar simplist, nu face de obicei diferenţa între particular şi general. De aici a rezultat, mai mult sau mai puţin, ideea că despotismul şi absolutismul erau unul şi acelaşi lucru. Încă şi astăzi se întâmplă să fie confundate sensurile celor două cuvinte. Dar faptele nu spun acelaşi lucru. Orice om sau grup uman care comandă tinde, în virtutea egoismului natural al sufletului uman, să abuzeze de putere. Şi nu renunţă decât atunci când simte că nu este în măsură să abuzeze sau că, dacă abuzează, are mai mult de pierdut decât dacă nu ar face-o. Dar un singur lucru îl poate face să simtă pe cel care guvernează că nu poate să abuzeze, anume prezenţa sensibilă, aproape corporală, a unei opinii publice directe, spontane, unite, organice, de care dispune orice popor sănătos în virtutea instinctului social care îl face popor, a cărei presiune ocultă guvernanţii o simt, chiar şi fără ca această opinie publică să aibă nevoie să vorbească, şi cu atât mai puţin să-l delege, să-l aleagă pe cineva spre a acţiona sau vorbi în numele ei. Iată de ce Hume a spus, foarte just, că nu există guvern adevărat,

chiar şi când este dintre cele mai autocratice, care să nu se bizuie pe opinia publică.

Dar gândindu-ne pe de o parte, greşit, că monarhia absolută este esenţialmente proastă, şi simţind mai cu seamă, pe de altă parte, nu fără o anumită justificare, că opinia publică e esenţa vieţii oricărui guvern, spiritul european a fost în mod ineluctabil obligat să caute o formulă care să-i permită aceleiaşi opinii publice să se coordoneze structural, să se constituie ca organ susceptibil de a limita sau de a înlocui puterea regală. Încă din Evul Mediu, am văzut cum au început să se schiţeze în mod confuz, incoerent, tot felul de doctrine tinzând spre acest scop: unele dintre ele decurgeau din exemplul, de obicei prost asimilat, al oraşelor-stat antice, altele apăreau spontan din speculaţia medievală, mult mai abundente decât se presupune în această materie; iar Biserica le încuraja pe unele, căci ea avea interes să răspândească doctrine antimonarhiste prin universităţi, ca să facă nepopulară puterea regală, deseori aflată în conflict cu puterea ei.

Cum era de aşteptat, aceste fantome ale doctrinelor au dobândit repede corporalitate, cu ocazia primului impact adevărat între monarhia absolută şi o forţă ce incarna definitiv acest elan advers. Asta s-a produs în Anglia, în acel conflict, în bună măsură naţional şi particular, între monarhia Stuarţilor, conştientă că ar avea statut de „drept divin“, şi o opoziţie care a luat episodic forma republicană, la opusul sentimentului ce domina majoritatea. După lungi ani de tulburări, s-a născut ceea ce numim constituţionalismul, formulă de echilibru spontan, provenită din vechile tradiţii naţionale, unde se infiltrase fermentul tuturor doctrinelor antimonarhiste într-un fel sau altul. Principalul teoretician al sistemului, aşa cum s-a conturat el până la urmă, a fost Locke, cu al său *Tratat asupra guvernului civil*.

Or, acelaşi simplism al spiritului uman, care îl face să confunde particularul şi generalul în teorie, îl face şi să nu le mai deosebească în practică. Şi uite aşa, fără să se mai întrebe dacă soluţia politică tipic engleză nu era cumva prea tipic engleză, deci inaplicabilă la alte popoare, în alte împrejurări din trecut sau din prezent, gânditorii europeni au făcut o dogmă din constituţia britanică. Formula constituţională britanică a devenit pentru ei un fel de descoperire ştiinţifică, nu doar universal adevărată, cum sunt datele ştiinţei, dar şi absolut perfectă, cum sunt expresiile legilor naturale. Iar cum poporul englez nu a întârziat să depăşească toate celelalte popoare ale Europei, în sensul că se bucura de o adevărată libertate şi de o viaţă socială superioară, s-a crezut că practica confirma teoria. De unde şi intoxicarea constituţională ce urma să o producă Revoluţia Franceză, exaltarea doctrinară luând amploare, prin intermediul căreia doctrinele, deja metafizice, ale constituţionalismului englez s-au răspândit după aceea în întreaga lume. Nimeni, pare-se, nu şi-a dat seama că libertatea, la un popor, nu este decât expresia forţei care îl îndeamnă să se unească spontan pentru a rezista oricărei tiranii, şi că libertatea şi superioritatea socială engleză provin nu dintr-o formulă, care este o abstracţiune, ci din sănătatea socială, din forţa opiniei publice directe, care se afla îndărătul formulei ce îi dădea viaţă, cum ar fi dat-o, în acelaşi sens, şi alteia.

Şi uite aşa, dintr-o intuiţie centrală justă, înconjurată însă de erori şi sufocată de ele, s-a născut în Europa şi s-a răspândit în întreaga lume civilizată superstiţia constituţională. Ea constă în a crede că formula constituţională engleză este *universală*, deci aplicabilă la toate popoarele civilizate, în toate circumstanţele, şi că este *perfectă*, pentru că e formula cea bună pentru a traduce într-o normă politică ceea ce numim opinie publică.

E uşor de demonstrat că amândouă aceste teze sunt eronate. Cea dintâi trebuie să devină evidentă ca atare, pentru toată lumea, chiar şi numai dacă procedăm prin intuiţie. E evident, sau ar trebui să fie, că regimul care îi convine unui popor anume reprezintă o adaptare la particularităţile acelui popor, şi că el trebuie să fie, în consecinţă, inadaptabil în principiu la particularităţile, prin forţa lucrurilor diferite, ale altui popor, indiferent care ar fi el. Iar în afara acestui raţionament există un altul, şi mai greu. Nu poate fi în mod universal aplicabil decât ceea ce este în mod universal adevărat, adică un fapt ştiinţific. Singurul lucru sigur în „ştiinţele sociale“ e certitudinea că nu există ştiinţe sociale. Ignorăm cu desăvârşire ce anume este o societate, nu ştim cum se formează societăţile, nici cum se perpetuează, nici cum declină. Până în prezent, nu a fost descoperită nici o lege socială; nu există decât teorii şi speculaţii care, prin definiţie, nu alcătuiesc o ştiinţă. Iar acolo unde nu există ştiinţă, nu există nici universalitate. Constituţionalismul englez, sau oricare altă teorie socială, este în consecinţă inaplicabil la toate popoarele, şi s-ar putea să nu-i convină decât poporului unde a apărut şi unde este, într-o anumită privinţă, ceva natural. Rămâne totuşi de aflat dacă şi constituţionalismul englez dă bune rezultate la poporul englez însuşi. Dacă nu dă, atunci ambele teze se prăbuşesc împreună, căci ceea ce este rău acolo unde e un lucru natural – rămânând şi viabil întrucât e natural – va deveni de două ori mai rău acolo unde este ceva artificial, căci acolo nu este nici măcar viabil. Ceea ce ne duce la examinarea celei de-a doua credinţe despre superstiţia constituţională – cea potrivit căreia constituţionalismul englez reprezintă cu adevărat proiecţia politică a opiniei publice.

Iar această credinţă o va dezminţi în locul nostru, şi mai bine decât am putea s-o facem noi, un englez modern, om cult şi experimentat,

politician prin ereditate şi vocaţie. Iată ce zice Lordul Hugh Cecil, fiul marchizului de Salisbury, la pagina 325 şi în următoarele din cartea sa intitulată *Conservatism*:

„Devine efectiv interesant şi important să cauţi să ştii unde se află, la urma urmei, centrul puterii care domină Camera Comunelor şi autoritatea nelimitată pe care ea o exercită în virtutea Constituţiei. Dar deşi este interesant şi important, nu este uşor. S-ar putea spune că puterea e deţinută de Cabinet, adică de cei cincisprezece sau douăzeci de oameni importanţi din partidul majorităţii. Dar asta nu e totdeauna adevărat. Pot surveni divergenţe în sânul Cabinetului. Care este atunci forţa ce are câştig de cauză la luarea deciziei într-un sens sau în altul? Sau se poate ivi în sânul Cabinetului o problemă de rezolvat, existând deja o soluţie puternic sprijinită de partid, pe care Cabinetul nu are încotro şi trebuie s-o adopte. Unde se află puterea de care până şi Cabinetul trebuie să asculte? Cel mai bun răspuns ar fi că, într-un partid, autoritatea supremă e în general exercitată de cei mai activi şi mai energici dintre organizatorii partidului sub comanda unuia sau a cel mult doi din principalii şefi ai acestuia. Deseori şeful nominal al partidului e unul din aceşti doi; dar nu întotdeauna. Ei îşi datorează puterea nu doar situaţiei lor personale, ci mai cu seamă faptului că au, într-un fel sau altul, influenţă asupra a ceea ce s-ar putea numi Garda Pretoriană a partidului, adică asupra acelor elemente mai active şi mai înflăcărate. Dacă aşa se întâmplă lucrurile, avem serioase motive să ne înfricoşăm. Camera Comunelor numeşte Executivul şi are autoritate absolută asupra legislativului. Partidul majoritar din Camera Comunelor domină în mod absolut Camera Comunelor. Acest partid este la rândul lui dominat de elementele cele mai înflăcărate şi mai energice, aflate la ordinul

politicienilor de care aceştia sunt mai ataşaţi. Altfel spus, autoritatea supremă a Statului se află în mâinile oamenilor de stat care sunt cei mai admiraţi de aceşti oameni de partid extremişti. E aproape imposibil să concepi o formă mai puţin satisfăcătoare de guvernare. Totuşi, asta e realitatea. În aparenţă, Camera Comunelor reprezintă poporul. Dar de fapt poporul nu are nici o voce dominantă în alegerea Camerei Comunelor, nici putere adevărată asupra acesteia, după ce ea a fost aleasă. În practică, poporul nu are decât libertatea de a alege dintre candidaţii partidelor care îi sunt propuşi. Iar aceşti candidaţi sunt aleşi de membrii cei mai înflăcăraţi ai partidului – de Garda Pretoriană; alegătorului nu-i rămâne decât să se hotărască dacă vrea să fie reprezentat de omul numit de Pretorienii conservatori, sau de cel numit de Pretorienii liberali, sau încă, deşi se întâmplă mult mai rar, poate alege un candidat, la fel de supus altui partid, numit de Partidul Laburist. Independenţii se pot prezenta la alegeri, iar uneori chiar o fac. Dar, în condiţiile actuale, alegerile au devenit în aşa măsură o chestiune ce ţine de organizare şi de mecanism, încât competiţia dintre un independent şi candidaţii numiţi de partide este foarte inegală. Triumful unei candidaturi independente este lucrul cel mai rar din lume. Singura adevărată influenţă pe care ar putea să o aibă independenţii ţine de dorinţa şefilor de partide de a le asigura sau nu voturile. Dar în practică, până şi asta nu are decât un efect limitat. Există chestiuni controversate, în legătură cu care partizanii înflăcăraţi din ambele tabere au opinii atât de puternice, încât îşi fac prea puţine griji de opinia publică nepartinică. Iar odată Camera aleasă, influenţa opiniei publice este foarte limitată. Se vor gândi să facă ceva ca să obţină voturile numai în preajma viitoarelor alegeri. Dar de fiecare dată când oamenii politici din partidul aflat la putere au o opinie formată asupra unei

probleme, ei nu vor da înapoi din faţa nici unui risc pentru a face să triumfe politica lor. Sau vor da înapoi numai atunci când este periclitată situaţia personală a unuia din şefii în care ei au încredere. Ceea ce e formidabil e faptul că cea mai înaltă autoritate a Imperiului nostru imens şi unic se regăseşte alternativ în mâinile acestor două grupuri de oameni vehemenţi, intoleranţi şi dezechilibraţi“.

Cuvintele acestea datează din urmă cu cincisprezece ani, dar nu şi-au pierdut câtuşi de puţin din actualitate; nu a apărut nimic nou în situaţia pe care ele o descriu, cu excepţia uşorului avans al Partidului Laburist, iar această progresie nu are alt efect decât că înlocuieşte cu „trei“ cuvântul „doi“ de la sfârşitul acelui text. Aceste observaţii vin nu doar de la un politician experimentat, prin moştenirea şi vocaţia cu care este înzestrat autorul lor, dar şi de la un om care este el însuşi om politic de partid. Iată unul dintre cazurile în care, contrar normelor juridice, mărturisirea acuzatului e valabilă.

Dar acuzatul nu a mărturisit totul. O polemică recentă şi episodică între şefii liberali englezi a atras atenţia publică asupra unor puncte din viaţa partidelor, care de obicei nu erau remarcate. Fondurile partidelor sunt secrete, secrete rămân şi numele indivizilor care deseori varsă sume importante în casele de bani ale partidelor. Asta complică problema şi rolul Gărzii Pretoriene. Cine varsă sume importante în casa de bani a unui partid rareori o face de dragul doctrinei. De obicei, acest lucru se face cu alte intenţii. Iar cel care a donat va face în aşa fel încât să primească ceva pentru ceea ce a donat. Partidul, sau Garda sa Pretoriană, care a încasat aceşti bani, vor face în aşa fel încât să se vadă că meritau să ia aceşti bani. Iată cum, în această noapte morală, reuşeşte să se schiţeze subtil sau să infiltreze subtil în substanţa politică anumite orientări perfect antinaţionale; şi

cum nimeni nu ştie cine sunt magnaţii care finanţează partidele, nimeni nu poate avea certitudinea că ei nu sunt legaţi de interese străine, de elemente a căror politică ar dori să o impună în mod secret. Să nu spună nimeni că această stare de fapt nu are nimic de-a face cu constituţionalismul propriu-zis. Constituţionalismul implică şi motivează existenţa partidelor; aceste partide se află unele contra altora în război politic; iar războiul politic, ca orice război, se sprijină pe două temeiuri: banii şi secretul.

Iată aşadar cum funcţionează constituţionalismul englez într-o ţară unde el este natural şi, în consecinţă, în anumite privinţe, este organic; unde el este vechi, iar în consecinţă încă şi mai natural; unde el a fost cel mai perfecţionat şi unde, în consecinţă, el trebuie să fie cel mai ferit de greşeli. Iar dacă el aşa se prezintă în această ţară, cum să fie el altcumva în alte ţări, unde nu este nici natural, nici vechi şi unde, nefiind vechi, nici nu a putut constitui obiectul a ceea ce numim ajustare sau perfecţionare?

În ţări în care, precum în Anglia, există un ideal naţional şi, într-o oarecare măsură, o opinie publică spontană – acea opinie publică naturală, organică, non-electorală de care am vorbit mai sus –, efectele negative esenţiale ale constituţionalismului sunt limitate. Dar sunt limitate prin elemente exterioare lui, nu interioare. Dacă este puternică şi constantă, presiunea unui ideal naţional se face simţită chiar în Parlament, în propriile partide, întrucât acestea există în interiorul naţiunii; presiunea unei opinii publice spontane, când ea este puternică, e resimţită atât de Parlament, cât şi de partide aşa cum o resimţeau regii absoluţi, iar acestea dau înapoi, aşa cum făceau şi regii, când se manifestă cele mai evidente impulsiuni ale acestei opinii publice. Iată de ce, dacă Parlamentul şi partidele pot fi sensibile la presiunile directe ale opiniei publice cum erau

regii, nici nu are importanţă dacă sunt regi, sau Parlament sau partide; e destul, s-ar zice, să existe un ideal naţional, să existe o adevărată opinie publică, căci ele se vor face auzite de către Parlament şi de către partide, iar acestea vor fi obligate să meargă pe drumul cel drept. Din nefericire însă, analogia e falsă. Un rege absolut ar putea să meargă în întâmpinarea idealului Naţiunii (cu preţul unui mare risc personal). Regele absolut ar putea (chiar riscând) să meargă în întâmpinarea opiniei poporului său. Dar un rege absolut nu ar putea să falsifice sau să pervertească acest ideal sau această opinie, întrucât el nu s-ar afla în contact strâns cu opinia publică, pe care el nu ar reprezenta-o, deci nici nu ar depinde de ea; iar idealul naţional, prin faptul că este activ, nu reprezintă decât o parte a opiniei publice. În vreme ce partidele, cum ele au un ideal politic distinct de idealul naţional (căci altfel nici nu ar fi partide), câteodată fac să treacă primul ideal înaintea celui de-al doilea, alteori se infiltrează în acela, denaturându-l. Pe de altă parte, cum lasă impresia că se sprijină pe opinia publică, partidele încearcă să o „orienteze“ în sensul care le convine lor, ceea ce este o altă denaturare; iar pentru propria lor securitate, partidele caută să se servească de această opinie publică în loc să o servească, şi aşa din nou o denaturează.

Numai că în Portugalia (cum s-a spus) nici nu există un ideal naţional şi nu există (cum urmează să demonstrăm) nici opinie publică. Uite aşa am fost loviţi în plin de efectele nefaste ale constituţionalismului. Noi suntem nişte perfecţi constituţionalişti. Problemele naţionale pe care le ridică prezenţa constituţionalismului sunt deja destul de grave în alte ţări, dar la noi sunt extrem de grave. Trebuie să găsim o soluţie, definitivă sau provizorie, dar în mod sigur o soluţie imediată.

Or, cum am văzut din citatul reprodus mai înainte, răul constituţionalismului se află în esenţa

lui, iar dat fiind faptul că este radical nociv, chiar şi acolo unde este natural şi nu există alt remediu pentru el, nu am putea decât să-l eliminăm. Dar dacă îl eliminăm, ce am putea pune în locul lui? Cu ce fel de guvernare l-am putea înlocui? Dacă ar exista un regim, sau posibilitatea imediată a unui regim, am putea încerca să extragem din substanţa acestuia o formă de guvernare specială care să ni se potrivească. Dar acolo unde, aşa cum se întâmplă în Portugalia de astăzi, nu există regim, nici o posibilitate imediată de a avea unul, singura soluţie este eliminarea constituţionalismului fără ca acesta să fie înlocuit cu nimic analog sau diferit de el. Altfel spus, trebuie să creăm, să stabilim ca lucru definit, Starea de Tranziţie.

Iar Starea de Tranziţie fiind, în materie naţională, condiţia unei ţări în care sunt suspendate, din necesitate sau din cauza unor constrângeri temporare, toate activităţile superioare ale Naţiunii, ca ansamblu de elemente istorice, sigur este că nu e suspendată chiar Naţiunea, care trebuie să continue să trăiască, în interiorul limitelor impuse de acel stat, şi să se orienteze cum poate mai bine. Într-o perioadă ca asta, guvernanţii unei ţări trebuie să-şi limiteze la minimum acţiunile, la strictul necesar. Iar minimumul, strictul necesar social este de ordin public, fără de care cele mai simple activităţi sociale, individuale sau colective nici n-ar putea să existe. Oamenii cei mai indicaţi să guverneze pe durata unei Stări de Tranziţie sunt aşadar cei care au în mod special, ca funcţie socială, menţinerea ordinii. Dacă o naţiune ar fi ca un sat, ar fi suficientă poliţia; dar cum ea este o naţiune, are nevoie de întreaga Forţă armată.

Aceasta este cea de a doua doctrină a Interregnului, a doua justificare a Dictaturii Militare.

IV

Cea de a treia justificare a Dictaturii Militare

Dacă Portugalia actuală nu poate avea o viaţă instituţională, şi nici o viaţă constituţională, nu poate aşadar să aibă nici o viaţă a opiniei publice. Asta înseamnă că îi lipseşte de asemenea nu numai temelia internă a oricărei guvernări, ci şi, din fatalitate istorică, fundamentul extern al oricărui guvern de astăzi.

Un guvern nu se poate întemeia decât pe trei elemente – forţa, autoritatea şi opinia. Ca să fie un guvern, oricare formă de guvernare trebuie să participe la toate acestea trei: el nu poate guverna fără forţă, el nu va dura la guvernare în absenţa opiniei, iar lipsit de autoritate nu va avea de partea lui această opinie. Însă şi dacă trebuie să participe la toate trei, orice guvern se va distinge privilegiind unul din aceste trei elemente pe care se va sprijini în mod deosebit.

Un guvern tipic axat pe forţă nu există decât în societăţile barbare sau semibarbare; episoadele dictatoriale din societăţile civilizate sunt o revenire tipică la această situaţie. E un mod de guvernare care exprimă civilizaţiile în formare, unde starea de război este condiţia normală şi constantă; iată de ce acest mod caracterizează de asemenea perioada în care starea de război, civil sau de altă natură, reapare în civilizaţiile deja constituite. După guvernarea prin forţă urmează, în succesiunea normală a lucrurilor, guvernarea autoritară. Dar autoritatea nu durează veşnic, cum nimic în această lume nu durează o veşnicie. Cum autoritatea se bucură de un prestigiu ilogic, vine un moment în care, ca pretutindeni, ea degenerează, iar atunci critica umană nu mai vede în ea decât ilogism, căci prestigiul s-a pierdut. Astfel deci, în decursul civilizaţiilor, se ajunge la un punct în care – dacă nu luăm în seamă recursul caracteristic la forţă – trebuie să stabileşti sau să încerci să

stabileşti un sistem de guvernare întemeiat pe opinie, căci nu mai rămâne nimic altceva pe care s-ar putea întemeia existenţa unui guvern.

Europa, iar noi odată cu ea, a urmat acest curs fatal. Cu toţii ne confruntăm cu o problemă politică: să reuşim să extragem din opinia publică un sistem de guvernare. Nu avem altă soluţie. Nu putem să recurgem la forţă, căci forţa, într-o societate constituită, nu e decât o frână la care trebuie să recurgi doar în caz de primejdie sau la coborâre; dacă vrem să sistematizăm acest lucru, va trebui să plătim preţul impus societăţilor care pretind că ele coordonează ocazionalul, adică să realizăm o contradicţie. Nu putem să recurgem nici la autoritate, căci autoritatea nu se înfiinţează, nu se decretează, esenţa ei fiind numai tradiţia, iar substanţa tradiţiei fiind continuitatea, care odată întreruptă, nu mai poate fi înnodată la loc. Avem aşadar nevoie, din necesitate istorică, să facem faţă acelei probleme care înseamnă să încerci să extragi din opinia publică un sistem de guvernare. Dacă asta e problema, să nu ne gândim că ar putea fi alta.

Ca să ne orientăm în aceste planuri, trebuie să vedem mai întâi ce va să zică opinie publică. E ceva ce n-au întreprins niciodată nici apărătorii, nici detractorii sistemului care se bizuie pe ea.

Există trei tipuri de opinie, în funcţie de faptul că ea vine din instinct (sau din intuiţie), din deprinderi sau din inteligenţă. Prin instinct se înţelege acel fenomen psihic, imposibil de negat dar dificil de explicat, care face că viaţa animalelor numite inferioare se desfăşoară bine, fără să pară inteligente, şi chiar fără a întruni condiţii anatomo-fiziologice speciale pentru existenţă. La animalele numite superioare instinctele subzistă, dar acestea sunt perturbate de deprinderi şi de inteligenţă, cu care intră în tot felul de situaţii antagonice. La aceste animale superioare, şi îndeosebi la om, apare încă o formă superioară de instinct căreia îi

spunem intuiţie; din ea proced tot felul de fenomene, ciudate dar nu mai puţin reale, pe care din comoditate le numim paranormale – inspiraţia, presentimentele, spiritul profetic. Intuiţia, operând ca instinct, pentru că este instinct, uzurpă, şi de multe ori depăşeşte operaţiile inteligenţei. Fenomenele de instinct şi de intuiţie au fost, mai mult decât oricare altele, o constantă preocupare pentru ştiinţa psihologică modernă; aceasta a ajuns deja la certitudinea că domeniul pe care ea îl defineşte ca fiind al inconştientului e infinit mai vast decât domeniul raţiunii, şi că omul, dacă vrem să îl definim cu exactitate, este un animal iraţional. Numai orgoliul şi prejudecăţile ne pot împiedica să vedem că inteligenţa – despre care Huxley greşea crezând că era simpla conştiinţă – este ceea ce el numea un epifenomen. Adică inteligenţa n-ar face decât să reflecte instinctele obscure, solicitudinile intuitive ale temperamentului nostru, luminându-le pentru noi sau pentru alţii, prin intermediul cuvintelor.

Prin deprindere se înţelege acea dispoziţie a caracterului care, spre deosebire de instinct, la originea ei e străină individului, căci o creează mediul ambiant. Ideile preconcepute, credinţele, tradiţiile – tot ceea ce nu ţine de inteligenţă, dar nici de instinct – vin din deprinderi, din obiceiuri. Deseori e greu să faci diferenţa între o opinie venită din instinct şi o opinie venită din deprinderi, căci obiceiul este un instinct impus sau artificial – o „a doua natură“, cum pe bună dreptate i s-a spus.

Manifestările acestor patru tipuri de opinie se diferenţiază în felul următor. Instinctul simplu e instantaneu şi sintetic, e individual, şi are ca obiect numai lucruri concrete; e centripet, sau egoist, căci trebuie să fie în acelaşi timp individual şi concretizant. Instinctul superior, sau intuiţia, se deosebeşte de instinctul simplu prin faptul că poate să aibă ca obiectiv abstractul şi indefinitul şi, în măsura în care este aşa, el va înceta să mai fie

centripet sau egoist. Obiceiul este la fel ca instinctul simplu, doar că nu este individual; dar, ca instinctul simplu, el are ca obiectiv concretul şi definitul. Inteligenţa este analitică, ea e individuală şi are drept obiect abstractul. În alcătuirea oricărei opinii intră câte o parte din fiecare din aceste elemente, căci în viaţă totul este fluid, amestecat, nesigur, dificil de analizat sumar şi imposibil de analizat până la capăt.

Dacă luăm acum în considerare opinia simplă, pentru a ajunge la ceea ce ne interesează, adică la opinia colectivă sau „publică“, vedem din capul locului că ea trebuie să se sprijine fie pe deprindere, fie pe ceea ce numim intuiţie. Ea nu se poate bizui numai pe simplul instinct, căci acesta nu poate fi decât individual – adică este instinctul vieţii, nu al societăţii. Ea nu s-ar putea întemeia nici pe inteligenţă căci, prin chiar faptul că este expresia unui temperament, inteligenţa este expresia instinctelor, a habitudinilor şi intuiţiilor, aşadar nu merită să o luăm în considerare când avem de studiat ce se oglindeşte în ea. Conceptul curent de democraţie, cel care pretinde că opinia publică se întemeiază pe suma opiniilor individuale furnizate de inteligenţă; cel care pretinde că o societate mai cultivată din punct de vedere numeric (şi nu doar prin persoanele eminenţilor săi reprezentanţi) se orientează şi se guvernează mai bine decât o societate cantitativ mai puţin cultivată – acest concept este prin forţa împrejurărilor eronat. De altfel, cum nu există ştiinţă socială, nu poate exista nici cultură sociologică. Dacă ar fi existat una, cum am fi putut noi oare constata, ghidându-ne după punctele cele mai simple şi esenţiale ale vieţii sociale, divergenţele de opinie dintre oamenii unei mari culturi? Pe ce temei cultura în general, şi cultura sociologică în particular, ar putea să ne furnizeze o orientare socială dacă profu A, de la Universitatea X, e conservator, iar profu B, de la Universitatea

Y, e liberal, în timp ce profu l C, de la Universitatea Z, e comunist? La ce le serveşte cultura lor, dacă ei se iau la ceartă la un congres ca trei muncitori într-o tavernă? Nu pentru că, aşa cum s-a spus, „democraţia fără lumini“ e un „flagel“, mai degrabă democraţia cu lumini e aşa ceva. Cu cât este mai ridicat nivelul de cultură generală într-o societate, cu atât mai puţin ştie ea să se orienteze, căci prin forţa împrejurărilor cultura vrea să se servească de inteligenţă pentru a-şi fundamenta opiniile, şi nu există opinie întemeiată pe inteligenţă. Opinia se sprijină, sau se întemeiază, pe instinct, pe habitudini, pe intuiţie, pe care intervenţia abuzivă a inteligenţei nu le modifică, dar le perturbă. Democraţia modernă e sistematizarea anarhiei.

Se întâmplă de asemenea, când e vorba de inteligenţă, că ea, analitică fiind, este dezintegrantă: cum este abstractă, aşadar rece, este şi incomunicabilă; şi cum este expresia unui temperament, iar temperamentul e individual, ea îi separă pe oameni în loc să-i apropie. Pe câtă vreme obişnuinţa, dimpotrivă, este „contagioasă“; mai cu seamă când e vorba de habitudini sociale. Intuiţia, de asemenea, se transmite – se transmite printr-o emisie indefinibilă, un „fluid“, cum l-am numit deja, iar unii chiar cred, poate că pe bună dreptate, că acest fluid este nu doar real, ci şi material. Deci opinia publică nu se poate întemeia decât pe obişnuinţă sau pe intuiţie. Şi chiar aşa se întâmplă: ea se întemeiază pe una sau pe alta.

Opinia publică numită, pe bună dreptate, conservatoare se întemeiază pe obişnuinţă. Poţi fi conservator aşa cum e când spui că nu te poţi lăsa de fumat. Există, totuşi, o diferenţă, care într-un anumit fel explică teama de tot ceea ce este nou, esenţa conservatorismului. Cine se lasă de fumat şi nu se simte bine se poate apuca din nou de fumat. Dar o obişnuinţă socială, adică o tradiţie, odată frântă nu se mai repară nicicând, pentru că

substanţa tradiţiei rezidă în continuitate. Dincolo de faptul că nimeni nu ştie ce este o societate şi nici ce legi naturale o conduc, nimeni nu ştie dacă o schimbare nu cumva riscă să submineze aceste legi. Superstiţiile se întemeiază pe aceleaşi temeri, şi toată lumea are superstiţii, numai proştii nu – de teama de a încălca legile pe care le ignorăm şi, neavând despre ele cunoştinţă, nu ştim nici dacă nu cumva ele acţionează pe căi aparent absurde. Tradiţia e o superstiţie.

Opinia exprimată de obişnuinţă menţine şi apără societatea; este egală cu forţa care, în organismul fizic, rezistă la dezintegrare. De obicei opinia acţionează mereu în acest mod restrictiv, ea este uneori utilă, pentru că pune stavilă decadenţei, alteori este nocivă, căci pune stavilă progresului. În absenţa unei opinii a obişnuinţei, nu ar putea exista naţiuni; de altfel, orice naţiune este doar o obişnuinţă. Dar dacă ar exista numai opinia obişnuinţei, nu ar exista naţiuni progresiste; şi poate nu ar exista naţiuni, pur şi simplu, pentru că nu s-ar putea progresa până la stadiul la care se întemeiază o naţiune. Cea mai veche tradiţie a unei ţări este aceea de a nu fi existat.

Pe intuiţie – care spre deosebire de simplul instinct, vede, ca şi inteligenţa, viitorul şi nu doar trecutul – se întemeiază opinia care suscită progresul societăţilor, dar se întemeiază, de asemenea, şi dezintegrarea lor, dacă ele nu reuşesc să fie echilibrate de opinia obişnuinţei. Orice formulă socială nouă este elaborată şi impusă de intuiţie, chiar dacă intervenţia inteligenţei îi perturbă şi corupe expresia. Procedând prin eliminare, vedem bine că ea este elaborată şi impusă de intuiţie. Instinctul nu contribuie cu nimic la asta. Obiceiurile i se opun. Inteligenţa, numai ea, nu are nici ştiinţă, nici experienţă socială (întrucât formula e nouă) pe care să se bizuie ca să spună dacă e bună sau durabilă. Numai intuiţia – credinţa, dacă vrem – poate să creadă în virtutea şi

viabilitatea unei formule care încă nu a fost experimentată. Iată de ce ne simţim îndreptăţiţi să spunem că orice opinie anticonservatoare e un fenomen religios şi că orice partid anticonservator e un grup mistic.

Toată viaţa depinde de echilibrul a două forţe, anume de integrare şi dezintegrare – anabolismul şi catabolismul fiziologilor. Dacă e numai integrare nu e viaţă; dacă e numai dezintegrare e moarte. Cele două forţe opunându-se astfel trăiesc într-o luptă perpetuă, iar această luptă perpetuă produce ceea ce numim noi viaţă. Heraclit a spus că războiul este mama tuturor lucrurilor. Dar pentru ca viaţa să continue, cele două forţe trebuie să fie practic de intensităţi egale; să se lupte, să se opună, dar nici una să nu devină victorioasă asupra celeilalte. Viaţa e singura bătălie în care există victorie doar dacă nu există victorie. Acesta e echilibrul. Iar viaţa este valoarea medie între forţa care nu doreşte să o lase să trăiască şi forţa care vrea să o ucidă – diagonala unui paralelogram de forţe, de care ea diferă dar din care este alcătuită. Dacă aşa se petrec lucrurile cu viaţa individuală, trebuie să se petreacă la fel şi în viaţa socială, care la rândul ei este viaţă. Viaţa socială rezultă din echilibrul celor două forţe opuse, şi am văzut care sunt. Trebuie să existe două forţe, ca să poată exista un echilibru, dar chiar şi echilibrându-se ele trebuie să se opună una alteia. O ţară care ar adopta numai o opinie provenită din obişnuinţă nici nu ar fi ţară – ar fi doar o ciurdă. Iar o ţară întreagă care ar cădea de acord cu o opinie de intuiţie nu ar mai fi ţară – ar fi o adunătură de umbre. Progresul înseamnă o medie între ceea ce doreşte opinia obişnuinţei şi ceea ce visează opinia intuiţiei. În *Luisiadele* lui Camões opinia obişnuinţei e reprezentată de Bătrânul din Restelo, iar opinia intuiţiei de Vasco da Gama. Dar Imperiul Portughez nu a fost nici absenţa unui imperiu aşa cum şi-l doreau primii, nici

plenitudinea imperiului, aşa cum îl visau cei din a doua categorie. Iată cum, de bine, de rău, acest Imperiu a putut să existe.

Dar echilibrul de forţe nu depinde numai de egala lor intensitate, ci şi de faptul că ele merg în aceeaşi direcţie, ceea ce este, într-o anumită măsură, fundamentul acestei intensităţi egale. Cele două forţe au în comun faptul că sunt aceeaşi forţă, adică organismul în care ele trăiesc şi pe care îl servesc în mod diferit pentru ca acesta să se menţină. Orice logician ştie că, dacă vrea să obţină un contrast între două idei, trebuie să existe mai întâi o identitate fundamentală a lor. Mai clar spus – pentru ca două specii să se opună una alteia, trebuie să fie specii de acelaşi gen. Albul şi negrul se pot opune, fiindcă ambele sunt culori. Nu poate exista opoziţie între culoarea negru şi un triunghi, pentru că una e specie din genul culorilor, iar celălalt e specie din genul formelor. Aşadar, ca să existe deopotrivă opoziţie şi echilibru între forţele vitale, trebuie ca în fond ele să aparţină aceluiaşi gen, ceea ce, când e vorba de forţe, înseamnă că ele tind spre acelaşi ţel. Iar acest ţel, dat fiind faptul că ele există în acelaşi organism şi că au, ca să zicem aşa, o identitate de localizare, ţelul este viaţa acestui organism. Dacă forţa de integrare, prin natura ei centripetă, se localizează în anumite puncte sau organe, organismul va fi dizolvat sau devitalizat, căci alte puncte vor fi expuse dezintegrării totale. Dacă forţa de dezintegrare, prin natura ei centrifugă, dă afară din limitele ei organice, organismul va fi invadat de forţa opusă, iar în acest caz, de asemenea, va urma moartea sau devitalizarea. Societatea este şi ea ca individul. Dacă opinia obişnuinţei, în loc să aibă un interes naţional, se ataşează de un interes mai restrâns – provincie, clasă, familie… – va duce întreaga societate la ruină, căci se va preda astfel opiniei de intuiţie, care va instaura haosul în toate celelalte elemente sociale. Dacă opinia de intuiţie va adopta

un plan mai mult decât naţional – umanitatea, civilizaţia, progresul… – acest lucru va antrena de asemenea ruina societăţii, căci societatea va fi lăsată în seama opiniei de obişnuinţă, care va acapara toate celelalte elemente.

De fapt, cum e vorba de un sistem de forţe, unei acţiuni îi corespunde întotdeauna o egală reacţiune. La o acţiune excesivă răspunde aşadar o reacţiune la fel de excesivă şi, ca un pendul cu oscilaţii prea ample, sistemul se va opri până la urmă. Avem două exemple, paralele dar inversate, de viaţă portugheză sub dinastia de Bragança şi de viaţă în Rusia actuală. Noi, în acea epocă, trăiam repliaţi pe tradiţie, în viaţa noastră de familie, provincială şi religioasă; administraţia noastră, politica noastră, cultura noastră au fost atunci complet denaţionalizate. La ora actuală, în Rusia, cum opinia intuiţiei a depăşit complet ideea de naţiune în profitul unei identităţi socialmente mitice numite „umanitate“, opinia obiceiurilor s-a angajat într-o reacţie la fel de puternică, s-a retras în spatele familiei, al provinciei, al religiei tradiţionale, s-a ataşat ultimului element social, individul, care, luat ca atare, nu e decât un animal. Iată cum, în virtutea unei reacţii excesive pe care o provoacă, orice doctrină socială extremă produce rezultate diametral opuse celor pe care ea pretinde că le produce. Tradiţionalismul organic produce străini, progresismul organic produce animale. Baza unei lupte fecunde, care este baza echilibrului profund între forţe sociale opuse nu se poate întemeia decât pe conceptul comun de naţiune. În cazul notabil al perioadei de la începutul Descoperirilor noastre, opinia habitudinilor se opunea noutăţii pe care o constituiau aceste descoperiri promovate de intuiţie; dar şi una, şi alta nu se gândeau decât la grandoarea patriei sau, în esenţă, la idealul de a întemeia un imperiu. Uite aşa, în momentul în care a început să se constituie Imperiul portughez –

indiferent că a fost bine sau că a fost rău –, el a putut fi modelat de sufletul întregii Portugalii.

Am schiţat mai devreme, ca simplu element ocazional, situaţia actuală a Portugaliei din perspectiva opiniei sale publice. Retranşaţi, încă de la dinastia Filipică până la liberalism, într-o tradiţie familială strâmtă, provincială şi religioasă; imbecilizaţi în clasele medii de o educaţie monahală şi abrutizaţi, în clasele de jos, de analfabetismul prin care se disting naţiunile catolice, în care nu e nevoie să citeşti Biblia pentru a fi creştin, noi am cunoscut, în clasele superioare, în care se alcătuieşte în bună parte opinia de intuiţie, violenta reacţie ce corespunde acestei acţiuni violente. Ne-am denaţionalizat politica, ne-am denaţionalizat administraţia, ne-am denaţionalizat cultura. Iar denaţionalizarea a explodat în constituţionalism, cadou primit de noi, prin reacţie, din partea Bisericii Catolice. Odată cu constituţionalismul, păturile superioare ale Naţiunii s-au denaţionalizat aproape în întregime. S-a produs reacţia contrară şi, la fel ca în Rusia de astăzi, dar cu mai mică intensitate, opinia habitudinilor s-a repliat mai adânc decât în provincie, dincolo de religie, şi în multe cazuri chiar dincolo de familie. După care a venit contrareacţia: a venit Republica şi, odată cu ea, invazia atâtor imitaţii străine. Şi iar s-a produs o mişcare contrară; ceea ce face că astăzi nu mai avem o viaţă provincială definită, religia a devenit superstiţie şi fenomen de modă, iar familia este în plină disoluţie. Dacă mai facem un pas în acest joc al acţiunilor şi reacţiunilor, vom ajunge la comunism şi vom mânca rădăcini – şi e chiar stadiul terminal natural al acestui sistem umanitar. Iată deci stadiul actual al celor două elemente care alcătuiesc opinia publică portugheză.

Iar într-o ţară în care acest lucru se produce, unde toată lumea simte ceea ce se produce, într-o ţară unde nu doar că nu poate exista un regim

legitim şi nici constituţie de nici un fel, dar nici opinie publică pe care ar putea el să se întemeieze şi care ar ghida-o, în această ţară toţi indivizii şi toate curentele de consens au recurs instinctiv fie la fraudă, fie la forţă, căci acolo unde nu poate exista lege, e clar că domneşte regimul fraudei, care se substituie legii, sau regimul forţei, care o aboleşte. Actualmente nici un partid nu-şi asumă puterea cu ceea ce se numeşte un principiu de drept. De la căderea monarhiei absolute în Portugalia, orice formulă de guvernare rămâne în substanţă o fraudă. Frauda e pedepsită de lege; dar când frauda confiscă pentru sine legea, ea trebuie pedepsită prin forţă, care este fundamentul legii, pentru că este fundamentul punerii sale în execuţie. Aici se forjează instinctul ce se află la originea constantelor noastre revoluţii. Ele ne-au făcut demni de dispreţ în ochii altor civilizaţii, pentru că această civilizaţie e stupidă. Însă cu toate acestea, revoluţiile noastre sunt, într-un anumit fel, un bun simptom. Sunt simptomul faptului că devenim conştienţi de fraudă ca fraudă; iar a identifica eroarea este începutul adevărului. Însă dacă noi refuzăm faptul că pe fraudă s-ar putea întemeia indiferent ce, şi dacă trebuie să recurgem la forţă pentru a guverna ţara, soluţia este să facem un apel clar şi precis la forţă, dar să facem apel la o forţă care să fie de acord cu tradiţia şi continuarea vieţii sociale. Trebuie să facem apel la o forţă care are caracter social, tradiţional, şi care în consecinţă să nu fie ocazională şi dezintegrantă. Nu există decât o singură forţă care are acest caracter: Forţa armată.

Aceasta e cea de a treia doctrină a Interregnului, cea de a treia şi ultima justificare a Dictaturii militare.

V

Ultimul avertisment

Atunci când cei care vor citi acest opuscul vor fi ajuns aici, se vor gândi probabil că ne era suficient chiar şi numai unul singur dintre fundamentele expuse pentru a justifica Dictatura Militară şi că nu era nevoie să aducem atâtea argumente pentru fiecare în parte. Dar trebuie să înţelegem că, dacă această justificare e triplă şi atât de detaliată, este pentru că proiectul e vast, deci nu e vorba numai de a-l justifica. Ca să-l explicăm şi să-l definim, noi am divizat în trei tipuri de argumente expunerea pe această temă.

În primul rând, să vedem cât se poate de clar natura lucrului justificat. Vom repeta ceea ce am mai spus. Acest opuscul conţine o justificare completă a Dictaturii Militare în Portugalia de acum. Cu asta am justificat chiar fundamentele Dictaturii de astăzi. Dar nu am vorbit de ea în particular. Nu ne interesa nici o consideraţie particulară pentru argumentaţia noastră, care era generală. Ne-am gândit că astăzi, în Portugalia, o Dictatură Militară e legitimă şi necesară; şi am dovedit-o de trei ori. Dacă cea care există realmente e alcătuită cum se cuvine să fie, sau se orientează cum se cuvine să se orienteze, sau dacă va dura cum ar fi convenabil să dureze – toate acestea sunt străine de demonstraţia noastră. Dacă mâine Dictatura Militară cade, justificarea ei nu va cădea odată cu ea. Faptul că un lucru e necesar nu implică nici că el există, nici că, în cazul că există, el şi subzistă; asta semnifică doar că e necesar.

În al doilea rând, obiectul principal al acestui opuscul nu este chiar el însuşi, căci nu e vorba doar de o introducere; obiectul principal îl constituie cele trei părţi ale cărţii din care acest opuscul este doar prima. Însă cum el figurează ca introducere, trebuiau să fie epuizate nu doar materialele, cele trei, care îl compun, dar mai cu seamă bazele acestor materiale. Secţiunii secunde din acest text îi corespunde o secundă parte în carte, iar celei de-a treia o a treia, precum şi celei

de a patra o a patra; cea de a cincea, am spus deja, nu va fi decât o peroraţie. În cea de-a doua secţiune am precizat importanţa idealului naţional; cea de-a doua parte a cărţii va trata acest subiect, despre natura sa în Portugalia şi despre pregătirea lui aici. În a treia secţiune am insistat pe non-viabilitatea constituţionalismului englez; a treia parte a cărţii va trata despre constituţionalismul viabil, adică cel pe care trebuie să-l creăm ca să-l înlocuim pe cel englez. În a patra secţiune am dat definiţia opiniei publice; a patra parte a cărţii va expune modul cum o vom putea noi implanta şi înrădăcina în Portugalia. Totul se leagă astfel, chiar şi numeric, între fiecare secţiune şi o parte a cărţii.

În al treilea rând, dacă am schiţat, în acest opuscul, materialul celor trei cărţi, dacă noi i-am definit bazele, nu am definit însă chiar materia, ceea ce urmează să facem doar în acele părţi care îi corespund în carte. Nu am spus, în cea de-a doua secţiune, în ce constă idealul naţional, şi nici în ce anume ar trebui să constea idealul nostru naţional; o s-o facem în cea de-a doua parte a cărţii, unde se va vorbi de Naţiunea portugheză. Nu am spus, în cea de-a treia secţiune, în ce constă esenţa constituţionalismului englez; o s-o explicăm în cea de-a treia parte a cărţii, care tratează despre Statul portughez, înainte să precizăm care este constituţia potrivită pentru acest Stat. În cea de a patra secţiune dacă, de fapt, definim în ce constă opinia publică, o facem fiindcă în această a patra parte a cărţii nu pe ea va trebui să o definim, ci condiţiile sociale care îi vor permite să existe; această a patra parte va trata despre Societatea portugheză. Noi de asemenea nu am spus, în cea de-a doua secţiune, cum ar putea să ia naştere un regim de ideal naţional, nici căror idealuri le convine cutare sau cutare regim; după cum, tot aşa, nu am spus, în cea de a patra secţiune, cum poate fi integrată opinia publică dintr-o societate într-o constituţie politică sau într-un sistem de guvernare; toate acestea vor

face parte nu din a doua şi nici din a patra parte a cărţii, ci din a treia. Cum acolo e vorba de Stat, acolo se va găsi reflexul concluziilor politice corolare celei de a doua, care tratează despre Naţiune, şi celei de a patra, care tratează despre Societate; căci Statul, care este inteligenţa ţării, reflectă instinctele ei, iar acestea alcătuiesc Societatea şi obiceiurile ei, care constituie Naţiunea.

Iată obiectivele, pe termen scurt sau lung, ale acestui opuscul, care se încheie aici. Ceea ce am scris aici (mai puţin important totuşi faţă de ceea ce se va regăsi în viitoarea carte) se deosebeşte de scrierile politice cunoscute până acum, prin amploarea şi precizia conceptelor, a logicii dezvoltate şi a modului în care se înlănţuie ideile. Nu există astăzi altă persoană, nici în ţara noastră, nici prin alte părţi, care să îmbine atâta minte şi suflet, chiar de s-ar pune trei laolaltă, ca să compună un atare opuscul. Şi ne mândrim că aşa este.

Acesta a fost Primul Semnal, venit, cum a fost promis, tocmai la Ora promisă.

Lisabona, ianuarie 1928

Notă

227. Localizare în nordul Marocului a bătăliei de pe 4 august 1578, pierdută de regele Don Sebastião, pe seama acestuia creându-se apoi mitul mesianic al revenirii miraculoase în timp şi al renaşterii gloriei Portugaliei, după ce s-a răspândit credinţa că tânărul monarh nu ar fi murit pe câmpul de luptă.

O cină foarte originală

(Text în limba engleză)

Spune-mi ce mănânci ca să-ţi spun cine eşti.
Un oarecare

În timpul celei de-a cincisprezecea sesiuni anuale a Societăţii gastronomice din Berlin, preşedintele ei, Herr Prosit, le-a lansat membrilor acesteia faimoasa invitaţie. Evident că era vorba de un banchet. La momentul desertului, s-a iscat o amplă discuţie pe tema originalităţii în domeniul artei culinare. Toate artele se aflau în criză. Originalitatea era în declin. Iar gastronomia nu scăpa nici de declin, nici de lipsuri. Toate producţiile culinare considerate a fi „inedite“ nu erau decât nişte simple variaţiuni ale felurilor de mâncare deja cunoscute. Un nou sos, un nou fel oarecum diferit de a dispune ingrediente sau a le asezona – iată puţinul prin care ultima modă de a pregăti cutare sau cutare mâncare se deosebea de cele precedente. Nici o noutate autentică, doar neînsemnate inovaţii. Toată această stare de fapt a fost deplânsă la unison în timpul banchetului, şi diferite erau numai anumite modulaţii în intonaţie sau nivelul vehemenţei cu care erau exprimate.

În vreme ce căldura şi convingerile participanţilor încingeau discuţia, se afla printre noi un om care, de bună seamă, nu era singurul care nu vorbise, dar în cazul căruia era destul de ciudat faptul că încă nu se exprimase. Căci, dacă era cineva din partea căruia oricum te-ai fi aşteptat să intervină, el era acela. De bună seamă că omul acesta era Herr Prosit, cel care prezida destinele Societăţii unde tocmai se desfăşura acea întrunire. Şi numai Prosit se păstra atât de evident departe de

respectiva discuţie. Nu că ar fi fost distrat, fiindcă rămăsese calm şi atent. Lipsea autoritatea vocii sale. Stătea absorbit în propriile sale gânduri, tăcut, serios, el, Prosit, Wilhem Prosit, preşedintele Societăţii gastronomice.

Pentru mai toţi dintre noi această tăcere a lui Herr Prosit era ceva ciudat. Te ducea cu gândul – dacă mi se îngăduie o astfel de comparaţie – la o furtună. Nu-i stătea deloc în fire să rămână mut. Şi nici nu era adevărata lui natură să afişeze o asemenea nepăsare. Ca în cazul unei adevărate furtuni – ca să păstrez metafora –, dacă i se întâmpla vreodată să fie tăcut, nu trebuia să vezi în asta decât un scurt răgaz ce anunţa cea mai violentă explozie. Aceasta era părerea pe care şi-o alcătuise lumea despre el.

Preşedintele era o persoană remarcabilă din mai multe puncte de vedere. Era un bărbat vesel şi sociabil, dar arăta o vivacitate anormală şi o atitudine ostentativă ce păreau să traducă în permanenţă stări interioare aberante. Părea că este de o sociabilitate patologică; anecdotele şi glumele sale, fără să pară vreodată forţate, dădeau impresia că îi sunt dictate din interior de o trăsătură a spiritului ce nu ţinea tocmai de umor. Vorbele lui de duh sunau fals adevărate, exaltarea lui părea a fi natural prefăcută.

Când se afla între prieteni – şi avea destul de mulţi – dădea dovadă de o vivacitate a spiritului pe care nimic nu părea să i-o poată curma, mereu vesel, mereu pus pe râs. Iar când înceta să râdă, sau când uita să surâdă, trăsăturile chipului său păreau să trădeze, prin contrast, o seriozitate anormală, ceva care semăna cu durerea.

Oare toate acestea trădau o personalitate esenţialmente nefericită, sau erau dovada unor grele încercări ce se petrecuseră în trecutul lui, sau cine ştie ce alt rău îi afecta spiritul? Mie personal mi-ar fi foarte greu să dau o explicaţie. De altfel, această trăsătură contradictorie a caracterului său,

sau cel puţin prezentă în manifestările acestuia, nu putea fi percepută decât de un observator atent. Alţii nici nu o remarcau şi, de altfel, nici nu exista vreo raţiune ca să o remarce.

Dacă, pe durata unei nopţi, fulgerele se repetă fie şi la intervale destul de rare, cineva care le-ar observa ar putea să afirme că furtuna a ţinut toată noaptea, omiţând să observe momentele de acalmie dintre fulgere şi trăsnete; deci el se va pronunţa luând în considerare caracteristicile care l-au frapat. Tot aşa, dând ascultare unei trăsături cât se poate de umane, oamenii aveau obiceiul să considere că Prosit era un individ jovial pentru că ceea ce era mai frapant la el era această veselie ostentativă, această bucurie năvalnică. Pe vreme de furtună, observatorul omite să ia în seamă liniştea din perioadele de acalmie. Când e vorba de un om, cascadele sale de râs ne fac să uităm cu uşurinţă tristele sale tăceri, morocăneala apăsătoare din perioadele de acalmie ale naturii sale sociale.

Iar chipul preşedintelui, repet, conţinea şi trăda de asemenea această contradicţie. Faţa lui surâzătoare încremenise. Surâsul lui permanent semăna acum cu acea grimasă grotescă de pe chipul celor pe care îi izbeşte soarele în ochi; dar contracţia muşchilor, care *la aceştia din urmă* e naturală, explicată de puterea luminii, traducea permanent, *în cazul lui*, expresia cea mai puţin naturală şi cea mai grotescă.

Se spunea deseori (printre cei care erau la curent cu asta) că omul nostru se refugiase în acest stil de viaţă cu mâncare îmbelşugată numai ca să scape de o afecţiune nervoasă ereditară, chiar morbidă, căci era fiul unui epileptic, iar printre ascendenţii săi se numărau, în afara unui mare număr de neisprăviţi dintre cei mai extravaganţi, şi câţiva strămoşi neîndoielnic nevrozaţi. Aşadar nu era imposibil să sufere şi el de nervi. Dar nu pot să susţin cu certitudine acest lucru.

În schimb, iar de asta sunt absolut sigur, ştiu că Prosit fusese introdus în societatea de care vorbesc de un tânăr ofiţer, care de asemenea făcea parte dintre prietenii mei, un zăpăcit care într-o zi dăduse peste acest domn şi fusese încântat de una dintre glumele sale.

Adevărul este însă că mediul în care se învârtea Prosit era una dintre acele amestecături interlope şi semiclandestine, nu tocmai aşa de rare pe cât am crede, unde se adună deopotrivă indivizi din clasele superioare şi din cele inferioare alcătuind o ciudată sinteză, asemenea unei transformări chimice, prin faptul că în urma unui amalgam se câştigă o nouă caracteristică ce-i devine proprie acestuia şi diferă de caracteristicile elementelor care îl compun. Era o societate în care *arta* – iar cuvântul *artă* e bine folosit aici – *arta* consta în a mânca, a bea şi a face dragoste. Toate acestea erau *artistice*, nu încape îndoială. Dar erau şi vulgare, deşi mai puţin vădit. Iar aceste lucruri se alăturau fără să contrasteze. În grupul acestor oameni socialmente inutili, şi neglijabili din punct de vedere uman, Prosit devenise lider, căci era cel mai vulgar dintre toţi. Fireşte că-mi este cu neputinţă să pricep resorturile psihologice, mai degrabă simple deşi stufoase, ale acestei afaceri. Mi-e imposibil să explic aici din ce pricină liderul unei asemenea societăţi a fost ales din stratul cel mai josnic. Multe subtilităţi şi multe intuiţii a mobilizat literatura ca să analizeze cazuri de această speţă, ce ţin în mod clar de domeniul patologiei. Poe a fost preocupat de sentimentele complexe care le inspiră, considerând că e vorba de unul singur, cu numele generic de *perversitate*. Dar eu nu fac aici decât să raportez un caz, nimic mai mult. Iar elementul feminin în această societate provenea, cum e obişnuit să se spună, din partea de jos a scării sociale, în vreme ce elementul masculin ţinea de partea superioară. Prietenul meu Prosit era cheia de boltă a acestei

construcţii, liantul acestui amalgam, sau mai degrabă agentul catalizator al acestei reacţii chimice. Punctele de raliere, locurile de întâlnire unde societatea obişnuia să se adune erau de două feluri: fie un restaurant, fie respectabilul hotel X, în funcţie de cazul în care serbarea respectivă era o bacanală, iar gândirea nu şi-ar fi avut locul, sau era o întrunire castă, masculină, artistică a Societăţii gastronomice din Berlin. În privinţa primului fel de reuniune, mi-e imposibil să furnizez cea mai mică idee sau să fac cea mai mică aluzie, dacă vreau să evit indecenţa. Căci Prosit nu era un vulgar oarecare, el era neobişnuit de vulgar; iar prin influenţa sa el făcea să devină şi mai josnice ţelurile spre care tindeau cele mai josnice dorinţe ale prietenilor săi. Dar în privinţa Societăţii gastronomice, iată că el se îmbunătăţea; această societate reprezenta partea spirituală în aspiraţiile materiale ale grupului.

Tocmai am spus că Prosit era vulgar. Exact, chiar aşa era. Exuberanţa lui era vulgară, umorul lui se manifesta vulgar. Sunt precaut când ofer astfel de informaţii. Nu scriu nici ca să-l laud, nici ca să-l calomniez. Mă strădui doar să redau cât mai corect posibil un temperament. Atât cât îmi permite reprezentarea spiritului meu, vreau să urmez aici calea adevărului.

Dar Prosit era vulgar, nici pic de dubiu în această privinţă. Într-adevăr, chiar şi în acele medii pe care uneori era obligat să le frecventeze, pentru a veni în contact cu elementele din păturile superioare ale societăţii, el nu se debarasa niciodată de brutalitatea lui înnăscută. Se lăsa dus de ea aproape cu bună ştiinţă. Dacă se întâmpla ca glumele lui să devină ofensatoare sau jenante, rareori se nimerea să nu fie şi grosolane, chiar dacă aceia care apreciau „chintesenţa“ prestaţiilor sale puteau să le considere amuzante, destul de spirituale şi potrivite.

Aspectul pozitiv al acestei vulgarităţi era impulsivitatea lui, în măsura în care punea chiar pasiune în ea. Căci preşedintele punea pasiune în tot ceea ce făcea, mai cu seamă în proiectele culinare sau în legăturile sale amoroase. În privinţa celor dintâi, el era un poet al testărilor, arătându-se pe zi ce trece tot mai inspirat; iar referitor la cele din urmă, grosolănia caracterului său ştia să se arate de fiecare dată cât mai oribil posibil. Oricum ai fi luat-o, nu i se puteau pune la îndoială nici pasiunea, nici vivacitatea şi impulsivitatea. Cu violenţa energiei sale îi antrena după el şi pe ceilalţi, suscitând favorurile lor, aţâţându-le pulsiunile, chiar şi fără să-şi dea seama. Pasiunea lui era mai degrabă intrinsecă, întoarsă către ea însăşi, era o necesitate organică; ea nici nu avea tendinţa să-şi marcheze relaţia cu lumea exterioară. E adevărat că o astfel de ardoare nu putea să se prelungească prea multă vreme; dar câtă vreme dura, influenţa pe care o exercita, fie şi la modul inconştient, era imensă.

Totuşi, dacă preşedintele era o persoană înflăcărată, impulsivă, fundamental vulgară şi frustă, trebuie notat că totuşi nu se supăra niciodată. Niciodată. Nimeni nu ar fi reuşit să-l scoată din ţâţâni. În rest, se arăta mereu grijuliu să le facă altora pe plac, întotdeauna atent să evite confruntările. Părea că-şi dorea în permanenţă să rămână în relaţii bune cu fiecare în parte. Era curios să observi cum reuşea să-şi domine furia, cum reuşea să se stăpânească, cu o fermitate de care nimeni nu l-ar fi putut crede capabil, mai cu semă printre prietenii lui intimi, care, ştiindu-l impulsiv şi pasional, îl credeau şi mai puţin în stare de aşa ceva.

Îmi imaginez că aici se află şi explicaţia faptului că Prosit reuşise să-şi atragă favorurile tuturor. Sigur, era o persoană vulgară, brutală, impulsivă, însă niciodată nu acţiona împins de mânie sau lăsându-se dus de agresivitate, niciodată nu-şi

pierdea controlul, nici în cazul unui acces de furie. Poate că toate aceste lucruri la un loc, pe care noi le observam fără să ne dăm seama, constituiau temelia bunăvoinţei cu care îl tratam. Mai mult, el era întotdeauna dispus să-l mulţumească pe fiecare, să i se arate agreabil. Cât priveşte grosolănia manierelor sale, ea avea mai puţină importanţă într-o adunare de bărbaţi, căci în rest preşedintele era un bun companion.

Se înţelege aşadar că ceea ce te seducea la Prosit (dacă se poate spune aşa), era chiar asta: impasibilitatea lui acolo unde puteai să-l bănuieşti de impulsivitate, dorinţa lui tenace de a se face agreabil, exuberanţa lui grosolană ce exercita o fascinaţie aparte, la care probabil se adăuga, în ultimul rând, intuirea inconştientă a faptului că exista şi o dimensiune vag enigmatică a personalităţii sale.

Dar destul cu asta! Analiza pe care am făcut-o caracterului lui Prosit, poate cu prea multe detalii, nu rămâne mai puţin imperfectă; presupun că îi lipseşte, sau nu a scos suficient în evidenţă, elementele care permit o sinteză finală. Mi-am propus să realizez ceva ce îmi depăşeşte competenţa, iar capacitatea mea de înţelegere nu ar putea egala, din nefericire, dorinţa mea de a fi clar. Iată de ce nu voi merge mai departe pe acest drum.

Cu toate acestea, un lucru sigur iese la suprafaţă din ceea ce tocmai vă relatez: imaginea pe care lumea o avea despre personalitatea preşedintelui. Se înţelege că în toate privinţele, şi în toate împrejurările imaginabile, Herr Prosit era un om jovial, un individ aparte, de obicei entuziast, care impresiona cu buna lui dispoziţie, un bărbat care ocupa o poziţie eminentă în sânul societăţii sale şi putea conta pe numeroşi prieteni. Înclinaţiile sale spre vulgaritate, în măsura în care acestea fasonau natura societăţii oamenilor în care el evolua, altfel spus în măsura în care ea participa la ambianţa din acea societate, dispăruseră prin forţa evidenţei şi

trecuseră treptat în sfera inconştientului: trecând de acum înainte neobservate, ele au sfârşit prin a deveni imperceptibile.

*

Cina se apropia de sfârşit. Conversaţia se amplifica, din pricina numărului sporit al celor care luau parte la ea şi prin gălăgia pe care o alimentau vocile lor amestecate, discordante, nedesluşite. Prosit rămânea în continuare tăcut. Principalul orator, căpitanul Greiwe, punea accente lirice în discursul său. Insista pe lipsa de imaginaţie (aceasta era expresia pe care o folosea) care împiedica apariţia unei bucătării moderne. Era exaltat. Arta gastronomică, observa el, are nevoie să i se inventeze în permanenţă noi şi noi feluri de mâncare. Dar înţelegerea lui era îngustă, limitată la arta pe care o cunoşea. Folosind argumente greşite, el lăsa să se înţeleagă că noutatea nu avea această valoare preeminentă decât în gastronomie. Probabil că era o manieră subtilă de a spune că gastronomia era singura ştiinţă şi singura artă valabilă.

— Binecuvântată artă! strigă căpitanul, al cărui conservatorism este o revoluţie permanentă. Aş putea să spun despre ea, continuă el, ceea ce Schopenhauer a zis despre lume: că se păstrează prin propria ei distrugere.

— Dar dumneavoastră, Prosit, strigă un membru aşezat în capul mesei, după ce remarcase tăcerea preşedintelui, de ce nu vă daţi cu părerea? Spuneţi ceva, brav camarad! Sunteţi cu gândul în altă parte? Sunteţi melancolic? Bolnav?

Toate privirile se îndreptară spre preşedinte. Acesta surâse în felul său obişnuit, maliţios, misterios, cu un aer doar pe jumătate serios. Iar *acest* surâs avea un înţeles; el anunţa oarecum ciudăţenia cuvintelor pe care preşedintele se pregătea să le pronunţe. Iar apoi rupse tăcerea care se instalase în aşteptarea răspunsului.

— Vreau să vă fac o propunere, spuse, o invitaţie. Vă rog să mă ascultaţi cu atenţie. Pot continua?

La aceste cuvinte, s-a făcut o tăcere şi mai profundă. Toţi ochii se îndreptară spre el. Toate acţiunile, toate gesturile se opriră, căci fiecare în parte dorea să arate că este atent.

— Domnilor, începu Herr Prosit, îmi propun să vă invit la o cină. Şi am îndrăzneala să pretind că niciodată nici unul dintre voi n-a luat parte la o cină de acest fel. Dar invitaţia mea este în acelaşi timp şi o provocare. Am să mă explic.

Marcă o scurtă pauză. Nimeni nu mişca, cu excepţia lui Prosit, care dădu pe gât restul de vin dintr-un pahar.

— Domnilor, repetă el cu o elocvenţă accentuată, sfidarea pe care v-o lansez fiecăruia în parte constă în următorul lucru: peste zece zile voi organiza un soi de cină, dar *o cină foarte originală*. Consideraţi-vă invitaţii mei.

Din toate părţile se iscară murmure care cereau explicaţii şi se puneau întrebări. De ce aşa o invitaţie? Care erau intenţiile lui? Ce propunea de fapt? De ce se exprima atât de sibilinic? Mai clar spus, ce însemna această sfidare, sau provocare pe care o lansa?

— Va fi la mine acasă, preciză Prosit.

— Bine.

— Doar n-o să transferaţi acasă la dumneavoastră locul de întâlnire al societăţii noastre? se nelinişti unul dintre membri.

— Nicidecum, numai pentru această ocazie.

— O să fie oare chiar aşa de originală această cină, Prosit? întrebă un membru curios.

— Foarte originală. O noutate absolută!

— Bravo!

— Originalitatea acestei cine, repetă preşedintele, ca şi cum ar mai fi cugetat puţin, va rezulta nu din ideea pe care ne-o putem face despre ea sau din aspectul ei, ci din semnificaţia ei,

chiar din conţinutul ei. Şi pariez că nici unul dintre voi (sau chiar oricine altul, indiferent cine ar fi el) nu va putea să spună, la terminarea cinei, în ce a constat originalitatea ei. Nimeni, o afirm cu toată tăria, nu va putea să deducă. Iată provocarea mea. Poate vă gândiţi că e vorba de un banchet fără pereche, pe care nimeni n-ar putea să-l ofere. Nici vorbă, nu aici e problema. E aşa cum v-am spus. O să vedeţi, va fi ceva încă şi mai original. Atât de original, încât nici nu aţi putea să-l concepeţi.

— Dar am putea oare să ştim, întrebă un membru, cărui fapt îi datorăm onoarea acestei invitaţii?

— M-am simţit îndemnat să vă fac această propunere, explică Prosit – cu un aer sarcastic pe chip şi cu privirea hotărâtă – în urma unei discuţii pe care am avut-o înaintea acestei cine. Unii dintre prietenii mei aici prezenţi probabil că au asistat la această dispută. Ei îi pot informa şi pe ceilalţi care doresc să ştie mai multe. Eu v-am lansat invitaţia. O acceptaţi?

— Evident! Fireşte!, strigară toţi cei aflaţi împrejurul mesei.

Preşedintele ridică fruntea şi surâse. Iar apoi, păstrând acelaşi aer de amuzament ce părea provocat de o viziune interioară, recăzu în tăcere.

După ce Herr Prosit şi-a lansat surprinzătoarea provocare sub forma invitaţiei dinainte, discuţiile în care erau angajaţi convivii adunaţi în mici grupuri s-au orientat spre motivaţiile reale ale acesteia. Unii credeau că e vorba de ultima farsă a preşedintelui lor; alţii că Prosit voia să aducă o nouă dovadă a competenţei sale culinare, ceea ce nu prea se justifica dacă erau examinate raţionamentele căci, spuneau unii, nimeni nu-i contestase competenţa; se înţelegea totuşi că asta putea flata vanitatea oricăruia dacă ajungea în situaţia de a fi lăudat pentru talentele sale. Însă alţii erau convinşi că îşi datorau această invitaţie unor tineri din Frankfurt, cu care preşedintele avea

raporturi de rivalitate în materie gastronomică. Urma să avem cât de curând ocazia de a verifica acest lucru, aşa cum vă veţi da seama şi dumneavostră, cei care citiţi aceste rânduri, anume că obiectul acestei sfidări trimitea într-adevăr spre cea de a treia ipoteză – vreau să spun scopul ei imediat, căci preşedintele era o fiinţă umană, iar în cazul său chiar o fiinţă foarte originală, aşadar invitaţia reunea, pe plan psihologic, trăsăturile celor trei tipuri de intenţii care i se atribuiseră.

La început n-am crezut că disputa (pe care el însuşi o evocase) putea fi motivul adevărat al invitaţiei lui Prosit, căci pariul era prea vag, prea misterios ca să aibă aerul de a răspunde unei provocări, sau să te facă să te gândeşti la o răzbunare şi la nimic altceva. Cu toate acestea, n-am avut încotro şi am sfârşit prin a crede.

Discuţia pe care o menţionase preşedintele îl pusese în situaţia de a se confrunta (potrivit celor care erau la curent cu ceea ce se întâmplase) cu cinci tineri din oraşul Frankfurt. Cei în cauză nu aveau nimic deosebit, poate doar faptul că erau nişte fini gastronomi; şi se pare că numai în acest fel puteau şi ei să reţină atenţia. O lungă dezbatere i-a adus faţă în faţă cu Prosit. Înfruntarea se concentrase, după cum îşi aduc unii aminte, pe tema presupusei superiorităţi a unui fel de mâncare pe care unul dintre ei îl inventase, sau pe seama unei cine pe care acela o dăduse, în comparaţie cu altă nu ştiu ce performanţă gastronomică a preşedintelui. Cearta izbucnise pe acest subiect, după care, pornind din acest punct central, păianjenul discordiei a început să-şi ţească pânza elaborată.

În timpul discuţiei tinerii au dat dovadă de o anumită exaltare, în veme ce Prosit a rămas calm şi temperat. Avea obiceiul, cum deja am spus, să nu îşi iasă niciodată din fire. Cu toate acestea, acum era aproape să cedeze mâniei din pricina agerimii replicilor adversarilor săi. Dar până la urmă a

reuşit să rămână stăpân pe sine. Iar acum că povestea devenise cunoscută, ne gândeam că preşedintele plănuia să le joace o festă vicleană celor cinci tineri, după acea violentă altercaţie, ca să se răzbune cu vârf şi îndesat cum ştia el mai bine. În asemenea circumstanţe aşteptările au început repede să crească şi să tot crească; se murmura că va fi vorba de o surpriză mortală, se evoca probabilitatea unei răzbunări de o originalitate teribilă. Dat fiind atât caracterul afacerii, cât şi al protagonistului, asemenea rumori nu erau deloc surprinzătoare; şi chiar de erau nesigure, se bizuiau toate pe un fond de adevăr. Mai devreme sau mai târziu, toate sfârşeau prin a-i fi aduse la cunoştinţă lui Prosit. Care însă, examinându-le, ridica din umeri, prefăcându-se că, deşi considera îndeptăţite asemenea speculaţii, deplângea trivialitatea lor. Toată lumea se înşală, spunea el. Adăugând însă şi observaţia că ar fi fost imposibil ca cineva să-i citească just intenţiile. Urma să fie o surpriză totală. Presupuneri, deducţii, ipoteze: toate erau ridicole şi inutile.

De bună seamă, zvonurile de acest soi nu au început să apară decât mai târziu. Să ne întoarcem la cina în cursul căreia fusese făcută invitaţia. Tocmai se încheiase, iar noi ne îndreptam spre salonul de fumat când ne-am intersectat cu cei cinci tineri, cu toţii foarte distinşi, care îl salutară pe Prosit cu o anumită răceală.

— Ah, prieteni, ni se adresă nouă preşedintele, iată-i pe cei cinci tineri din Frankfurt pe care cândva i-am învins într-un concurs de gastronomie…

— Nu prea cred că ne-aţi bătut, îi răspunse unul dintre tineri, schiţând un surâs vag.

— Nu are importanţă, să lăsăm lucrurile aşa cum sunt, dacă vreţi, sau aşa cum erau. La drept vorbind, dragii mei, provocarea pe care i-am lansat-o Societăţii gastronomice – iar în acel moment ne desemnă pe noi cu o amplă mişcare a

braţului – este de o cu totul altă însemnătate şi are o natură mult mai artistică, le explică el celor cinci domni. Iar aceia îl ascultară afişând un aer pe cât mai arogant posibil.

— Iar adineauri, când am lansat această provocare, domnilor, m-am gândit tocmai la dumneavoastră!

— Ah, chiar v-aţi gândit la noi? Oare de ce ar trebui să fie vorba şi de noi?

— Nu va trebui să aşteptaţi prea mult timp ca să aflaţi! Cina are loc peste două săptămâni, pe data de şaptesprezece.

— Nu avem deloc curiozitatea să cunoaştem această dată. Şi nici nu simţim nevoia.

— Aveţi perfectă dreptate, admise preşedintele râzând, nu-i deloc necesar. Totuşi, adăugă el, veţi fi prezenţi la această cină.

— Pardon?! strigă unul din cei trei [*sic*] tineri. Al doilea a schiţat un surâs până la urechi, în timp ce al treilea a făcut ochii mari.

Iar preşedintele le-a răspuns la rândul său cu un surâs larg.

— Ba bine că nu, şi veţi aduce chiar dumneavoastră cea mai importantă contribuţie materială la buna desfăşurare a acestei cine.

Cei cinci tineri adoptară nişte expresii ce voiau să spună că se îndoiesc puternic de acest lucru şi că nu erau deloc interesaţi de problemă.

— Veniţi, veniţi înapoi! strigă după ei preşedintele, în vreme ce aceştia începură să se îndepărteze. Se cuvine să ştiţi că atunci când eu spun ceva, trebuie să fiu luat în serios, iar eu spun că veţi fi prezenţi la această cină şi veţi contribui la buna ei apreciere.

Tonul cu care li se adresă de astă dată era atât de evident sarcastic, atât de insistent, încât tinerii se repeziră furioşi pe scară.

Ultimul dintre ei se întoarse şi zise:

— Poate ne vom afla şi noi acolo, cu gândul, ca să consemnăm eşecul dumneavoastră.

— Nu, nicidecum, o să fiţi cu adevărat acolo. O să fiţi acolo în carne şi oase, v-o spun cu certitudine, în carne şi oase. Nu vă faceţi griji, mă ocup eu singur de tot.

După un sfert de oră, cum reuniunea a luat sfârşit, l-am însoţit pe Prosit pe scară.

— Credeţi cu adevărat că vă puteţi asigura de prezenţa lor? l-am întrebat, în vreme ce el îşi îmbrăca pardesiul.

— Cu siguranţă, răspunse, nu încape îndoială.

După care Prosit şi cu mine am ieşit împreună şi ne-am despărţit la intrarea în hotel.

II

Imediat sosi şi ziua în care Prosit trebuia să onoreze invitaţia pe care o lansase. Cina a început în casa lui, la ora şase şi jumătate seara.

Casa, despre care Prosit zicea că dădea spre piaţă, nu era la drept vorbind casa *lui*; aparţinea unui vechi prieten de-al său care trăia în afara Berlinului, dar i-o împrumuta de fiecare dată când preşedintele dorea. De fapt, era în permanenţă la dispoziţia lui, chiar dacă preşedintele avea rareori nevoie de ea. Câteva dintre primele banchete ale Societăţii gastronomice se ţinuseră în ea, până s-a ajuns la concluzia că hotelul era mult mai comod, graţie confortului pe care-l oferea, a cadrului şi amplasării sale. Cei de la hotel îl cunoşteau perfect pe Prosit; toate felurile erau pregătite conform instrucţiunilor date de el. Talentul său şi ceea ce inventa el puteau să se exprime la fel de liber în casa prietenului său, fie cu propriii săi bucătari, fie cu cei aduşi de membrii societăţii, sau cu bucătarii pe care îi angajam de la cutare sau cutare restaurant. Iar în acest caz nu doar talentul său se simţea în largul său, dar şi realizarea proiectelor era mai rapidă sau mai bună; se avea grijă ca execuţia să fie îndeplinită cu cât mai multă atenţie şi precizie.

Nimeni nu cunoştea însă casa în care locuia Prosit, şi nici nu se îngrijea să afle. Pentru anumite banchete se folosea de casa despre care vorbesc. Pentru legăturile sale amoroase avea la dispoziţie o mică suită, la sediul unui club, sau poate chiar la două, şi deseori îl puteai găsi la hotel.

Ziceam că nimeni nu cunoştea casa lui Prosit. Dar toată lumea ştia că, în afara locurilor deja menţionate de mine, pe care el le frecventa deseori, avea şi o casă. În schimb, nimeni nu ar fi putut să o localizeze. Ignoram cu desăvârşire şi dacă el locuia cu cineva. Oare în ce tovărăşie se afla când nu era cu noi? Iată ceea ce Prosit nu ne-a spus niciodată. Dar chiar aşa, oare îi ţinea cineva companie? Nici în această privinţă nu ne-a spus nimic. Numai prin simple deducţii am putut noi ajunge la anumite concluzii. Am aflat că Prosit colindase, dar nu-mi aduc aminte cine ne-a spus, prin colonii – în Africa, sau în Indii, sau prin altă parte –, iar acum trăia din averea pe care o strânsese în acea perioadă. Uite aşa, am fi vrut să ştim mult mai multe lucruri, dar trebuia să fii cumva sărit de pe fix ca să te străduieşti să afli mai multe.

Cred că acum cititorul este destul de bine informat ca să-mi pot permite să nu merg mai departe cu aceste observaţii, indiferent că e vorba de preşedinte sau de casă. Şi mă întorc la scena banchetului.

Sala în care fusese aranjată masa era largă şi lungă, dar cu un plafon nu foarte înalt. Pe laturi nu avea nici o fereastră, numai două uşi, ce dădeau spre încăperi diferite. În fund, în partea dinspre stradă, fusese deschisă o fereastră largă şi înaltă, ce dădea impresia că suflă chiar ea aerul pe care-l lăsa să intre. Părea că ea singură era cât trei ferestre obişnuite. De altminteri era alcătuită din trei părţi, chiar de la împărţirea în trei bucăţi a bazei sale. Cu toate dimensiunile impresionante ale încăperii, fereastra era suficientă să-i furnizeze

destulă lumină şi aer: nu exista nici un colţ al ei în care să nu ajungă ceea ce natura putea să-i dăruiască cât se poate de firesc.

În centrul salonului de recepţie fusese deci instalată o masă lungă pentru banchet. Preşedintele se aşezase la unul din capete, cu spatele la fereastră. În ce mă priveşte, ca decan de vârstă al societăţii, am ocupat locul din dreapta lui. Nu are rost să dau mai multe detalii, decât precizarea că ne aflam la masă cincizeci şi două de persoane.

Sala era luminată cu lustre, în număr de trei, dispuse deasupra mesei. Un abil aranjament al ornamentelor din care erau alcătuite aceste lustre făcea ca lumina lor să fie, oarecum neobişnuit, concentrată deasupra mesei, lăsând în semiobscuritate spaţiul dintre masă şi pereţi. Efectul amintea de lumina ce se răspândeşte deasupra unei mese de biliard. Însă dacă într-un salon de biliard înţelegi cu uşurinţă rostul unui atare dispozitiv, aici situaţia era alta. Iată de ce sistemul de lumini din sala de recepţie îi făcea pe toţi convivii să aibă o uşoară senzaţie de bizarerie. Iar dacă alături de masa principală ar fi fost aranjate şi alte mese, senzaţia de întunecime dintre ele ar fi fost încă şi mai puternică. Dar cum nu era decât o singură masă, acest aspect trecea neobservat. Eu însumi probabil că am remarcat toate aceste lucruri mult mai târziu, cum bine va putea constata chiar cititorul care urmăreşte această relatare. Degeaba încercasem eu la sosire, ca şi ceilalţi prezenţi în acea seară, să-mi dau seama ce anume crea acea stranie impresie, tot nu am remarcat nimic care să mă lămurească.

Despre cum era dispusă, decorată, aranjată masa: pe de o parte, nu pot să-mi aduc aminte şi, pe de altă parte, ar fi chiar inutil să vreau să-mi amintesc. Chiar dacă erau anumite aspecte diferite în comparaţie cu mesele aranjate la alte dineuri, aceste diferenţe rămâneau în limita normalităţii şi nu semnalau nici un fel de originalitate ieşită din

comun. Aşa că, în cazul prezent, orice descriere ar fi zadarnică şi sterilă.

Membrii Societăţii gastronomice – cincizeci şi doi la număr, cum am spus – au început să se prezinte începând cu ora şase fără un sfert. Îmi aduc aminte că trei dintre ei nu au sosit decât în ultima clipă. Unul dintre membri – ultimul – se prezentă chiar după ce începuserăm să ne aşezăm la masă. De obicei, în cazul unor asemenea reuniuni, lăsam la o parte orice fel de ceremonie, cum le şade bine artiştilor. Deci nimeni nu s-a arătat ofensat de această sosire târzie.

Aşadar ne aşezarăm, încercând să ne potolim entuziasmul care ne alimenta nerăbdarea, sau dubiile, sau mefienţa intelectuală. Fiecare dintre noi îşi amintea că urma să aibă loc *un dineu foarte original*. Provocarea ne fusese lansată: trebuia să descoperim tocmai în ce anume consta originalitatea acestei cine. Aici se afla toată dificultatea. Oare originalitatea se ascundea în ceva care era invizibil sau în ceva evident? Se afla ea într-un fel de mâncare, în formula unui sos, într-o manieră de prezentare? Dar dacă putea fi găsită în ceva foarte obişnuit? Sau, la urma urmei, în ceva care caracteriza acest banchet la modul general?

Evident, în măsura în care cu toţii ne aflam în aceeaşi stare de spirit, tot ceea ce era posibil, sau vag probabil, sau în mod rezonabil improbabil, imposibil, suscita în noi suspiciuni, întrebări, perplexitate. Oare chiar asta era originalitatea? Oare aici se afla esenţa acelei glume?

Iată de ce toţi cei de faţă, invitaţii, de îndată ce ne-am aşezat am început să examinăm atent, minuţios, toate decoraţiunile şi compoziţiile florale aflate pe masă, ca şi motivele de pe farfurii, dispunerea cuţitelor şi a furculiţelor, a paharelor şi a sticlelor de vin. Unii dintre noi examinaserăm deja şi scaunele. Mulţi dintre convivi, cu un aer cât se poate de detaşat, au dat târcoale mesei şi

întregului salon. Unul dintre ei chiar s-a uitat sub masă. Un altul a pipăit, rapid şi prudent, cu degetele sale, dosul farfuriei. Un alt membru a lăsat să-i cadă şerveţelul şi s-a aplecat să-l culeagă, exagerând cât se poate de grotesc dificultatea acestei operaţiuni; mi-a explicat mai târziu că voia să vadă de nu cumva exista sub masă o trapă destinată, la un moment dat, să ne înghită pe toţi, sau să înghită numai masa, sau şi masa, şi pe noi în acelaşi timp.

Nu pot să-mi amintesc cu precizie care erau presupunerile mele, speculaţiile pe care le făceam. În schimb, îmi aduc aminte cât se poate de clar că erau aproximativ la fel de ridicole ca şi celelalte pe care tocmai le evoc. Se succedau în mintea mea, oarecum pur mecanic, gânduri extraordinare şi extravagante prin asociaţie de idei. Toate erau deopotrivă sugestive şi nesatisfăcătoare. Dacă mă gândesc bine, toate erau ieşite din comun (căci singularitatea se află în toate şi pretutindeni). Dar nu se ivea nimic limpede, clar, indubitabil, care să ofere cheia acestei probleme, cuvântul esenţial care să conţină enigma.

Preşedintele ne aruncase tuturor provocarea să găsim în ce consta originalitatea acestei cine. Dată fiind natura propunerii sale şi reputaţia de făţarnic al lui Prosit, nimeni n-ar fi putut să spună până unde mergea înşelătoria: oare nu cumva această originalitate era, în mod intenţionat, ridicol de neînsemnată? Se ascundea ea în spatele unei prea mari evidenţe? Sau tot aşa, fiindcă şi acest lucru era posibil, consta ea tocmai în absenţa oricărei originalităţi? Iată în ce stare de spirit se aflau toţi invitaţii – şi spun asta fără să exagerez – în momentul în care ne pregăteam să gustăm *o cină foarte originală*.

Acordam o atenţie exagerată tuturor lucrurilor.

Iar primul lucru pe care l-am remarcat a fost faptul că cina era servită de cinci servitori negri. Nu puteam distinge cu precizie expresia chipului

lor, nu doar din cauza ţinutei extravagante pe care o purtau (care, de exemplu, includea şi un neaşteptat turban), dar şi din pricina straniului sistem de iluminat care, ca într-o sală de biliard, deşi dispozitivul de iluminat era diferit, concentra lumina asupra mesei şi lăsa restul încăperii în întuneric.

Cei cinci servitori negri îşi îndeplineau corect îndatoririle; poate nu tocmai excelent, dar corect, fapt trădat de numeroase detalii, perceptibile mai cu seamă pentru indivizi ca noi, care ne aflam aproape zilnic în contact cu oameni din acea meserie, din motive de evidentă importanţă, decurgând din natura artei noastre. Păreau că fuseseră bine instruiţi, în altă parte, ca să se achite corect de serviciul unei cine pe care îl exersau pentru prima dată. Iată impresia pe care mi-o făcusem mulţumită propriei experienţe, observând cum se desfăşura serviciul lor; dar pentru moment nu i-am acordat prea multă atenţie, căci nu găseam nimic extraordinar în această constatare. Nu găseşti servitori convenabili oriunde. Probabil că Prosit, m-am gândit eu atunci, îi adusese cu el după una dintre şederile sale în străinătate. Faptul că eu nu îi cunoşteam nu era un motiv suficient să mă îndoiesc de ei, întrucât, aşa cum am mai zis, aspectele cele mai intime din viaţa lui Prosit, ca şi locul unde trăia ne rămâneau necunoscute şi erau ţinute de el secret – probabil că avea el motivele lui, nu era de datoria noastră nici să încercăm să le descoperim şi nici să îl judecăm. Asta gândeam eu în legătură cu cei cinci servitori de culoare, de îndată ce i-am remarcat.

Aşadar a început cina. Iar noi eram din ce în ce mai nedumeriţi. Particularităţile felurilor care ni se serveau erau, dacă e să judecăm drept, atât de neînsemnate, încât degeaba am fi încercat să găsim ceva original ca să le interpretăm. Prin observaţia lui, formulată cu mult umor, când ne apropiam de

sfârşitul cinei, unul din convivi a ştiut să exprime just acest sentiment.

— Tot ceea ce spiritul meu atent şi avizat a găsit cât de cât original aici, declară cu o îngâmfare intenţionată acest membru eminent este: primo, faptul că servitorii noştri sunt cam prea sumbri, mai mult sau mai puţin acoperiţi de tenebre, în vreme ce noi înşine nu prea vedem mare lucru în jurul nostru; secundo, că toate acestea au un sens, fără să aibă nici unul. În rest, până acum n-am putut să-mi dau seama că vreun ţipar s-ar afla ascuns sub vreo piatră, cum ţiparul tocmai ne-a fost servit în farfurie.

Cuvintele lui zeflemitoare au obţinut aprobarea generală, chiar dacă le lipsea fineţea. Toată lumea remarcase acelaşi lucru. Dar nimeni nu voia să creadă – chiar dacă unii rămâneau nehotărâţi – că gluma lui Prosit se reducea la asta. Ne uitam spre preşedinte să vedem dacă pe faţa lui surâzătoare se putea citi vreun sentiment explicit, fie şi măcar schiţa unui sentiment, orice – numai că surâsul lui, inexpresiv, rămânea cel pe care i-l cunoşteam. Poate că era puţin mai larg ca de obicei, poate era însoţit şi de o ocheadă, în momentul în care acel membru emerit îşi lansase observaţiile, poate că Prosit se arăta ceva mai răutăcios; dar nici una dintre aceste speculaţii nu era certă.

— În cuvintele dumneavoastră, îi răspunse până la urmă Prosit membrului care tocmai se exprimase, am marea plăcere să observ totuşi şi recunoaşterea, chiar inconştientă, a dibăciei mele de a disimula, de a face ca un lucru să pară altceva decât este. Văd că aţi fost abuzat de aceste aparenţe. Dar încă sunteţi departe de a cunoaşte adevărul, fineţea acestei glume. Sunteţi departe de a bănui în ce constă originalitatea acestei cine. Aş adăuga şi faptul că, dacă un ţipar se ascunde, în acest caz, sub piatră, ceea ce n-aş putea să contest, asta nu are nimic de-a face cu vreun peşte. Însă vă mulţumesc pentru elogii.

După care preşedintele se înclină uşor zeflemitor.

— Elogiile mele?

— Da, elogiile dumneavoastră, pentru că n-aţi ghicit. Şi chiar dacă nu aţi ghicit, aţi stabilit că sunt abil. Drept care vă mulţumesc!

Râsetele au pus capăt acestui episod.

Între timp, eu mă oprisem din şirul cugetărilor mele şi am ajuns brusc la o ciudată concluzie. Rememorând punctul de pornire care provocase această cină, formularea invitaţiei şi ziua în care ea fusese lansată, mi-am adus brusc aminte că acest banchet fusese considerat de noi toţi drept consecinţa unei discuţii care îl pusese pe preşedinte în dispută cu cei cinci gastronomi din Frankfurt. Şi mi-am amintit de expresiile pe care le folosise Prosit cu această ocazie. El le spusese celor cinci tineri că vor fi prezenţi la acest dineu şi că îşi vor aduce contribuţia „materială“ la buna lui desfăşurare. Chiar acesta fusese cuvântul folosit de el.

Or, iată că cei cinci tineri… nu se găseau printre invitaţi. În acest moment, observându-l pe unul dintre servitorii de culoare, m-am gândit cât se poate de natural la ei, după care imediat m-am gândit că erau tocmai cinci la număr. Descoperirea m-a făcut să tresar. Mi-am întors privirile spre locul unde stăteau ei grupaţi, ca să observ dacă trăsăturile lor trădau ceva. Dar feţele lor, care deja erau întunecate, stăteau retrase în întuneric. Numai atunci mi-am dat seama cât de abil fuseseră aranjate luminile astfel încât să lumineze cu toată strălucirea suprafaţa mesei, lăsând restul sălii în penumbră, mai cu seamă la nivelul feţelor acestor valeţi care ne serveau. Cât era de straniu, şi oricât de aiuritoare putea să-mi apară revelaţia, din acel moment nu am mai avut nici urmă de îndoială. Eram absolut convins că cei cinci tineri gentlemeni de la Frankfurt luaseră, pentru această ocazie, înfăţişarea celor cinci valeţi negri care ne serviseră

la masă. Neverosimilitatea absolută a acestui gând mă făcu să încremenesc o secundă, dar concluziile mele erau prea bine deduse, fiindcă nu lăsau loc şi dubiului. Nu putea fi altceva decât ceea ce descoperisem eu.

Şi mi-am amintit imediat că, în urmă cu aproximativ cinci minute, cum servitorii de culoare atrăseseră în mod clar atenţia, unul dintre membri societăţii, Herr Kleist, antropolog, l-a întrebat pe Prosit din ce rasă proveneau ei (fiindcă şi lui îi fusese perfect imposibil să vadă feţele lor) şi cum anume şi-i procurase. Contrarietatea afişată atunci de preşedinte probabil că nu era chiar vizibilă; nu e mai puţin adevărat însă că eu o observasem foarte clar, perfect, chiar dacă atenţia mea încă nu fusese ghidată de descoperirea pe care urma s-o fac. Mi-am dat seama de confuzia lui Prosit, iar ea m-a intrigat. La puţin timp după aceea – cum am remarcat aproape inconştient – când unul din valeţi s-a apropiat să-i prezinte un platou lui Prosit, acesta i-a şoptit câteva cuvinte la ureche, iar rezultatul a fost că toţi cei cinci „negri“ s-au plasat şi mai adânc în penumbră, exagerând poate distanţa la care se retrăseseră, dacă acordai atenţie acestei stratageme.

Evident că teama de preşedinte era cât se poate de naturală. Dar un antropolog de nivelul lui Herr Kleist, cu aprofundatele sale cunoştinţe în studiul raselor umane, în caracteristicile lor fizionomice, ar fi descoperit imediat impostura, dacă reuşea să le vadă feţele. De unde şi extrema preocupare a lui Prosit pe această temă; de unde şi porunca dată servitorilor de a se retrage şi mai adânc în întuneric. Cum el n-a răspuns la întrebare, am uitat-o şi eu; mi se pare, totuşi, că declarase că nu erau valeţii lui şi pretindea că ignoră rasa lor precum şi felul în care ajunseseră ei în Europa. Când a dat acest răspuns, am notat totuşi că era vizibil stânjenit, temându-se că Herr Kleist ar putea să ceară dintr-odată să-i examineze pe cei

cinci negri pentru a le preciza rasa. Evident, cum el nu indicase că aceşti servitori îi aparţin, nu putea nici să spună că ei ţin de cutare sau cutare rasă, fiind ignorant în acest domeniu şi ştiind că este, altfel risca să facă o presupunere despre tipologii sau caracteristici dintre cele mai elementare şi mai evidente, de exemplu în legătură cu statura, care ar fi venit în netă contradicţie cu cei cinci servitori de culoare. Îmi amintesc destul de vag că după acest răspuns Prosit pretextă un oarecare incident pentru a readuce discuţia la tema dineului şi la gastronomie – pe scurt, nu ştiu ce subiect, altul decât cel al servitorilor.

Dacă sofisticata asezonare a felurilor servite şi noutatea prezentării lor, care era cumva superficială, n-ar fi fost ceva legitim la acest preşedinte în calitatea lui de artist culinar, indiferent care era miza dineului, ele n-ar fi constituit în ochii mei altceva decât nişte aspecte neînsemnate al căror scop real era numai deturnarea atenţiei, căci absurditatea şi lipsa lor de semnificaţie mi se părea cât se poate de evidentă, meschinăria lor, strigătoare la cer, iar nonconformismul, ţipător. După ce am stat şi am analizat totul pe îndelete, am ajuns la concluzia că nimeni nu ar acorda acestor elemente cea mai mică importanţă.

Adevărat este că situaţia se prezenta ea însăşi exagerat şi inexplicabil de ciudată. M-am gândit că este un motiv în plus să descoperim marca de originalitate a lui Prosit. Dar era şi de-a dreptul uluitor, dacă te gândeai mai bine, că aşa ceva fusese posibil. Cum? Cum reuşise el să-i constrângă pe cei cinci tineri care îi fuseseră absolut ostili să dobândească competenţele necesare ca să joace rolul unor servitori în timpul unui dineu, fapt ce i-ar repugna oricărui om de o anumită condiţie socială? Era ceva neînchipuit de grotesc, ca un corp de femeie cu o coadă de peşte.

Părea că lumea aluneca vertiginos pe o pantă descendentă.

Faptul că aveau pielea neagră putea fi explicat cu uşurinţă. Oricum Prosit nu ar fi putut să-i aducă pe cei cinci tineri în faţa membrilor societăţii cu înfăţişarea lor obişnuită. Ştia că noi aveam vagi informaţii despre perioada petrecută de el în colonii şi evident că a profitat de situaţie dându-le înfăţişarea unor negri ca să nu ne dăm seama de înşelătorie. Dar cea mai sâcâitoare problemă era să aflăm cum s-a petrecut acest lucru, ceea ce *numai* Prosit putea să ne spună. La o adică puteam să înţeleg – dar încă mai avea destulă greutate – ipoteza că cineva acceptă să joace rolul de servitor de dragul unui prieten bun, în mod excepţional şi numai pentru o asemenea glumă. Dar în acest caz…

Cu cât mă gândeam mai mult, cu atât mi se părea că totul este extraordinar şi, în acelaşi timp, era evident că gluma lui Prosit tocmai în asta consta, date fiind toate dovezile de care dispuneam şi toate insinuările făcute de preşedinte. Şi avea dreptate să ne arunce provocarea de a descoperi în ce consta adevărata originalitate a banchetului! Sigur, originalitatea, cel puţin aşa cum o descoperisem eu, nu prea avea de-a face cu dineul; dar întrucât această originalitate îi privea pe servitori, exista în mod sigur o legătură şi cu dineul. În acest stadiu al deducţiilor mele, chiar mă miram că nu văzusem toate aceste lucruri ceva mai devreme: banchetul era oferit din cauza celor cinci tineri (lucru deja cunoscut), se putea clar deduce că ei fuseseră ţinta acestui banchet, drept răzbunare. În acest caz, evident, care alt mijloc mai bun de a-i pedepsi ar fi putut exista, cu ocazia banchetului, decât să-i constrângi să joace rolul de servitori?

Argumentele, raţionamentele pe care le-am expus eu aici pe mai multe paragrafe îmi trecuseră prin minte în câteva minute. Eram absolut convins,

năucit, mulţumit. Claritatea raţională a întregii afaceri îndepărta din spiritul meu latura extraraţională pe care putea de asemenea s-o conţină. Ştiusem să văd lucrurile cu luciditate, exact. Şi câştigasem pariul pe care îl lansase Prosit.

Cina se apropia de sfârşit, ne aflam deja la desert.

Şi m-am hotărât, tocmai ca să-mi fie recunoscută sagacitatea, să îl înştiinţez pe Prosit de descoperirea mea. Am mai studiat o dată situaţia: nu puteam să mă înşel, nu era posibil să greşesc. Bizareria afacerii, aşa cum o concepeam eu, întărise treptat certitudinile mele. După care, m-am aplecat spre Prosit şi i-am şoptit:

— Dragă prietene Prosit, secretul a fost elucidat. Acei *cinci negri* şi cei cinci tineri din Frankfurt…

— Ah! Aţi bănuit că exista o legătură între ei, răspunse cu un aer deopotrivă şiret şi dubitativ, chiar dacă era uşor contrariat în forul său intim şi iritat de perspicacitatea mea, pe care n-o anticipase, după cum am observat. După care, destul de stânjenit, mă cercetă cu atenţie. Iar eu m-am gândit că nimerisem bine.

— Evident, i-am răspuns, *ei* sunt. Nu încape nici o îndoială. Dar cum aţi reuşit?

— Aplicând forţa brută, dragă prietene, dar să nu le spuneţi şi celorlalţi.

— Evident că nu, dar cum aşa, cu forţa brută, dragă Prosit?

— Ei bine, e secret. E ceva ce nu pot da pe faţă. Tot aşa de secret ca moartea.

— Dar cum i-aţi convins să stea aşa de liniştiţi? Nu-mi vine să cred. Până la urmă nu o să fugă sau o să se revolte?

Preşedintele părea că moare de râs în sinea lui.

— Nici o teamă în această privinţă, răspunse el, făcându-mi cu ochiul într-un fel care spunea multe. N-o să fugă nicăieri, asta-i sigur. E absolut

imposibil, şi mă privi liniştit, cu aerul său misterios şi plin de viclenie.

Încet, încet, am ajuns şi la sfârşitul dineului – de fapt, nu chiar la sfârşit; urma încă un moment singular destinat, s-ar zice, să-şi producă efectul – când Prosit ne propuse un toast. Fiecare se arătă surprins de ideea de a toasta imediat după ce fusese servit ultimul fel, înainte chiar de desert. Toată lumea era mirată, nu şi eu, care nu vedeam în asta decât o excentricitate în plus, fără pic de însemnătate în sine, ce încerca să ne distragă atenţia. Dar ne-am umplut cu toţii paharele. Iar în vreme ce ele se umpleau, atitudinea preşedintelui se modifică radical. Începea deja să se agite pe scaun, cuprins de o excitaţie crescândă şi de starea febrilă pe care o vezi la unii care *vor* să vorbească şi ard de nerăbdare să dezvăluie un secret, să aducă la cunoştinţa tuturor o mare revelaţie.

Toată lumea remarcă imediat acest comportament.

— Prosit are de făcut o dezvăluire – *adevărata* revelaţie. Prosit sută la sută! Curaj, Prosit, suntem numai ochi şi urechi!

Pe măsură ce se apropia momentul toastului, preşedintele părea că înnebunise de cât era de agitat. Nu mai stătea locului, se răsucea, se fâţâia, făcea grimase, îşi râdea în barbă fără rost, nu reuşea să se mai controleze.

Toate paharele erau umplute. Păreau cu toţii pregătiţi. Se aşternu o tăcere adâncă. În această clipă de tensiune îmi aduc aminte că auzisem paşii unor persoane pe stradă şi două voci care mă iritau: undeva jos conversau un bărbat şi o femeie, chiar în acel loc. Dar de îndată nu le-am mai luat în seamă. Prosit se ridică, sau mai degrabă ţâşni, cât pe ce să răstoarne scaunul.

— Domnilor, spuse, vreau să vă dezvălui secretul meu, obiectul acestei glume, al pariului. E cât se poate de amuzant. Vă amintiţi când le-am spus celor cinci tineri de la Frankfurt că vor fi

prezenţi şi că îşi vor da concursul la acest banchet în felul cel mai material posibil? Aici e secretul, în asta se ascunde el, vreau să zic.

Preşedintele vorbea cu aprindere, incoerent, grăbindu-se să ajungă la esenţial.

— Domnilor, e *tot* ceea ce am de spus. Iar acum, cel dintâi toast, să ridicăm sus paharele: pentru cei cinci bieţi rivali ai mei… Căci nimeni n-a bănuit adevărul, nici măcar Meyer (eu eram), nu, nici măcar el.

Preşedintele făcu o pauză; după care, ridicându-şi vocea aproape să ţipe:

— Beau, spuse el, *în amintirea* celor cinci tineri gentlemeni din Frankfurt*, care au fost prezenţi în carne şi oase* la acest dineu la care *şi-au adus contribuţia cea mai materială posibil*.

Cu un aer rătăcit, feroce, *complet* nebun, el arătă cu degetul tremurând de emoţie în direcţia *resturilor de carne de pe un platou* lăsat pe masă la cererea lui.

Îndată ce cuvintele au fost pronunţate, o oroare indescriptibilă se răspândi în toată adunarea, ca şi cum în mod misterios ea ar fi îngheţat brusc. Ai fi zis, în intensitatea acestei grozăvii, din tăcerea pe care nimeni nu o întrerupsese, că nimeni nu a înţeles nimic. O nebunie, pe care şi cele mai înfiorătoare coşmaruri o ignoră, venise să se cuibărească tocmai în inima realităţii. Se abătuse peste noi toţi o linişte pe care nimeni nu şi-ar fi putut-o imagina sau concepe, care nu a durat decât o clipă, deşi părea să se prelungească într-o eternitate, prin emoţia pe care a suscitat-o, prin profunzimea ei, prin oroarea pe care o purta în ea. Nici nu pot să-mi imaginez ce expresie s-a putut citi pe chipul fiecăruia. Dar probabil se întindea pe aceste feţe ceea ce nici o altă viziune nu produsese vreodată.

Toate acestea timp de câteva clipe – ceva scurt, distrugător, abisal.

Oroarea, comoţia de care fusesem şi eu izbit sunt indescriptibile. Toate acele expresii, acele insinuări umoristice pe care cât se poate de natural, de inocent, le apropiasem de ipotezele mele în privinţa celor cinci servitori de culoare, îşi dădeau acum la iveală adevărata, abjecta lor semnificaţie. Maliţioasele confidenţe făcute pe faţă, inflexiunile sugestive ale vocii lui Prosit, toate acestea, spun, îmi apăreau de acum înainte în adevărata lor lumină, şi m-au cutremurat, m-au înspăimântat într-un mod de nedescris. Şi numai intensitatea extremă a terorii care mă cuprinsese mă împiedica, ai zice, să mă prăbuşesc. Ca şi ceilalţi, timp de o clipă, dar şi mai îngrozit, continuând să analizez, m-am aşezat pe scaun şi l-am fixat pe Prosit cu oroarea indescriptibilă din privirile mele.

A durat o clipă, doar o clipă. După care toţi cei de acolo, cu excepţia câtorva mai slabi de înger, care leşinaseră, toţi convivii cuprinşi de o dreaptă şi incontrolabilă mânie se năpustiră furioşi asupra canibalului, asupra autorului dement al acestei isprăvi scârboase. Cineva care ar fi privit din exterior scena poate ar fi considerat dezgustător să vadă cât de jos pot decădea unii la furie, ca nişte animale feroce, cu atât mai mult cu cât era vorba de oameni bine educaţi, bine îmbrăcaţi, de semiartişti rafinaţi. Prosit era nebun, dar în clipa aceea şi noi eram nebuni. Nu avea nici o şansă să ne scape, absolut nici una. De fapt, atunci noi eram şi mai nebuni decât el. Eram atât de turbaţi, încât până şi *unul singur* dintre noi şi tot ar fi fost în stare să-i aplice lui Prosit cea mai teribilă pedeapsă.

Eu însumi am început să-l izbesc pe infam cu pumnul, cu o furie aşa de teribilă, încât nici nu-mi venea să cred că sunt eu – ceea ce continui să cred şi astăzi, aşa de tare mă tulbură amintirea păstrată de atunci: mi se pare imposibil că aşa ceva s-a întâmplat. Am înşfăcat carafa cu vin care era alături pe masă şi l-am izbit pe Prosit cu ea în cap,

într-o bucurie abjectă amestecată cu ură. Carafa l-a atins în plină figură, iar faţa lui s-a acoperit de un amestec de sânge şi vin. Eu sunt o fiinţă blândă, sensibilă, vederea sângelui mă scârbeşte. Când mă gândesc retrospectiv la acea scenă nici nu reuşesc să înţeleg, dată fiind personalitatea mea normală, cum de am reuşit să comit un act de o aşa cruzime jalnică, chiar dacă el era just; căci mai cu seamă din pricina furiei care îl provocase acel act a fost crud, extrem de crud. Probabil că fusesem turbat de mânie! Iar ceilalţi la fel!

— Să-l aruncăm pe fereastră! urlă o voce înfiorătoare. Pe fereastră! repetă imediat un cor formidabil. Era semnul revelator al brutalităţii care ne cuprinsese pe toţi: şi n-am găsit nici o altă modalitate de a deschide fereastra decât să o spargem complet. Cineva dăduse o puternică lovitură cu umărul în partea centrală (fereastra avea trei părţi), care s-a făcut ţăndări.

Peste douăsprezece mâini animalice, grăbindu-se care mai de care să-l apuce, îl înşfăcară cu iuţeală pe Prosit, a cărui nebunie atinsese punctul culminant dezvăluindu-i spaima teribilă. Repezindu-ne cu toţii buluc, am reuşit să-l aruncăm pe fereastră, dar el nu căzu, căci apucă să se prindă de o parte a cercevelei.

După care îl înşfăcară din nou aceleaşi mâini, şi mai tare, şi mai brutal, şi mai sălbatic. Iar cu aceste forţe herculeene puse laolaltă, cu coordonarea şi armonizarea perfect diabolică a gesturilor, la un moment dat Prosit a fost aruncat în gol, împins cu o violenţă incalculabilă. După care, cu un zgomot surd care ar fi făcut să se emoţioneze până şi inimile cele mai împietrite, dar care a readus calmul în sufletele noastre ce sângerau de mânie, preşedintele se strivi pe asfalt, la un metru sau doi de trotuar.

După care nu s-a mai auzit nici un cuvânt, nu s-a mai făcut nici un gest, fiecare închizându-se în teroarea personală, înainte de a ieşi fugind din acea

casă. Iar odată ajunşi afară, după ce furia se mai potolise, iar ticăloşia care o provocase părea doar un vis urât, am început să simţim oroarea de nedescris de a ne vedea din nou confruntaţi cu normalitatea. Pe toţi, fără excepţie, ne-a cuprins greaţa şi mulţi au leşinat. În ce mă priveşte, mi-am pierdut cunoştinţa imediat ce am păşit peste pragul porţii.

Cei cinci servitori negri ai lui Prosit – care erau nişte negri adevăraţi, bătrâni piraţi asiatici, proveniţi dintr-un nemernic trib de asasini – o luaseră la fugă de îndată ce au văzut ce se întâmplă. Cu toţii au fost arestaţi până la urmă – mai puţin unul dintre ei. Mult mai târziu am aflat că Prosit, ca să-şi ducă la bun sfârşit planul său ticălos începuse, încetul cu încetul, şi dând dovadă de o mare abilitate, să trezească în ei instinctele barbare, aţipite în ei după ce veniseră în contact cu civilizaţia. În acest fel jucaseră ei în toate rolul de asistenţi ai preşedintelui. El le ordonase să se ţină cât mai departe posibil de masă, în penumbră, din cauza temerilor ignorante şi vinovate pe care i le inspira Herr Kleis, antropologul. Prosit se temea într-adevăr, pe măsura puţinelor sale cunoştinţe în această ştiinţă, că acesta ar fi reuşit să recunoască, observându-le chiar şi neatent feţele negre, stigmatele crimei. Iar cei patru arestaţi au fost aspru pedepsiţi.

Alexander Search
iunie 1907

Bancherul anarhist

Terminaserăm de cinat. În faţa mea, prietenul meu, bancherul, mare comerciant şi monopolist cunoscut, fuma parcă lipsit de orice gând. Conversaţia, care lâncezea, părea că murise între noi. Am încercat s-o însufleţesc, la întâmplare, folosindu-mă de o idee care mi-a trecut prin minte. M-am întors spre el, zâmbind.

— Ascultă, mi s-a spus zilele trecute că pe vremuri ai fost anarhist…

— Nu am fost, am fost şi sunt. Nu m-am schimbat în privinţa asta. Sunt anarhist.

— Asta-i bună! Dumneata, anarhist! Cum adică, anarhist?… Doar dacă nu cumva dai acestui cuvânt un înţeles diferit…

— Decât cel obişnuit? Nu; nu-i dau. Folosesc cuvântul în sensul curent.

— Vrei să spui că eşti anarhist exact în acelaşi sens în care sunt anarhişti indivizii din organizaţiile muncitoreşti? Adică între dumneata şi cei care pun bombe şi activează în sindicate nu e nici o diferenţă?

— O diferenţă, de fapt, este… Sigur că este o diferenţă. Dar nu cea la care te gândeşti dumneata. Te îndoieşti poate că teoriile mele sociale sunt identice cu ale lor?…

— Ah, acum pricep! Dumneata eşti anarhist în teorie; iar în practică…

— În practică sunt la fel de anarhist ca şi în teorie. Iar în practică sunt, de fapt, mult mai anarhist decât indivizii pe care mi i-ai citat. O dovedeşte întreaga mea viaţă.

— Cum?!

— Chiar aşa, întreaga mea viaţă o demonstrează. Dumneata eşti cel care n-a acordat

niciodată o atenţie reală acestor lucruri. De aceea ţi se pare că spun o prostie sau că-mi bat joc de dumneata.

— Ascultă, eu, de fapt, nu pricep nimic! Decât poate… decât poate în sensul în care îţi consideri viaţa ca fiind un factor distructiv şi antisocial şi asta e semnificaţia pe care o dai anarhismului…

— Ţi-am mai spus că nu – adică ţi-am mai spus că nu dau cuvântului anarhism un sens diferit de cel curent.

— Păi atunci… Tot nu pricep… Vrei cumva să-mi spui că nu există nici o deosebire între teoriile dumitale autentic anarhiste şi practica vieţii pe care o duci – practica vieţii aşa cum este ea acum? Vrei să mă faci să cred că duci exact aceeaşi viaţă ca şi indivizii care sunt în mod curent consideraţi anarhişti?

— Nu; nu-i vorba de asta. Ce vreau eu să spun e că, între teoriile mele şi practica vieţii mele, nu există o divergenţă, ci, dimpotrivă, o conformitate absolută. Că viaţa pe care o duc nu seamănă cu viaţa indivizilor acelora cu sindicatele şi cu bombele – asta-i drept. Dar viaţa lor e cea care se plasează în afara anarhismului, în afara idealurilor lor. Nu a mea. La mine – da, la mine, bancher, mare comerciant, monopolist dacă vrei –, la mine teoria şi practica anarhismului sunt, amândouă, perfect conjugate şi certe. M-ai comparat cu prostănacii aceia cu sindicatele şi cu bombele ca să arăţi că sunt altfel decât ei. E adevărat, dar uite care este deosebirea: ei (da, ei, nu eu) sunt anarhişti doar în teorie; eu sunt anarhist în teorie şi în practică. Ei sunt anarhişti şi proşti, eu – anarhist şi inteligent. Aşa că, bătrâne, adevăratul anarhist sunt eu. Ei – cei cu sindicatele şi cu bombele (am făcut parte şi eu dintre ei, dar m-am desprins tocmai datorită anarhismului meu autentic) –, ei sunt gunoiul anarhismului, scursurile marii doctrine eliberatoare.

— Aşa ceva chiar că n-am mai auzit niciodată! E uluitor! Cum împaci atunci viaţa dumitale – adică viaţa de bancher şi comerciant – cu teoriile anarhiste? Cum le împaci, dacă spui că prin teorii anarhiste înţelegi exact ce înţeleg şi anarhiştii obişnuiţi? Iar dumneata, pe deasupra, mai spui şi că te deosebeşti de ei fiindcă eşti mai anarhist ca ei – aşa e?

— Exact.

— Nu pricep nimic.

— Dar eşti dispus să pricepi?

— Sunt.

Şi-a scos ţigara din gură; a aprins-o din nou, cu gesturi lente; s-a uitat fix la chibritul care se stingea; l-a depus uşurel în scrumieră; pe urmă, ridicând capul, un moment lăsat în jos, a spus:

— Ascultă. Provin din popor şi din clasa muncitoare de la oraş. N-am moştenit ca bunuri, cum ţi-ai fi închipuit poate, nici condiţii, nici circumstanţe. S-a întâmplat doar să posed din naştere o inteligenţă lucidă şi o voinţă cât de cât puternică. Dar astea erau calităţi naturale, de care originea mea obscură oricum nu avea cum să mă deposedeze. Am fost muncitor, am muncit, am dus o viaţă de lipsuri; am fost, pe scurt, ceea ce sunt majoritatea oamenilor din mediul acela. Nu zic că mi s-ar fi întâmplat vreodată chiar să n-am ce mânca, dar n-am fost nici prea departe de situaţia asta. În rest, presupunând că s-ar fi întâmplat aşa, acest lucru tot n-ar fi schimbat nimic din ce s-a petrecut după aceea, sau din ce am să-ţi relatez, şi nici din ce a fost viaţa mea în trecut, sau din ce este ea acum. În fond, am fost un muncitor obişnuit; ca toată lumea, munceam fiindcă trebuia să muncesc, şi munceam cât mai puţin posibil. Ceea ce aveam eu însă era inteligenţa. Ori de câte ori mi-era posibil, citeam, discutam şi, cum nu eram un prost, m-au năpădit o mare insatisfacţie şi o mare revoltă împotriva destinului meu şi a condiţiilor sociale care-l făceau să fie aşa cum era.

Ţi-am spus că, la drept vorbind, destinul meu ar fi putut să fie mai rău decât era; dar în momentul acela mi se părea că sunt o fiinţă căreia Destinul îi făcuse toate nedreptăţile laolaltă, şi se folosise de convenţiile sociale ca să i le facă. Asta se petrecea pe când aveam vreo douăzeci de ani, douăzeci şi unu cel mult – şi atunci am devenit anarhist.

S-a oprit o clipă. S-a întors spre mine. A continuat, înclinându-se puţin într-o parte.

— Dintotdeauna am fost mai mult sau mai puţin lucid. Mă revoltam. Am vrut să-mi înţeleg revolta. Am devenit un anarhist conştient şi convins – acelaşi anarhist conştient şi convins care sunt şi acum.

— Dar teoria pe care o îmbrăţişezi astăzi e aceeaşi pe care o aveai şi atunci?

— Aceeaşi. Teoria anarhistă, adevărata teorie, este una singură. Am aceeaşi teorie pe care am avut-o întotdeauna, de când am devenit anarhist. Ai să vezi… Spuneam deci că, fiind lucid din fire, am devenit un anarhist conştient. Dar ce-nseamnă un anarhist? E un revoltat împotriva nedreptăţii de a ne fi născut inegali din punct de vedere social – în fond, doar asta e. Şi de aici rezultă, cum bine se vede, revolta împotriva convenţiilor sociale care fac posibilă această inegalitate. Ce-ţi explic eu acum e calea psihologică, adică modul cum devine cineva anarhist; ajungem şi la aspectul teoretic al problemei. Pentru moment, te rog să înţelegi bine care putea fi revolta unui individ inteligent, în împrejurările mele. Ce vedea el în lume? Unul se naşte fiu de milionar, ocrotit încă din leagăn de neplăcerile – şi nu sunt puţine – pe care banii le pot evita sau atenua; altul se naşte sărăntoc, fiind, de mic copil, o gură în plus într-o familie unde gurile sunt şi aşa prea multe pentru mâncarea de care se dispune. Unul se naşte conte sau marchiz, şi pentru acest motiv se bucură de consideraţia tuturor, orice ar face; altul se naşte aşa ca mine, şi trebuie să umble drept ca un fir cu plumb spre a fi

cel puţin tratat ca un om. Unii se nasc în condiţii care le permit să facă studii, să călătorească, să se instruiască – să devină (se poate spune) mai inteligenţi decât alţii care sunt din fire mai inteligenţi. Şi aşa mai departe, în toate privinţele… Nedreptăţile naturii, treacă; nu le putem evita. Dar pe cele ale societăţii şi ale convenţiilor ei – pe acestea de ce să nu le evităm? Accept – n-am încotro – ca un om să-mi fie superior prin ce i-a dăruit natura – talent, forţă, energie; nu accept ca el să-mi fie superior prin calităţi artificiale, cu care n-a ieşit din burta maică-sii, dar care s-au revărsat asupra lui prin noroc din clipa când a apărut pe lume – bogăţie, poziţie socială, viaţă uşoară etc. Din revolta pe care ţi-o înfăţişez în urma acestor consideraţii s-a născut anarhismul meu de atunci – anarhismul pe care, ţi-am spus, îl susţin şi azi fără nici o modificare.

Iar s-a oprit o clipă, gândindu-se cum să continue. A tras din ţigară şi a suflat fumul, încet, în direcţia opusă mie. S-a întors, gata să reia. Dar l-am întrerupt:

— O întrebare, din curiozitate… De ce ai devenit tocmai anarhist? Puteai să devii socialist, sau să îmbrăţişezi orice altă doctrină progresistă, fără să mergi chiar atât de departe. Toate se aflau în limitele revoltei dumitale… Deduc din ce mi-ai spus că prin anarhism înţelegi (şi găsesc că e bună această definiţie a anarhismului) revolta împotriva tuturor convenţiilor şi formulelor sociale şi dorinţa şi efortul de a le aboli pe toate…

— Chiar aşa.

— De ce ai ales formula extremă şi nu te-ai decis pentru vreuna din celelalte… din cele intermediare?…

— Îţi spun imediat. Am meditat la asta. Evident că în broşurile pe care le citeam întâlneam toate teoriile pe care le-ai menţionat. Am ales teoria anarhistă – teoria extremă, cum foarte bine spui –

pentru motivele pe care am să ţi le rezum în două cuvinte.

S-a uitat o clipă în gol. Apoi s-a întors spre mine.

— Adevăratul rău, singurul rău, sunt convenţiile şi ficţiunile sociale, care se suprapun realităţilor naturale – adică totul, de la familie la bani, de la religie la stat. Omul se naşte bărbat sau femeie – vreau să spun, se naşte ca să devină, la vârsta adultă, bărbat sau femeie; nu se naşte, conform bunei justiţii naturale, nici ca să fie soţ, nici ca să fie bogat ori sărac, la fel cum nu se naşte ca să fie catolic ori protestant, portughez ori englez. El devine toate acestea, în virtutea ficţiunilor sociale. Or, aceste ficţiuni sociale, de ce sunt ele proaste? *Fiindcă sunt ficţiuni, fiindcă nu sunt naturale.* La fel de rău e banul ca şi statul, la fel de rea familia ca şi religia. Dacă ar exista alte ficţiuni, diferite, la fel de rele, asta s-ar întâmpla *fiindcă ar fi tot ficţiuni*, pentru că s-ar suprapune la fel realităţilor naturale şi le-ar perturba. Or, orice sistem care nu e un sistem anarhist pur, *este tot o ficţiune.* Să ne epuizăm dorinţele, strădaniile, inteligenţa, ca să implantăm, sau să contribuim să fie implantată, o ficţiune socială în locul alteia, asta este o absurditate, când nu-i chiar o crimă, *fiindcă înseamnă a efectua o perturbare socială cu scopul expres de a lăsa totul aşa cum a fost.* Dacă găsim nedrepte ficţiunile sociale, pentru că ele strivesc şi oprimă ceea ce e natural în om, de ce să ne mai folosim eforturile spre a le înlocui cu alte ficţiuni, când la fel de bine le putem folosi ca să le distrugem pe toate?

Asta mi se pare a fi concludent. Dar, să presupunem că nu este: să presupunem că ni se va obiecta că toate acestea sunt foarte sigure, dar sistemul anarhist nu e realizabil în practică. Haide să examinăm şi această latură a problemei.

De ce să nu fie realizabil sistemul anarhist? Noi, toţi progresiştii, plecăm de la principiul că nu

numai actualul sistem e nedrept, ci, fiindcă există dreptate, este avantajos ca el să fie înlocuit prin altul mai drept. Dacă nu gândim aşa, înseamnă că nu suntem progresişti, ci burghezi. Or, de unde vine criteriul acesta de *dreptate*? De la faptul că este *natural şi adevărat*, în opoziţie cu ficţiunile sociale şi cu minciunile convenţiei. Iar ceea ce e natural este natural în întregime, nu pe jumătate, sau pe sfert, sau a opta parte. Foarte bine. Acum, din două, una: ori naturalul este realizabil socialmente, ori nu e; cu alte cuvinte, ori societatea poate să fie naturală, ori societatea este în mod esenţial o ficţiune şi nu poate fi naturală în nici un chip. Dacă societatea poate fi naturală, atunci poate exista o societate anarhistă, sau liberă, şi ea trebuie să existe, fiindcă este o societate complet naturală. Dacă societatea nu poate fi naturală, dacă (pentru vreun motiv oarecare, nu contează) ea trebuie neapărat să fie ficţiune, atunci, din două rele, îl alegem pe cel mai mic: să o facem, în cadrul acestei ficţiuni inevitabile, să fie cât mai naturală posibil. Şi care e ficţiunea cea mai naturală? Nici una nu e naturală în sine, de vreme ce e ficţiune; cea mai naturală, în cazul nostru, va fi aceea care *pare* mai naturală, care *se simte* mai naturală. Dar care pare mai naturală, sau pe care o simţim noi mai naturală? Cea cu care suntem obişnuiţi. (Înţelegi? Ce este natural e ceea ce există din instinct; şi ceea ce, nefiind instinct, pare cu totul instinct, este obişnuinţa. Fumatul nu e natural, nu e o necesitate a instinctului; dar, dacă ne obişnuim să fumăm, fumatul ajunge să ne devină natural, să fie resimţit ca o necesitate a instinctului.) Acum, să vedem care e ficţiunea noastră socială ce constituie o obişnuinţă pentru noi? Este sistemul actual, sistemul burghez. Urmează deci, logic, fie că găsim posibilă societatea naturală, şi atunci vom fi apărătorii anarhismului, fie că nu o găsim posibilă, şi atunci

vom fi apărătorii regimului burghez. Ipoteză intermediară nu există. Ai înţeles?

— Da, e concludent.

— Încă nu e chiar concludent… Mai este o obiecţie, de acelaşi gen, care se cere eliminată… Poţi să fii de acord că sistemul anarhist e realizabil, dar poţi să te îndoieşti că el ar fi realizabil pe *neaşteptate* – că se poate trece, adică, de la societatea burgheză la societatea liberă, fără unul sau mai multe stadii ori regimuri intermediare. Cine ridică această obiecţie acceptă drept bună, şi drept realizabilă, societatea anarhistă, dar presimte că trebuie să existe un oarecare stadiu de tranziţie între societatea burgheză şi ea. Foarte bine. Să presupunem că aşa e. Care este acest stadiu intermediar? Scopul nostru e societatea anarhistă, sau liberă; prin urmare, stadiul intermediar poate fi doar un stadiu de pregătire a umanităţii pentru societatea liberă. Această pregătire este fie materială, fie pur şi simplu mentală; adică, acceptă o serie de realizări materiale sau sociale care vor adapta omenirea la societatea liberă, ori e pur şi simplu propagandă treptat crescândă şi influentă, care va pregăti *mental* omenirea s-o dorească sau s-o accepte. Să vedem primul caz, adaptarea treptată şi materială a omenirii la societatea liberă. E ceva imposibil; mai mult decât imposibil: absurd. Nu te poţi adapta material decât la ceva *care există deja.* Nimeni dintre noi nu se poate adapta material la mediul social al secolului douăzeci şi trei, chiar dacă ştie cum va fi el; şi nu se poate adapta material, fiindcă secolul douăzeci şi trei şi mediul său social încă nu există *materialmente.* Astfel, ajungem la concluzia că, în trecerea societăţii burgheze la societatea liberă, nu poate exista adaptare, evoluţie sau tranziţie decât sub aspect *mental,* adică adaptarea treptată a spiritelor la ideea de societate liberă… În tot cazul, în privinţa adaptării materiale mai avem o ipoteză…

— La naiba cu atâtea ipoteze!

— Ascultă, omul lucid este dator să examineze toate obiecţiile posibile şi să le respingă, înainte de a se considera sigur pe doctrina sa. Şi, în plus, toate astea răspund la întrebarea pe care mi-ai pus-o…

— De acord.

— În privinţa adaptării materiale, spuneam, mai există în orice caz şi altă ipoteză. E cea a dictaturii revoluţionare.

— Cum adică a dictaturii revoluţionare?

— După cum ţi-am explicat, nu poate exista adaptare materială la ceva care, materialmente, nu există încă. Dar dacă, printr-o mişcare bruscă, s-ar produce o revoluţie socială, nu societatea liberă ar rămâne implantată (fiindcă pentru ea omenirea nu are încă pregătirea necesară), ci o dictatură din cele care vor să implanteze societatea liberă. Dar există deja, chiar dacă doar schiţat sau incipient, există deja *materialmente* ceva din societatea liberă. Există deci deja ceva material, la care să se adapteze omenirea. Acesta este argumentul pe care nătărăii care apără „dictatura proletariatului“ ar trebui să-l avanseze dacă ar fi în stare să argumenteze ori să gândească. Argumentul, evident, nu-i al lor: e al meu. Îl ridic, ca obiecţie, în faţa mea însumi. Şi, aşa cum am să-ţi demonstrez imediat, el este fals. Un regim revoluţionar, cât timp există, şi oricare ar fi scopul pe care-l urmăreşte sau ideea după care se conduce, este *materialmente* doar atât – un regim revoluţionar. Or, un regim revoluţionar înseamnă o dictatură de război, sau, altfel spus, un regim militar despotic, fiindcă starea de război este impusă societăţii de o parte a ei – partea care şi-a asumat puterea în mod revoluţionar. Ce rezultă de aici? Rezultă că cel care se va adapta la acest regim ca la unicul lucru care este el *materialmente, nemijlocit,* adică un regim militar despotic, se adaptează la un regim militar despotic. Ideea care

i-a condus pe revoluţionari, scopul pe care l-au urmărit ei au dispărut complet din *realitatea* socială, ocupată exclusiv de fenomenul războinic. Astfel că ceea ce rezultă dintr-o dictatură revoluţionară – şi va rezulta cu atât mai complet, cu cât acea dictatură va dura mai mult – este o societate războinică de tip dictatorial, adică un despotism militar. Nici n-ar putea fi altfel. Întotdeauna a fost aşa. Eu nu cunosc multă istorie, dar ce cunosc se potriveşte cu asta; nici nu putea să nu fie aşa. Ce a ieşit din frământările Romei? Imperiul Roman şi despotismul său militar. Ce a ieşit din Revoluţia Franceză? Napoleon şi despotismul său militar. Şi vei vedea ce o să iasă şi din Revoluţia Rusă… Ceva care va întârzia cu zeci de ani realizarea societăţii libere… Dar ce altceva era de aşteptat de la un popor de analfabeţi şi de mistici? În fine, ăsta e alt subiect… ai priceput argumentul meu?

— L-am priceput perfect.

— Înţelegi prin urmare că am ajuns la următoarea concluzie: scop – societatea anarhistă, societatea liberă; mijloc – trecerea, *fără tranziţie,* de la societatea burgheză la societatea liberă. Această trecere va fi pregătită şi va deveni posibilă printr-o propagandă intensă, completă, absorbantă, astfel încât să predispună toate spiritele şi să slăbească toate rezistenţele. E limpede că prin „propagandă“ nu înţeleg doar propaganda realizată prin cuvântul scris şi rostit: înţeleg tot, acţiune indirectă sau directă, tot ce poate să predispună la o societate liberă şi să slăbească rezistenţa faţă de instaurarea ei. Astfel, neavând de înfrânt aproape nici o rezistenţă, revoluţia socială, atunci când va veni, va fi rapidă, uşoară, şi nu va trebui să instaureze nici o dictatură revoluţionară, fiindcă nu va avea împotriva cui s-o aplice. Dacă lucrurile nu se pot desfăşura aşa, înseamnă că anarhismul e irealizabil; iar dacă anarhismul e irealizabil, atunci nu se poate susţine şi nu este justă, cum ţi-am

demonstrat deja, decât societatea burgheză. Acum vezi şi dumneata de ce am devenit anarhist, şi cum am ajuns să resping, drept false şi antinaturale, toate celelalte doctrine sociale mai puţin îndrăzneţe. Dar gata… Să continuăm cu povestea mea.

A scăpărat un chibrit şi şi-a aprins încet ţigara. S-a concentrat un timp, apoi a reluat.

*

— Şi alţi tineri aveau aceleaşi opinii ca mine. Majoritatea erau muncitori, dar câte unul nu; toţi însă eram săraci şi, după câte îmi amintesc, nu eram prea proşti. Nutream o oarecare dorinţă să ne instruim, să cunoaştem lucrurile, şi totodată aveam voinţa de a face propagandă, de a ne răspândi ideile. Doream, pentru noi şi pentru ceilalţi – pentru întreaga omenire –, o societate nouă, eliberată de toate prejudecăţile care îi fac pe oameni în mod artificial inegali şi le impun inferiorităţi, suferinţe, strâmtorări, pe care nu natura li le-a impus! Mie, tot ce citeam îmi confirma aceste opinii. În cărţi anarhiste ieftine – cele care se găseau pe vremea aceea, şi erau destule – am citit aproape tot. M-am dus la conferinţe şi adunări ale propagandiştilor de atunci. Fiecare carte şi fiecare discurs mă convingeau mai mult de soliditatea şi justeţea ideilor mele. Ce gândeam atunci – îţi repet – este exact ce gândesc şi astăzi; singura deosebire e că atunci doar gândeam, iar astăzi gândesc şi chiar practic.

— Ai dreptate; asta, până unde merge, e foarte clar. Sigur că aşa ai devenit anarhist, şi văd perfect că erai un anarhist. Nu-mi mai trebuie dovezi. Ceea ce vreau să ştiu este cum a ieşit din asta bancherul…, cum a ieşit aşa, fără nici o contradicţie… Adică asta bănuiesc, mai mult sau mai puţin…

— Ba nu, să nu bănuieşti nimic… Ştiu ce vrei să spui… Te referi la argumentele pe care ţi le-am servit chiar eu, şi crezi că am socotit irealizabil anarhismul şi de aceea, cum ţi-am spus, el nu se poate susţine, şi deci nu este justă decât societatea burgheză – nu-i aşa?

— Da, mi-am zis că lucrurile s-au petrecut mai mult sau mai puţin aşa…

— Cum puteau să se petreacă aşa, dacă de la început ţi-am spus şi ţi-am repetat că *sunt* anarhist, că nu numai am fost, ci continui să fiu *anarhist*? Dacă deveneam bancher şi comerciant pentru motivul pe care-l crezi dumneata, n-aş fi fost anarhist, aş fi fost burghez.

— Ai dreptate… Dar atunci, cum naiba…? Haide, haide, zi…

— Cum ţi-am spus, eram, am fost, mereu, mai mult sau mai puţin lucid şi, de asemenea, un om de acţiune. Astea sunt calităţi naturale; nu mi-au fost introduse în leagăn (dacă am avut vreodată leagăn), am venit singur cu ele. Bine. Fiind anarhist, găseam insuportabil să fiu anarhist doar la modul pasiv, numai ca să mă duc să ascult discursuri şi să discut cu prietenii. Nu: trebuia să şi fac ceva! Trebuia să muncesc şi să lupt pentru cauza oprimaţilor şi a victimelor convenţiilor sociale! Am decis să pun umărul, după posibilităţile mele. Am început să mă gândesc cum aş putea să devin util cauzei. Mi-am trasat un plan de acţiune.

Ce vrea un anarhist? Libertate – libertate pentru sine şi pentru ceilalţi, pentru întreaga omenire. Vrea să fie eliberat de influenţa sau de presiunea ficţiunilor sociale; vrea să fie liber aşa cum s-a născut şi a apărut pe lume, adică aşa cum, pe bună dreptate, chiar trebuie să fie; şi vrea această libertate pentru sine şi pentru toţi ceilalţi. Dar nu toţi pot să fie egali în faţa naturii: unii se nasc înalţi, alţii scunzi; unii puternici, alţii slabi, unii mai inteligenţi, alţii mai puţin… Dar toţi pot să fie

egali începând din acest punct; doar ficţiunile sociale îi împiedică. Aceste ficţiuni sociale trebuie nimicite.

Trebuie nimicite… Dar nu mi-a scăpat un lucru, ele trebuie nimicite, însă *în folosul libertăţii*, urmărindu-se tot timpul crearea societăţii libere. Pentru că nimicirea ficţiunilor sociale poate să ducă tot atât de bine la crearea libertăţii, cât şi la pregătirea căii spre libertate, şi să instaureze alte ficţiuni sociale, diferite, la fel de proaste pentru că sunt la fel de fictive. Aici e nevoie de multă grijă. E nevoie să se găsească un procedeu de acţiune, oricare ar fi el, violenţa sau nonviolenţa (deoarece împotriva nedreptăţilor sociale orice mijloc e legitim), prin care să se contribuie la nimicirea ficţiunilor sociale fără ca, în acelaşi timp, să se perturbe crearea libertăţii viitoare; ci creându-se deja, pe cât posibil, ceva din libertatea viitoare.

E clar că această libertate, pe care trebuie să avem grijă să n-o perturbăm, este *libertatea viitoare* şi, în prezent, *libertatea celor oprimaţi de ficţiunile sociale.* Evident că nu trebuie să ne ferim a perturba „libertatea“ celor puternici, a celor bine situaţi, a tuturor celor care întruchipează ficţiunile sociale şi profită de pe urma lor. Asta nu este libertate; este libertatea de a tiraniza, care e opusul libertăţii. Pe ea, dimpotrivă, trebuia să ne gândim cum s-o perturbăm cât mai mult. Mi se pare clar…

— Perfect clar. Continuă…

— Pentru cine vrea anarhistul libertate? Pentru întreaga omenire. În ce fel se poate atinge libertatea pentru întreaga omenire? Prin nimicirea completă a tuturor ficţiunilor sociale? Am anticipat explicaţia când, ca să răspund la întrebarea dumitale, am discutat despre celelalte sisteme progresiste şi ţi-am explicat cum şi de ce sunt eu anarhist… Ţi-aminteşti concluzia mea?…

— Da..

— O revoluţie socială subită, bruscă, strivitoare, care face ca societatea să treacă, dintr-un salt, de la

regimul burghez la societatea liberă. O revoluţie socială pregătită printr-o muncă intensă şi continuă, de acţiune directă şi indirectă, tinzând să predispună toate spiritele în vederea instaurării societăţii libere, şi să slăbească până la o stare comatoasă toate rezistenţele burgheziei. Inutil să-ţi repet raţiunile care duc inevitabil la această concluzie, în cadrul anarhismului; ţi le-am expus mai înainte şi le-ai şi priceput.

— Da.

— Această revoluţie ar fi preferabil să fie mondială, simultană în toate punctele ori, măcar, în punctele importante ale lumii; sau, dacă nu, atunci să treacă rapid de la unele la altele, dar, în orice caz, prin fiecare punct, adică la fiecare naţiune, să fie aşadar fulgerătoare şi completă.

Foarte bine. Ce puteam face *eu* pentru atingerea acestui scop? Singur, nu puteam să fac revoluţia mondială, nici măcar nu puteam să fac revoluţia completă în zona ţării unde mă aflam. Dar puteam să contribui, cu toate forţele, la pregătirea în vederea revoluţiei. Ţi-am explicat cum: combătând, prin toate mijloacele accesibile, ficţiunile sociale; neperturbând niciodată, în timpul desfăşurării acestei lupte sau propagande în vederea societăţii libere, nici libertatea viitoare, nici libertatea prezentă a oprimaţilor; creând deja, pe cât posibil, ceva din libertatea viitoare.

A tras un fum; a făcut o scurtă pauză; a reluat.

— În acest punct, prietene, mi-am pus în mişcare toată luciditatea. Să muncesc pentru viitor, bine, mi-am zis; să muncesc pentru ca ceilalţi să aibă libertate, desigur. Dar atunci, eu? eu nu sunt nimeni? Dacă eram creştin, munceam cu dragă inimă pentru viitorul celorlalţi, fiindcă mi-aş fi găsit răsplata în cer; dar, dacă eram creştin, n-aş fi fost anarhist, fiindcă inegalităţile sociale n-ar fi avut importanţă pentru scurta noastră viaţă pe pământ; ele ar fi fost doar condiţiile ca să fim puşi la încercare, şi şi-ar fi găsit o compensaţie în viaţa

veşnică. Dar nu eram creştin, cum nu sunt nici acum, şi mă întrebam: pentru cine să mă sacrific eu în toate acestea? Şi, mai mult, *pentru ce* să mă sacrific?

Am avut momente de îndoială; poţi să înţelegi că era justificată… Sunt materialist, îmi spuneam; n-am altă viaţă decât asta; de ce să-mi dau sufletul pentru propagandă şi să mă lupt cu inegalităţile sociale şi alte bazaconii, când pot să profit şi să mă distrez mult mai bine, fără să mă preocup de asta? Cine n-are decât o singură viaţă, cine nu crede în viaţa veşnică, cine nu admite altă lege decât natura, cine se opune statului fiindcă nu e natural, căsătoriei fiindcă nu e naturală, banilor fiindcă nu sunt naturali, tuturor ficţiunilor sociale fiindcă nu sunt naturale, de ce naiba să susţină altruismul şi sacrificiul de sine în favoarea celorlalţi, sau a umanităţii, dacă altruismul şi sacrificiul nu sunt nici ele naturale? Da, aceeaşi logică ce-mi arată că omul nu se naşte ca să fie căsătorit, sau ca să fie portughez, sau ca să fie bogat ori sărac, mi-arată şi că el nu se naşte ca să fie *solidar.* Se naşte doar ca să fie el însuşi, şi prin urmare opusul altruistului şi solidarului, şi prin urmare exclusiv egoist.

Am examinat situaţia propriei mele persoane. Fii atent, îmi spuneam în sinea mea, că ne naştem aparţinând speciei umane, şi avem datoria să fim solidari cu toţi oamenii. Dar ideea de „datorie“ este ea oare naturală? De unde vine această idee de „datorie“? Dacă ideea de datorie mă obligă să-mi sacrific bună-starea, instinctul de conservare şi alte instincte naturale, prin ce se deosebeşte acţiunea acestei idei de acţiunea oricărei ficţiuni sociale, care produce în noi exact acelaşi efect?

Ideea de datorie, adică de solidaritate umană, se poate considera naturală *dacă atrage după sine o compensaţie egoistă*, fiindcă atunci, deşi în principiu este contrariat egoismul natural, dacă ea dă acestui egoism o compensaţie, oricum, în fond, nu îl contrariază. A sacrifica o plăcere, a o sacrifica

pur şi simplu, nu este ceva natural; a sacrifica o plăcere altuia, asta există în natură; şi, dintre două lucruri naturale pe care nu le poţi avea concomitent, e bine să alegi unul. Dar ce compensaţie egoistă, sau naturală, putea să-mi ofere devotamentul pentru cauza societăţii libere şi a fericirii viitoare a omenirii? Doar conştiinţa datoriei împlinite, a strădaniei pentru un scop bun; şi asta nu este o plăcere în sine, ci o plăcere, dacă vrei, izvorâtă dintr-o ficţiune, ca, bunăoară, plăcerea de a te fi născut într-o bună poziţie socială.

Îţi mărturisesc că am avut momente de îndoială… M-am simţit neleal faţă de doctrina mea, trădător… Dar curând am depăşit această fază. Ideea de dreptate se află aici, în interiorul meu, mi-am spus. O simt naturală. Simt că există o datorie superioară preocupării exclusive pentru soarta mea. Şi am mers mai departe în intenţiile mele.

— N-am impresia că decizia asta dezvăluie o mare luciditate din partea dumitale… Nu ai rezolvat dificultatea… Ai mers mai departe dintr-un impuls absolut sentimental…

— Fără îndoială. Dar ce-ţi relatez eu acum este istoricul modului cum am devenit anarhist, şi cum am continuat să fiu, şi continui şi azi. Îţi prezint sincer ezitările şi dificultăţile pe care le-am avut, şi modul cum le-am depăşit. Sunt de acord că, în momentul acela, depăşeam dificultatea logică prin sentiment, nu prin raţiune. Dar ai să vezi că, mai târziu, când voi fi ajuns la deplina înţelegere a doctrinei anarhiste, această dificultate, rămasă până atunci în mod logic fără răspuns, şi-a găsit soluţia completă şi absolută.

— Curios…

— Da… Acum lasă-mă să-mi continui istoricul. S-a ivit această dificultate, şi am rezolvat-o, de bine de rău, cum ţi-am spus. După aceea, şi tot pe

linia ideilor mele, s-a ivit altă dificultate, care de asemenea m-a tulburat.

Era un lucru bun – după cum vezi – să vreau să mă sacrific, fără nici o recompensă propriu-zis personală, adică fără o recompensă cu adevărat *naturală.* Dar să presupunem că societatea viitoare nu va ajunge deloc la ce speram eu, că nu va exista niciodată o societate liberă, atunci, pentru ce naiba mă sacrificam? Să mă sacrific pentru o idee fără o recompensă personală, fără să câştig ceva din strădaniile mele pentru acea idee, mai treacă-meargă; dar să mă sacrific fără măcar să am certitudinea că eforturile mele se vor concretiza într-o zi, *fără ca ideea însăşi să câştige datorită eforturilor mele* – asta era prea de tot… De la început îţi spun că am depăşit dificultatea asta prin acelaşi procedeu sentimental prin care am rezolvat-o şi pe cealaltă; dar te avertizez totodată că, la fel ca pe cealaltă, am depăşit-o prin logică, automat, când am ajuns la stadiul deplin conştient al anarhismului meu… Ai să vezi imediat… În momentul despre care-ţi vorbesc acum m-am descurcat cu una sau două fraze goale. „Eu îmi fac datoria faţă de viitor; viitorul să şi-o facă faţă de mine…“. Asta, sau altceva de aceeaşi calitate…

Am prezentat această concluzie sau, mai degrabă, aceste concluzii tovarăşilor mei, iar ei au fost de acord cu mine; au fost toţi de acord că trebuie să mergem mai departe şi să facem tot posibilul pentru a ajunge la o societate liberă. E adevărat, câte unul sau altul, dintre cei mai inteligenţi, au rămas puţin cam zdruncinaţi de expunerea mea, nu pentru că nu ar fi fost de acord, ci pentru că nu văzuseră niciodată lucrurile atât de clar, şi nici dificultăţile pe care le comportă ele… Dar, în fine, am căzut de acord… Ne vom strădui toţi pentru marea revoluţie socială, pentru societatea liberă, fie că viitorul ne va da dreptate, fie că nu! Am format un grup din câţiva oameni de încredere şi am început o vastă propagandă –

vastă, desigur, în limitele posibilităţilor noastre. Un timp, cu toate dificultăţile, încurcăturile şi, uneori, persecuţiile, am trudit pentru idealul anarhist.

În acest punct, bancherul a făcut o pauză ceva mai lungă. Nu şi-a aprins ţigara, care se stinsese din nou. Deodată a zâmbit uşor şi, cu aerul cuiva care ajunge acum la chestiunea importantă, m-a fixat mai stăruitor şi a continuat, dregându-şi glasul şi rostind cuvintele mai apăsat.

— În acel moment, a spus el, a survenit ceva nou. „În acel moment“ e un fel de a vorbi. Vreau să spun că, după câteva luni de propagandă, am observat apariţia unei noi complicaţii, de data asta cea mai serioasă dintre toate, într-adevăr serioasă…

Ţi-aminteşti, nu-i aşa? ce am stabilit eu, printr-un raţionament riguros, că trebuie să fie procedeul de acţiune al anarhiştilor… Un procedeu, sau nişte procedee, prin care să se contribuie la nimicirea ficţiunilor sociale fără ca, în acelaşi timp, să se perturbe în vreun fel puţina libertate a actualilor oprimaţi de ficţiunile sociale; un procedeu care, fiind posibil, să creeze de pe acum ceva din libertatea viitoare…

Ei bine, odată stabilit acest criteriu, l-am avut mereu prezent în minte… Or, în acel moment al propagandei noastre de care-ţi vorbesc, am descoperit ceva. În grupul de propagandă – nu eram mulţi; vreo patruzeci, dacă nu mă înşel – se petrecea următorul lucru: *se crea tiranie.*

— Se crea tiranie? Cum adică, se crea tiranie?

— Uite cum… Unii le porunceau celorlalţi şi îi conduceau unde voiau ei; unii se impuneau celorlalţi şi îi obligau să fie ce voiau ei. Nu zic că asta se întâmpla în lucruri grave; nici nu existau lucruri grave care să le dea ocazia să procedeze aşa. Dar fapt e că se întâmpla mereu, zilnic, şi se petrecea nu numai în chestiuni legate de propagandă, ci şi în afara lor, în viaţa de toate

zilele. Unii alunecau pe nesimţite spre şefie, alţii, tot pe nesimţite, spre subordonare. Unii erau şefi prin impunere; alţii erau şefi prin vicleşug. Se putea observa asta în chestiunile cele mai simple. De exemplu: doi tineri mergeau împreună pe stradă; ajungeau la capătul străzii, şi unul trebuia să o ia la dreapta, iar celălalt la stânga; fiecare ţinea să meargă în direcţia lui. Dar cel care mergea la stânga îi spunea celuilalt „vino cu mine pe aici“; celălalt răspundea, şi spunea adevărul: „Nu pot; trebuie s-o iau pe dincolo“ pentru un motiv sau altul… Dar la sfârşit, împotriva voinţei şi interesului lui, mergea cu celălalt la stânga… Asta se întâmpla o dată prin persuasiune, altă dată prin simplă stăruinţă, a treia oară pentru alt motiv oarecare… Adică, niciodată dintr-o raţiune logică; întotdeauna într-o astfel de impunere şi subordonare exista ceva spontan, parcă instinctiv… şi, la fel ca în acest caz simplu, în toate celelalte cazuri, de la cele mai neînsemnate până la cele mai importante… înţelegi?

— Înţeleg. Dar ce ţi s-a părut ciudat în asta? E tot ce poate fi mai natural!…

— O fi. Ajungem şi acolo. Ce te rog eu să reţii e că este *exact opusul doctrinei anarhiste.* Fii atent că asta se petrecea într-un grup mic, un grup fără influenţă, nici importanţă, un grup căruia nu-i fusese încredinţată soluţionarea vreunei chestiuni grave sau decizia asupra vreunei probleme importante. Şi reţine că se petrecea într-un grup de oameni care se adunaseră tocmai ca să facă tot ce le stătea în putinţă pentru îndeplinirea unui scop anarhist – adică pentru combaterea, pe cât posibil, a ficţiunilor sociale, şi crearea, pe cât posibil, a libertăţii viitoare. Ai reţinut bine aceste două puncte?

— Da.

— Acum, vezi ce reprezintă asta… Un grup mic, compus din oameni sinceri (îţi garantez că erau sinceri!), înfiinţat şi reunit în mod expres ca

să conlucreze pentru cauza libertăţii, reuşise, la capătul câtorva luni, un singur lucru pozitiv şi concret – *să creeze în sânul său tiranie.* Şi reţine ce fel de tiranie… Nu era o tiranie impusă prin acţiunea ficţiunilor sociale, ceea ce, chiar dacă e jalnic, ar fi fost scuzabil până la un punct, deşi mai puţin la noi, care combăteam tocmai asemenea ficţiuni, cât la alţii, dar, în fine, trăiam într-o societate bazată pe aceste ficţiuni şi nu eram total vinovaţi dacă nu ne puteam debarasa de acţiunea lor. Dar nu era asta. Cei care le porunceau celorlalţi, sau îi mânau unde voiau ei, n-o făceau prin forţa banului, ori a poziţiei sociale, ori a vreunei autorităţi de natură fictivă pe care şi-ar fi arogat-o; o făceau printr-o acţiune cu totul în afara ficţiunilor sociale. Adică, această tiranie era, faţă de ficţiunile sociale, o *tiranie nouă.* Dar o tiranie exercitată asupra unor persoane prin esenţă deja asuprite de ficţiunile sociale. Mai mult, o tiranie exercitată, între ei, de nişte oameni al căror scop sincer nu era altceva decât distrugerea tiraniei şi crearea libertăţii.

Acum, să ne gândim la cazul unui grup mult mai mare, mult mai influent, ocupându-se de chestiuni importante şi luând decizii cu un caracter fundamental. Să presupunem că acest grup îşi îndreaptă eforturile, la fel ca noi, spre formarea unei societăţi libere. Spune-mi, te rog, dacă, din această încărcătură de tiranii încrucişate, întrevezi naşterea vreunei societăţi viitoare care să semene cu o societate liberă sau cu o umanitate demnă de ea însăşi…

— Da! Foarte curios…

— Nu-i aşa?… Şi fii atent că mai există şi nişte puncte secundare la fel de curioase… De exemplu: tirania sprijinirii…

— Adică?

— Tirania sprijinirii, da. Existau printre noi unii care, în loc să le poruncească celorlalţi, în loc să se impună celorlalţi, dimpotrivă, îi sprijineau în tot ce

puteau. Pare exact contrariul, nu-i aşa? Ei bine, află că e acelaşi lucru. E aceeaşi nouă tiranie. Înseamnă a merge, la fel, împotriva principiilor anarhiste.

— Asta e bună! Cum adică?

— A sprijini pe cineva înseamnă a-l considera incapabil; dacă nu este incapabil, înseamnă fie a-l face să devină incapabil, fie a socoti că este deja, şi asta presupune, în primul caz, tiranie, iar în al doilea, dispreţ. În primul caz se restrânge libertatea celuilalt; în al doilea caz, se pleacă, cel puţin în mod inconştient, de la principiul că celălalt este demn de dispreţ şi nedemn sau incapabil de libertate.

Să revenim la situaţia noastră… Vezi bine că acest punct era cât se poate de grav. Lăsând la o parte faptul că lucram pentru societatea viitoare fără nici o speranţă că ea ne va fi vreodată recunoscătoare, sau riscând chiar ca ea să nu fie niciodată creată. Toate acestea, treacă. Dar grav era faptul că lucram pentru un viitor de libertate, nefăcând, efectiv, altceva decât să creăm tiranie, şi nu numai tiranie, ci o tiranie nouă; ba chiar o tiranie exercitată chiar de noi, cei oprimaţi, unii împotriva celorlaţi. Or, tocmai asta nu trebuia să se întâmple…

Am căzut pe gânduri. Undeva exista o eroare, o deviere oarecare. Intenţiile noastre erau bune; doctrinele păreau certe; să fie greşite procedeele? Cu siguranţă că da. Însă unde stătea greşeala? Am început să reflectez la asta şi mi se părea că am să înnebunesc. Într-o zi, deodată, cum se întâmplă mereu în asemenea cazuri, am găsit soluţia. A fost ziua cea mare a teoriilor mele anarhiste: ziua când am descoperit, ca să spun aşa, tehnica anarhismului.

M-a privit o clipă fără să mă vadă. Pe urmă a continuat, pe acelaşi ton:

— Mi-am zis aşa… Avem deci o tiranie nouă, o tiranie care nu provine din ficţiunile sociale.

Atunci, de unde provine ea? Să provină oare din calităţile naturale? Dacă da, adio societate liberă! Dacă o societate unde operează doar calităţile naturale ale oamenilor – acele calităţi cu care ne naştem, pe care le datorăm numai naturii, şi asupra cărora nu avem nici o putere –, dacă o societate unde funcţionează doar aceste calităţi este o acumulare de tiranii, cine va mişca măcar un deget ca să contribuie la instaurarea unei astfel de societăţi? Tiranie peste tiranie, atunci mai bine să rămânem cu cea gata statornicită, cu care cel puţin ne-am deprins, şi pe care, din acest motiv, am simţi-o fatalmente mai puţin decât am resimţi o tiranie nouă, dotată cu specificul teribil al tuturor lucrurilor tiranice care provin direct de la natură – faptul că nu te poţi revolta împotriva ei, aşa cum nu te poţi revolta împotriva morţii, sau contra naşterii într-un mediu umil, când ai fi preferat să te naşti într-un mediu sus-pus. Ba chiar ţi-am demonstrat că, dacă, pentru un motiv sau altul, societatea anarhistă nu este realizabilă, atunci trebuie să existe – fiindcă este mai naturală decât oricare alta, cu excepţia primei – societatea burgheză.

Dar oare aceasta, care se năştea printre noi, să provină ea realmente din calităţile naturale? Ce sunt de fapt calităţile naturale? Sunt gradul de inteligenţă, de imaginaţie, de voinţă etc. cu care se naşte fiecare – sub aspect mental, desigur, deoarece calităţile naturale fizice nu intră aici în discuţie. Or, un individ care, fără ca asta să se datoreze ficţiunilor sociale, ajunge să-i poruncească altuia, o face neapărat fiindcă îi este superior în una sau alta dintre calităţile naturale. Îl domină prin folosirea calităţilor sale naturale… Dar mai e ceva de văzut: această folosire a calităţilor naturale este ea oare legitimă, adică, este ea *naturală?*

Ce înseamnă aşadar folosirea naturală a calităţilor noastre naturale? Slujirea scopurilor

naturale ale personalităţii noastre. A domina pe cineva, să fie asta oare un scop natural al personalităţii noastre? Posibil; într-un singur caz poate fi: când acest cineva se află în poziţia de adversar. Pentru anarhist, evident, cel care se află în poziţia de adversar este reprezentantul ficţiunilor sociale şi al tiraniei lor; nimeni altcineva, fiindcă toţi ceilalţi sunt oameni ca şi el, şi camarazii săi naturali. Vezi, aşadar, că tirania pe care eram pe cale s-o creăm printre noi se exercita asupra unor oameni la fel ca noi, camarazi naturali şi, mai mult încă, oameni de două ori camarazii noştri, fiindcă împărtăşeam cu ei şi acelaşi ideal. Concluzie: tirania asta a noastră, dacă nu provenea din ficţiunile sociale, nu provenea nici din calităţile naturale; ea provenea dintr-o aplicare greşită, dintr-o pervertire a calităţilor naturale. Dar această pervertire, de unde provenea ea?

Putea să provină din două lucruri: sau din faptul că omul este în mod natural rău şi, ca urmare, toate calităţile naturale sunt *naturalmente pervertite*; sau dintr-o pervertire produsă de lunga şedere a omenirii într-o atmosferă de ficţiuni sociale, toate creatoare de tiranie şi tinzând, prin urmare, instinctiv să facă tiranică folosirea cea mai naturală a calităţilor celor mai naturale. Or, din aceste două ipoteze, care să fie cea adevărată? Imposibil de stabilit în mod satisfăcător – adică într-o manieră riguros logică şi ştiinţifică. Aici raţionamentul nu-şi găseşte locul, fiindcă este de ordin istoric, sau ştiinţific, şi depinde de cunoaşterea *faptelor.* La rândul său, nici ştiinţa nu ne ajută pentru că, oricât de departe am merge înapoi în istorie, îl întâlnim întotdeauna pe om trăind sub un sistem sau altul de tiranie socială, şi prin urmare veşnic într-o stare care nu ne permite să cercetăm cum ar fi omul atunci dacă ar trăi în circumstanţe pur şi simplu naturale. Cum însă nu există un mijloc de a determina acest lucru cu certitudine, trebuie să înclinăm spre partea cu cea

mai mare probabilitate; şi cea mai mare probabilitate o are următoarea ipoteză. E mai natural să presupunem că îndelunga cantonare a omenirii în climatul ficţiunilor sociale creatoare de tiranie face ca fiecare om să se nască deja cu însuşirile naturale pervertite în sensul tiranizării spontane, chiar şi cel care nu pretinde să tiranizeze, decât să considerăm că însuşirile naturale pot fi pervertite în mod natural, ceea ce, într-un fel, reprezintă o contradicţie. De aceea gânditorul se decide, cum m-am decis eu, cu o certitudine aproape absolută, pentru cea de-a doua ipoteză.

Prin urmare, un lucru este evident… în stadiul social prezent nu e posibil ca un grup de oameni – oricât de bine intenţionaţi ar fi cu toţii, oricât de preocupaţi ar fi cu toţii doar să combată ficţiunile sociale şi să lucreze pentru libertate – să acţioneze împreună fără ca, în mod spontan, să creeze între ei tiranie, să creeze între ei o tiranie nouă, adăugată celei a ficţiunilor sociale, să distrugă în practică tot ceea ce vor ei în teorie, să perturbe involuntar, cât mai mult posibil, însuşi scopul pe care vor să-l promoveze. Ce este de făcut? Foarte simplu… Să acţionăm cu toţii în acelaşi scop, *dar separat.*

— Separat?

— Da. Nu mi-ai urmărit argumentarea?

— Ba da.

— Şi nu găseşti logică, nu găseşti fatală această concluzie?

— Ba da, o găsesc… Ce nu văd eu bine este cum…

— Te lămuresc imediat… Am spus: să acţionăm cu toţii în acelaşi scop, dar separat. Acţionând toţi în acelaşi scop anarhist, fiecare contribuie cu efortul său la nimicirea ficţiunilor sociale, ceea ce este tocmai scopul urmărit, şi la crearea societăţii libere a viitorului; acţionând separat, nu putem, *în nici un chip,* să creăm o tiranie nouă, fiindcă

nimeni nu are astfel ocazia să acţioneze asupra altuia şi nu poate, prin urmare, nici dominându-l, să-i restrângă libertatea, nici sprijinindu-l, să i-o anihileze.

Acţionând deci separat şi în acelaşi scop anarhist, avem două avantaje – efortul conjugat şi necrearea unei tiranii noi. Continuăm să fim uniţi, pentru că suntem uniţi moralmente şi acţionăm în acelaşi mod, pentru acelaşi scop; continuăm să fim anarhişti, fiindcă fiecare lucrează pentru societatea liberă; dar încetăm să ne trădăm, voluntar sau involuntar, cauza, încetăm chiar să avem posibilitatea de a o trăda, deoarece ne situăm, prin acţiunea anarhistă izolată, în afara influenţei nocive a ficţiunilor sociale, pe linia reflexiei ereditare asupra calităţilor pe care ni le-a hărăzit natura.

E limpede că tactica asta se aplică la ceea ce am numit *perioada de pregătire* a revoluţiei sociale. Odată distruse citadelele burgheze şi redusă întreaga societate la stadiul de acceptare a doctrinelor anarhiste, nemaitrebuind decât să se producă revoluţia socială, atunci, pentru lovitura finală, nu se mai poate continua acţiunea separată. Dar, în acel moment, societatea liberă va fi deja virtual creată; lucrurile vor sta altfel. Tactica la care mă refer se potriveşte cu acţiunea anarhistă doar în mediul societăţii burgheze, ca acum, ca în grupul căruia îi aparţineam.

Acesta era – în fine! – adevăratul procedeu anarhist. Împreună, nu valoram mai nimic, şi, pe deasupra, ne tiranizam, ne perturbam unii pe alţii şi teoriile noastre. Separaţi, reuşeam puţin, dar măcar nu perturbam libertatea, nu cream o tiranie nouă; ceea ce reuşeam, oricât ar fi fost de puţin, era obţinut cu adevărat, fără nici un dezavantaj şi nici o pierdere. Mai mult, acţionând aşa, separat, învăţam să ne încredem mai mult în noi înşine, să nu ne bazăm unii pe alţii, să devenim mai liberi, să

ne pregătim, atât personal, cât şi toţi laolaltă, prin exemplul nostru, pentru viitor.

Eram încântat de descoperirea asta. M-am dus imediat s-o prezint camarazilor mei… A fost una din puţinele dăţi în viaţă când m-am comportat prosteşte. Imaginează-ţi că eram atât de bucuros de descoperirea mea, încât speram ca ei să fie de acord!

— Evident că n-au fost…

— Au ripostat, prietene, au ripostat cu toţii! Unii mai mult, alţii mai puţin, dar au protestat toţi! Nu e aşa! Nu e posibil! Dar nimeni nu spunea ce este, sau ce trebuie să fie. Am argumentat şi răsargumentat, iar, drept răspuns la argumentele mele, n-am obţinut decât fraze, fleacuri, lucruri de felul replicilor pe care le dau miniştrii în Cameră când n-au ce răspunde… Atunci am văzut eu cu ce animale şi cu ce laşi aveam de-a face! S-au demascat. Nemernicii se născuseră ca să fie sclavi. Voiau să fie anarhişti pe seama altora. Voiau libertatea, dacă le-o aranjau alţii, dacă le-o oferea cineva, aşa cum oferă regele un titlu! Aproape toţi sunt doar asta, nişte slugi!

— Şi dumneata te-ai supărat?

— Dacă m-am supărat? M-am înfuriat! Am sărit în sus. Am lovit în stânga şi-n dreapta. Cât pe ce să mă încaier cu vreo doi, trei. Şi, până la urmă, am plecat. M-am izolat. Mi s-a făcut scârbă de turma aceea de oi, cum nici nu-ţi închipui! Aproape că n-am mai crezut în anarhism. Aproape că m-am decis să nu-mi mai pese de toate astea. Dar, după câteva zile, mi-am revenit. Mi-am spus că idealul anarhist se află deasupra acestor aversiuni. Nu voiau să fie anarhişti? Voi fi eu. Voiau să se joace de-a anarhiştii? Eu n-aveam chef să mă joc cu aşa ceva. Nu aveau forţa să combată decât sprijinindu-se unii de alţii, şi creând între ei un nou simulacru al tiraniei pe care spuneau că vor s-o combată? Păi, n-aveau decât, proştii, dacă nu erau buni de

altceva. Dar eu nu aveam de gând să devin burghez pentru atâta lucru.

Stabilisem că, în adevăratul anarhism, fiecare, prin propriile sale forţe, trebuie să creeze libertate şi să combată ficţiunile sociale. Nimeni nu voia să meargă pe adevăratul drum anarhist? Voi merge eu pe el. Voi merge singur, cu propriile mele resurse, cu credinţa mea, lipsit până şi de sprijinul mental al celor care fuseseră camarazii mei, şi mă voi împotrivi total ficţiunilor sociale. Nu spun că era un gest frumos, nici un gest eroic. A fost, pur şi simplu, un gest natural. Dacă drumul se cerea urmat de fiecare separat, eu nu aveam nevoie de nimeni altcineva ca să-l urmez. Mi-era suficient idealul meu. Bazându-mă pe aceste principii şi pe aceste circumstanţe, am decis să combat ficţiunile sociale de unul singur.

Şi-a întrerupt o clipă discursul, care devenise înflăcărat şi cursiv. L-a reluat după scurt timp, cu vocea acum mai potolită.

*

— Între mine şi ficţiunile sociale este o stare de război, mi-am spus. Foarte bine. Ce pot să fac eu împotriva ficţiunilor sociale? Am să acţionez singur, ca să n-am posibilitatea, în nici un chip, să creez tiranie. Cum pot eu să contribui singur la pregătirea revoluţiei sociale, la pregătirea omenirii pentru societatea liberă? Trebuie să aleg unul din două procedee, din cele două procedee existente; în caz că, desigur, nu mă pot folosi de amândouă. Cele două procedee sunt acţiunea indirectă, adică propaganda, şi acţiunea directă, de orice fel.

M-am gândit mai întâi la acţiunea indirectă, adică la propagandă. Ce propagandă puteam face de unul singur? În afară de propaganda care se realizează mereu prin conversaţie, cu unul sau cu altul, la întâmplare şi profitând de orice ocazie, ceea ce voiam să ştiu era dacă acţiunea indirectă este o cale pe care să-mi pot îndrepta activitatea de

anarhist cu toată energia, adică în aşa fel încât să produc rezultate sensibile. Am văzut imediat că nu era posibil. Nu sunt orator şi nu sunt scriitor. Adică, la nevoie, sunt în stare să vorbesc în public, sunt capabil să scriu un articol de jurnal; dar ce voiam să verific era dacă firea mea îmi permitea ca, specializându-mă în acţiunea indirectă, în unul din cele două feluri sau chiar în ambele, voi putea obţine rezultate *mai pozitive* pentru ideea anarhistă, decât îndreptându-mi eforturile în altă direcţie. Or, acţiunea este totdeauna mai profitabilă decât propaganda, cu excepţia persoanelor a căror fire le recomandă în mod esenţial drept propagandişti – marii creatori, în stare să electrizeze mulţimile şi să le tragă după ei, sau marii scriitori, capabili să fascineze şi să convingă prin cărţile lor. Nu cred că sunt foarte vanitos, dar, dacă sunt, cel puţin nu-mi stă în obicei să mă laud cu nişte însuşiri pe care nu le am. Şi, cum ţi-am spus, nu mi-a trecut niciodată prin gând să mă consider orator sau scriitor. De aceea am abandonat ideea acţiunii indirecte drept cale de urmat în activitatea mea de anarhist. Prin eliminare, eram silit să aleg acţiunea directă, adică efortul aplicat la practica vieţii, a vieţii reale. Nu era nevoie de inteligenţă, ci de acţiune. Foarte bine. Aşa va fi.

Trebuia deci să aplic în viaţa practică procedeul fundamental al acţiunii anarhiste pe care l-am lămurit deja – să combat ficţiunile sociale fără să creez o tiranie nouă, creând însă, pe cât posibil, ceva din libertatea viitoare. Dar cum se realizează asta în practică?

Ce înseamnă, de fapt, a combate în practică? A combate în practică înseamnă război, înseamnă, cel puţin, *un război.* Cum se poartă un război cu ficţiunile sociale? Şi, cum se poartă de fapt un război? Cum se învinge un inamic în orice fel de război? Printr-una din aceste două modalităţi: fie omorându-l, adică distrugându-l; fie luându-l

prizonier, adică subjugându-l, reducându-l la inactivitate. Eu nu puteam *să distrug* ficţiunile sociale; doar revoluţia socială poate *să distrugă* ficţiunile sociale. Până atunci, ficţiunile sociale puteau să fie zdruncinate, lăsate să atârne de un fir; dar *distruse* nu puteau fi decât odată cu instaurarea societăţii libere şi căderea definitivă a societăţii burgheze. Maximum ce puteam face eu în direcţia asta era să distrug – în sensul fizic de a ucide – pe unul sau pe altul dintre membrii claselor reprezentative ale societăţii burgheze. Am studiat cazul, şi am văzut că ar fi o prostie. Să presupunem, de exemplu, că aş omorî unul, doi, o duzină de reprezentanţi ai tiraniei ficţiunilor sociale… Rezultatul? Ficţiunile sociale nu sunt o situaţie politică ce depinde de un număr restrâns de persoane, de o singură persoană uneori. Ceea ce e rău în ficţiunile sociale sunt ele, în ansamblu, nu indivizii care le reprezintă, ci numai faptul că sunt reprezentanţii lor. Apoi, un atentat de ordin social produce totdeauna o reacţie; nu numai că totul rămâne în acelaşi punct, dar, în majoritatea cazurilor, situaţia se înrăutăţeşte. Şi, mai departe, să presupunem, cum e şi natural, că, după un atentat, ajung eu să fiu cel vânat; vânat şi lichidat, într-un fel sau altul. Şi să presupunem că, în prealabil, aş fi lichidat eu o duzină de capitalişti. La ce se rezumau toate astea? Odată cu lichidarea mea, chiar dacă nu prin execuţie, ci prin simplă detenţie ori deportare, cauza anarhistă pierdea un element de luptă; iar cei doisprezece capitalişti eliminaţi de mine nu erau douăsprezece elemente pe care le-ar fi pierdut societatea burgheză, fiindcă elementele componente ale societăţii burgheze nu sunt elemente de luptă, ci elemente pur pasive deoarece „lupta“ se află, nu în rândurile membrilor societăţii burgheze, ci în ansamblul ficţiunilor sociale pe care se bazează această societate. Or, ficţiunile sociale nu sunt oameni în care să poţi trage cu pistolul… înţelegi? Nu eram ca un soldat

dintr-o armată care împuşcă doisprezece soldaţi dintr-o armată opusă; eram un soldat care ucide doisprezece civili din naţiunea celeilate armate. Însemna a ucide stupid, fiindcă astfel nu se elimina nici un luptător… Prin urmare, nu mă puteam gândi să *distrug*, nici în totalitate şi nici în parte, ficţiunile sociale. Trebuia aşadar să le subjug, să le înfrâng subjugându-le, reducându-le la inactivitate.

A întins brusc spre mine arătătorul mâinii drepte.

— Asta am şi făcut!

Şi-a retras degetul şi a continuat:

Am căutat să văd care e prima, cea mai importantă dintre ficţiunile sociale. Pe aceasta, mai mult decât pe oricare alta, îmi revenea să încerc s-o subjug, să încerc s-o reduc la inactivitate. Cea mai importantă, cel puţin în epoca noastră, este banul. Cum să subjug banii, sau, mai precis, forţa, tirania banilor? Eliberându-mă de influenţa lor, reducându-i la inactivitate în ceea ce mă privea pe mine.

În ceea ce mă privea pe *mine*, înţelegi?, fiindcă eu eram cel care îi combătea; dacă ar fi fost să-i reduc la inactivitate în ceea ce privea pe toată lumea, asta n-ar fi însemnat să-i subjug, ci să-i *distrug*, fiindcă ar fi însemnat să isprăvesc definitiv cu ficţiunea banilor. Or, ţi-am demonstrat deja că orice ficţiune socială nu poate fi „distrusă“ decât prin revoluţie socială, fiind târâtă după ea, la fel ca toate celelalte, odată cu prăbuşirea societăţii burgheze.

Cum puteam eu să devin superior forţei banilor? Procedeul cel mai simplu era să ies din sfera lor de influenţă, adică din civilizaţie; să mă duc, bunăoară, la ţară, unde să mănânc rădăcini şi să beau apă de izvor; să umblu gol şi să trăiesc ca un animal. Dar asta, chiar dacă nu era greu de făcut, nu însemna a combate o ficţiune socială, nici măcar nu însemna a combate: însemna a fugi. E adevărat, cine se eschivează de la o luptă nu este

învins de ea. Dar este învins moralmente, fiindcă nu s-a bătut.

Altul trebuie să fie procedeul – un procedeu de luptă, nu de fugă. Cum să subjug banii, combătându-i? Cum să mă eschivez de la influenţa şi tirania lor, fără să evit a-i întâlni? Procedeul era unul singur – să-i *achiziţionez*, să-i achiziţionez într-o cantitate suficientă ca să nu le simt influenţa; şi, cu cât cantitatea în care îi voi achiziţiona va fi mai mare, cu atât eu voi fi mai liber de influenţa lor. Când am văzut asta limpede, cu toată forţa convingerii mele de anarhist, şi cu toată logica mea de om lucid, am intrat în faza actuală – comercială şi bancară – a anarhismului meu.

Şi-a întrerupt o clipă înflăcărarea, din nou crescândă, a expunerii. Pe urmă a continuat, cu încă destulă căldură.

— Ţi-aminteşti de cele două dificultăţi logice de care ţi-am zis că s-au ivit la începutul carierei mele de anarhist conştient? Şi ţi-aminteşti ce ţi-am zis, că în momentul acela le-am rezolvat artificial, prin sentiment, şi nu prin logică? De fapt, ai observat singur, şi chiar foarte bine, că nu le rezolvasem prin logică…

— Da, mi-aduc aminte…

— Şi ţi-aminteşti cum ţi-am zis că mai târziu, când am găsit în sfârşit adevăratul procedeu anarhist, le-am rezolvat deodată, şi anume prin logică?

— Da.

— Acum, să vezi cum le-am rezolvat…

Uite care erau dificultăţile: nu e *natural* să acţionezi pentru ceva, orice ar fi, fără o compensaţie *naturală*, adică egoistă; şi nu e *natural* să te străduieşti pentru un scop, fără a avea compensaţia de a şti *că acel scop se atinge.* Acestea erau cele două dificultăţi; acum, fii atent cum au fost ele rezolvate prin procedeul activităţii anarhiste pe care, cu ajutorul raţionamentului, l-am descoperit ca fiind unicul adevărat… Procedeul are

drept rezultat faptul că mă îmbogăţesc; aşadar, *compensaţia egoistă.* Procedeul vizează realizarea libertăţii; or eu, devenind superior forţei banilor, adică eliberându-mă de ei, *ajung la libertate.* Ajung la libertate doar pentru mine, desigur; dar, cum ţi-am demonstrat, libertatea pentru toţi nu poate veni decât odată cu distrugerea ficţiunilor sociale, prin revoluţie socială, iar eu, singur, nu pot face o revoluţie socială. Punctul concret este acesta: vizez libertatea, obţin libertatea; obţin libertatea care mi-este la îndemână, fiindcă, evident, nu o pot obţine pe cea care nu mi-este… Vezi deci: în afară de raţionamentul care stabileşte că acest procedeu e singurul adevărat, faptul că el rezolvă automat şi dificultăţile logice, care se pot opune oricărui procedeu anarhist, dovedeşte şi mai mult că este cel adevărat.

Aşadar, iată procedeul pe care l-am urmat. Am pus umărul la întreprinderea de a subjuga ficţiunea banilor, îmbogăţindu-mă. Am reuşit. A durat un timp, fiindcă lupta a fost grea, dar am reuşit. Nu-i nevoie să-ţi relatez ce era şi cum a fost viaţa mea comercială şi bancară. Ar putea să fie ceva interesant mai ales sub anumite aspecte, dar nu mai ţine de subiect. Am muncit, am luptat am câştigat bani; am muncit mai mult, am luptat mai mult, am câştigat mai mulţi bani; până la urmă am câştigat foarte mulţi bani. Nu mi-am ales procedeele – îţi mărturisesc, prietene, că nu mi-am ales procedeele; le-am folosit pe toate cele existente – acapararea, sofismul financiar, chiar şi concurenţa neloială. Şi ce dacă?! Eu combăteam ficţiunile sociale imorale şi antinaturale prin excelenţă, şi atunci, să mă mai uit la procedee?! Munceam pentru libertate, şi atunci să mai ţin seama de armele cu care combăteam tirania?! Anarhistul stupid, care aruncă bombe şi trage focuri de armă ştie că ucide, şi ştie bine că doctrinele lui nu prevăd pedeapsa cu moartea. Atacă o imoralitate cu o crimă, fiindcă găseşte că

imoralitatea asta face cât o crimă şi merită să fie distrusă. E stupid în privinţa procedeului, fiindcă, aşa cum ţi-am arătat, procedeul este eronat şi contraproductiv *ca procedeu anarhist*; dar, în ceea ce priveşte *morala* procedeului, el e inteligent. Procedeul meu era sigur, iar eu, ca anarhist, mă slujeam în mod legitim de toate mijloacele ca să mă îmbogăţesc. Azi mi-am realizat visul limitat de anarhist practic şi lucid. Sunt liber. Fac ce vreau, în cadrul, bineînţeles, a ceea ce se poate face. Deviza mea de anarhist era libertatea; ei bine, am libertate, libertatea care se poate avea, pentru moment, în societatea noastră imperfectă. Am vrut să combat forţele sociale; le-am combătut şi, mai mult, le-am învins.

— Opreşte-te! opreşte-te! am spus eu. Toate astea ar fi foarte bune şi frumoase, dar ceva n-ai văzut. Condiţiile procedeului dumitale erau, cum ai demonstrat-o, nu numai să creeze libertate, ci şi să nu *creeze tiranie.* Dar ai creat tiranie. Ca monopolist, ca bancher, ca financiar fără scrupule – scuză-mă, dar singur ai spus-o –, ai creat tiranie. Ai creat tot atâta tiranie ca orice alt reprezentant al ficţiunilor sociale pe care spui că le combaţi.

— Ba nu, bătrâne, te înşeli. Eu n-am creat tiranie. Tirania care poate să fi rezultat din acţiunea mea de combatere a ficţiunilor sociale este o tiranie care nu pleacă de la mine, pe care prin urmare nu eu am creat-o; *ea exista în cadrul ficţiunilor sociale, nu eu am adăugat-o la ele.* Această tiranie este *însăşi tirania ficţiunilor sociale;* iar eu nu puteam, şi nici nu mi-am propus, *să distrug* ficţiunile sociale. Pentru a o suta oară îţi repet: numai revoluţia socială poate *distruge* ficţiunile sociale; câtă vreme o acţiune anarhistă perfectă, ca a mea, poate doar să subjuge ficţiunile sociale, să le subjuge numai în raport cu anarhistul care pune în practică acest procedeu, fiindcă procedeul nu permite o supunere mai largă a ficţiunilor. Nu se pune problema de a nu crea

tiranie: ci de a nu crea *tiranie nouă,* tiranie *acolo unde ea nu exista.* Anarhiştii, acţionând împreună, influenţându-se unii pe alţii cum ţi-am spus, creează *între ei*, în afara ficţiunilor sociale şi separat de ele, o tiranie; *asta* înseamnă o tiranie nouă. Pe aceasta, eu n-am creat-o. Nici nu o puteam crea, *prin înseşi condiţiile procedeului meu.* Nu, prietene; eu am creat doar libertate. Am eliberat pe *unul.* M-am eliberat pe mine. Fiindcă procedeul meu, care este, cum ţi-am dovedit, singurul procedeu cu adevărat anarhist, nu mi-a permis să eliberez mai mult. Ce am putut elibera, am eliberat.

— Bine… De acord… Dar vezi că, pe baza acestui argument, sunt aproape îndemnat să cred că nici un reprezentant al ficţiunilor sociale nu mai exercită tiranie…

— Şi nici nu exercită. Tirania ţine de ficţiunile sociale, nu de oamenii care o încarnează; aceştia sunt, ca să spunem aşa, *mijloacele* de care se slujesc ficţiunile ca să tiranizeze, aşa cum cuţitul e un mijloc de care se poate sluji asasinul. Şi doar nu-ţi închipui că, abolind cuţitele, sunt aboliţi şi asasinii… Uite… Distruge pe toţi capitaliştii din lume, *fără să distrugi capitalul…* A doua zi capitalul, încăput pe mâinile altora, îşi va continua, prin mijlocirea *acestora,* tirania. Distruge, nu pe capitalişti, ci capitalul; câţi capitalişti rămân?… Vezi?…

— Da; ai dreptate.

— Băiete, maximum, maximum, maximum de ce mă poţi acuza este că măresc puţin – foarte, foarte puţin – tirania ficţiunilor sociale. Argumentul e absurd, fiindcă, aşa cum ţi-am mai spus, tirania pe care nu trebuia s-o creez, şi n-am creat-o, e alta. Dar mai există un punct slab: faptul că, pe baza aceluiaşi raţionament, poţi acuza pe un general, care luptă pentru ţara sa, de a cauza ţării prejudiciul numărului de oameni *din propria sa armată* pe care a trebuit să-l sacrifice ca să

învingă. La război, ca la război. Se obţine principalul; restul…

— Foarte bine… Dar mai e ceva… Adevăratul anarhist vrea libertate nu numai pentru sine, ci şi pentru ceilalţi… Mi se pare că vrea libertate pentru întreaga omenire…

— Fără îndoială. Dar ţi-am mai spus că, prin procedeul pe care l-am descoperit a fi singurul procedeu anarhist, fiecare trebuie să se elibereze pe sine. Eu m-am eliberat pe mine; mi-am făcut datoria concomitent faţă de mine şi faţă de libertate. De ce oare ceilalţi, camarazii mei, n-au procedat la fel? Nu eu i-am împiedicat. Ar fi fost o crimă să-i împiedic. Nici măcar nu i-am împiedicat ascunzându-le adevăratul procedeu anarhist; de îndată ce am descoperit procedeul, l-am spus clar tuturor. Procedeul însuşi mă împiedica să fac mai mult. Ce puteam să fac mai mult? Să-i oblig să urmeze aceeaşi cale? Chiar dacă puteam, n-aş fi făcut-o, fiindcă ar fi însemnat să le iau libertatea, lucru contrar principiilor mele anarhiste. Să-i sprijin? Nici asta nu era posibil, pentru acelaşi motiv. N-am ajutat niciodată, şi nici nu ajut, pe nimeni, fiindcă asta, însemnând diminuarea libertăţii celuilalt, este şi împotriva principiilor mele. Dumneata îmi reproşezi că e vorba de o singură persoană, nu de mai multe. De ce-mi reproşezi că mi-am făcut datoria de a elibera, în măsura în care puteam să mi-o fac? De ce nu-i critici mai degrabă pe ei, că nu şi-au făcut-o?

— Bine, omule, dar ei n-au făcut ce-ai făcut dumneata, fireşte, fiindcă sunt mai puţin inteligenţi, sau au mai puţină voinţă, sau…

— Ascultă, astea sunt inegalităţi naturale, nu sociale… Cu ele anarhismul n-are nimic de împărţit. Gradul de inteligenţă sau de voinţă al unui individ depinde de el şi de natură; chiar ficţiunile sociale nu au cu ele nici în clin, nici în mânecă. Despre unele calităţi naturale, cum ţi-am spus, se poate presupune că sunt pervertite de

lunga cantonare a omenirii în cadrul ficţiunilor sociale; dar pervertirea nu stă în *gradul* calităţii, care este absolut dat de natură, ci în *aplicarea* ei. Or, o chestiune legată de prostie sau de lipsa voinţei n-are a face cu aplicarea acestor calităţi, ci doar cu gradul lor. De aceea îţi spun: acum e vorba absolut de inegalităţi naturale, iar asupra lor n-are nimeni nici o putere, şi nici nu există transformare socială care să le schimbe, ca şi cum aş vrea să mă fac pe mine înalt şi pe dumneata scund…

Doar dacă… Doar dacă, în cazul acestor indivizi, pervertirea ereditară a calităţilor naturale merge atât de departe, încât atinge însuşi fondul temperamentului… de exemplu, un individ să se nască pentru a fi sclav, să se nască în mod natural sclav, şi deci incapabil de orice efort în sensul de a se elibera… În cazul acesta… în cazul acesta… ce legătură au astfel de indivizi cu societatea liberă sau cu libertatea? Dacă cineva s-a născut ca să fie sclav, libertatea, opusă firii sale, va fi pentru el o tiranie.

S-a făcut o mică pauză. Deodată am izbucnit în râs.

— Într-adevăr, am spus, eşti anarhist, în orice caz, îmi vine să râd, după ce te-am auzit făcând comparaţia între ce eşti dumneata şi ce sunt anarhiştii de pe aici…

— Prietene, ţi-am spus-o, ţi-am dovedit-o, şi acum îţi repet… Singura deosebire e asta: ei sunt anarhişti doar în teorie, eu sunt anarhist în teorie şi în practică; ei sunt nişte anarhişti mistici, iar eu, un anarhist ştiinţific; ei sunt nişte anarhişti care se ascund, eu sunt un anarhist care combate şi eliberează… Într-un cuvânt: ei sunt pseudoanarhişti, eu sunt anarhist. Şi ne-am ridicat de la masă.

Contemporânea, mai 1922

Degenerescenţă

„E ceva natural că degenerescenţa se manifestă în vremea noastră
mai cu seamă în Franţa, întrucât ea este ţara care mână[228] civilizaţia occidentală.“
Prefaţă

Aici, la Lisabona, prins cu una-alta, am citit cu câteva luni în urmă despre un lucru care îmi era până acum complet necunoscut: anume că la Paris, în tot felul de music-halluri, erau expuse femei goale. Aşa ceva mirosea atât de tare a decadenţă – şi e vorba de marea, de profunda decadenţă –, încât pentru mine surpriza a fost mai mult decât dureroasă. Doar că – m-am gândit eu mai apoi – nu era nimic uimitor în asta. Dată fiind existenţa unor uriaşe forţe ale decadenţei – în cazul în care e posibil să existe ceva care să poată fi numit forţă a decadenţei – de multă vreme dezlănţuite în civilizaţia modernă, şi mai cu seamă în Franţa, ţară ce reprezintă decadenţa mai mult decât oricare, nu era greu de prevăzut că, în scurtă vreme, urmau să apară forme şi mai accentuate ale ei – adică mai accentuate pentru viziune – forme de degenerescenţă socială.

Dar orice spirit care se preocupă, fie şi la un nivel modest, de binele umanităţii ar aţipi de bunăvoie dacă ar vrea să ignore aşa ceva, indiferent prin ce mijloace. Nu ar dura mult. Asemenea „forme mai accentuate“, mai vizibile „ale decadenţei“, despre care tocmai vorbesc, trebuiau să-şi facă şi ele cândva apariţia. Iar odată sosită acea zi, şi odată pericolul văzut limpede, complet, nimeni nu va mai avea nici o scuză, nici spiritul cel mai modest în sinceritatea lui, care ar

vrea să continue să viseze, sau să spere, sau să încerce să ignore totul. A visa, a spera la modul pasiv, a ignora cu bună ştiinţă – toate ar fi de domeniul laşităţii morale, al complicităţii, fie prin laşitate, fie prin analogie cu natura.

Când încep tunurile să bubuie, când se ridică în aer fumul de praf de puşcă, nu mai poţi ignora că bătălia a început. Dacă te-ai abţine să iei parte, dacă ai refuza să îi aperi pe-ai tăi, ar fi sau laşitate pură, sau trădare.

Or iată că a izbucnit războiul dintre decadenţă şi societate; cei puternici şi sănătoşi la minte, cei logici, cei coerenţi, cei care gândesc, cei care sunt sinceri să vină să apere umanitatea fiinţei.

II

Scopul acestei cărţi rămâne indicat în rândurile de mai sus. Şi nu este decât un glonte în această bătălie. Dar înainte de toate să studiem, în câteva rânduri, forma pe care trebuie să o ia această bătălie. Dacă noi am fi unul dintre acele mari spirite, instruite şi ponderate, am aborda atunci problema degenerescenţei în civilizaţia occidentală şi, mai cu seamă, în Franţa, în toată amploarea ei, studiindu-i toate formele, toate tendinţele etc. I-am studia etiologia, simptomele, terapeutica; am face şi anumite pronosticuri în măsura posibilului. Iar acea carte, dacă am putea să o scriem, ar fi o minunată operă, o lucrare realmente utilă. Doar că din toată strădania, nu doar în cazul nostru, dar şi pentru mulţi alţii care ar fi mai valoroşi ca noi, n-ar ieşi decât o operă ratată.

Iată de ce am ales numai *un singur fapt* – fapt reţinut chiar în primele rânduri ale acestei prefeţe –, iar din acest fapt am încercat să deducem starea de conştiinţă şi psihismul social pentru care el nu era decât una dintre manifestări.

Doar că, până şi aşa, tentativa nu devine deloc mai uşoară. Mai întâi trebuie să dovedim un lucru pe care mulţi oameni nu ar vrea să-l creadă, cât ar

fi el de adevărat; după care, trebuie să ajungem să extragem din acest fapt, scos astfel la lumină, semnificaţia pe care o are el ca simptom. E deja mult prea mult.

Cu toate acestea, nu ne declarăm mulţumiţi în cazul în care cartea noastră atrage puţin atenţia, la modul exclusiv sau special, nu asupra acestui fapt care a provocat-o, ci asupra stării colective de spirit pe care faptul respectiv îl reprezintă.

Jean Seul[229], Lisabona

Cu puţină vreme în urmă am auzit anecdota despre o moaşă care din neglijenţă aşezase un copil în pat cu capul în jos, iar cei care veneau să-l vadă nezărind decât fundul, se dădeau înapoi îngroziţi de monstrul care fusese adus pe lume. Aşa cum se vede, anecdota poate fi posibilă, iar în acest caz devine cât se poate de instructivă.

Eu sunt de acord că, aşa cum fundul acelui copil era faţa lui, Parisul e demn să primească numele de creier al Europei.

Eu observ care este tendinţa în întreaga lume literară: să scrii un roman despre *De Mondo Cacandi* al lui Tartaretus[230].

Trebuie să le răspunzi: consideră că eşti nu mare, ci, în mod sigur, mult mai mare decât ei toţi. Respect moral şi social. Fie-ţi milă de ei la modul universal şi indubitabil.

E cazul meu şi al propriilor mele tendinţe[231].

Am citit unele dintre aceste cărţi şi, simţind ce efect aveau ele asupra mea, prevăzând că se declanşa în mine un început de corupţie, m-am revoltat, m-am indignat, mai întâi chiar împotriva mea, apoi împotriva acestor scriitori.

Mărturisesc, fără să fac nici un fel de penitenţă, cu tot ceea ce sunt eu sunt un revoltat, eu mă revolt împotriva răului. Iată de ce spun că sunt un revoltat; dar dacă m-aş comporta ca majoritatea revoltaţilor…

Satiră franceză
Dedicată Timpului

Dragă şi mult stimate maestre…

Nu pot spune că-mi place Franţa mai mult decât alte ţări; pentru mine toate ţările sunt la fel. Dar nu-mi plac nici corupţia şi nici decadenţa. Puţin îmi pasă ce fel de model de societate a adoptat cutare sau cutare popor, sau cum gândeşte el; însă nu-mi place dacă acest sistem este unul de proxeneţi şi dacă felul său de a gândi este cel al idioţilor şi imbecililor.

Altfel, domnii Du Saussay etc. şi doamnele Jeanne de la Vaudère[232] […] n-au decât să-şi scrie romanele (treacă de la mine acest cuvânt!), poemele în proză (în care nu există nici poezie, nici proză demnă de acest nume), studiile lor de moravuri despre cutare sau cutare ţară, din orice perioadă doresc, şi tot vom şti că în ele nu se află altceva decât […] Iar apoi, nu aş fi eu cel care să-i împiedice.

Iar aceşti autori ar face bine să indice la sfârşitul operelor adresele respective, indicaţiile necesare ca să găseşti acele case cu fete competente. Nu-i necesar să se precizeze ce comision le revine de aici respectivilor domni – acest aspect poate să rămână secret.

Iar dacă vor să-şi facă respectivele cărţi şi mai interesante (căci actualmente ele sunt cât se poate de tâmpite), domnii aceştia ar putea fragmenta textul ca să strecoare pe pagină anunţuri pentru pastile împotriva impotenţei… împotriva blenoragiei şi a sifilisului, sau pentru promovarea seringilor vaginale etc. Cât despre editori sau despre cei care imprimă imagini cu nuduri (studii academice etc.) – artistice, cred că ei pretind să numească acest lucru…

Gata cu văicărelile! A sosit decadenţa! E regimul proxeneţilor şi al prostituatelor, întrucât astăzi până şi asemenea persoane scriu cărţi.

Duel. Ca revolvere inofensive – *Fecioară în noaptea nunţii*; iar pe post de gloanţe – *Cupidon născând*.

*

Statut al Companiei, de pornografie, de prostie şi de căcărie. Societate anonimă cu responsabilitate foarte limitată.

Consiliul de administraţie:
Domnii Anatole France (şi alte nume)
în prezenţa notarului public M…
…anul.

Denumirea reală a societăţii va fi „[ilizibil] şi Prostie“, dar pe firmă va scrie „Companie pentru înfrumuseţarea Lumii“.

Director
Secretar: Dl V. du Saussay
Raportor (de asemenea).

Se presupune că numeroasele atentate la pudoare se datorează beneficei influenţe a Companiei. De notat în mod special violurile asupra copiilor, ca indicaţii indubitabile ale progresului; compania speră că a avut o certă influenţă în aceste evenimente. Se poate totuşi constata că numărul delictelor sexuale (cum li se mai spune uneori) este încă prea mic, fiind, după cum socotim, inferior numărului de decese. E o realitate asupra căreia trebuie să medităm.

Asta să fie Franţa? Nu, e doar un biet popor.

Epitaful va fi scris pe o piatră de mormânt. Piatra va fi alcătuită din coperţile unor cărţi de acest tip, iar deasupra va trona inscripţia, cu litere de căcat trasate de mâna timpului, aproximativ următoarea: *Aici zace poporul francez*. Care a devenit un popor de proxeneţi fiindcă nu a ştiut cum să se susţină[233].

Dacă dnii Du Saussay etc. scriu asemenea cărţi pretinzând că sunt artişti sau literaţi, ei sunt nişte nebuni. Dacă le scriu pentru bani sau ca să-şi câştige viaţa, acesta nu este un mod onorabil de a-

ţi câştiga pâinea de toate zilele, şi trebuie să li se spună. Dacă cei de teapa lui Du S. se fac autorii unor astfel de cărţi numai ca să câştige bani, şi chiar dacă n-ar accepta decât un singur bănuţ din vânzarea lor, tot nu ar fi, pur şi simplu, decât nişte proxeneţi. Nu s-a auzit până în ziua de azi că, printre numeroasele ornamente de caracter şi de inteligenţă prin care se distinge de obicei spiritul prostituatelor şi al proxeneţilor, s-ar afla şi cineva care scrie cărţi! Publicul să ia bine aminte! Asistăm la o nouă manifestare a talentului proxenetic! E cazul să precizăm ceva. Nu s-ar zice că lipsesc cărţile de acest fel. Dar e în funcţie de [gustul] primului sosit.

Ah, excelent, foarte bine, iată deci cartea pentru această săptămână… cartea dlui Victorien Du Saussay!

Să începem chiar cu începutul. Pe copertă e un desen, destul de bine făcut.

Pagina a doua ne prezintă ceva cât se poate de interesant, lista operelor dlui Du Saussay. La orice popor care se respectă o asemenea listă ar fi un motiv suficient să-l scoată pe autorul respectivelor lucrări menţionate în afara societăţii.

Ferice de ei, bieţi proxeneţi! Glorie spiritului lor! Degenerescenţa sporeşte şi nici un om nu o vede…

Viitorul va colecţiona paginile cărţilor lor, iar ele vor deveni pietrele de mormânt ale autorilor şi piatra de mormânt a ţării lor; şi pe această piatră Istoria va scrie cu litere de căcat epitaful ce li se potriveşte.

Istoria va găsi acest epitaf. Eu însă n-am putut să-l găsesc. Nu există cuvinte, nici combinaţii de cuvinte care să poată exprima toată furia alcătuită din dispreţ, iscată din spirit de dreptate şi de profundă aversiune.

Onoare proxeneţilor! Pace lor… Glorie celor care îşi prostituează propria specie. Când cineva se străduieşte să-şi prostitueze femeia, fiica sau pe sora lui, ce să mai zicem dacă el se străduieşte să prostitueze umanitatea? Căci umanitatea este mai mult decât femeie, fiică, soră.

Eu, cel care scriu, sunt nebun.

Oare sunt ei artişti? Nu. Arta nu are nimic de-a face cu moralitatea; în consecinţă, arta nu are nimic de-a face nici cu răul şi nici cu binele, ci doar cu perfecţiunea. Arta nu trebuie să fie nici bună, nici rea, şi este încă una dintre prostiile acestor proxeneţi atunci când zic ei că arta nu are nimic de-a face cu moralitatea, nevăzând în acelaşi timp că ea nu are nimic de-a face nici cu imoralitatea.

Oare sunt ei artişti? Nu, repet, nu sunt.

Oare sunt ei nişte gânditori? Nu, nu, nu. Se ştie astăzi că ceea ce îi caracterizează pe gânditori e faptul de a gândi; respectivii nu gândesc niciodată.

Suflete josnice, suflete meschine şi lipsite de […] care nu se gândesc niciodată la răul pe care îl pot face, la efectul scrierilor lor asupra umanităţii sau, cel puţin, asupra acestei părţi – cât de mică poate fi ea – a umanităţii care îi citeşte.

A scrie lucruri care pot aduce prejudicii altora, care pot să le facă rău e o crimă.

Aceşti nenorociţi aruncaţi prin ironie în literatură, când de fapt locul lor este în bordeluri, aceste biete suflete pierdute, de proxeneţi intelectualizaţi care găsesc ocazii să provoace viciul, să sporească din toate puterile nefericirea… unde e cuvântul violent care s-ar potrivi [să-i definească], unde să găsim numele atât de puternic [să denunţe] josnicia existenţei lor mai mult decât inutilă?

Pe omul care violează o fată îl aruncăm în închisoare; pe cel care provoacă în creierele

bolnave crima, sau în minţile tinere spiritul de la care derivă masturbarea, ori în creierele debile perversitatea… dar şi pe acela care se comportă ca un proxenet dublat de un […] acestora nu le facem nimic, uneori chiar îi admirăm, alteori îi numim autori sau chiar artişti.

Legea trebuie să fie dreaptă pentru toţi. Dacă poporul francez consideră că aceste scrieri, aceste romane sau aceste povestiri sunt bune… sau că sunt agreabile pentru caracterul său, atunci e un popor pierdut, un popor bolnav. Proxeneţii nu sunt admiraţi decât de alţi proxeneţi.

Biet popor care ai fost unul din cele mai măreţe pe acest pământ.

Da, caracterul cel mai respingător al acestor opere vine din faptul că ele sunt teribil de burgheze. Cineva care blestemă este, totuşi, o persoană *religioasă*; cel lipsit de religie nu blestemă niciodată, căci el nu distinge în religie nici o valoare, deci nici nu o atacă blestemând. Eroticul pervertit, hiperexcitatul sexual sunt prea burghezi, căci atât caracterul pervertitului, cât şi cel al hiperexcitatului nu elimină exteriorul sau excitaţia sexuală, şi se ştie că burghezul este esenţialmente erotic.

A-l epata pe burghez? Acest burghez care se impresionează pe el însuşi. Ce bun burghez mai e şi Théophile Gautier!

Noi suntem tineri, proclamă aceşti autori, suntem tineri, cu excepţia celor care nu sunt. E acelaşi lucru ca şi cum l-aş întreba pe un vagabond care aruncă gunoaie peste trecători: „De ce faci asta?“ Iar el ar răspunde: „Pentru că sunt tânăr, pot să mă aplec şi deci pot să strâng gunoaie de pe jos, iar apoi pot să le arunc peste oameni“. E perfect acelaşi lucru. Personal eu prefer, totuşi, să nu se arunce peste mine cu gunoaie.

Politica funestă (anarhism şi capitalism), arta proxeneţilor (realism, naturalism…), religia unora […] stau la pândă şi aşteaptă biata umanitate pe drumul ei spre viitor. Din cauza lor, ea va sosi foarte mânjită. Îmi pot imagina cum îi stau cei trei în cale, strângând tot ceea ce poate fi găsit, şi ţipând, unul dintre ei, „eu îţi arunc libertate“, altul, „na, frumuseţe“, iar celălalt, „ia şi binele“. Iar de strâns, aceştia adună de pe drum toate mizeriile. Noroi, în numele omului! Gunoaie, în numele libertăţii! Şi căcat, în numele lui Dumnezeu!

Arta – ah, arta şi frumuseţea – sunt două lucruri foarte frumoase; nu-i în stare burghezul să le cunoască. Un burghez poet nu e decât un burghez. De exemplu, sub o caricatură de un oarecare M. Jossot[234], am citit următoarele: „burghezul… în marea lui bunătate… nu“. Am privit un număr destul de important de caricaturi de acest M. şi într-adevăr am găsit ceva analog. Doar că nu înţeleg de ce numitul Jossot nu vrea să admită că burghezul gândeşte bine: adică el nu vrea să fie burghez. Ar fi interesant să ştim unde se manifestă [ilizibil] al domnului Jassot. Între asemenea literatori şi criminalii înnăscuţi este o analogie perfectă.

La criminalii înnăscuţi se constată o absenţă a simţului moral, o slăbiciune a voinţei direct proporţională cu sporirea voinţei impulsive, precum şi o mare doză de inteligenţă inferioară, adică de viclenie. La literaţii despre care vorbeam – e acelaşi lucru, perfect acelaşi lucru, doar că la ei în loc de viclenie există inteligenţa superioară. Dar constituţia fundamentală a spiritului este aceeaşi în ambele cazuri; atât criminalul impulsiv şi viclean, cât şi literatul imoral şi imaginativ sunt nişte criminali înnăscuţi. Starea lor de spirit este identică; e degenerescenţa.

De notat mai cu seamă că scriitorii despre care vorbim nu traduc la un nivel tocmai remarcabil (iar unii chiar deloc) inteligenţa raţionamentului. Nu,

inteligenţa lor superioară e alcătuită numai din imaginaţie. Iar imaginaţia este viclenie, mai delicată.

Când observ mai îndeaproape invenţiile acestor scriitori, care compun în general teze fie senzuale, fie criminale, nu mă pot împiedica să cred că literaţii despre care vorbesc sunt doar nişte criminali, mai puţin curajoşi, dar mai inventivi – o aristocraţie a crimei.

Literatura proxeneţilor

O carte ce poate fi înţeleasă de creier şi de măduva vertebrală.

Uneori forma statuii voastre e frumoasă – iar eu o admir. Dar de ce a fost modelată ea din căcat?

Inimile se roagă. Sufletele se deschid să fie contemplate, dar ele sunt putrede. Moartea unei societăţi e ceva mai oribil decât moartea unui organism individual. Societatea putrezeşte (se descompune) în viaţă.

Nu-i destul că în căcatul existenţei noastre ne trezim mereu în faţa excrementelor; nu, domnii Proxeneţi îl strâng şi ni-l oferă confecţionat de ei.

(Pentru oamenii sănătoşi nu funcţionează: se ştie că ei nu mănâncă aşa ceva.)

Probabil că ştiţi povestea… celui care în fiecare dimineaţă obişnuia să le dea excrementelor sale o formă de spirală pe parchet în ordinea grosimii lor? E un caz veridic, dar eu nu pot să nu mă întreb de nu cumva omului respectiv îi trecuse prin cap ideea de a alcătui un simbol. Da, mă gândesc la asta, căci este tocmai emblema cea mai frapantă a operei domnilor Proxeneţi literari. Societatea bolnavă şi stupidă îşi adună propriile-i excremente, le dă forme artistice şi începe să le contempleze; iar excrementele (înţelegeţi că despre asta e vorba) sunt aceste pasiuni josnice ale proxeneţilor şi prostituatelor, forme în buclă etc., adică sunt forme literare, artistice, dramatice pe care ei le reprezintă.

„Dar îi reprezintă pe *Proxeneţi*?“ O, domnii Proxeneţi sunt doar instrumente, dar sunt aşadar şi mâinile societăţii care se amuză.

„Da; dar şi tipul care se amuza îşi murdărea mâinile, negreşit.“

Aşa este, de aceea şi zic…

Societatea (ca şi tipul în chestiune) e bolnavă în ceea ce are ea mai intim, însă cele mai murdare sunt mâinile. Tocmai simbolul mâinilor imunde face din domnii Proxeneţi nişte artişti nemernici.

Mă abţin total să iau în considerare operele d-nei Jeanne de la Vaudère (nu pot spune nimic mai mult).

Sfârşit: Se cunoaşte definiţia libertăţii pe care a dat-o un preot nu ştiu unde: „Nu vreau să arunce nimeni cu căcat în mine“[235]. Este ceea ce poporul francez ar trebui să spună la plural, de nu cumva s-a umplut deja. Acesta e strigătul, nu altul: „Nu vreau să arunce nimeni cu căcat în noi“.

E căcatul existenţei lor.

A gândi e dificil; a visa, nicidecum. Visezi chiar şi când dormi.

A reforma umanitatea e foarte dificil. Dar treaba asta… e foarte uşoară.

De asemenea este uşor, de exemplu, să laşi alimentele să se strice – n-ai decât să le laşi să putrezească. Să le conservi – iată ceva mult mai greu.

Încă nu s-a dovedit că alimentele se conservă mai cu seamă în latrine.

S-ar putea spune, de exemplu, că a-l declara idiot pe Dl Maeterlink este o pură răutate. Dar nu e deloc răutate. N-ar fi deloc bine dacă ar fi posibil ca numitul domn să reuşească să creadă asta şi să sufere. Însă, chiar prin natura problemei, aşa ceva e imposibil. Căci, de exemplu, dacă îi spun unui măgar: „Tu eşti un măgar“, niciodată numitul măgar nu m-ar crede.

Nu vreau să aprofundez care este raţiunea.

S-a spus: „Omul este natura devenită conştientă de sine (însăşi)“.

Putem aplica aici principiul *simile*: aceşti autori, această societate sunt gunoiul care dobândeşte conştiinţă de sine. Natura devenită conştientă spune: „cât sunt eu, natura, de mare“. Căcatul devenit conştient zice: „cât sunt eu de mare, eu, artistul, om al societăţii!“

Natura se bucură de sine, de existenţa ei, în om, ignorând josnicia. Dar gunoiul se complace în ea.

Cititorul va fi remarcat, probabil puţin scandalizat, că folosesc neîncetat termeni murdari, ca gunoi, căcat etc. Îl rog să treacă mai departe, căci sunt inevitabile. E ciudat că atunci când scriu despre asemenea autori nu mă gândesc decât la murdării de acest fel. Nu mă pot gândi la aceşti domni fără să mă gândesc la căcat şi la gunoi. Din moment ce gândirea mea se îndreaptă spre ei, ea găseşte imediat căcat, gunoaie şi murdărie. E un fenomen al asocierii ideilor asupra cărora eu atrag atenţia persoanelor competente.

Nu este un obicei al meu să gândesc murdar, dar asociaţia de idei este atât de puternică, încât eu nu pot să mă împiedic să gândesc în acest fel.

Sfârşit

S-ar putea să se găsească un idiot care să creadă că această satiră este indecentă şi imorală. Numai un idiot ar putea gândi aşa; căci cei mai mari oameni de ştiinţă au recunoscut astăzi şi constatat că idioţii gândesc prosteşte şi fac tot felul de lucruri imbecile.

În această satiră există un fel de mârlănie enormă, dorită în mod conştient.

Literatura onaniştilor moralizatori, a oamenilor lipsiţi de simţul moral al… literaturii, sporeşte pe zi ce trece. Legea… nu poate să facă nimic în această privinţă.

Nu există cuvânt – iar asta chiar e de prevăzut – care să poată califica grosolănia şi laşitatea acestor suflete jegoase şi burgheze. Cel care practică corupţia din *voluptate* (e cuvântul lor favorit), în sens pornografic; cel care aruncă pe chipul umanităţii gunoiul propriei sale nimicnicii sufleteşti este un iresponsabil, este un idiot moral căruia ar trebui să i se ia dreptul de vot, dreptul de a participa la treburile publice sau chiar dreptul de a dispune de propria lui avere.

Eu urăsc prostituţia de pe stradă, dar o urăsc şi mai mult pe cea din suflete.

Să-i fie ruşine celui care va găsi această satiră amuzantă. Ruşine celui care va râde de ea.

Acest pamflet e scris cu toată sinceritatea şi nu e deloc făcut să stârnească râsul. E necesar ca în societate să existe excremente, dar nu e necesar să le lăsăm excrementelor dreptul de a parfuma totul. Iar excrementul e literatura care abundă în zilele noastre.

Cel puţin dacă poporul francez ar reuşi să simtă aceste gunoaie.

Tabloul decadenţei unui popor e totdeauna penibil, dar cel mai trist este că poporul care degenerează nu-şi face niciodată griji cu asta.

Mater Natura, fiat Voluntas tua![236]

O miasmă greţoasă iese din această putreziciune a spiritului, din această josnicie a sufletelor. Cabinetele secrete au o valvulă cu apă pentru spălat; sentimentele din aceste inimi nu au nici măcar aşa ceva sau, dacă au, instalaţia e stricată de multă vreme. Există dezinfectanţi care *pot* curăţa canalizările etc., dar pentru murdăria acestor suflete nu există dezinfectant moral.

De altfel, aceia dintre scriitorii care îşi zic moderni şi sunt cei mai însemnaţi sunt contaminaţi de această murdărie. Nimic nu e sănătos la ei. Amorul lor este iritabil.

Socialismul lor nu este nici de iubire, nici de milă, ci, dimpotrivă, de revoltă inconştientă, de spirit de contradicţie care, departe de a fi ceva măreţ, e mic în cazul idioţilor.

Anarhismul, sau ceea ce ei numesc spiritul lor de revoltă, se naşte doar din iritabilitate şi degenerare, precum şi din debila dorinţă de a se singulariza sau de a epata în comparaţie cu ceea ce este normal. Adică nebunie pură.

În jurul acestui suflet alcătuit pe strania compoziţie ce alătură josnicie, îngustime de spirit, superstiţie fără religie, repetiţii fără gândire, inspiraţie fără idei, se concentrează facultăţile lor individuale.

Nu au nici o religie; eu nu îi blamez – nici eu nu am (o religie propriu-zisă). Dar aproape cu toţii au superstiţii. Iar dacă sunt lipsiţi de religie, să nu cumva să vă imaginaţi că asta se produce prin forţa raţiunii – nu, nici unul dintre ei nu ştie să raţioneze; nici din indignare – căci nici unul dintre ei nu ştie să iubească, iar atunci când vor să se arate plini de milă, se pun pe o smiorcăială, exagerată chiar ca smiorcăială – caracteristică degeneratului inferior.

Mi s-a spus că există persoane cu idei socialiste care scriu cărţi mai mult sau mai puţin imorale. Pare imposibil. Dacă e vorba de idei anarhiste sau socialiste, da, îmi vine să cred, căci anarhismul este expresia egoistă şi individuală a sentimentului de revoltă, iar asta în cel mai bun caz. Socialistul este imoral? Nu. E nebun, sau poate imbecil sau fătarnic. Democraţia e ordine, socialismul este glorificarea legii, e noua lege, egalitară şi liberală în limitele posibilului. Deci nu poate exista un creier bine echilibrat în care să se amestece idei antagonice precum socialismul şi imoralitatea.

Cel mai bun lucru pe care l-am putea spune este că un om poate fi sincer socialist, dar, în acelaşi timp, să aibă şi un temperament senzual. Bine. Dar atunci să fie senzual la el acasă, şi nu în cărţi. A fi

senzual nu e o crimă, a fi imoral, adică a scrie senzual, pentru public, e o crimă cu atât mai gravă, cu cât inteligenţa respectivului scriitor e mai mare.

Dar s-a ajuns la situaţia actuală în care nişte imbecili ca dl X, sau nişte incurabili ca Y (ca să nu mai citǎm şi indivizi din celălalt sex, dacă e să ne luăm după numele lor) – la situaţia, spun, în care aceşti săraci cu duhul au reuşit să-şi facă o clientelă literară, un public al lor.

În Portugalia, cel puţin, există şi un motiv de speranţă – speranţa în partidul republican. Fie că atribuim decadenţa portugheză unui factor social, fie unui factor politic, portughezii pot spera în viitorul patriei lor graţie acţiunilor partidului antimonarhist. Sigur că poate fi o speranţă iluzorie; dar el nu dă această impresie, întrucât are un fundament întemeiat sociologic. Căci dacă decadenţa portugheză este mai întâi de ordin social iar mai apoi de ordin politic, se poate spera că transformarea instituţiilor, odată cu schimbarea inevitabilă ce le corespunde în viaţa socială, va aduce zile mai bune. Iar dacă această cauză a decăderii sociale portugheze este mai întâi politică, ceea ce nu era decât o speranţă bine întemeiată, în cealaltă ipoteză devine o previziune sociologicamente logică şi chiar inevitabilă.

Cazul Franţei e trist din alte pricini. În ciuda enormei sale vitalităţi, ea se află în decadenţă – o decadenţă pe care vitalitatea ei nu o ascunde – şi indiferent că este de ordin social sau de ordin politic decadenţa ei, speranţa în viitor rămâne foarte slabă şi nefundamentată. Dacă această cauză a decadenţei e socială, ce fel de revoluţie ar putea clătina, până să o dezechilibreze, această mare ţară aflată în disoluţie? O revoluţie socialistă? Dar socialismul, stigmat al degenerescenţei sociale, nu aduce nimic; oamenii sunt sau la fel de corupţi ca oamenii din burghezia republicană (deşi ceva mai puţin – căci e imposibil să-i egalezi – decât oamenii monarhiei) sau indivizi sistematic

repetitivi incapabili chiar şi să-şi plănuiască un vis ferm de acţiune. O revoluţie reacţionară? Dar ce încredere pot inspira reprezentanţii celui mai decadent partid din Franţa?

Chiar admiţând că decadenţa ar fi politică, cazul devine şi mai grav în această ipoteză, căci această decadenţă vine evident din vremea imperiului. Aşadar, dacă republica nu a putut să remedieze răul enorm pe care l-au făcut oamenii monarhiei, asta înseamnă că răul nu are leac. Cealaltă ipoteză – că răul vine de la republică – nu poate fi susţinută decât de idioţi şi de „tendenţioşi“. Republica, luată ca republică, n-a făcut nici un rău. Ea fie că a găsit răul făcut pe vremea imperiului, fie că l-a văzut derulându-se din punct de vedere social în afara sferei sale.

Discurs socialist (urmare a *Satirelor*)
A sosit momentul nostru!

Societatea actuală, cea care care îşi conferă numele particular, exclusiv de „societate“, este o adunătură de escroci, de proxeneţi şi de prostituate. Totul este degenerat şi corupt, putreziciunea din aceste suflete e mai urâtă decât cea mai josnică şi abjectă putreziciune a celor mai mizerabile corpuri.

A sosit momentul nostru! Această societate e muribundă; aceşti oameni degenerează, sunt muribunzi. Ceea ce este muribund urmează să moară. Această societate urmează să moară. Va fi înlocuită cu o altă societate, va veni o altă ordine a lucrurilor; vrem ca acea societate să fie a noastră, vrem ca acea ordine a lucrurilor să fie una alcătuită prin noi!

A sosit vremea noastră! Trebuie să acţionăm, trebuie să combatem încă de astăzi, chiar din acest moment. Cine ştie să lupte, trebuie să lupte, pentru el însuşi, dar şi pentru cei care nu ştiu să lupte. Înainte! Cu inimile curate, cu sufletele puternice,

cu trupurile caste, altfel nu putem învinge, şi chiar dacă vom învinge victoria noastră nu va fi cea a muncitorilor asupra proxeneţilor, ci victoria unei cvadrile asupra alteia, a unui grup de apaşi asupra altui grup.

Da, a sosit momentul nostru. La luptă! Dar să nu ne batem la sânge şi nici cu ură. Să nu ucidem, să nu-i atacăm pe aceşti degeneraţi lipsiţi de inimă; să-i dăm la o parte şi să ne urmăm propria cale. Mâinile să ne rămână pure ca şi inimile; şi fie ca inimile noastre să rămână pure ca mâinile noastre!

Eu nu spun: soldaţi, înainte, la luptă! Eu spun doar: oameni buni, la pace!

Războiul este un timp al tiranilor, oamenii iubesc pacea. Laşii nu – ei iubesc războiul, între alte lucruri.

Nici nu vă spun să rămâneţi pasivi, să nu rezistaţi; dimpotrivă ar trebuie să devină fiecare din voi un principiu devenit creier, o iubire devenită inimă, o acţiune devenită om.

Iată-mă în rând cu voi, om al unităţii!

Tot în legătură cu asta vreau să vă spun o povestioară nostimă, care poate fi fabulă sau simbol. S-a petrecut într-un sat oarecare dintr-o ţară oarecare; nici ţara, nici satul nu au nimic de-a face cu povestea. Un om din această localitate îl invitase pentru câteva zile la el la ţară pe un prieten de la oraş. Prietenul soseşte, iar a doua zi de dimineaţă gazda îl întreabă dacă dormise bine.

„Nu, răspunde călătorul, nu ştiu de ce, dar n-am dormit deloc.“

Gazda se miră: nici unul din ei nu poate găsi explicaţia acestei insomnii.

Două dimineţi la rând, aceeaşi întrebare din partea gazdei primeşte acelaşi răspuns din partea invitatului; insomnia continua.

Cazul îl pune pe gânduri pe omul din provincie; el se hotărăşte să-l rezolve.

După care ia o oală de noapte plină cu fecale şi o aşază într-un colţ al camerei.

„E ceva familiar, ceva cunoscut în atmosferă, nu-i aşa?“

„Da, chiar asta este. Mă simt ca la oraş.“

Eu întreb poporul francez: ce semnifică acest simbol?

Eu întreb tot poporul francez: călătorul din această povestioară cu ce popor anume seamănă? Dacă aş putea să lovesc şi mai tare, aş face-o. Sfârşit.

Eu scriu împotriva lor în calitate de socialist[237], şi tot ca socialist protestez împotriva invaziei în mediul social, în umanitatea pe care noi dorim să o dezvoltăm, a acestei infamii sub formă de cărţi, a acestei murdării imprimate. În calitate de socialist ridic toate energiile sufletului meu împotriva degenerescenţei egoiste, incapabilă să gândească coerent şi să raţioneze just.

Umanitatea – sau cel puţin civilizaţia noastră – e deja bolnavă; trebuie să luptăm dur, sincer şi cu toate forţele de care dispune ceea ce numim noi suflet pentru a diminua răul.

Jignirile aruncate moralei publice sunt întotdeauna foarte grave, chiar şi acolo unde nu există morală publică; ele sunt mai primejdioase decât ofensele politice.

Pot fi înţelese, de altfel, ca nişte lucruri aproape rezonabile, crimele politice anarhiste. De exemplu, nimic mai de înţeles decât asasinatul regelui Don Carlos[238] al Portugaliei. Sunt multe lucruri care îl scuză.

Prejudiciile aduse moralei nu au nici o scuză posibilă; nu e vorba de spirit revoluţionar (căci nimeni nu se revoltă decât împotriva răului), şi nici de […] E doar individualism opresor.

Da, de aceea combat eu toate manifestările de murdărie şi erotism în literatură, în teatru – în toate părţile. Da, căci pe cât îl urăsc eu pe dictator, pe

regele absolut, pe tiran, sau îl urăsc pe omul care ordonă trimiterea unora în închisoare, care ucide şi dezonorează, pe atâta detest senzualitatea literară, sau îl urăsc pe omul care îl închide pe altul în carceră precum şi micimea sufletului lor care le ucide spiritul de elevaţie, care îi dezonorează prin contactul grosolan al mentalităţii lor mizerabile şi stupide.

Urăsc senzualismul literar, pentru că este un prejudiciu adus libertăţii individuale, iar eu iubesc şi respect mai mult ca orice libertatea fiecăruia.

Dacă omul ar fi liber, ar fi bine; nefiind, erotismul literar este o gravă crimă.

Cum nu sunt nebun nici nu le cer Proxeneţilor să devină rezonabili.

Libertatea (aşa cum am dovedit în altă parte) constă în trei [*sic!*] lucruri: 1. *născut, să continui să trăieşti* – iată raţionamentul ce explică faptul că nu poţi – chiar şi dacă nu produci durere – să ucizi pe cineva. 2. *viu, să trăieşti fără durere* – raţionament care nu-ţi permite să faci rău, să-i cauzezi vreo durere cuiva.

Au existat oare mari oameni senzuali? E adevărat, dar nu erau mari prin senzualitatea lor, ci prin grandoarea lor. Shakespeare nu este… doar violul Lucreţiei (*citat* din Pascal). Adevărul este că spiritelor mărunte le place mereu să vadă că se aseamănă cu cei mari prin anumite părţi chiar şi dacă numai pe la spate.

E uşor, ar spune Pascal, să fii senzual, tot aşa cum e uşor să cazi într-o prăpastie. Totul e să nu te prinzi cu mâna[239].

Ce caracterizează crima de opresiune politică? În ce constă ea? În etalarea personalităţii, în folosirea antisocială a forţei psihice.

Acest caz nu diferă de celălalt. Cineva care scrie erotic îşi urmează sentimentul senzual; un tiran urmează un sentiment de dominare. Amândoi sunt nişte egoişti, primejdioşi în mod inegal, în funcţie

de condiţii şi de mediul în care trăiesc. Dar nu dictatorul, şi nici regele absolut nu sunt *întotdeauna* cei mai primejdioşi.

Pe la şaptesprezece ani eram anarhist, şi ştiu prea bine ce înseamnă în esenţa ei teoria amorului liber; e cea în vitutea căreia poţi iubi astăzi o femeie, iar mâine alta, cum ţi-e voia. Şi poţi de asemenea, dacă vrei, să iubeşti o singură femeie toată viaţa, ca şi cum ai fi legat de ea prin căsătorie.

Anarhismul este o impulsiune bolnăvicioasă şi nesupusă controlului voinţei conştiente şi raţionale. În general, starea intelectuală a degeneratului superior (care mână lucrurile) şi a degeneratului inferior (care e mânat) este intelectualizarea impulsiunii şi a obsesiei. Teoriile anarhiste sunt un bun, dacă nu cel mai bun exemplu. Ele toate includ suprimarea puterii, eliminarea căsătoriei. Atât una, cât şi cealaltă sunt absolut contrare ştiinţei; numai idioţii şi degeneraţii pot gândi altcumva. Ţelul evoluţiei nu este decât concretizarea ordinii, afimarea ei (*strengthening*). Căsătoria este mijlocul prin care în societate natura face selecţia ei cea mai pură. Dar, mi se spune, căsătoria nu mai este aşa ceva în zilele noastre; ea se face din interese financiare şi pentru câştigarea unei poziţii. Ceea ce înseamnă că argumentaţi nu împotriva căsătoriei în sine, ci împotriva stadiului său actual, împotriva imperfecţiunilor pe care *o societate degenerată* (simţiţi-le bine) i le impune. Deci sunteţi de partea mea; cădem de acord.

Dar, îmi veţi spune, credeţi oare că *ceremonia poate genera iubire, adică faptul că i se spune Doamnă poate transforma femeia într-o fiinţă mai pură? Nu, dacă aş gândi aşa*[240], aş fi prost sau nebun. Nimeni nu crede aşa ceva. Dar căsătoria nu este o ceremonie, lucrurile de acest fel nu sunt decât nişte convenţii. *Căsătoria înseamnă iubirea*

constantă şi fidelă a unui bărbat pentru o femeie[241]; nimic mai mult. Un bărbat care se uneşte cu o femeie fără nici un fel de ceremonie, adică unul care trăieşte toată viaţa sa în concubinaj (cum se spune) cu *această* femeie înseamnă că e căsătorit.

Îmi veţi răspunde din nou că prin asta chiar ader la teoria voastră. Îmi permit să vă răspund că nu înţeleg bine cum. Sau sunteţi împotriva căsătoriei în sine, sau sunteţi împotriva *ceremonialului* căsătoriei, iar dacă ţineţi numai la acesta din urmă, de ce nu o spuneţi?

Adevărul este că de fapt concepţia voastră despre „amorul liber“ nu e ceva despre care aveţi o idee precisă. E doar o impulsiune ce se transformă în idee semiconştientă despre care credeţi cât se poate de natural că este un produs al raţiunii voastre, prin (chiar) raţionamentul vostru. Ca fenomen psihologic e suficient ca eu să vă înţeleg teoria: e o impulsiune degenerată.

Aveţi despre asta o idee clară? Atunci, ce vor să spună cuvintele „amor liber“? Din două lucruri posibile trebuie să însemne sau una sau alta: un „amor liber“ vrea să spună că poţi iubi indistinct astăzi această femeie, mâine alta, poimâne încă una etc.; sau, în alt sens, „amor liber“ înseamnă să stai cu o femeie toată viaţa fără să fi trecut printr-o ceremonie exterioară, fără ca ea să devină din Domnişoară o Doamnă, fără registru de căsătorie, fără serbare etc. În acest al doilea caz, înseamnă că atacaţi imperfecţiunile căsătoriei.

Dar din nou îmi veţi spune că ajung la teoria dumneavoastră.

Căci făcând o căsătorie ne-ceremonială, ne-exterioară, conferindu-le bărbatului şi femeii liberul drept de a se separa, afirmaţi acelaşi lucru ca noi. Nu tocmai acelaşi lucru, aş fi spus, dacă aş fi terminat, dar mai am ceva de adăugat.

Actualmente căsătoria convenţională este o metodă de selecţie şi producătoare de

respectabilitate. Dar societatea modernă, chiar admiţând căsătoria, nu prea o respectă; e adevărat, e vorba de degenerescenţa şi decadenţa aceleiaşi societăţi. Dacă a agrumenta împotriva defectelor unui lucru ar fi totuna cu a argumenta chiar împotriva acelui lucru, ar fi ceva teribil. De exemplu, dacă vă dovedesc faptul că religia catolică e rea, nu mă văd folosind argumentul Inchiziţiei, pentru că asta ar însemna să o atac pe latura cea mai întunecată.

Dar, putem să răspundem, ceea ce se întâmplă, ceea ce devine rău nu este bun în sine. Dacă în consecinţă ar urma să fie aşa cum este, el ar avea în sine posibilitatea să devină aşa ceva, deci ar fi imperfect.

Da, e adevărat, dar există în mod sigur un mare răspuns: nu numai căsătoria, ci chiar sfârşitul ar fi acela care ar degenera, adică *totul,* o lege generală a evoluţiei.

E necesar să precizăm dacă tocmai căsătoria, cu toate riscurile de a deveni ceva rău, poate fi inferioară statutului de amor liber. Căci în cazul amorului liber, evident, nu poţi nici degenera, nici să fii imoral.

Răspunsul la aşa ceva ucide întreaga teorie.

Perfecţiunea fiind imposibilă în această lume, singurul stadiu de unde nu poţi degenera *este degenerescenţa în sine*. Amorul liber se află în degenerescenţa pură.

(*Degenerescenţa e stadiul real; purul amor este un pur atavism. Nu-i aşa?*[242])

Nu poţi fi anarhist fără să fii bolnav sau inconştient.

Tiradă sentimentală împotriva anarhismului, la sfârşit.

Iar de aici se trag concluzii despre degenerescenţă. Pe pagina următoare.

(Bazele logice ale anarhismului: pesimismul care îi este inerent şi adevărat, şi doar anarhismul va scoate pesimismul din propria lui sferă[243]).

Note

228. Pessoa scrie textual: „sendo esse pays *o meneur* da civilização“, deci mottoul e în portugheză, iar expresia în franceză, subliniată; aici cu înţelesul ironic de incitator la rele.

229. În seria de manuscrise pessoane scrise în franceză, probabil în jurul anului 1907, la revenirea în Portugalia din Africa de Sud, există următoarea precizare despre acest timpuriu heteronim, redactată însă în limba engleză (precizare ce face referire şi la alţi doi precedenţi heteronimi, dar de limbă engleză): „Numele complet presupus: Jean Seul de Méluret. Se bănuieşte că s-a născut în 1885, pe data de 1 august, cu un an mai bătrân decât Charles Search şi cu trei ani mai vârstnic decât Alexander [Search]. Misiunea lui: să scrie în franceză – poezii şi satire sau lucrări ştiinţifice cu intenţii satirice şi morale“. Conform ultimelor cercetări realizate de Patricio Ferrari, care urmează să publice în curând la Paris opera scrisă de Pessoa în limba franceză, în primii ani după revenirea la Lisabona Pessoa a scris mai mult în franceză decât în engleză şi portugheză.

230. Trimitere la Tartaret, personaj al lui Rabelais care apare în capitolul 7 din *Pantagruel*.

231. Paragraful e scris în limba engleză.

232. Victorien Du Saussay, scriitor francez de la sfârşitul secolului al XIX-lea, care a publicat numeroase romane libertine şi de moravuri, multe dintre ele traduse în portugheză, precum *Şcoala viciului*, în 1897. În aceeaşi perioadă Jeanne de la Vaudère, pseudonim al doamnei Jeanne Scrive, publica numeroase romane, piese de teatru şi poeme de aceeaşi factură şi prefaţa un album de fotografii cu nuduri, apărut la Paris în 1902.

233. Imposibil de păstrat în traducere jocul de cuvinte *un peuple de souteneurs qui n'a pas pu se soutenir*.

234. Gustave-Henri Jossot (1866-1961), desenator cunoscut mai cu seamă cu ciclul *L'assiette au beurre*.

235. Evident că „je ne veux pas qu'on m'emmerde“, cum scrie efectiv Pessoa, are în limba franceză, mai cu seamă la forma pasivă, sensul banalizat: nu mă bateţi la cap, nu-mi creaţi probleme, daţi-mi pace. Dar toată această compoziţie de tinereţe a lui Pessoa are şi o tentă scatologică intenţionată de autorul portughez, care căuta în mod deliberat şi să provoace expresivitatea limbii străine în care îşi încerca puterile.

236. *Maică natură, facă-se voia ta*, în latină, în original.

237. Evident că Pessoa se prezintă aici „socialist“ numai din spirit de frondă, nefiind un om de stânga aşa cum nu fusese nici anarhist, nici monarhist, republican sau antirepublican; şi nici un reacţionar de dreapta, cum s-a crezut multă vreme. Ideologia salazaristă a încercat să exploateze în propriul său interes ideologic naţionalismul mistic al lui Pessoa. Dar poetul l-a detestat şi ridiculizat temeinic pe Salazar şi doctrina „statului nou“.

238. S-a petrecut pe 1 februarie 1908 la Lisabona.

239. Într-un carnet din 1907 Pessoa a făcut însemnări pentru un studiu despre Pascal (*Essay of Pascal*).

240. Pasaj redactat în engleză.

241. Sublinierea autorului; de astă dată textul e în franceză.

242. Textul din paranteză e scris în engleză.

243. Ultimele rânduri, cu aldine, sunt scrise în engleză. În mod evident, Pessoa îşi programa finalul eseului-satiră.

Franţa la 1950[244]

Toţi fetişiştii pot să obiecteze[245]: „Soţia unui ministru moare! Iar anchetatorul de poliţie s-a îndrăgostit de o oală de noapte“. E clar că nu mai există profesionişti ca în urmă cu cincizeci de ani; astăzi au rămas doar câteva mari grupuri profesionale; e vorba de sifilitici, de tabetici, de spermatoretici[246].

Toate numele lucrurilor au dobândit un soi de caracter erotic. Pretutindeni se etalează imagini pornografice. Damele folosesc un voal în loc de decolteu; voalul le acoperă până la genunchi.

Maşina de cusut numită *Senzuala*, aparat bun de…

Maşina de scris numită *Extenuare*.

Fiecare în parte are un pseudonim, căci aşa se obişnuia în urmă cu cincizeci de ani la apaşi, şi la alţii de teapa lor.

Compania de asigurări *Opera de carne*.

În teatre nu se joacă decât…

Nu există – şi nici nu e nevoie să se spună – şcoli tehnice; există doar „Şcoala de masturbare“, „Şcoala sadismului“ şi încă vreo câteva de aceeaşi teapă.

Mamele se culcă cu fiii lor, taţii cu fiicele lor. E deja destul de plicticos. Prea comun. Nu e deloc un inconvenient dacă eşti urât, căci destule persoane iubesc ceea ce e urât.

Toţi scriu cărţi. Unii dintre ei se mărginesc doar la planşe cu fotografii după creaţiile [altora] şi adaugă un text dedesubt.

Toate conversaţiile au tentă sexuală.

Mulţi oameni au devenit preoţi, ca să guste din savoarea celor interzise.

S-au ridicat temple dedicate histericelor şi prostituatelor, pentru că ele au devenit zeiţele poporului francez.

Statuile au numeroşi amanţi. Numeroase persoane sunt foarte religioase.

Ştiinţa a devenit o anchetă sexuală. Există profesori de avort şi de infanticid. Se poate citi prin ziare că există copii de patru ani care s-au sinucis fiindcă ei, sau ele, au fost abandonaţi/abandonate de *amanta* sau *amantul* lor.

Majoritatea oamenilor sunt fotogenici.

În teatre se montează tablouri vivante.

Chiar dacă nimic nu este puternic, nimic nu este adevărat, nimic nu e sănătos – totul rămâne aşadar putreziciune vie.

Au fost inventate şi voluptăţi stranii, de exemplu: să-i estropiezi pe săraci, să le răsuceşti urechile.

Multe femei instruite mor la vederea unor asemenea lucruri.

Armata franceză nu mai există. În ţară a rămas un singur om sănătos, iar acela e mut, surd şi orb. E sănătos fiindcă nu mai poate stabili cine ştie ce relaţii cu lumea din jurul lui.

Modele sunt foarte […] damele au gusturi delicate, care, de fapt, sunt pur şi simplu continuarea celor din urmă cu cincizeci de ani. Se poartă tot felul de pălării, multe ca o tocă de forma unei oale de noapte.

Sunt vândute de *Casa Operei cărnii aurite*, la Palat.

Numeroşi oameni sunt atinşi de un foarte mare număr de tipuri de nebunie.

(Căci, sub acest aspect, Franţa este de câtăva vreme o colonie a Germaniei.)

Teoriile metafizice abundă, căci fiecare în parte o are pe a lui; toate sunt complicate, nimeni nu le poate înţelege.

Dedic acest articol francezilor moderni, „rafinaţilor“ şi „cercetătorilor de voluptăţi“.

Azilurile cu alienaţi mintali nu sunt foarte pline, dar e simplu, căci ei insistă să nu-i închidă decât pe oamenii sănătoşi, care sunt anormalii.

Natalitatea e aproape de zero – situaţie foarte avantajoasă. Mortalitatea este atât de mare încât dl Şef… de… a zis foarte bine că în majoritatea lor cei vii erau morţi. Noi, ceilalţi – alte naţiuni –, trebuie să avem grijă să ne aranjăm în aşa fel încât să nu ne lăsăm traşi după ei în căderea lor.

Germania trebuie să cucerească sau să ajute la cucerirea unei rase slave. O ţară, ca organism, nu este animată. Totul e doar luptă şi conflict. Cel mai bizar este cel mai slab. Deci sacrificat este cel mai slab.[247]

Aici nu există oameni normali, există numai oameni de două ori anormali, sexuali de două ori *invertiţi*[248], aşa încât revin la normalitate. Cunosc chiar un domn care nouă ni se pare foarte normal, dar care, din ceea ce se spune, nu e decât de patru ori anormal. Cum două negaţii alcătuiesc o afirmaţie, toţi aceşti oameni…

În altă zi a fost aruncat în închisoare un oarecare numit Dl Doarme-în-paturile-a-patru-femei Giraud; crima lui era că refuza să comită incestul. El se apără foarte abil spunând că întreaga umanitate era sora lui, că toate femeile erau surorile lui şi că, în consecinţă, dacă se culca cu o femeie oarecare însemna că se culcă cu sora lui.

Un om numit X (gerant al companiei de asigurări *Voluptate supraumană*), fiindcă îşi pierduse în altă zi o parte din testicului său stâng, şi în virtutea unei raţiuni care în trecut i s-ar fi spus perversitate unei asemenea plăcute pierderi, a ajuns pentru o vreme să fie exemplul aflat la modă, moda de a-ţi pierde un fragment din acea parte a corpului. Dar, după câte se spune, e una din acele plăceri cu care nu trebuie să exagerezi.

Se studiază astăzi mult exemplul marilor oameni, iar distinsele talente ale mai multor oameni de litere au scris preţioase monografii în ultimii ani. Dar cum nu au de ce să trateze partea literă a operelor lor, aceştia se străduiesc din ce în ce mai mult să determine mărimea penisului respectivilor.

Şcoli… pedepse.

Băiatul care vorbeşte în timpul lecţiei va avea interdicţia să se masturbeze de mai mult de două ori pe zi.

Atentat la indecenţă.

A 2-a scrisoare.

Nu există aici o asemenea ţară.

De fapt, există una aici, în locul ei vechi, dar nu se mai numeşte Franţa, şi este provincia unei alte ţări: poporul ei iubeşte destul de mult sexul. Au fost ridicate statui în cinstea lui[249]*…*

Blestemat fie cine va râde!

Ruşine celui care va râde!

Toate relele peste capul celui care va râde!

Dl e acuzat că a refuzat să violeze un copil de două luni.

El a răspuns că i se părea mai potrivit să alerge din urmă după el şi să-l prindă decât să-l violeze. Nu plănuise nimic care să ofenseze decenţa comitetului socialist.

E extraordinar faptul că se constată astăzi o lipsă de spirit galic.

Aici zace Franţa. Căcat[250].

Farfuriile sunt spălate cu sângele pruncilor care au fost violaţi şi înjunghiaţi. După care ele nu mai sunt şterse. Dar – mi s-a spus – e deja un fel de voluptate depăşită.

S-a obţinut ejaculare seminală după ce a fost îngurgitat corpul unui bebeluş.

Dar a bea spermă de animal nu mai este la modă.

În piaţa Octave Mirabeau, în cartierul situat între strada Félicien Champsaur şi strada Lacernaire […]

Institutul Marchizul de Sade pentru educaţia tinerelor fete.

[…] mâncătorii de gunoaie, cei cărora aici li se spune antropofagi.

Un tânăr libertin care găsise o nouă formă de plăcere… în ochii mamei sale devenise o modă imitarea acestuia; şi numai câteva bătrâne doamne, prea bătrâne ca să-şi mai permită acea plăcere, se mai opuneau unui astfel de rafinament.

În altă zi m-am dus să văd una din aceste şcoli de domnişoare. Numele ei este institutul *Fără himen*. A fost întemeiat, mi s-a spus, de o binefăcătoare care avea paisprezece mii de amanţi şi a murit, pare-se, din propria ei abnegaţie.

Tinerele din acest pensionat sunt foarte bine educate. Ele îşi însuşesc cât mai multe vicii posibile, şi este realmente fermecător să constaţi cât de uşor asimilează aceste gâsculiţe totul!

Pedepsele – e adevărat – nici ele nu sunt tocmai de glumă; de exemplu, o fată care a ţipat niţelus fiindcă o alta s-a folosit de ea într-un act de sadism a fost condamnată de un consiliu profesoral să se restrângă la trei amanţi şi la şase amante, şi să se îmbrace în aşa fel încât să nu i se mai vadă decât partea de sus a corpului! Teribilă pedeapsă!

Pedepsele de acest fel au stârnit multă indignare publică şi s-a declanşat chiar o grevă a funcţionarilor de la poştă.

Dna Jérébite Jaudasamier a fost aruncată în închisoare fiindcă, din cele spuse, ar fi comis o crimă de pudoare când ar fi roşit uşor – se zice – din cauza unui bărbat care se culcase cu cinci femei pe caldarâm. Ea a negat această crimă.

Dra X a fost condamnată la patru zile de castitate fiindcă a refuzat, zice-se, să accepte să se culce cu cei doi fii ai ei simultan.

Dl X a fost adus în faţa tribunalului fiindcă încă nu o violase pe fiica sa, născută deja de două zile.

Dl şi Dna X au fost condamnaţi să nu schimbe decât sărutări timp de o oră şi jumătate pentru perversitatea de a fi comis un act sexual după vechea metodă. La ieşirea lor din tribunal poporul s-a manifestat foarte violent şi s-a auzit aruncându-li-se în faţă expresii precum „oameni virtuoşi“ sau chiar, că te cuprinde ruşinea şi să le scrii, „pudici“.

Se spune că nivelul crimelor a scăzut foarte mult; o crimă nu e constatată decât în caz de atentat la indecenţă.

Sfârşit

Civilizaţia noastră moare. Mai cu seamă civilizaţia franceză. De unde va proveni următoarea civilizaţie? Va fi o civilizaţie germanică, o civilizaţie orientală, japoneză? Nu se poate spune nimic.

În orice caz – şi o spunem cu o sinceritate absolută – dacă rasa franceză este în decadenţă, să fie strivită, şi încă repede. Dacă e să urmeze o civilizaţie germană – atunci să vină, chiar de ne striveşte. Nu-i iubim pe germani, dar nu credem că ar fi nevoie să minţim sau să ne exprimăm cu ocolişuri, numai pentru că nu-i iubim. A alia Anglia cu ea însăşi împotriva acestei ţări ar fi – în acest caz – o crimă în faţa naturii şi împotriva umanităţii (chiar dacă ar fi legală); căci dacă Germania este mai puternică (iar noi nu suntem o ţară mică), ea are dreptul să ne strivească. Cel mai puternic trebuie să-l calce repede şi insensibil pe cel mai slab, ca astfel să se împlinească eterna lege a naturii. A prelungi din raţiuni sentimentale viaţa popoarelor decadente – nu prea înseamnă a face servicii umanităţii.

Rasele animale epuizate, agonice, incapabile de sinceritate de onoare şi de castitate nu mai au drept la existenţă.

Se află oare Franţa – oroare! – în acest caz? Oricum, pare că avansează cu paşi mari în această direcţie. Să o oprim din drum. Să o reţinem. Oare nu i-am putea pune frână? Deci s-a sfârşit. Va trebui, pentru binele general, să piară. De altfel, ce mai poate să facă-n această lume o rasă fără suflet, o naţiune lipsită de inimă? Nimic. Dacă într-adevăr Franţa este în decadenţă (ea sau altă ţară care s-ar afla în acelaşi caz) – eu, om din această lume, care înţeleg până şi o astfel de natură, nu mai pot să-mi doresc decât un singur lucru, trist şi amar: anume să vină repede şi să o strivească poporul care îi va urma. Brutal? Evident. Oribil? Cât se poate de oribil. E trist, amar? Aşa e.

Dar este o lege a naturii.

Note

244. Fragmentele scrise în franceză şi grupate aici prezintă un caracter lacunar mai accentuat decât altele. Se poate bănui că Pessoa urma să completeze sau să refacă aceste scrieri. Le-am inclus în sumarul antologiei noastre fiindcă reproduc o anumită furie a tânărului Pessoa, tentat aici şi de o tematică sexuală pe care o va abandona definitiv.

245. Începutul acestui eseu prin care Pessoa îşi proiectează imaginaţia peste circa cinci decenii e scris tot în engleză; restul e în franceză.

246. S-ar zice că numele ştiinţific al acestor boli a fost în mod intenţionat deformat de Pessoa; liber deci pentru cititor să-şi imagineze bolile ce ar corespunde spiritului satiric al textului.

247. Pasaj scris în engleză, sublinierea autorului.

248. Sublinierea autorului.

249. Text în engleză, sublinierea autorului.

250. *Ci-gît la France; merde*, ediţie bilingvă apărută la editura *La Ligne d'ombre*, 2009.

Erostrat
sau în căutarea nemuririi[251]

1

Îmi propun să examinez problema celebrităţii, atât pe cea ocazională, cât şi pe cea permanentă, să cercetez în ce condiţii fiecare din aceste două tipuri de celebritate a supravieţuit anumitor oameni, precum şi să prevăd, în măsura în care e posibil, în ce condiţii fie una fie alta ar putea surveni în viitor. Celebritatea este momentul când accepţi că un om, sau un grup de oameni, ating un anumit stadiu valoros pentru întreaga umanitate. Dacă vrem să cercetăm problema, trebuie să definim celebritatea. Dar trebuie să definim şi noţiunea de umanitate.

1. Celebritatea poate să aparţină lucrurilor sau oamenilor. Există crime, bătălii, romane sau imperii celebre; există şi autori celebri care sunt la originea acestor lucruri celebre. Pe noi ne interesează însă doar condiţiile care produc celebritatea.

2. Celebritatea poate fi incidentală sau fundamentală. Un om care a murit într-un fel cât se poate de misterios devine celebru prin moartea lui. Dacă acest caz al lui a fost important, istoria ar putea să-l imortalizeze ca pe un cadavru interesant. Nu ne interesează celebritatea accidentală, ci doar cea fundamentală, oricât de nedreaptă ar fi ea, la o adică.

3. Celebritatea poate fi artificială sau naturală. Un rege este faimos în mod natural. Îşi primeşte faima încă de la naştere, odată cu cea a regatului său. Nu ne vom ocupa de acest tip de celebritate,

care variază în funcţie de obiceiuri şi mentalităţi, ca şi instituţiile. Să examinăm numai problema celebrităţii artificiale.

4. Celebritatea poate fi bună sau rea, iar în ultimul caz se numeşte, în general, notorietate. Ideile de bine şi de rău, aflate în permanentă evoluţie, de obicei complică problema, ajungând să se suprapună, în anumite cazuri. Acolo unde unii văd un asasin, alţii văd un om îndrăzneţ. Acolo unde unii văd un martir, alţii văd un nătărău. Dificultatea acestei întrebări a fost deja demonstrată, deşi nu intenţionat, în faimoasa frază a lui Proudhon: „După tirani, nu cunosc nimic mai detestabil decât martiri“.

5. Celebritatea poate fi derivată sau directă.

2

Cu excepţia acelor momente când este un produs al întâmplării sau al unor circumstanţe atât de exterioare încât ele pot fi clasificate ca atare, celebritatea rezultă din punerea în practică a unui fel de abilitate sau inteligenţă speciale, sau din recunoaşterea de către alţii a unor abilităţi speciale sau a unei inteligenţe care este aplicată. Prin abilitate specială se înţelege aici tot ceea ce poate să îl distingă pe un individ de egalii săi naturali: mare îndrăzneală, mare voinţă, mare subtilitate sunt abilităţi speciale în acest sens specific şi, în esenţa lor, nu e cu nimic mai onorabil să fii erou decât geniu, căci actul sau actele care pun în evidenţă un erou sau un geniu sunt în mod egal produse ale temperamentului, deci ceva înnăscut, ale educaţiei sau ale mediului înconjurător, pe care nimeni nu şi le conferă sieşi, ale oportunităţii şi hazardului, pe care foarte puţini oameni pot să le aleagă sau să şi le creeze, dacă e să credem că cineva alege sau poate crea vreodată lucruri atât de eficiente.

Oamenii pot fi împărţiţi în trei grupări sau tipuri, iar această diviziune poate în mod pertinent

să urmeze diviziunea tradiţională a spiritului – intelectul, emoţia sau sentimentul, şi voinţa. Există oameni de pur intelect: filozofii şi oamenii de ştiinţă; alţii sunt de pur sentiment: adică misticii şi profeţii, precum şi întemeietorii pasivi ai religiilor sau cei care transmit sistemele religioase primite; mai există şi oameni de pură voinţă: oamenii de stat şi războinicii, căpitanii de industrie ca atare, sau magnaţii comerţului în sensul comercial restrâns. Există trei tipuri amestecate: oameni de intelect şi de sentiment, care sunt artiştii de toate genurile, oamenii de intelect şi de voinţă, care sunt principalii oameni de stat şi făuritorii de imperii sau de naţiuni; oamenii de sentiment şi de voinţă, care sunt întemeietorii activi şi propagatorii religiilor (spirituale sau materiale), cei care cred în Femeia Înveşmântată cu Soare[252] şi cei care cred în democraţie.

Inteligenţa prezintă trei forme superioare, cărora din comoditate le putem spune geniu, talent şi spirit, fiind folosit acest cuvânt din urmă în înţelesul mai amplu de inteligenţă strălucitoare şi activă, de aceeaşi natură, dar nu şi de acelaşi nivel, cu inteligenţa comună, însă deloc în sensul specific de capacitate de a face glume.

Aceste trei tipuri de inteligenţă nu apar una în continuitatea altrora; nu sunt categorii sau grade diferite ale unei singure facultăţi sau funcţii. Geniul este inteligenţa abstractă individualizată – materializarea concretă, temperamentală şi […] a unei facultăţi abstracte. Talentul este inteligenţa concretă devenită abstractă; el nu e legat, ca în cazul genului, de individ, cu excepţia cazului în care tot ceea ce se petrece în individ e legat de el pentru că îi aparţine. Spiritul este inteligenţa concretă individualizată şi, cu excepţia valorii din lucrul individualizat, el are aparenţa şi gesturile unui geniu. Iată de ce este atât de uşor să confunzi un mare spirit cu un adevărat geniu. Pe de altă

parte, talentul se situează între acestea două şi li se opune ambelor prin natura lui.

3

S-ar putea presupune că, dacă în acelaşi individ e prezent mai mult decât un singur element intelectual, acest lucru i-ar putea uşura accesul la celebritate. Într-un fel, chiar aşa este, dar într-o mai mică măsură decât ar putea să ne facă să credem ipoteza acestei leneşe conjuncturi. Un om dotat simultan cu mare geniu şi cu mare inteligenţă, chiar dacă ar avea puţin talent (cum e cazul lui Shakespeare), sau mare geniu şi mare talent, dar cu inteligenţă puţină (cum e Milton), nu ar putea acumula în epoca lui, şi nici în cea următoare, rezultatele geniului sau pe cele ale celeilalte calităţi care îi este proprie. Pentru că aceste elemente intelectuale diferite se află amestecate ca să coexiste într-un om, turnând în substanţa inteligenţei şi a talentului veninul sacru al geniului; iar băutura aceasta este amară, chiar dacă păstrează şi ceva din savoarea ei obişnuită. Cei din Antichitate amestecau miere în vin şi considerau că e foarte agreabilă băutura astfel obţinută; dar un nectar nu poate transforma nici un vin în ceva agreabil pentru gustul persoanelor obişnuite.

Un om dotat într-o anumită măsură cu geniu, talent şi inteligenţă ar fi capabil să marcheze vremea lui cu inteligenţa sa, epoca lui cu talentul său şi în general timpul epocilor viitoare cu geniul său. Dar cum geniul lui i-ar afecta talentul, iar talentul şi geniul i-ar afecta inteligenţa – căci lucrurile ce coexistă în spirit coexistă prin fuziunea lor, şi nu prin simpla lor contiguitate –, iată că talentul său ar fi în acest caz mai puţin pur, şi ar seduce aşadar mai puţin generaţiile următoare, iar inteligenţa lui ar fi cu atât mai puţin inteligenţă pură, mulţumind aşadar mai puţin simplicitatea tuturor celor prezenţi. Orice exemplu luat la

întâmplare poate uşor clarifica aceste lucruri pentru cei care înţeleg doar prin exemple. Un om de spirit, aflat în compania semenilor săi, care spune o glumă din acelea pe care un umorist de talent ar putea să le conceapă la modul inteligent stârneşte un râs general de aprecieri. Acest lucru impur este pură inteligenţă. Dar omul care, în aceeaşi companie, ar face o glumă ce conţine o aluzie clasică sau o formă de spirit mai intelectuală poate arăta, dacă e să analizăm, că el a adăugat ceva la inteligenţă, însă, dat fiind efectul slab pe care îl va obţine în aceeaşi asistenţă, s-ar zice că a şi scăzut ceva din acea inteligenţă. Dacă acelaşi om, în afară de asta, ar fi şi un geniu şi s-ar găsi în situaţia de a face o glumă care ar fi marcată de geniul său, colorând şi inundând cu acest geniu propria sa inteligenţă, el se va izbi de daltonismul celor care n-ar putea decât să râdă de înţelepciunea sa. Ar fi ca şi cum ai spune o glumă într-o limbă străină. Prezentul nu poate scruta ceva care îl depăşeşte, iar sensul glumei rămâne neînţeles.

4

Spiritul este ceva comun tuturor şi general uman. Dacă cineva s-ar îndoi de asta nu i-ar rămâne decât să cumpere un exemplar din *Answers*[253] şi să citească frazele care au câştigat concursul de dexteritate intelectuală ce se numeşte „Nuggets“[254]. Poţi găsi acolo persoane cât se poate de obscure cu sclipiri de inteligenţă care ar putea fi citate ca atare, ca şi cum ar fi vorba de un geniu recunoscut în acest domeniu.

De multe ori m-am gândit la înţelepciunea conţinută în spusele lui Goethe din conversaţiile sale cu Eckermann[255]. Dar m-am gândit deseori şi la numeroase afirmaţii, nu mai puţin înţelepte, pe care le-am auzit în cursul vieţii mele, în conversaţii cu oameni care, cât ar fi fost ei de inteligenţi, cu greu ar fi putut fi comparaţi cu Goethe.

Ideile sunt şi ele comune, inclusiv ideile strălucite. Lumea rămâne suprapopulată de genii ale întâmplării. Dar numai atunci când întâmplarea devine universală printr-o intensă concentrare asupra ei, printr-un efort de fond care pune în lumină consecinţele şi concluziile, poate fi cucerit dreptul de a intra în lăcaşul viitorului.

Asemenea consideraţii fac în mare măsură inutile, dacă ne gândim la problema supravieţuirii efective, eforturile critice ale unora ca Arnold, sau Lytton Strachey, sau Aldous Huxley[256]. Cu toţii sunt extrem de inteligenţi; cu toţii sunt mai mult sau mai puţin, nerăbdători de incoerenţi. Probabil că este mai multă înţelepciune, sau înţelepciunea concretă, într-o carte de Aldous Huxley decât în toată opera lui Spencer. Nu îl vom uita pe Spencer, chiar dacă nimeni nu-l va mai citi, peste o mie de ani; dar din Aldous Huxley nu vor mai exista nici lecturi şi nici amintiri despre el.

Uite aşa ajungem la punctul central al oricărui triumf, indiferent că el se clădeşte împotriva adversităţii circumstanţelor sau contra inerţiei viitorului: voinţa, şi numai voinţa, ne permite să învingem. Numai voinţa va putea converti gândirea noastră accidentală într-un sistem, iar astfel îi va conferi corp; voinţa, şi numai voinţa poate ridica strălucitele noastre fraze rostite întâmplător la nivelul unei doctrine care să fie strălucită. Mulţi oameni pronunţă fraze care conţin în ele mari „kantianisme“ embrionare; dar numai unii precum Kant desfăşoară aceste fraze până când ele ating grandoarea lumii. Grandoarea unei fraze a lui Goethe vine nu din virtuţile frazei în sine, ci din faptul că ea este consecinţa unui geniu.

Există un mare poet portughez numit Cesário Verde, care a trăit la mijlocul secolului al XIX-lea. Întreaga atitudine referitoare la viaţă, care face din el un mare poet poate fi, la o adică, găsită cu anticipaţie în două poeme ocazionale semnate de Guilherme Braga, poet cu zece ani mai în vârstă

decât el. Dar ceea ce la Cesário se strânge într-un concept general despre univers nu a fost decât o simplă întâmplare în producţia lui Braga. Şi chiar dacă, aşa cum e cât se poate de probabil, poemele ocazionale ale lui Braga l-au făcut pe Cesário să se întâlnească pe sine însuşi, chiar şi printr-un plagiat fără plagiat, cel născut anterior continuă să fie inferior. Poetul ulterior trece în faţă.

Asemenea lucruri sunt în general analizate cu destulă rigoare de posteritate. Iată de ce posteritatea ia în considerare vorbele de duh ale lui Wilde şi uită în trecere spusele la fel de spirituale ale unui neica nimeni. E o frază de Wilde, cealaltă este de te miri cine. De ce să fiu eu mai sărac decât acel om bogat? întreabă naivii. Fiindcă el s-a născut, organic, ca să fie bogat.

5

Cea dintâi distincţie pe care criticul trebuie să înveţe s-o intuiască este cea existentă între inteligenţa consumată, spiritul admirabil şi geniul. Există atâtea idei subite, minunate, care produc în mintea noastră şocul geniului. Există şi forme de exprimare care deschid mintea spre o revelaţie ce poate părea genială. Cu toate acestea, ideile minunate, chiar dacă şi geniul le are, nu sunt idei de geniu, iar exprimările minunate, chiar dacă şi ele sunt comune cu geniul, nici ele nu sunt geniale.

Geniul nu se relevă din lucruri accidentale, ci doar din caracterul reprezentativ al unor astfel de accidente. Toată lumea poate realiza, la urma urmelor, în timpul vieţii sale cel puţin o vorbă de spirit; dar nu din asta se va spune că sunt persoane spirituale. A fost spiritul momentului, nu spiritul acelei persoane. Fiecărui individ poate să-i vină o idee minunată, şi nu doar o singură dată în viaţă, dar nu ele vor face din acei indivizi nişte gânditori. Ideea respectivă a fost întâmplarea lui, şi nu proprietatea lui. Un chip inundat de bucurie îşi poate însuşi o frumuseţe pe care nu o are. Beţivul

leneş care zace într-un colţ se poate rezema de perete simulând că e o persoană săracă.

Forţa şi meritul criticii rezidă tocmai în deosebirea pe care o stabileşte între accidental şi reprezentativ.

Nu e necesar să negăm că există o cauzalitate mentală asemănătoare între o frază întâmplătoare şi cea reprezentativă. E o ciudată maşinaţiune a creierului care, atunci când are gândire continuă şi organică, este genial, dar poate fi şi ocazional, şi neobişnuit, simulând în mod legitim o gândire genială cât timp ea se desfăşoară. Geniul este în mod esenţial permanenţa geniului. Trebuie să facem distincţia bazându-ne pe acest criteriu.

Dar, ajunşi aici, suntem conduşi pe două căi: ne dăm seama că există un tip de inteligenţă ce constă nu în fraze pline de sagacitate, nici în idei strălucite, ci doar în capacitatea de a construi şi a dezvolta. Percepem, de asemenea, că oameni de geniu incontestabili – ca William Wordsworth – au rare momente de geniu. Şi ne întrebăm în ce fel trebuie făcută această distincţie, aşa încât să putem include cât se poate de clar, prin exclusivitate divergentă, aceste două cazuri.

6

Dacă luăm în considerare această distincţie a facultăţilor umane împreună cu distincţia dintre mediile ambientale umane, se verifică imediat că cele două clase se adaptează una alteia. Devine evident, pornind de la analiza comună a celor două clasificări, că geniul implică o adaptare la mediul înconjurător abstract alcătuit de natura generală a umanităţii, care este comună tuturor naţiunilor şi tuturor epocilor; justa recompensă a geniului este aşadar nemurirea. Este evident că talentul implică o adaptare la elementele esenţiale care, într-o aplicare sau o manifestare adecvate, fac dintr-o epocă sau dintr-o naţiune ceea ce ele sunt la un moment dat: adică justa recompensă a talentului şi,

în consecinţă, ceea ce numim faimă. Este evident că spiritul implică o imediată adaptare la mediul înconjurător imediat: ceea ce se vede în forma de spirit căreia de obicei îi spunem umor, căci orice vorbă spirituală nu e concepută într-un scop anume, deci nu se poate spune că ar avea un ţel.

Mulţi oameni, chiar dacă nu au cine ştie ce mari pretenţii să fie consideraţi foarte spirituali, ar fi putut inventa cea mai mare parte a vorbelor de duh spuse de Shakespeare, ca glume. Dar un geniu concepe ceea ce numim vorbă de spirit tocmai creând anumite personaje care emit asemenea remarci de spirit: nu e măreţ ceea ce spune Falstaff, ci este însemnat chiar faptul că Falstaff există, fiind creat. Geniul a creat această figură, spiritul îl pune să vorbească. Exită, în marele curent de spirit al literaturii franceze, numeroşi scriitori şi oratori care au fost mai inspiraţi în umor ca Boileau[257]. Boileau, la acest capitol, nu i-a întrecut pe anumiţi epigramişti minori, cum a fost cazul acelui Chevalier de Cailly[258]. Dar a edifica cu ajutorul talentului o operă completă şi spirituală nu e la îndemâna unor mari minori.

7

Iar atunci ne întâlnim cu acest lucru particular numit inspiraţie – termen luat aici cu înţelesul că este o realitate. Tocmai această stranie prezenţă îşi face apariţia, cum iese ziua din noapte, din monotonia lui Wordsworth. Şi este, tot aşa, strania strălucire ce planează peste straniile sonete pe care Gérard de Nerval le-a primit de undeva de dincolo. Iar Blake nu a avut decât să întindă mâna ca să primească acelaşi dar de dincolo de cortină. Iar Shakespeare l-a avut dintotdeauna – căci la el era propriul său demon.

Marea elevaţie şi prestanţa prezente în versurile lui Homer, Virgiliu sau Milton pot fi înţelese cu raţiunea; căci este o intensificare a ceea ce este. Dar cum se face o intensificare a ceea ce este *nu*

este ca să fie primită prin intermediul raţiunii? Nu este o lumină care se ridică într-o flacără, ci doar o torţă aprinsă ca o lumină exterioară, care devine a sa – iată ce este inspiraţia…

8

Milton şi-a scris sonetele ca şi cum fiecare dintre ele ar fi fost singur capabil să candideze la nemurire. Şi-a pus întreg sufletul în fiecare parte din ceea ce exprima în acel moment. Aşa trebuie să fie un geniu – o sentinelă a zeilor majori, care nu poate dormi nici o clipă.

– – – – – – – – – – – – – – – – – – –

Deseori, un vers este o sculptură clară şi întreagă, ca următorul vers al lui Victor Hugo

Un pâtre sur sa flute abaissant la paupière[259]

sau un strigăt complet emoţional, ce concentrează o sumă a tuturor tragediilor, precum cel al lui Webster, neegalat nici înainte nici după:

Cover her face; mine eyes dazzle: she died young[260]

sau o mare letargie a tuturor resurselor unei vieţi, precum unica dramă a săracului Mallarmé:

La chair est triste, hélas ! et j'ai lu touts les livres[261]

…şi astă peroraţie din *Hydriotaphia*[262], care urcă posibilităţile prozei la limită.

9

În artele care nu ţin de domeniul literaturii avem un limbaj universal şi nu există înţelegeri greşite, dacă nu dăm peste insensibilitatea obişnuită a unuia sau a altuia. Dar în literatură, când e vorba de faimă sau de perpetuarea faimei, ne despărţim

de speculaţiile care ţin de problemele limbii şi intrăm în peisajul altor conjecturi.

Există faimă moartă şi faimă vie, iar fiecare din cele două e faimă; există o faimă care munceşte şi se aprofundează, dar şi o faimă ca o statuie, ca o inscripţie pe un mormânt, ca o supravieţuire lipsită de viaţă. Shakespeare trăieşte şi munceşte; Spenser e un nume lipsit de forţă. Nimeni nu a citit vreodată în profunzime *Faerie Queene*[263] (nici măcar Spenser). Până şi marile epopei complete au atentat contra menţinerii interesului pentru ele. Ideal ar fi o epopee care să reziste ca în cazul lui Milton şi să captiveze cum o face Conan Doyle. Nu e ceva imposibil, căci imposibilităţile nici nu există; chiar şi contradicţiile în termeni au încetat să mai fie contradicţii, graţie lui Hegel.

Cum să poată supravieţui un om, în cazul că supravieţuieşte, altfel decât prin numele său? Oare cât de mult îşi datorează Homer celebritatea oamenilor care l-au citit în original? Se ştie că există francezi care l-au impresionat pe Shakespeare, dar nici o minte franceză n-ar putea deprinde vreodată ritmul mental al frazei şi subtila complexitate a simţirii pe care numai cunoaşterea limbii engleze de către suflet îţi îngăduie s-o realizezi.

10

Dacă cineva doreşte să priceapă clar ce se înţelege prin influenţa exercitată de un nume cunoscut, e destul să-şi imagineze următoarea ipoteză. Să luăm cazul unei cărţi de poezie publicate astăzi de un poet necunoscut. Să presupunem că în această carte sunt, de fapt, mari poeme compuse de mari poeţi. Să mai presupunem că această carte e supusă atenţiei unui critic competent, care însă, nu se ştie din ce pricină ciudată, nu cunoştea dinainte nici unul din poemele aflate în carte, chiar dacă avea cunoştinţe despre fiecare poet reprezentat acolo. Ar putea

oare cineva să creadă că acest critic competent, chiar dacă avea puterea să scrie articolele cele mai importante, să zicem articolul de fond din *The Times Literary Supplement* (căci o asemenea carte nici nu ar fi meritat mai puţin), îi va consacra cărţii mai mult decât o simplă notă, culeasă cu corp 6, în partea de bibliografie a publicaţiei? Iar poetul chiar s-ar putea considera fericit că a beneficiat de o notă în pagina consacrată articolelor.

Influenţa unui nume cunoscut nu presupune neapărat că un critic va considera bun sau rău un poem în funcţie de notorietatea numelui. Dar el va acorda mai multă atenţie poemului unui poet reputat, cuvânt după cuvânt, frază după frază. Şi, dimpotrivă, nu va face nimic din toate acestea în cazul unui poet necunoscut. Dacă cineva se decide, cum m-am decis eu cândva, să lase să se creadă că este al unui necunoscut, sau chiar al său (cum am făcut eu o dată), poemul unui poet celebru; sau dacă mai multe versuri necunoscute ar fi atribuite unui poet celebru, va descoperi uşor că cele spuse mai sus sunt adevărate. În amândouă cazurile, din motive opuse, poemul trebuie să fie bun, altfel testul nu va fi just.

11

Generaţia actuală începe să fie una care nu a mai auzit de Charles Peace[264]. Lacenaire[265], de asemenea, a căzut în uitare.

Celebritatea abia dacă supravieţuieşte cu adevărat în măsura în care poate fi citită sau se poate citi despre ea. Omul de acţiune nu trăieşte în viitor, ci doar prin propria lui acţiune; după care istoricul este cel care îi dă viaţă. Orice tip de celebritate este realmente literară, fiindcă literatura este adevărata memorie a umanităţii. Uneori se poate să i se ceară să plătească un procentaj, iar acesta e presa periodică.

Orice frumuseţe trăieşte doar cât cea a Marchizei:

Qu'autant que je l'aurai dit[266]…

Abuzul producţiei de cărţi – ca şi abuzul de altă natură, dar, şi mai abundent, al producţiei de ziare – constituie serioase obstacole în calea apariţiei vizibile a geniului; însă, la urma urmelor, ele sunt totuşi avantajoase pentru apariţia marilor genii. (Pe acestea e mai uşor să le publici).

Iar aici ajungem la problema specifică a limbii.

12

Pierderea universalităţii limbii latine a fost o tragedie filozofică. În Evul Mediu şi în Renaşterea literară, un om de cultură avea posibilitatea să vorbească într-o singură limbă cu toţi ceilalţi oameni de cultură. Astăzi, oamenii de cultură vorbesc limbi diferite. Turnul Limbii Romane a căzut, iar Babelul s-a împrăştiat peste tot în lume.

13

Nu trebuie să credem că marea majoritate a umanităţii ar avea posibilitatea să fie mai mult decât bilingvă, indiferent cât de profund ar înţelege sau cât de spirituale i-ar fi năzuinţele. O limbă pentru câmpul social, şi o alta pentru erudiţie, nimic în plus, iată la ce poate aspira omul comun instruit, dacă luăm în considerare lenea şi […] umanităţii.

Care limbă are cele mai mari avantaje culturale?

Atunci când umanitatea este iraţională, nu-i mai poate fi prezentată nici un fel de idee, *en masse*[267], decât sub forma unui mit sau a unei fabule, sau, cumva cu o imprecizie asemănătoare propriei ei imprecizii.

De aici decurg avantajele monarhiei. O republică poate exista într-o ţară complet unificată, ca Portugalia, […]

Singura manieră de a-i face pe oameni să nu fie egoişti este de a-i face egoişti într-un mod suprem.

14

Trebuie să culegem cu inimile noastre tot soarele experienţei.

Putem spune, ca Whitman, *Not till the sun excludes you do I exclude you*[268]. E ceea ce i-a spus Whitman unei prostituate, dar ceea ce în general nu le exclude pe prostituate de obicei le exclude pe sfinte, iar asta nu este un soare decent din experienţa umană. Unii oameni sunt dispuşi să accepte totul cu excepţia lucrurilor care se află deasupra lor.

15

Un ciudat dezgust provocat de sărăcia cuvintelor se abate întotdeauna peste noi când ascultăm muzică, indiferent de ceea ce putem gândi despre muzică în statutul ei de artă. Iar un dezgust curios de asemănător provocat de slaba noastră capacitate de exprimare ne cuprinde, ca o muzică extrem de subtilă, când ridicăm ochii dinspre realitatea intelectuală a poetului spre misterul emoţional al sfântului. Totuşi, artistul trăieşte între acestea două – muzica, cea care dizolvă sufletul în nefericirea prenatală a prezentului, şi sfinţenia care […]

Putem repudia creştinismul, aşa cum eu îl resping; putem […]

Fapt este că un teribil blestem intelectual a aruncat această figură din vârful muntelui peste vieţile noastre – iată de ce ştim că poetul e înlănţuit, şi simţim că sfântul e liber.

16

Nu sunt un mistic, căci un mistic este un om ale cărui sentimente s-au revărsat în intelectul său. Nu sunt, dar sunt cineva care-i seamănă fără să fie.

…un om puternic, tăcut, sau cine ştie, un om care-şi păstrează puterile pentru sine (şi moare

obosit inutil).

17

Există numai două tipuri de stări de spirit constante în care viaţa merită să fie trăită – cu nobila bucurie de a avea o religie sau cu nobila tristeţe de a fi pierdut una. Restul e doar vegetaţie, şi numai un botanist psiholog ar putea fi interesat de o umanitate atât de diluată.

Cu toate acestea, te poţi gândi că există o anumită măreţie la Erostrat[269] – grandoare pe care el nu o împarte cu personaje de mai mică anvergură, care însă au dat şi ele năvală spre celebritate. Ni-l putem imagina: el, grec, dotat cu acea delicată percepţie a frumuseţii şi calm delir ce încă mai caracterizează amintirea colosalei sale rase. Ni-l putem aşadar imagina incendiind templul Dianei într-un extaz de regrete, iar o parte din el însuşi arzând în furia acestei mârşave tentative. Ne putem imagina cât se poate de bine că a depăşit cu destulă uşurinţă remuşcările interioare, şi că în sinea lui a reuşit să facă faţă ororii numai ca să-şi poată afirma numele. Într-un anumit fel, actul lui poate fi comparat cu acest teribil element din iniţierea Templierilor, care, după ce mai întâi şi-au dovedit credinţa absolută în Christos – prin calitatea lor de creştini în tradiţia generală a Bisericii, dar şi ca gnostici oculţi, aşadar într-o altă mare tradiţie particulară a creştinismului – trebuie să scuipe peste crucifix în momentul iniţierii lor. Din punct de vedere modern, acest act ne poate părea revoltător de inuman, dar nimic altcumva, căci noi nu suntem credincioşi, iar de la romantici încoace, atunci când îl sfidăm pe Dumnezeu, sau Infernul, sfidăm, de fapt, lucruri moarte pentru noi, deci nu sfidăm decât nişte cadavre. Dar nici un fel de curaj omenesc, de pe pământurile sau de pe mările unde omul îşi arată curajul cu îndrăzneală, nu se poate compara cu oroarea unei asemenea iniţieri.

Dumnezeul peste care ei scuipă fusese sfânta substanţă a Învierii. Ei privesc spre hăul Infernului când gurile lor se înmoaie pregătind necesarul blestem. În acest fel îl putem concepe şi pe Erostrat, cu diferenţa doar că presiunea iubirii pentru frumos e ceva de mai mică însemnătate decât convingerea rezultată dintr-un adevăr sentimental. Să-l conncepem deci în acest fel, ca să putem justifica faptul că-i păstrăm amintirea.

Căci dacă Erostrat a acţionat în acest sens, el intră de îndată în tovărăşia tuturor oamenilor care au devenit mari prin forţa individualităţii lor. El împlineşte sacrificial sentimentul, pasiunea […] ce caracterizează calea spre nemurire. El suferă pentru ca numele lui să poată beneficia de asta, suferă asemenea lui Christos, care a murit ca om pentru a putea dovedi că e Cuvântul.

18

O năzdrăvănie asemănătoare a fost concepută şi de acel biet estet de patriotism mediocru care şi-a găsit nemurirea în jurnalele din districtul Cork[270]. Nu poate exista comentariu mai amar în legătură cu futilitatea vremurilor pe care le trăim decât simpla ştire despre acest martir ridicol, care a încercat să transforme stomacul său personal în substitut, negativ, pentru impersonala sa fleică. A devenit pentru câteva zile un fel de steluţă de cinema comiţând această sinucidere în modul cel mai prelungit posibil. Aparţinea şi el Vestului Sălbatic al meschinăriei noastre. El este bravul companion, în nu se ştie care limb din cealaltă lume rezervat celor futili din rândul celor serioşi, al unora care gonesc pe malul mării în automobile şi al acrobaţilor care jonglează cu rezultate ştiinţifice. El a descoperit că moartea prin înfometare poate fi un drog spiritual şi a nemâncat [*sic*] publicitatea sa impersonală până a reuşit să pătrundă în întunecimile dispreţului sacru din reportajele speciale.

Alte şi încă şi mai stranii forme de publicitate, personale sau impersonale, urmează să fie descoperite[271]. Omul e capabil să se folosească de orice, pentru o bună sau proastă cauză, numai să găsească o cauză, bună sau rea. Această sănătate a intelectului simplu ce n-ar fi ilogică chiar dacă salvarea ar veni din afara intelectului; această plenitudine raţională a sufletului ce nu va admite niciodată că adevărul e un privilegiu al amibei – această austeritate limpidă a creierului frontal nu le va furniza motive de mândrie viitoareleor electrotipuri proeminente[272].

El ocupă scaunul rezervat lui în paradisul nebunilor, şi patul cel moale al dispreţului nostru. Şi el e poluat de martirizare, ca un stâlpnic al intestinelor, care a transformat patriotismul în funcţia abstinenţei de la mâncare.

Pentru unii ca ei […] care poluează orice cauză prin martirizare […], Proudhon a formulat această formidabilă frază, ce ar trebui să fie gravată în marmură: „După tirani, a zis el, nu cunosc nimic mai detestabil decât eroii“.

*

Aceşti muribunzi acrobatici transformă moartea în ceva comic şi bravura în ceva respingător. E necesar să facem apel la sensul tradiţiei noastre care a definit respectul, ca să le plângem de milă nebunilor, nebuni prezumptioşi, de altfel. Sfârşitul lui reuneşte sinuciderea fără patos cu tragedia lipsită de demnitate.

*

Cei ca el nu rămân în cine ştie ce ungher stupid al datoriei, ci ies spre amplele şi mai prosteştile spaţii ale vanităţii. Statutul unuia dintre aceştia nu depăşeşte statutul unui dandy sau al unui fanfaron, exceptând doar prostul gust al îndrăznelii şi dimensiunea vanităţii. Îşi pierd viaţa nu ca eroi, ci ca nişte animale; în timp ce unii se împiedică de

pericol, ceilalţi se împiedică de noroc. Laşitatea pare să fie o virtute numai atunci când curajul e profanat în acest fel.

19

Geniul este o sminteală devenită sănătoasă prin dizolvarea ei în abstract, ca o otravă transformată în medicament prin amestecare. Produsul lui caracteristic este noutatea abstractă – adică o noutate care se conformează, de fapt, legilor generale ale inteligenţei umane, nu legilor particulare ale bolii mintale. Esenţa geniului este inadaptabilitatea la mediul înconjurător; iată de ce geniul (când nu e însoţit de talent şi de prezenţă de spirit), rămâne în general neînţeles de cei din jurul său; spun „în general“, nu „în mod universal“, fiindcă multe lucruri depind chiar de acest mediu. Nu-i acelaşi lucru să fii un geniu în Grecia antică sau în Europa ori în lumea modernă.

Shakespeare nu era cunoscut ca geniu în vremea lui, întrucât bombasticele elogii, chiar şi postume, ale lui Ben Jonson, nu sunt decât limbajul pompos al epocii, gol de semnificaţie; iar ca dovadă e faptul că acelaşi Jonson s-a folosit de acelaşi limbaj pentru a califica oameni despre care astăzi nu se mai ştie nimic – de exemplu, acel lord Mounteagle[273], despre care scrie că era „spiritul cel mai genial al acelor vremuri“, nici mai mult, nici mai puţin, sau însuşi James Întâiul […]. Shakespeare a fost admirat în vremea lui ca om de spirit, nu ca om de geniu. Cum ar fi putut fi admirat ca om de geniu? Ar fi putut fi înţeles, eventual, creatorul lui Falstaff, dar nu şi creatorul lui Hamlet. Dacă facţiunea împotriva celor de la Stratford si-ar fi dat străduinţa să înţeleagă acest lucru, multe din absurdele comparaţii de genul laudelor aduse de Jonson sau de alţii ca el în acea vreme ar fi fost imposibile[274].

Shakespeare este chiar exemplul de mare geniu şi de mare spirit asociate cu insuficienţa talentului.

Pe cât este de suprem în intuiţia care constituie geniul şi în vivacitatea insolitului, care constituie spiritul, pe atât este de deficient în capacitatea de a construi şi de a coordona, care constituie talentul.

Milton este însuşi exemplul uniunii dintre un mare geniu şi un mare talent. El are intuiţie de geniu şi puterea de a construi proprie talentului. Însă i-a lipsit spiritul; de fapt, a fost un pedant. Dar, ca orice pedant, el avea ferma deşi apăsătoarea voinţă.

Wordsworth, el, este chiar exemplul geniului pur, nealiat nici cu talentul, nici cu spiritul. În vreme ce Shakespeare, oricât de imperfecte ar părea unele din operele sale, în „totalitatea“ lor, el nu e niciodată plicticos şi niciodată mediocru; câtă vreme Milton, cât ar putea fi el de monoton, niciodată nu este de jos nivel, iar Wordsworth, atunci când îl abandonează geniul, cade deasupra mediocrităţii şi dedesubtul monotoniei.

20

Unul dintre fenomenele cele mai deconcertante ale celebrităţii e ceea ce se poate numi geniu fictiv. Geniul se manifestă ca inadaptat la mediul său înconjurător. Cu toate acestea, uneori există diferenţe în funcţie de mediul ambient, fără să existe cu adevărat inadaptare.

Cazul lui Robert Burns, scriind în scoţiană şi în cântece, într-o lume de limbă engleză şi de *couplets*, e exemplul de geniu fictiv[275]. Dar chiar faptul că cineva a fost acceptat de epoca în care a trăit nu ne scuteşte să ocolim greşeala de a-l numi geniu. Blake era cu totul diferit de epoca lui, dar epoca nu i-a acordat nici o atenţie.

Geniul fictiv trăieşte dintr-o opoziţie exterioară epocii sale; pe câtă vreme geniul real este o opoziţie interioară. Cu toţii putem să înţelegem că o opoziţie exterioară este o opoziţie, dar puţini admit că o opoziţie interioară este şi ea opoziţie.

Atunci când o epocă tânjeşte după ceva nou (admiţând că epocile pot tânji după ceva), ea doreşte ceva vechi. Burns a introdus în secolul al XVIII-lea o tradiţie diferită de tradiţia predominantă în acel secol şi, la drept vorbind, una cu totul străină de literatura europeană. Dar ceea ce a găsit era o tradiţie; numai că nu era ceva nou. În acelaşi fel, cântecele negrilor şi muzica negrilor care au invadat Europa modernă ne produc o ciudată impresie; dar, în ele însele, aceste cântece nu au nimic nou. Dacă ar fi fost noi, nu ne-ar fi plăcut. Ştim că nu sunt noi, de aceea iubim noutatea lor.

21

Muzica din inimă ce uneşte

John Anderson, my Jo

cerurile deasupra panglicilor

You are na Mary Morison

sau acest alt vers repetat de acelaşi om despre aceeaşi Jean eternă[276].

*

Toată opera lui Burns e un capriciu de nebuni. În comparaţie cu Auld Robin Gray[277], unul dintre puţinele poeme din lume care este un lucru viu – nici o teză, la el, nici o broderie, sau vreo muzică cântată la ora când te aşezi să iei masa. Chiar şi The Land o'the Leal[278] de Lady Nairne e ceva mai adevărat decât gunoiul lui Burns.

Burns e greţos şi nu există.

*

Perfecta definiţie a unui cavaler uman perfect:

Douglas, Douglas, tender and true[279].

Nici un sentiment de acest fel nu înverzeşte în neromanticul său neclasicism[280]. El se prezintă

dinaintea zeilor cu o mână de cântecele de music-hall şi e nemuritor doar prin tremurul mâinii pe care altcineva i-o scutură.

22

Valoarea elementului exotic, atât de patentă în cazul provincialului Burns, este evidentă la un nivel superior. Mare parte din gloria lui Homer, merituoasă cum este, se datorează persoanelor care nu ştiu greaca veche. Prestigiul său este, în parte, cel al unui zeu, întrucât, asemenea unui zeu, e în acelaşi timp şi grandios, şi imperfect cunoscut. „Cât de plictisitor e Milton!“ mi-a zis cândva un entuziast. „Cât de diferit de Homer şi Virgiliu!“ am exclamat eu. Iar el mi-a dat imediat dreptate. Totuşi, Milton nu e mai plictisitor decât Homer – decât în măsura în care suntem noi, inevitabil, critici mai acerbi ai versului decasilabic englez, mai dificil, decât al hexametrului grec, mai uşor şi mai distant – iar el este cu siguranţă mai puţin tern decât cel al lui Virgiliu, a cărui monotonie de minuţie verbală nu e pusă în evidenţă de gândire ca în teologia lui Milton care, chiar şi atunci când e plicticoasă, nu încetează să fie metafizică. Vacuitatea mentală a marilor poeţi epici este, uneori, epică în sine.

Unii dintre ei, într-adevăr, se refugiază în somptuozitate şi în emfază, ca Spenser, a cărui *Faerie Queene* nimeni niciodată nu a citit-o în întregime.

(Fraza lui Wilde: „A gentleman never looks out of the window“[281] nu e foarte nostimă, dar e o definiţie utilă pentru un gentleman.)

23

Dacă arta vrea să fie artă, ea nu are nevoie de sinceritate absolută, ci doar de un anumit tip de sinceritate. Cineva poate să scrie un bun sonet de iubire cu două condiţii – dacă e consumat de iubire sau dacă este consumat de artă. Trebuie să fie

sincer şi în iubire, şi în artă; orice ar fi, altcumva nu se poate ilustra în nici una din ele. Poate să ardă pe dinăuntru, fără să se gândească la sonetul pe care îl scrie; poate să ardă pe din afară, fără să se gândească la iubirea pe care şi-o închipuie. Dar trebuie să ardă cumva. Altfel nu va reuşi să-şi depăşească inferioritatea umană.

24

….Acest vers grandios şi simplu

Douglas, Douglas, tender and true[282]

în care chiar şi repetiţia e o muzică a sensului: iar drama teribilă din următorul vers al lui Webster nu va avea vreodată pereche:

Cover her face; mine eyes dazzle: she died young.[283]

Asemenea neaşteptate lucruri ne eliberează, iar semnificaţia unui vers precum cel de mai sus face o inimă să se bucure din nou, căci conştientizează viaţa.

Maiestatea poate fi tradusă în anumite fraze:

The light never was on sea or land…[284]
Ripeness il all…[285]

25

Cei mai nobili Virgili nu au un Mecena. Patronul este o necesitate nu mult diferită de munca scriitorului; nici unul din cei doi nu va fi dat la o parte de bunăvoie. Dar în ambele cazuri trebuie să existe şi capacitate de adaptare. Numeroşi [Alexander] Popes[286] mai subtili nu vor primi o subvenţie pentru *Iliada*, pe care vor refuza să o traducă, deşi ar fi capabili să o facă. Cei mai nobili Virgili nu vor deveni nişte Mecenas.

În orice caz, cu cât e mai nobil geniul, cu atât mai puţin nobil este destinul. Un geniu mic cunoaşte gloria, un mare geniu are parte de

infamie, un geniu mare suferă de disperare; iar un Dumnezeu este crucificat.

Blestemul care cade asupra geniului nu este, cum îşi imagina Vigny, să fii adorat, dar nu iubit; este a nu fi nici iubit şi nici adorat.

Wilde nu a avut o mai puternică dovadă că este un geniu decât atunci când omul din gară l-a scuipat în faţă în momentul în care era transportat[287]. Multe genii au avut parte de grele încercări; dar nimeni nu i-a scuipat în faţă.

*

…iar John Keats[288], cel iubit de zei, pentru care misterul zeilor a fost atât de crud…

Dar nici înţelepciunea, nici discernământul acelor vremuri n-au permis ca John Keats să fie clasificat sub Shelley. Unul era poet şi a avut suflet să cânte; celălalt era artist şi a muncit.

Tragedia lucrurilor care, obţinând semnificaţia împlinirii, pierd semnificaţia a ceea ce s-a împlinit.

26

Realiştii fac lucruri mici iar romanticii lucruri mari. Un om trebuie să fie realist dacă vrea să conducă o fabrică de cuie pentru tapiserie. Dar dacă vrea să dirijeze lumea trebuie să fie romantic.

E nevoie de un realist pentru a găsi realitatea; dar de un romantic pentru a o crea. Napoleon e doar un poet. Cromwell un entuziast, Cezar un retor.

Distanţa dintre Henry Ford şi John Milton e întotdeauna mai lungă cu trenul de întoarcere.

Ceva dus la bun sfârşit este moartea, căci e sfârşit. Romanticii sunt nişte autosupravieţuitori, perpetua incarnare în ei înşişi.

Aşadar civilizaţia este greco-romană şi se situează pe linia de dezvoltare a naţiunilor meridionale. E în continuare mediteraneeană şi, într-o anumită măsură, ca Portugalia, a trecut

dincolo de coloanele lui Hercule şi a sporit lumea Romei.

Călătoriile maritime precum cele ale lui Drake, Frobisher, Cook şi (cum afirmă Biroul de Brevete) alţii „asemănători“ sunt atât de neînsemnate în sociologia descoperirilor, încât un englez ar da dovadă de mai mult patriotism dacă niciodată nici măcar nu i-ar menţiona. Contribuţia britanică la substanţa civilizaţiei este politica, nu navigaţia. Anglia nu a descoperit marea decât după ce i s-a spus unde se află.

27

În orice societate, şi în orice epocă, există trei societăţi şi trei epoci. Există, în primul rând, subsidiară tuturor, întreaga umanitate şi acest timp indefinit al duratei sale pe care limbajul nostru contingent o numeşte eternitate. „Omul are eternitate“, spune Browning, chiar dacă e posibil ca el să fi dorit să spună ceva diferit. După care, deasupra ei, se află civilizaţia de care aparţin această societate şi această epocă. Şi mai există, în sfârşit, tot felul de mici lucruri specifice de aici şi de acum […]

Aceste trei niveluri pot avea o structură asemănătoare sau diferită.

În Grecia antică, practic ele erau continue. Grecia şi civilizaţia erau coextensive, sau consubstanţiale. Grecia antică şi civilizaţia ei, fiind începutul sociabilităţii critice sau, putem spune, chiar al civilizaţiei înseşi, erau identice cu substanţa umanităţii civilizate. Astfel, când un poet scria în calitate de Grec, el scria în calitate de Om. Acest Paradis nu a mai fost recuperat. Arhanghelii au expulzat din el Omul şi păzesc etern porţile lui inutile.

Dacă voia să fie celebru, un poet grec trebuia să se adapteze la mediul său înconjurător. Noi putem să ne alegem trei medii înconjurătoare. Ca să ne

adaptăm la tustrele, fiecare din noi trebuie să fie o trinitate, ceea e prea mult chiar şi pentru un ţicnit.

În Roma, care era America Greciei, şi în ciuda interpretării ei eronate […]

28

Celebritatea naţiunilor seamănă, într-un sens, cu celebritatea oamenilor. Există naţiuni care sunt genii; există naţiuni care sunt talente; există şi naţiuni care sunt spirite.

În civilizaţia de care noi aparţinem, există trei naţiuni care sunt genii – trei naţiuni care au clădit lumea modernă. Măreţia lor directă nu a fost aceeaşi, dar recunoaşterea meritelor lor de către restul lumii s-a produs la fel, adică în nici unul din cele trei cazuri nu a fost o recunoaştere imediată.

Civilizaţia modernă se bazează pe trei începuturi – Cultura greacă, Ordinea romană, Morala creştină. Cultura greacă e raţionalism individualist, şi de fiecare dată când o naţiune europeană s-a îndepărtat de acest element fundamental, ea s-a prăbuşit sau a fost învinsă. Ordinea romană este conceptul de Stat ca Imperiu, iar de fiecare dată când o naţiune europeană a pierdut sensul acestui concept, ea s-a ruinat sau a picat în mediocritate. Morala creştină înseamnă […]

Iar după acestea, civilizaţia modernă se bazează pe alte trei elemente: naţionaliatea, care a fost creată de Italia; universalitatea, care a fost creată de Portugalia; şi libertatea, care a fost creată de Anglia.

Aceste elemente create de geniul celor trei naţiuni au fost răspândite de talentul altor trei. Germania, care a convertit Renaşterea în Reformă; Spania, care […]; şi Franţa, care a dat un caracter universal Revoluţiei engleze.

29

Naţiunile coloniale actuale, care trăiesc din resturile gloriei noastre şi sunt nişte paraziţi ai

actelor noastre de bravură […]

Chiar şi această mizerabilă Germanie, noul îmbogăţit al civilizaţiei europene […]

Imperiul germanic e doar o tradiţie arhitectonică (Goticul)

[…] ca atunci când un om e condamnat, în bogăţia unei mari ţări, să trăiască din veniturile prostituţiei, şi devine, în urma unor complexe împrejurări, prim-ministrul şi ministrul comerţului exterior al aceleiaşi ţări. Adevărat este însă că, pentru mulţi oameni, Republica nu înseamnă doar o femeie, ci şi o femeie de proastă reputaţie.

…avantajele neîndoielnice ale democraţiei: în nici un alt sistem politic n-ar putea un om atât de puţin instruit ca Briand[289] să ajungă prin propriul său merit la cele mai înalte poziţii în stat.

Atât Lenin, cât şi Mussolini au rostogolit minciuni; dar amândoi au descoperit că orice civilizaţie fiind ceva artificial prin chiar esenţa ei, nimeni nu o poate menţine şi nici nu o poate construi decât prin minciuni.

Suferinţele […] sunt rânduite în faţa noastră, iar nedreptatea ne […] Până la urmă cu toţii suntem mişcaţi. E imposibil să nu fii emoţionat de cineva ca Edgar Wallace[290].

[…] aglomerările de nonsensuri şi stilul defectuos compun discursurile oamenilor politici şi pe cele ale administratorilor. Cu toate acestea, aşa e lumea guvernată şi nici nu ar putea fi guvernată altfel. Aceasta e realitatea.

Greşeala comisă de persoanele care critică sistemele sociale: nu ştii că nu există nimic mai bun decât ceea ce se află mai rău în ele.

30

Cazul unor ţări precum Irlanda sau Catalunia. Sunt naţiuni virtuale, nu naţiuni adevărate sau reale. Îndeplinesc toate condiţiile cerute unei naţiuni în afara uneia singure: aceea de a exista ca naţiune. Nu au fost capabile să-şi menţină

independenţa de-a lungul istoriei, şi doar acum, când imperiile sunt în declin şi bolnave, iată-le că-şi înalţă vechimea lor de noi îmbogăţiţi ca nişte capete goale deasupra acestui context de decadenţe. Iată de ce un sociolog realist nu foloseşte nume ca Britania sau Marea Britanie, şi nici nu stabileşte vreo distanţă reală şi futilă între Catalunia şi Spania. Provinciile numite Scoţia, Irlanda şi Ţara Galilor sunt pur şi simplu Anglia, pentru orice istoric pragmatic. Sunt Anglia aşa cum Provenţa e Franţa. Anglia le-a cucerit, pe una într-un fel, pe alta în alt fel, iar limba pe care o vorbesc spre lume – pentru ca lumea s-o înţeleagă – e limba numită engleză.

Într-o anumită măsură, se poate spune că diferenţa dintre faptul că o naţiune e capabilă să-şi menţină independenţa ameninţată de o naţiune mai puternică şi alta care şi-a pierdut-o e o chestiune de noroc. În acest sens, toate celelalte depind de noroc. Geniul lui Shakespeare e un noroc, căci de nu se năştea odată cu el, nu ar fi existat odată cu el.

Oare care este semnificaţia acestor ciudate limbi, pentru lume în general, cu combinaţia lor dezagreabilă de vocale şi consoane amplasate greşit, care, dacă ar fi fost structurate pe multipli de cinci litere, ar fi putut să pară fraze într-un cod telegrafic de cinci unităţi?

31

Nu există nici un argument sociologic decisiv împotriva sclaviei. Singurul argument existent e că avem de-a face cu o crimă, iar acesta e argumentul sociologic decisiv.

32

Imperiul este oferta libertăţii, o derivare a excesului nostru de viaţă prin acordarea cu vieţile inferioare ale altora. Pe vremuri, Imperiul era considerat o tiranie, dar tirania era sclavia tiranului, căci tiranul era singurul care nu avea

puterea de a comanda. El se înconjura de ziduri care la rândul lor nu aveau în puterea lor alte ziduri care să-i înconjoare pe oameni. Tiranul e primul dintre sclavi, căci el este un sclav al conceptului de tiranie.

E cu adevărat împărat doar cel superior supuşilor din imperiul său. Cum ar putea un biet nebun, cocoşat, ca un cămătar sau ca un soţ violent, care îşi impun tirania peste cei ce nu pot să se revolte, să fie mai bun decât oamenii care, în cel mai rău caz, au acelaşi tip de lăcomie, de viclenie şi de meschinărie ca el, iar singura diferenţă derivă din accidentul naşterii sau din întâmplare, sau din răsturnările ilogice care frământă lumea?

Superioritatea înseamnă a nu-ţi arăta superioritatea, deşi o ai.

*

Dacă istoria ar avea simţul umorului, aceşti oameni iluştri ar trebui să fie consideraţi superiorii inferiorilor.

33

Lipsa de probitate şi ineficienţa profesională sunt deseori caracteristicile distinctive ale epocii noastre. Meşteşugarul de altădată trebuia să lucreze; muncitorul de acum trebuie să facă o maşină care să lucreze. El e un simplu vătaf peste sclavi de metal; e abrutizat ca un vătaf peste sclavi, dar mult mai puţin interesant, întrucât nici nu poate fi numit tiran. Iar aşa cum vătaful de sclavi devine sclavul funcţiei sale şi dobândeşte, în acest fel, o mentalitate de sclav, chiar dacă e vorba de un sclav mai norocos, tot aşa vătaful maşinilor se transformă într-o simplă manetă biotică, un fel de sistem de pârghii asociat cu un motor. A participa la producţia de masă îi poate permite unui om să continue să rămână o fiinţă umană decentă; de fapt însă, e ceva atât de josnic încât nici nu poate fi afectat în mod necesar. Dar a participa la producţia

de masă nu-i mai permite să continue să fie un muncitor uman decent.

În ziua de azi, eficienţa e mai puţin complexă. Iată de ce lipsa de eficienţă poate să treacă uşor drept eficienţă şi, la urma urmelor, să fie eficientă.

Singurele arte şi instituţii unde se mai vede o anumită bătălie pentru perfecţiune sau pentru buna realizare sunt în absenţa artelor şi a acestor instituţii – adică activităţi care se numesc sportive, sau ale jocurilor, care în mod obişnuit sunt considerate nu activităţi în care se dă o luptă pentru ceva, ci doar ocazii de a te odihni după ce vei fi dat o luptă. Inutil să-i citǎm aici pe greci. Grecii îşi dădeau silinţa să fie perfecţi în tot ceea ce făceau – în sporturi şi jocuri pentru că, de asemenea, aplicau perfecţiunea în poezie şi în raţionament. Poeţii noştri versifică indiferent cum; gânditorii noştri gândesc indiferent cum. Numai alergătorii noştri aleargă cu adevărat, fiindcă aleargă fără destinaţie. Grecii râvneau la celebritatea sportivă fiindcă se ambiţionau să o obţină în toate; noi ne ambiţionăm să obţinem faima în sport şi în petrecerea timpului liber fiindcă nu ne mai putem ambiţiona în nimic altceva. Activitatea exuberantă a unui copil nu seamănă deloc cu exuberanţa unei acute activităţi maniacale.

34

Dacă ezităm să ne fie foarte milă de toxicomanii care se îndoapă cu cocaină, de ce ni se face milă de drogaţii şi mai stupizi care se îmbată cu viteză mai degrabă decât cu cocaină?

În epoca Renaşterii, viaţa era mai rapidă şi mai sănătos de febrilă decât viaţa noastră. Sir Philip Sidney a fost ambasador la nouăsprezece ani […]

Lentoarea vieţii noastre este atât de mare, că nici nu ne mai considerăm bătrâni la patruzeci de ani. Rapiditatea vehiculelor ne-a răpit de fapt rapiditatea. Trăim atât de lent şi iată de ce suntem

iritaţi atât de uşor. Viaţa a devenit pentru noi o zonă rurală. Nu muncim destul şi pretindem că muncim prea mult. Ne mişcăm foarte repede dintr-un punct unde nimic nu se face spre un altul unde nu este nimic de făcut, şi numim asta presiunea febrilă a vieţii moderne. Şi nici nu este febra presiunii, ci mai degrabă presiunea febrei. Viaţa modernă este un timp liber agitat, fugă de mişcare pe care o ordonează agitaţia.

35

Bietul nebun Segrave[291]…

Toxicomani de viteză, personaje cinematografice de carton […]

Nici măcar nu le admirăm frumuseţea, le admirăm, cel mult, traducerea ei. Pe toate străzile există tot felul de fete nu mai puţin frumoase decât cele care apar în filme. Orice birou se goleşte, la ora mesei, de băieţi la fel de frumoşi ca actorii aceia din filme.

Stupizi ca Mary Pickford sau ca Rudolf Valentino.

Nu ne-a parvenit niciodată vreo glumă de la Hollywood.

*

Cu excepţia germanilor şi a ruşilor, până acum nimeni nu a reuşit să aducă în cinema ceva care să semene cu arta. Aici nu e posibil să faci cvadratura cercului.

36

Oricare dactilografă supusă greşelii care ar comite imprudenţa – şi mai toate ar face-o, dacă ar putea – de a deveni amanta unui actor de cinema ar descoperi, după o săptămână, că, exceptând acel chip universal cunoscut, biata fotografie e inferioară în toate calităţile umane, superficiale sau nu, în comparaţie cu mai toţi băieţii idealişti care dădeau târcoale biroului unde venea ea să

muncească zilnic. Artistul inestetic şi canalia triumfătoare au devenit produsele caracteristice ale epocii noastre.

37

Se află sub nivelul oricărei idei de dispreţ.

Producţia copleşitoare de literatură va trebui să se întoarcă la nu mai puţin copleşitoarea şcoală, prin reacţie. Producţia cu adevărat abundentă de cărţi bine scrise ne va face să credem că multe cărţi vechi sunt, de fapt, mai puţin bune decât pe vremea când nu era nimic cu care să poată fi comparate. Iar în acest fel conceptul absolut de valoare va fi obligat să se substituie conceptului relativ.

Pictura trece prin momente grele. Fotografia i-a furat multe dintre caracteristicile care îi asigurau atractivitatea. Iar futilitatea şi idioţenia i-au luat restul. Şi ceea ce a fost stângaci a fost jefuit de colecţionarii americani. Un mare tablou e ceva pe care un milionar american doreşte să-l cumpere pentru că altora le-ar plăcea şi lor s-o facă, dacă ar putea. Iată de ce tablourile sunt dispuse în paralel, nu ca poemele şi romanele, ci doar ca primele ediţii din anumite poeme şi romane. Muzeul începe să semene cu ceva paralel, nu cu o bibliotecă, ci cu biblioteca unui bibliofil. Valorizarea picturii nu merge în paralel cu valorizarea literaturii, ci cu valorizarea ediţiilor. Critica de artă cade treptat pe mâna vânzătorilor de antichităţi.

Arhitectura devine un aspect secundar al ingineriei civile.

Rămân doar muzica şi literatura.

Literatura e calea intelectuală care te ajută să te dispensezi de toate celelalte arte. Un poem, care e un tablou muzical de idei, ne permite să avem libertatea, prin intermediul înţelegerii pe care de la el o dobândim, de a vedea ceea ce dorim şi de a auzi ceea ce dorim. Toate statuile şi toate picturile,

toate cântecele şi toate simfoniile sunt tiranice în comparaţie cu el. Într-un poem trebuie să înţelegem ceea ce poetul pretinde, dar putem simţi ceea ce vrem noi.

Vizitarea unui muzeu se transformă nu într-o contribuţie pentru cultură, ci într-o stimulare a invidiei, ca privirea ce trece nepăsătoare peste picioarele noastre obosite, pe care un om bogat o aruncă spre noi dintr-un automobil.

38

Dacă ne ghidăm după optica în care ne plasăm, ar fi imposibil de stabilit ce proporţie de genii există în epoca noastră. Putem bănui că mai există ceva talente. Dar există o enormă cantitate de inteligenţă şi, mai cu seamă, ceea ce este deosebit, de inteligenţă ce se exprimă. Multiplicarea posibilităţilor de lectură, în care vedem deseori efectul răspândirii educaţiei, a creat o piaţă de consum pentru inteligenţa scrisă; persoane care, într-o altă epocă, nu ar fi scris niciodată, acum sunt tentate să publice, la fel ca o femeie care, într-o liniştită ambianţă de provincie, trăind onest prin simpla inerţie de a nu trăi, s-ar vedea incitată să-şi transforme prostituţia naturală în stil de viaţă burghez.

Problema de a şti dacă epoca actuală este favorabilă sau nu detectării geniului se pretează la multe echivocuri. În optica în care ne plasăm, nici o epocă nu e favorabilă receptării geniului. Doar că o epocă în care există curente şi contracurente de gândire şi conflicte de sensibilităţi e mai aptă decât o perioadă stabilă şi bine înrădăcinată să aprecieze ceea ce este insolit şi prăpăstios. Cu toate acestea, până şi în epoca noastră există obstacole. Pe de-o parte, prea mulţi oameni scriu, pictează, sau, într-un fel sau altul, introduc dezordine în artă. Asta creează confuzie. Pe de altă parte, aceeaşi multitudine de artişti recurg la prea

multă publicitate şi la prea multe procedee josnice de afirmare de sine numai ca să se apere de obscuritatea anonimatului. Rezultatul este că peste această confuzie produsă de cei mai mulţi se suprapune obstrucţia deliberat cauzată de diverse grupuri de interese, nu o dată construite de una şi aceeaşi persoană. Omul de geniu are astăzi mai multe posibilităţi decât a avut vreodată, cu excepţia perioadei Greciei antice; dar are mai mici posibilităţi decât în beznele cele mai sumbre ale epocilor iluminate. El e sigur că există un public, dar nu e sigur că-l va putea întâlni. El poate conta pe o recunoaştere virtuală, dar nu e sigur că o va primi. Asemenea celor două jumătăţi naturale din sufletul îndrăgostitului platonic, geniul şi publicul său se caută unul pe celălalt, dar tot aşa cum se obicei se întîmplă în celălalt caz, rareori ajuns să se întâlnească. Separaţi si singuri, fiecare tinde spre o plenitudine ce nu va exista niciodată şi rămân nişte virginităţi care trăiesc separat.

39

Gândirea profundă cauzală e ceva obişnuit în epoca noastră. Originalitatea punctelor de vedere e practic moartă.

Ce-ar putea deci să-i supravieţuiască epocii noastre diferenţiindu-se de ea?

Logica (păi, toţi aceşti oameni au încetat să mai gândească).

Spontaneitatea (păi, sunt cu toţii nişte critici şi comentatori, chiar în poezia lor lirică).

*

Ambele sunt simultan fastidioase şi inutile, ca un comentariu despre Pentateuc. Atunci când Moise, care probabil că nu a existat niciodată, a scris (o parte) din Pentateuc după ce murise.

40

Consecinţele [?], încă imprevizibile, ale ştiinţei, vor crea noi profesiuni, în marea lor majoritate decorative şi inutile, şi se vor găsi multe persoane potrivite pentru ele.

…Iar aceia dintre noi care ne vom fi chinuit cu efortul de a-i fi citit pe Shaw sau pe D'Annunzio vom putea găsi refugiu prin preajma lui Sr. W.W. Jacobs[292] şi surse de sănătate alături de Sr. Wills Croft[293] sau de dr. Austin Freeman.

Regicidul va fi ceva obişnuit, căci asasinul unui rege e mai mult sau mai puţin sigur de imortalitate. Guvernele pot reacţiona, pot să-l înmormânteze fără nume; dar teribilul precedent al Soldatului Necunoscut le va conferi pe viitor crimelor, politice [?] sau mortale, dreptul de a aparţine unui Zeu al Asasinatului Necunoscut. Femeile ar plânge moartea lui şi ar încerca să-şi închipuie cum arăta pe când trăia şi, cum nu şe stie nimic despre el, nici o deziluzie nu ar putea să apară să contrazică aceste închipuiri.

41

Chiar în ceva atât de simplu cum este un regicid, nimic nu e sigur cu excepţia morţii regelui.

Într-un posibil viitor socialist, omul de geniu – un individ inadaptat la activităţile sau la distracţiile stupului şi, prin urmare, singurul cerşetor din acel mediu – va deveni faimos prin faptul că e diferit de restul stupului. În contrast cu epoca noastră capitalistă, va obţine de îndată în timpul vieţii faima care i se refuză aici; dar va avea consolarea de a menţine tradiţia economică a speciei sale. Nici un fel de societate nu poate dura numai datorită faptului că e societate: superioritatea va fi întotdeauna inferioară. Iar dovada, cu rezervele ei ocazionale, va fi văzută mai târziu.

Chesterton ar fi atins realmente măreţia dacă ar fi avut ceea ce noi, latinii, numim „compoziţie“ –

noţiunea că ceva scris are un început, o parte de mijloc şi un sfârşit: adică faptul că, nutrindu-se literatura din idei, compoziţia literară e nutrită de raţiune, care este un organism al ideilor; căci, cu cât argumentul este mai vag, cu atât mai mult trebuie să fie opera literară, încă de la început, un raţionament dotat cu un corp; căci un poem e necesar să aibă un schelet. Acest mic pamflet e o modestă probă despre ceea ce afirm; cititorul va observa că, împotriva faptului că pare prolix [?], acest argument nu divaghează niciodată cu adevărat, nici nu se desparte de raţionamentul abstract care îi dă corp – şi că nici un paragraf nu e prost plasat, nici nu-şi permite schisme sau slăbiciuni în […]

42

Chesterton trăieşte în acea atmosferă de jumătăţi-de-adevăruri de unde adevărurile ies într-un fel nebulos. Atunci când are dreptate, în general se aranjează el cum poate ca să o piardă.

A apărat credinţa catolică cu o asimetrie admirabilă, pe care oricare catolic ar repudia-o cu avânt; şi-a bazat medievalismul pe o repudiere a modernităţii care nu are nimic de-a face, nici măcar prin contrast, cu Evul Mediu.

43

Shaw, chiar dacă e minor ca artist, posedă, totuşi, virtutea de a fi stimulant. El stimulează gândirea critică, indiferent de faptul că această gândire critică, odată stimulată, începe să-i facă ţăndări toate iluziile despre umanitate, căreia nu-i pasă deloc de umanitate, nici de justiţie, în care nimeni nu mai crede. Dl Shaw, ca majoritatea propagandiştilor, ajunge la concluzia contrară – şi este autodistructiv prin propria lui natură. Un stimulent e ceva care ne excită să fim noi înşine; tot aşa, whisky-ul i-a determinat pe mulţi să comită acţiuni ce nu au avut de-a face nimic cu

orzul. D-l Shaw procedează ca toţi stimulenţii; speră ca noi să cădem de acord cu el, dar nu asta e adevărata metodă a stimulenţilor – ei trebuie să cadă de acord cu noi.

Defectul capital al lui Shaw – defect capital pentru cineva care doreşte să fie considerat artist – e faptul că nu are în el nici pic de poezie. Ceea ce înseamnă că nu are nici pic de umanitate.

Shaw seamănă mai mult cu un întemeietor de religii decât cu un creator de literatură, ceea ce, oricum, nici nu este. El nu este nici un Synge[294], şi nici măcar un Wilde. El are o lipsă de opinii care este triumful şi refrigerarea umanităţii.

44

Fie că-i vorba de dl Shaw, de dl Chesterton sau de dl Wells, stilul literar e acelaşi. Constă în a aşterne pe hârtie ce gândeşti fără să gândeşti. Şi tocmai aşa ceva e jurnalismul – jurnalism fiindcă în el nu există timp, tocmai fiindcă există jurnalism. Dorinţa fatală de a impresiona publicul chiar în această dimineaţă, ca şi cum nici n-ar exista umanitate, este pur şi simplu baza întregii mediocrităţi.

Ceea ce noi, latinii, numim „compoziţie“ – adică efortul de a spune lucrurile succint, logic, şi numai o singură dată – nu e ceva care-i incomodează. Ei au acea improbitate profesională care a devenit o caracteristică a epocii noastre, epoca maşinilor.

Dl Chesterton – din cei trei e geniul cel mai adevărat, căci e poet – […]

Dar şi la Chesterton există un impas. E un om de geniu. Are această teribilă calitate. De aici şi copilăria matură prin care rătăceşte ca un gnom enorm care s-ar îndepta spre sfânta slujbă.

Şi [e genial] prin poveştile sale cu detectivi în care el devine detectiv.

Îi plâng pe cei cărora nu le place de el, nu pentru ceea ce el descoperă, ci pentru ceea ce el caută. El

este cineva care dă târcoale adevărului, dirijându-se mereu în direcţia lui, dar niciodată situându-se pe partea care duce direct la el. El e stăpânul zidului catolic exterior care înconjoară grădina catolică interioară. Există două biserici catolice, iar el aparţine aceleia care poate fi văzută din exterior. Nu a găsit niciodată poarta zidului prin care camaradul său Wells, ceva mai leneş, a trecut, însă doar prin supoziţie. El s-a poticnit într-o credinţă, la un colţ al paradisului, dar credinţa nu trăieşte în asemenea unghere de ocazie.

45

Adevărul în legătură cu unii oameni ca Bernard Shaw este […] că sunt nişte barbari. Dau năvală în civilizaţie cu singura noutate afirmată că aceasta nu le aparţine, şi sunt la fel de înainte-văzători ca un negru în Scandinavia. Faptul că sunt negri e singura lor posibilitate de a marca ceva cu o piatră albă. Noutatea ce durează cu adevărat e numai aceea care a preluat toate firele tradiţiei şi le-a ţesut într-un motiv pe care tradiţia nu putea să-l ţească. Ideile esenţiale ale unui geniu sunt la fel de vechi ca şi bazele acelui geniu, care sunt existenţa umanităţii. Orice om de geniu ia şi poartă aceste vechi haine uzate până la căptuşeală […]

Alt element de noutate din cele pe care le considerăm faimoase constă în a fi barbar. Prin a fi barbar înţeleg că cineva intră în civilizaţie venind din exterior; îi aparţine fiindcă are un număr al lui pe stradă, dar nu-i aparţine cu sufletul, adică ceea ce îl face pe cineva să înţeleagă de ce străzile au fost trasate iar numerele au fost afişate potrivit unei vechi tradiţii cu porţi separate. El traversează civilizaţia în diagonală. Intră pe o fereastră, deci nu pe intrarea normală, şi iese pe altă fereastră; şi gândeşte că actul său e important numai pentru că, la fel ca vântul, le conferă o nouă dispoziţie micilor flecuşteţe de pe mobile – fotografii sau vaze – ale civilizaţiei, trântindu-le pe jos.

Toţi marii poeţi au făcut parte din continuitatea aceleiaşi tradiţii diversificată de temperament. Unii au făcut-o dedicându-şi individualitatea elaborării erudiţiei şi cunoaşterii; e cazul lui Virgiliu (un erudit al vremii sale), al lui Dante sau Milton. Alţii au făcut-o reunind în individualitatea lor totalitatea observaţiilor şi a experienţei, care sunt ale tradiţiei sau rezultă din sufletul uman; e cazul unor oameni ca Shakespeare sau Walt Whitman. Caracteristica umană definitorie a celor dintâi e seriozitatea lor, înalta lor seriozitate, cum ar spune Matthew Arnold. Caracteristica morală definitorie a celor din categoria secundă este amoralitatea lor; atât Shakespeare, cât şi Whitman erau indiferenţi la valorile morale, dacă ele nu puteau fi susceptibile de a fi convertite de emoţia temporară în valori estetice. Amândoi erau pederaşti, fie spus în treacăt. Goethe, care deţinea o bucată dintr-un element iar cealaltă bucată […]

Elementul esenţial la un barbar e faptul că el e total modern; el aparţine integral vremii sale întrucât rasa din care face parte nu are vreo civilizaţie anterioară. În afară de propria sa biologie el nu are strămoşi. Trăsătura care îi uneşte pe Lenin cu Shaw şi cu Welles este […] Atunci când ei fac apel la ceva ce se află în exteriorul lor, ei vorbesc despre lucruri ca despre umanitate, adică expresia comună pentru a desemna speţa animală cu formă umană, care nu există în afara zoologiei, sau vorbesc despre ştiinţă, care nu are nimic de-a face cu spiritul uman, exceptând faptul că e produsă de el, dar nu pentru el.

Negrul se îmbracă întotdeauna după ultima modă. Canibalul, dacă am mai avea vreunul pe aici, ar comanda totdeauna cele mai noi bucate. Amândoi, din raţiuni evidente, se simt uneori pesimişti.

46

Adevăratul termen care li se aplică e cel de barbari. Ca nişte sclavi importaţi din afară, ei sunt străini de civilizaţia căreia îi aparţin. Şi încă se mai păstrează proaspătă, de la triburile nedomesticite de istorie, critica minciunilor necesare care constituie societatea; iar acest tip de critică, ca la copii, e în acelaşi timp exactă şi inutilă. Sunt nişte reformatori din defect, nu din creştere. Societatea noastră tradiţională tratează punctele lor de vedere ca pe o medicamentaţie greşită, dar le vomită ca pe nişte medicamente adevărate. Imperfecţiunile cu care ei vorbesc limbile noastre îi fac să nu fie tocmai criticii cei mai indicaţi când e vorba de logica gramaticii noastre. Asta pentru că noi suntem deja vechi înainte de a ne fi născut iar substanţa lumii nu este noutatea, ci renovarea. Prin tot ceea ce noi spunem ar trebuie să ieşim afară, nu să intrăm, iar epigrama noastră cea mai frecventă ar trebui să nu uite de Homer. Putem scrie:

For men may rise on stepping-stones
Of their live selves to higher things[295].

Aceste persoane sosite din profunzimile sălbatice ne stârnesc autocritica, iar noi reacţionăm făcând în aşa fel încât să rămânem cum am fost, dar cu o reînnoită apreciere faţă de trecut. Nimic nu face Evul Mediu mai strălucitor ca atunci când considerăm că a fost teoreticianul revoluţiei franceze cum a şi fost. Şi nimic nu-l face mai tenebros decât dacă îl vedem teoretician al noului medievalism care a uitat să fie.

Aşa cum se întâmplă cu toţi străinii, principala lor preocupare sunt instituţiile sociale şi obiceiurile ţării în care au venit ei ca străini, căci criticile lor sociale şi frenezia reformelor sociale sunt motorul natural al gândirii lor. Un adevărat locuitor al civilizaţiei e mai precupat de Dumnezeu sau de Parce decât de reforma socială. Ceea ce îl preocupă pe el la umanitate e doar ceva ce seamănă cu o introducere în suflet, sau în

domeniul zeilor. Totuşi, aceşti străini se ocupă de umanitate doar ca umanitate şi cred în existenţa colectivă a oamenilor luaţi separat.

47

Sunt mult mai multe de spus în favoarea lui Edgar Wallance, ca tip uman bine definit, decât în favoarea lui Bernard Shaw. Edgar Wallance a stat bine înţepenit pe scaunul lui, dar Shaw a căzut între toate scaunele. El e destul de spiritual pentru zilele noastre, dar nu e destul de spiritual pentru ziua de mâine. Principala explicaţie vine din faptul că el este o persoană umană de tip morbid; idealul său de societate nelinişteşte profund […], se vede că el este un ipohondru al socialului. Se foloseşte de talent pentru poantele de la sfârşitul glumelor sale şi le face să sune de parcă ar fi geniale. Are câte un pic din fiecare element, cu predominanţă pentru formule spirituale, care ar deveni realmente magnifice, dacă nu ar ar fi în ele şi seriozitatea degradantă a talentului, care la el ia o dezagreabilă formă de propagandă, o atitudine în faţa vieţii pe care numai proştii o adoptă în general.

Propaganda lui putea să fie foarte bună, dar, la urma urmei, nu e mai mult decât propagandă. S-a transformat în director publicitar al propriilor sale „idei“, iar piesele lui de teatru nu depăşesc stadiul unor schiţe de piese anunţate.

Există însă şi destule lucruri demne de Shaw, iar uneori mai bune fiindcă sunt mai pure, în stilul anunţurile celor mai buni agenţi publicitari americani; dar intuiţia lui ascuţită e cea a oamenilor de comerţ, care ştiu că găselniţele lor inteligente nu vor supravieţui, şi nici nu e necesar, efectului comercial scontat sau presiunii exercitate de necesitatea prezentă.

48

Ideile, nu propoziţiile, sunt cele care fac imortalitatea – idei ca formă, nu ca substanţă. În

artă, totul e formă şi totul include idei. Nu contează pentru judecata posterităţii dacă un poem conţine concepte materialiste sau idealiste; ea se interesează doar dacă aceste concepte sunt elevate sau nu, dacă sunt agreabile în formă – chiar şi în forma lor mintală şi abstractă – sau sunt dezagreabile.

În aparenţă, s-ar zice că propaganda nu-i prejudiciază artei, din moment ce ea este artă. În esenţă nu-i face rău, dar dacă vrea să nu se întâmple aşa, e necesar ca artistul să uite de propagandă în artă, chiar în pofida intenţiei sau a proiectului său. Se prea poate că *Divina Comedie* este un fel de propagandă catolică – lucru destul de inutil în epoci atât de catolice; dar Dante, atunci când şi-a scris opera, a uitat în întregime de propagandă şi a scris poezie. Propaganda nu-i prejudiciază poeziei, pentru simplul fapt că ea nici nu o atinge. Rezultatul este că o treime din comentatorii lui Dante consideră eretică *Divina Comedie*, iar mulţi dintre ei o consideră ca fiind intenţionat eretică. Dacă poemul poate fi considerat, în acelaşi timp, catolic şi anticatolic, în mod sigur propaganda nu ar fi prea eficientă. Aceeaşi remarcă se aplică şi poemului, înrudit şi totuşi diferit, care, după verdictul timpului, stă alături de *Divina Comedie*. Milton l-a scris cu intenţia de a justifica legăturile dintre Dumnezeu şi om, iar poemul său are doi eroi – Satana care se revoltă împotriva lui Dumnezeu şi Adam, pe care Dumnezeu îl pedepseşte. El a justificat legătura dintre Dumnezeu şi om. Poemul său începe ca o epopee în favoarea unei forme a Creştinismului; rezultă că autorul era un arian, iar forma lui de creştinism era absenţa creştinismului. Vasta lui erudiţie şi experienţa lui în toate culturile şi-au adus toată contribuţia în epopeea lui creştină; singurul lucru lăsat afară e Christos. Oare se va mai fi simţit cineva creştin după ce a citit *Paradisul pierdut*?

Adevărata propagandă e cea a omului de acţiune, care se foloseşte de cuvinte numai ca mod de a acţiona. Deci nu există propagandă creştină cu excepţia unei vieţi creştine, şi nu există nici un geniu creştin altul decât a fi sfânt.

Am putea zice că, din moment ce propaganda nu e ceva serios, ea e compatibilă cu arta. Entuziasmul sacru ce nu durează decât o clipă aparţine sufletului capabil să transforme în artă o cauză, indiferent dacă ea este nobilă sau nu. Cel mai antipatriotic poem al unui mare poet, spune Swinburne în apărarea artei pentru artă, e mai bun decât cel mai patriotic poem al unui prost poet. Acesta e adevărul, probabil fiindcă poemul antipatriotic nu e sincer, iar poetul are timp să se gândească mai pe îndelete la poezie decât la antipatriotism.

49

Relaţiile dintre artă şi morală sunt extraordinar de simple, căci atât apărătorii, cât şi defăimătorii care neagă existenţa oricărei relaţii au dreptate. În mod obiectiv, nu există nici un fel de relaţie între artă şi moralitate, din simpla raţiune că arta e artă iar moralitatea e moralitate, şi din acelaşi motiv care explică şi faptul că nu există nici un fel de relaţie între adevăr şi moralitate. Însă, cu toate acestea, moralitatea, fiind un efort pentru a ridica la un nivel superior viaţa umană, pentru a-i conferi o valoare umană, are în consecinţă legături cu întreaga viaţă umană. Iar în aceasta sunt incluse arta şi adevărul.

Aceleaşi relaţii există între frumuseţe şi adevăr. Eu pot, dacă ştiu s-o fac, să extrag un poem splendid din presupunerea că Soarele se roteşte în jurul Pământului; nici o posibilă ofensă adusă lui Copernic n-ar putea afecta în mod necesar cadenţa versului meu.Totuşi, aşa cum eu mă pot folosi de o presupunere în mod evident eronată, la fel voi face şi ca poemul meu să piardă orice contact cu viaţa –

sau, mai bine spus, chiar dacă nu îşi pierde contactul cu arta, îl pierde cu acea parte de care arta aparţine.

Minciuna mea nu va dăuna efectului artistic din poemul meu, dar va ruina efectul de elevaţie în care efectul artistic e doar unul din aspecte. Asta se întâmplă – iar aici chiar că atingem nivelul de bază – pentru că elevaţia este cea mai sublimă finalitate a artei, iar ţelul ei este, în consecinţă, identic cu cel moral. Poemul meu poate avea un efect elevant ca poem; dar va înceta să fie ceva elevat ca produs viu.

Toţi marii artişti lucrează sub ordinul instinctiv pe care şi-l dau ei înşişi, de a crea ceva care, prin contemplare, să producă un efect înălţător asupra minţii celui care contemplă şi ceva ideal pentru ei înşişi, sau forma ideală a unui lucru real. Aceasta se observă din simplul efect pe care-l produce versul, care este unul dintre mediile cele mai elevate ale artelor, sau din ritm – la fel ca în muzică – care este mijlocul cu cele mai puternice resurse dintre ele. Versul este forma ideală de limbaj – artificialmente superior; ritmul e forma ideală – forma artificială – a sunetului. Or, indiferent care sunt procedeele prin care se obţine elevaţia, a coborî nivelul nu e niciodată unul din aceste procedee. Toţi marii artişti evită adevărata imoralitate – adică ceea ce simt ei că este imoral – în arta lor, căci ea e străină de propriile lor eforturi şi concepţii artistice; imoralitatea le contrazice direct căci, în afara faptului că diminuează valoarea obiectivă a produsului, nu ca simplă formă artistică dar ca artă umană, sau element de elevaţie, la fel îi diminuează şi valoarea subiectivă, prin divizarea atenţiei pe care i-o cauzează artistului. E acelaşi efect ca şi cum ai introduce elemente de teologie sau de moralitate discursivă într-un poem.

Printre poeţii supremi ai lumii – sau, dacă vrem, printre supremii artişti ai artei supreme – există

doar doi, într-o anumită măsură, care sunt imorali: Shakespeare şi Goethe – Shakespeare prin homosexualitatea din sonetele sale şi prin fastidioasa derivare identică ce decurge în *Venus şi Adonis* (dar nu şi în corpul operei sale dramatice); Goethe din pricina înclinaţiei sale pur estetice sau a spiritului să critic. Între cei mai mari poeţi ai lumii, aceştia doi sunt şi cei mai puţin artişti. Ambii sunt mediocri constructori de ansambluri, iar Goethe este chiar cazul cel mai flagrant, câtă vreme la Shakespeare găsim căldură morală […]

50

Oricine ar fi el, oricum ar lua-o, un poet ştie destul de bine că e mai simplu să scrie un poem bun (dacă are capacitatea de a scrie un bun poem) despre o femeie care îl interesează foarte mult decât despre o femeie de care este îndrăgostit foarte tare. Cele mai bune poeme de dragoste sunt în general scrise în legătură cu femei abstracte.

O mare emoţie este excesiv de egoistă; dirijează spre ea tot sângele spiritului, iar congestia lasă astfel mâinile prea reci pentru ca ele să mai poată să scrie. Există trei tipuri de emoţie care produc poezie bună – emoţii puternice dar rapide, pe care le captăm pentru a nutri arta imediat ce ele se produc, dar nu înainte ca ele să fi avut loc; emoţii puternice şi profunde în amintirea lor, pe care le păstrăm multă vreme după ce s-au produs; şi emoţii false, adică emoţii percepute cu intelectul. La baza oricărei opere de artă se află nu lipsa de sinceritate, ci o sinceritate tradusă.

Un mare general care vrea să câştige o bătălie importantă pentru imperiul ţării sale şi pentru istoria poporului său nu doreşte – nici nu şi-ar putea dori – ca mulţi dintre soldaţii săi să moară. Dar, cu toate acestea, de îndată ce începe să-şi alcătuiască strategia, el alege cel mai bun atac (fără să se gândească la soldaţii lui) ca să dea cea mai bună lovitură, chiar dacă acesta îl va face să

piardă o sută de mii de oameni, şi nu va alege un atac mai puţin bun, nici o acţiune ceva mai lentă, care ar putea să-i cruţe nouă zecimi dintre oamenii împreună cu care şi pentru care luptă şi pe care, în principiu, îi iubeşte. El devine un artist pentru binele compatrioţilor săi, dar îi şi doboară pe compatrioţii săi pentru binele său strategic.

51

Poţi să nu fii inteligent, dar trebuie să fii intelectual. Arta este intelectualizarea senzaţiei prin intermediul expresiei. Intelectualizarea e dată în ea, prin şi pentru propria ei expresie. Iată de ce marii artişti – chiar şi marii artişti din literatură, care este cea mai intelectuală dintre arte – sunt atât de des persoane lipsite de inteligenţă.

52

Un clasic e un om care se exprimă; un romantic este un om care are enorm de multe lucruri de exprimat şi care exprimă doar faptul că are enorm de multe lucruri de exprimat. E uimitor, de exemplu, cât de mult din Shelley e doar ceea ce Shelley ar fi putut să fie dacă el ar fi fost cu totul altcineva. Dar totul rămâne nefiltrat, nesublimat, o splendoare a virtualului, o luminoasă posibilitate verbalizată.

53

Tragedia lui Swinburne e înscrisă pe toată întinderea poemelor sale incoerente, cu perpetua lor sexualitate şi cu perpetua lor inocenţă, în lungile sale alocuţiuni visătoare adresate unor femei bidimensionale. *The Importance of Being Algernon*[296] ar fi putut fi scrisă despre el.

Referinţa lui Swinburne la Tennyson – „melasa domestică a laureatului“ – e nostimă întrucât e vorba de Swinburne, şi nu de Tennyson, care rămâne doar melasă, şi nu ne interesează, cu

siguranţă, dacă respectiva fluiditate greţoasă e domestică sau nu.

Adevărul este însă că Tennyson avea oarece idee despre faptul că limbajul trebuie să fie utilizat pentru a transmite gândirea; gândea şi el cum putea şi o spunea în cea mai bună formă accesibilă lui. De obicei, o spunea foarte bine. Dar Swinburne gândea numai cum nu putea, iar dezastrul se consuma când încerca să se exprime.

Swinburne este un Tennyson dus la limita lipsei de raţiune. Să nu ne eliberăm de un stil vorbind de Dolores în loc să vorbim de Maud[297], în special atunci când Dolores nu are o existenţă posibilă.

54

Nimic din ceea ce merită să fie exprimat nu rămâne vreodată neexprimat; ar fi ceva împotriva naturii lucrurilor. Unii cred că existau în adâncul fiinţei lui Coleridge câteva mari lucruri pe care el nu le-a spus niciodată lumii; dar el le-a spus în *Balada bătrânului marinar* şi în *Kubla Khan*[298], care conţin metafizica ce nu se află în ele, şi fanteziile pe care el le omite, precum şi speculaţiile ce nu pot fi găsite la el. Niciodată Coleridge nu ar fi putut scrie acele poeme dacă nu ar fi existat în el ceea ce ele nu exprimă întrucât o spun, ci exprimă prin simplul fapt că ele există.

Un om nu are decât puţine lucruri de exprimat, iar suma unei vieţi întregi de sentiment şi gândire poate încăpea cu totul, uneori, într-un poem de opt rânduri. Dacă Shakespeare nu ar fi scris nimic altceva decât acel cântec al lui Ariel către Ferdinand, evident că nu ar fi fost Shakespeare care a fost – căci, de fapt, a scris mult mai mult decât asta –, dar ar fi rămas în acel cântec destul din el cât să arate că era un poet mai mare decât Tennyson.

Probabil că fiecare din noi are foarte multe lucruri de spus, dar puţine se pot spune despre acest lucru. Posteritatea vrea ca noi să fim succinţi

şi precişi. Excelent a zis Faguet că posterităţii îi plac numai scriitorii concişi[299].

Varietatea e singura scuză pentru abundenţă. Nimeni nu trebuie să lase în urma lui douăzeci de cărţi decât dacă poate să scrie ca douăzeci de oameni diferiţi. Operele lui Victor Hugo reuşesc să umple cincizeci de volume groase, dar fiecare volum, şi aproape fiecare pagină, îl conţin pe tot Victor Hugo. Restul paginilor se adaugă ca pagini, nu ca geniu. Nu există în ele productivitate[300], ci prolixitate. Şi-a pierdut atâta timp ca geniu, pe cât de puţin şi l-a pierdut ca scriitor. Opinia lui Goethe în ceea ce-l priveşte rămâne o judecată supremă, indiferent cât de devreme a fost ea emisă, şi este o mare lecţie pentru toţi artiştii: „trebuia să scrie mai puţin şi să muncească mai mult“, a spus el. Iată deci, prin deosebirea stabilită între munca reală, care este non-extensivă, şi munca fictivă, care ocupă spaţiul – căci paginile nu sunt altceva decât spaţiu –, una dintre marile maxime critice ale omenirii.

Dacă el poate să scrie ca douăzeci de autori diferiţi, el este douăzeci de autori diferiţi, indiferent cum s-ar întâmpla acest lucru, iar ale sale douăzeci de cărţi sunt justificate.

55

Posteritatea, spune Faguet, nu-i iubeşte decât pe scriitorii concişi: *la posterité n’aime que les écrivains concis*. Întotdeauna cititorii vor fi mai dispuşi să citească, chiar de întâmpină o anumită dificultate, ceva ce este imediat contemporan, din pricina interesului particular, ca să zicem aşa, pe care îl pot găsi în asemenea lecturi. Vor citi totdeauna un roman de cinci sute de pagini despre propria lor epocă, aşa cum vor citi şi un manuscris de cinci sute de pagini despre propria lor familie, sau despre vecinii lor. În schimb, trecutul nu-i va seduce decât prin perfecţiune şi concizie. Curios e faptul că atâţia oameni, care sunt nişte dezastruoşi

critici ai contemporanilor lor, devin lucizi când e vorba de trecut. Se vede asta în mod frecvent în cazul unor scriitori istorici: cineva care îl judecă pe Walpole cu un considerabil instinct sociologic va fi incapabil să aplice aceleaşi principii, dacă are vreun principiu, la evaluarea activităţii prim-ministrului din vremea lui. De îndată ce ajunge la el acasă, iată că nu mai e acolo.

Celebritatea, când e vorba de poeţi şi de prozatori minori, se ofileşte de la o antologie la alta. Peste vreo sută de ani va fi imposibil să mai publici o ediţie completă din Byron sau din Shelley, sau din Goethe poetul, sau din Victor Hugo. Chiar şi selecţiile moderne din opera lor vor fi tot mai reduse sub presiunea şi tumultul timpului; cele o sută de pagini prin care îl cunoaştem acum pe Wordsworth, indiferent de efectul lor, nu vor mai fi decât cincizeci; cele cincizeci prin care îl cunoaştem pe Coleridge nu vor fi probabil mai mult de zece. Fiecare naţiune va avea marile ei cărţi fundamentale şi una sau două antologii din restul. Competiţia dintre morţi e mai teribilă decât competiţia dintre cei vii; morţii sunt mai numeroşi.

Anumiţi poeţi şi prozatori vor supravieţui nu prin valoarea lor absolută, ci prin relativitatea lor absolută. Este ceea ce va salva simpatica *Pickwick Papers*[301], care nu este o operă de geniu, dar e o lucrare reprezentativă despre geniul secolului al XIX-lea (iar asta e tot ceea ce rămâne din Dickens); şi e ceea ce îl va salva pe Whitman – deşi nu pot să ştiu cât va fi el minimalizat sau preţuit pe viitor – căci, indiferent cât de mare e influenţa locală şi cea a momentului fixate în *Leaves of Grass*[302], în ele va fi reunită întreaga Americă de Nord, aşa cum e reunită întreaga Americă Latină în Catulo Cearense[303]. Aceste cărţi vor supravieţui ca tipuri.

Cea mai mare parte a literaturii moderne e doar vorbă scrisă, conversaţie la gura sobei cu voce

tare, falsă inspiraţie, deseori doar o tristă Scrisoare pentru Posteritate, care, aşa cum a zis Voltaire în legătură cu poemul omonim al lui J.-B Rousseau, niciodată nu va ajunge la destinatar[304]. Scriind, noi pierdem timpul pe care ar trebui să îl câştigăm conversând, sau poate că nu îl pierdem, dar nu avem pe nimeni cu care să comunicăm vocal, sau ne place un auditoriu prea vast pentru posibilităţile acustice ale laringelui nostru şi în comparaţie cu răbdarea de care poate da dovadă ascultătorul cel mai îndepărtat care abia ascultă cu o jumătate de ureche. De unde şi strălucitoarele noastre romane inutile, ingenioasele noastre eseuri şi satire lipsite de orice valoare, poemele noastre de rostit la sfârşitul cinei; deseori lucruri distractive, frecvent remarcabile, mereu demne de a fi scrise câtă vreme nu le numim artă. Însă e adevărat că, dacă nu le-am considera artă, nici nu le-am scrie, cât ar fi ele de neînsemnate.

Efortul concentrat necesar pentru producerea chiar şi a unui foarte scurt dar bun poem depăşeşte incapacitatea constructivă, mediocritatea înţelegerii, futilitatea sincerităţii, sărăcia dezordonată a imaginaţiei ce caracterizează vremurile noastre. Când Milton scria un sonet, îl scria ca şi cum ar fi trebuit să trăiască sau să moară prin graţia acelui sonet. Nici un sonet nu ar trebui să fie scris în alt spirit. Poate că o epigramă nu e decât un pai, dar ea trebuie să fie acel pai de care poetul muribund se agaţă.

Marea artă nu este operă de jurnalist, indiferent dacă el scrie sau nu în publicaţii periodice.

Marea influenţă ştiinţifică din cea de-a doua jumătate a veacului trecut n-a fost recepţionată. Ea a produs materialism în loc să producă spirit ştiinţific. Omul de rând auzea vorbindu-se despre frenologie, astrologie sau alchimie şi spunea că sunt doar prostii. Spiritul ştiinţific l-ar fi făcut să nu zică nimic sau să examineze direct fiecare din aceste lucruri. Frenologia (chiar dacă absurdă […])

a fost alungată din câmpul ştiinţific dintr-o simplă prejudecată religioasă, şi este unul din deliciile lui Nemesis faptul că reintegrarea sa progresivă a fost opera unui alienist catolic, Grasset[305]. Alchimia a revenit odată cu chimia mai recentă. Astrologia e verificabilă, dacă ne dăm străduinţa să o verificăm. E dificil să răspundem la întrebarea de ce ne influenţează astrele, iar ea nici nu este o întrebare ştiinţifică. Întrebarea ştiinţifică este: oare ne influenţează ele, sau nu? Întrebarea de ce ne influenţează este de ordin metafizic, iar ea nu influenţează faptul ca atare odată ce noi am constatat că faptul există.

Marii romancieri, marii artişti şi alţi mari oameni din vremea noastră îşi arată cu mândrie averile şi trecerea pe care o au la public. Ar trebui de fapt să aibă curajul de a-i lua peste picior pe inferiorii lor din trecut. Welles ar trebui să-l ia peste picior pe Fielding iar Shaw pe Shakespeare; de fapt, Shaw chiar îl ia copios peste picior pe Shakespeare.

Ei se bucură de celebritate, de atâta câtă poate să le dea timpul lor; au averea care decurge din această celebritate; au onorurile şi poziţiile corespunzătoare ce rezultă din una sau din toate acestea. Nu pot pretinde să aibă nemurirea. Zeii le vând ceea ce le dăruiesc, aşa cum ziceau grecii. Iar copiilor britanici li se spune că nu pot să şi mănânce prăjitura, şi să şi rămână cu ea.

Eu nu am nici o ezitare, ca ateu latin, să mor… Aş avea [?] *Pickwick Papers*. E Dickens, cu dulcea lui tristeţe, care îl obligă pe un latin hotărât să facă o aşa bucuroasă mărturisire.

56

E o ciudată circumstanţă faptul că tipii frustraţi cad uşor în celebritate. Un tip frustrat e un om destul de inteligent pentru a fi numai inteligent, şi nu destul de inteligent pentru a fi un om de talent.

E un fel de nici prea-prea, nici foarte-foarte, ca la americani.

Există tipi frustraţi superiori – cei care se situează între prezenţă de spirit şi geniu şi între talent şi geniu. Tipul frustrat din prima categorie e omul care se strecoară între epoca lui şi universalitate, şi care este universal graţie epocii sale, dar nu, cum se întâmplă cu un geniu pur, în opoziţie cu epoca lui. Tipul frustrat din cea de-a doua categorie e omul care se situează între […]

Oamenii ca Dryden şi Pope sunt, într-o anumită măsură, tipi frustraţi; sunt genii, dar genii ale unei epoci frustrate. Aceeaşi frustrare se observă când e vorba de Whitman sau de Wilde.

Perfecta ilustrare a frustrării o vedem în ceea ce se numeşte „vers liber“ – ca în cazul lui Whitman, care are geniu, dar nu suficient de mult. La el expresia nu e propriu-zis vers, dar nu e nici proză.

Trebuie să facem cu multă grijă diferenţa între tipul frustrat şi tipul imperfect. Shakespeare e un tip imperfect; a fost un geniu major prin ceea ce realmente era, a utilizat imperfect calităţi care niciodată nu au mai fost egalate, nici înainte, nici după el, în istoria mentalului umanităţii. În vreme ce un Dante sau un Milton aplică toate facultăţile de care dispun, un Shakespeare şi un Goethe nu o fac. Tipi ca Dryden sau Pope, care sunt frustraţi, nu sunt imperfecţi; sunt perfecţi prin ei înşişi, dar perfecţi ca [tipi] frustraţi.

În cazul tipului imperfect, slăbiciunea îşi are originea în voinţă sau în caracter, dacă excludem intelectul din caracter. La tipul frustrat, slăbiciunea vine chiar de la propriul său intelect sau, şi mai mult, de la forma acestuia.

Din expresie recunoaştem imediat tipul frustrat în literatură. O expresie ce rezidă mai mult în formă decât în manieră. Când un poet se exprimă numai prin distihul decasilabic, ca în cazul lui Pope, sau numai prin versul liber, ca la Whitman, e o semnalare a frustrării sale.

Pare să existe în oameni ca Ben Jonson sau ca Pope ceva asemănător cel puţin cu talentul, nu cu geniul. Totuşi, şi în cazul lor e vorba de geniu, dar acest geniu e talentul.

Tipul frustrat le oferă oamenilor de geniu o şansă de celebritate chiar în epoca în care trăiesc. Punând geniu în spiritualitatea lor dibace sau în talent, asemenea oameni încep să fie trataţi ca genii chiar în vremea lor. Încep să fie într-adevăr percepuţi ca nişte genii. Asta înseamnă că trebuie să fie diferiţi de obişnuiţii oameni spirituali care, deşi sunt luaţi drept genii pentru inteligenţa lor, nu sunt deloc genii.

Tipul imperfect se divide în două categorii: omul dotat cu geniu şi cu spirit, dar lipsit de talent, sărind astfel o etapă intermediară, pentru care Shakespeare sau Goethe sunt exemple supreme; şi omul pur şi simplu dotat cu geniu, fără să aibă şi elementul echilibrant al talentului sau al inteligenţei, cum a fost cazul lui Blake. Aceştia sunt nişte stranii cântăreţi […]

Un caz ca al lui Poe. Poe avea geniu. Poe avea talent căci poseda o mare capacitate de raţionament, iar raţionamentul este expresia formală a talentului.

A avea spirit presupune trei tipuri ale acestuia – spiritul propriu-zis, raţiunea şi simţul critic; a avea talent se divide în două tipuri – abilitate constructivă şi capacitate filozofică; geniul e de un singur fel – originalitate. Cele trei categorii mentale alcătuiesc o piramidă.

Când există geniu fără talent şi inteligenţă, geniul devine consubstanţial cu nebunia. E cazul unor oameni ca Blake. Ei prezintă universalitate, căci în caz contrar nu ar fi genii, ci doar nişte bieţi bolnavi; însă prezintă, prin chiar natura cazului lor, o universalitate limitată, şi personifică o experienţă din toate timpurile, dar una comună, prin toate elementele ei, unui număr limitat de indivizi. Asemenea oameni, fiind nişte genii, devin

nemuritori, dar nemuritori numai în propria lor casă, unde nu vor putea fi văzuţi dacă nu vor fi vizitaţi. Un Blake sau un Shelley nu vor putea niciodată sa capteze generalitatea nici unei epoci; ei au frumuseţea lucrurilor rare, nu frumuseţea lucrurilor perfecte. Pot deveni foarte populari, într-o epocă sau în alta, numai să nu fie epoca lor, dar abia dacă vor deveni populari prin sugestie, sau cu sprijinul unor grupuri literare decente, sau graţie entuziasmului criticii.

Combinând divers două sau mai multe din aceste şase calităţi, sau cu contribuţia diverselor grade de calitate din interiorul acestei reuniuni, rezultă toate tipurile mentale.

Avem tipuri cum e Poe – geniu asociat cu un element (raţiunea) al inteligenţei. (Aptitudinea lui filozofică era o ficţiune, generată de vise, cum o arată incapacitatea lui de a raţiona cu claritate pe teme filozofice, în ciuda admirabilei sale facultăţi de a raţiona. La fel şi critica lui e falsă; e construită pornind de la raţiune, precum în celebra lui autoiluzie despre modul în care a fost compus *Corbul*[306], care nu e un poem tocmai notabil, în treacăt fie spus.) Avem tipuri ca Lamb[307], geniu însoţit de un element (prezenţa de spirit). Şi avem tipuri cum e Coleridge – geniu şi critică. Toţi aceşti oameni care echilibrează geniul cu una singură dintre calităţile inteligenţei se află la limita nebuniei; iar cele trei cazuri ce ne servesc de exemplu o demonstrează foarte clar.

Nu trebuie să presupunem că tipurile mentale susceptibile să fie descrise prin întrunirea aceloraşi elemente sunt în mod necesar asemănătoare. Geniul este de diverse tipuri, iar acelaşi lucru se petrece şi când vorbim de prezenţă de spirit, sau de raţiune (în grad minor), sau de spirit critic. Astfel, Coleridge este o combinaţie de geniu şi critică; dar şi Wilde este o combinaţie de geniu cu spirit critic.

Iată cum se alcătuieşte faima durabilă. Un autor cu geniu real a devenit celebru în vremea lui; şi a devenit celebru fiindcă s-a adaptat într-o oarecare măsură la epoca sa. Această adaptare poate fi de trei feluri: completă (adică în funcţie de substanţa şi de întregul conţinut al operei sale); parţială (adică în virtutea unei părţi a operei sale, cealaltă fiind fără valoare); sau imperfectă (adică în virtutea unei părţi a operei sale, cealaltă, chiar dacă are valoare, rămânând de neînţeles pentru vremea ei).

În reacţia epocii ulterioare împotriva celei care a precedat-o, fiecare autor din aceste tipuri este supus la un tratament definit. Cel care era complet adaptat la epoca lui, fiind astfel în continuare un geniu (cu alte cuvinte, autorul în care geniul şi inteligenţa s-au întrepătruns), rămâne faimos, dar va fi situat ceva mai jos decât înainte. Este cazul lui Victor Hugo, care e un mare poet, şi care a fost atât de elogiat pe vremea lui; el încă e considerat un mare poet, dar mai puţin mare decât se estima.

Cel care era doar parţial adaptat la epoca sa va fi situat mult mai jos; şi va supravieţui ca o notă de subsol. Erudiţii îl vor citi; diferite citate din el vor face să fie retrăite întâmplările legate de numele lui. E cazul numeroşilor poeţi lirici secundari din toate timpurile, e cazul celei mai bune categorii a eseiştilor efemeri şi e cazul romancierilor care au lăsat pagini bune şi povestioare uitate.

Autorul-unui-singur-poem, cum sunt Blanco White[308] sau Félix d'Arvers[309], e şi el tipic pentru această clasă intermediară.

Cel a cărui adaptare era imperfectă va supravieţui, evident, din motive cu totul diferite, dar faima lui va spori. Ceea ce aparţinea vremii sale va fi înţeles şi clasificat pe un loc secundar, chiar dacă rămâne; iar ceea ce depăşea timpul său va lua locul de primă importanţă. Marele exemplu în acest domeniu este Shakespeare, care era celebru pe vremea sa ca autor spiritual, după care a

devenit celebru ca mare autor tragic, la care comedia era un aspect secundar, chiar dacă remarcabil, al geniului.

58

Există în geniu un element obscur – e ceea ce, real fiind dar greu de definit, se numeşte mediumnitate[310], atunci când dobândeşte anumite aspecte. Un caz cum e cel al lui Napoleon ne poate lămuri. Napoleon a fost mediumul ductil pentru un vast număr de tendinţe din epoca şi din timpul său; dacă nu ar fi fost un astfel de medium, el nu şi-ar fi dominat epoca. Este ceea ce l-a îndemnat să intre şi să ia în stăpânire acea epocă, iar el o comanda fiindcă ea îi comanda s-o comande.

*

Uneori, temperamentul omului şi temperamentul mediului său înconjurător se adaptează în aşa măsură unul celuilalt încât se poate afirma că mediul înconjurător nu e mai puţin un părinte al omului decât propriii săi părinţi fizici. A fost cazul lui Napoleon, care, chiar dacă pe deplin italian, era pe de-a-ntregul francez.

59

Se poate admite că geniul nu este apreciat în vremea lui fiindcă i se opune acesteia; dar ne putem întreba de ce este el apreciat în epocile următoare. Universalul se opune oricărei epoci, căci caracteristicile fiecăreia în parte sunt în mod necesar particulare; de ce trebuie aşadar ca geniul, care este preocupat de valori universale şi permanente, să fie mai favorabil primit de o epocă decât de alta?

Raţiunea e simplă. Fiecare epocă rezultă din criticarea epocii precedente şi a principiilor care vascularizau viaţa ei civilizaţională. În vreme ce un singur principiu îi este subteran, sau pare să-i fie subteran, fiecărei epoci, criticile acestui

principiu unic sunt diverse, având în comun doar faptul că se ocupă de acelaşi lucru. Opunându-se epocii sale, omul de geniu o critică implicit, deci aparţine implicit unuia sau altuia din curentele critice ale epocii următoare. Poate să producă el însuşi unul sau altul din aceste curente, ca Wordsworth; dar poate şi să nu producă nici unul, ca Blake, şi să trăiască, totuşi, într-o atitudine paralelă cu epoca lui, născută în acea epocă, dar fără să fi fost creată de vreo şcoală de discipoli propriu-zisă.

Cu cât geniul e mai universal, cu atât el va fi mai uşor adoptat de epoca imediat următoare, căci criticarea implicită a epocii sale va fi cu atât mai profundă. Şi cu cât este mai puţin universal, în interiorul universalităţii sale substanţiale, cu atât mai dificil va fi drumul său de urmat, cel puţin dacă nu se va întâmpla să coincidă cu unul dintre principalele curente critice ale epocii următoare.

60

Se va impune să ne întrebăm imediat cum se întâmplă că geniul ajunge, până la urmă, să fie şi apreciat. Dacă el prezintă în opera lui un nou aspect din ceea ce are peren umanitatea, şi dacă din pricina acestui aspect nou el ajunge să intre în dezacord cu epoca în care trăieşte, cum se întâmplă că, tocmai prin această noutate, nu va intra el în dezacord cu generaţiile şi cu epocile următoare? De fapt, nu există nici un mister, nici o dificultate de a explica aşa ceva.

Orice viaţă, şi îndeosebi viaţa socială, e un sistem de acţiuni şi reacţiuni. Caracterul fiecărei perioade e determinat de faptul că ea reacţionează împotriva perioadei imediat precedente. Toată viaţa socială nu e decât convenţie şi clişeu, întotdeauna va fi aşa. Convenţiile se învechesc iar clişeele devin evidente. Când se produce aşa ceva, se anunţă o nouă epocă, iar ea denunţă pe bună dreptate falsitatea convenţiilor şi clişeelor din

epoca anterioară şi începe imediat să proclame noi convenţii la fel de convenţionale şi noi clişee la fel de formale, pretinzând că ţin pur şi simplu de Natură, care le impune de la sine. E ceva evident chiar şi pentru observatorul mai puţin atent la viaţa socială. Nu există epocă mai clar convenţională, mai formalistă şi mai artificială decât a noastră; totuşi, nici o altă epocă nu a urlat mai puternic împotriva clişeelor imediat precedente – cele din perioada pe care unii o numesc Epoca victoriană.

Or, geniul se află tocmai în aceeaşi situaţie ca generaţia următoare. Şi el se află în opoziţie cu epoca în care trăieşte. Există aşadar o corespondenţă între funcţia unui geniu şi funcţia epocii care îi urmează. Iar corespondenţa devine confluenţă, căci acea epocă următoare, opunându-se epocii care o precede, caută astfel să se justifice, să-şi găsească o bază, iar această bază e omul de geniu. Pe cale de consecinţă, acest om de geniu devine deopotrivă creatorul şi copilul epocii următoare.

Oamenii de geniu sau devin celebri în propria lor epocă – fiindcă au deopotrivă talent şi spirit –, sau, neavându-le şi fiind, prin asta, dispreţuiţi de epoca lor, devin celebri în epoca următoare. Niciodată nu vor deveni celebri două sau trei epoci mai târziu. Să se noteze bine că eu mă refer la geniu – nu doar la anumite simple aspecte ale geniului sau la curiozităţi literare, care pot fi descoperite, uitate şi redescoperite de mai multe ori.

61

Hamlet este, într-un mod diferit de ceea ce se credea altădată, figurizarea[311] esenţială a creatorului său. E un om prea mare pentru el însuşi. Aşa era Shakespeare, aşa era şi Leonardo da Vinci. Aceşti oameni aveau prea mult suflet ca să se realizeze. Nu e tragedia inexpresiei, ci uriaşa tragedie de a avea prea multă capacitate de

exprimare şi de a trebui să exprime prea mult chiar şi pentru această capacitate. Nimeni nu se dezvăluie sieşi doar fiindcă nu poate s-o facă, dar oameni ca Shakespeare sau Leonardo nu se revelează lor înşişi tocmai pentru că ei pot s-o facă. Ei sunt prefigurarea a ceva mai mare decât e omul şi nişte frustraţi neîmpliniţi rămaşi la frontieră. Ei eşuează nu pentru că ar fi putut să facă mai bine, ci pentru că au făcut mai bine. S-au depăşit pe ei înşişi şi s-au pierdut.

Geniile minore sunt bântuite de propriul lor geniu, şi sunt nişte necesari vectori de mediumnitate care trebuie să rămână imperfecţi; dar aceştia sunt nişte vectori de mediumnitate perfecţi, deşi […]

Dacă vrea să scrie proză bună, un om trebuie să fie poet, căci orice om trebuie să fie pur şi simplu poet dacă vrea să scrie bine.

62

Uneori, frazele ar putea fi minunate dacă s-ar aplica la altceva. Astfel, vechiul dicton care-l priveşte pe Milton potrivit căruia „limbajul [lui] se sufoca sub propria lui greutate“[312] e total inexact; la Shakespeare se aplică el bine.

63

De la poeţii publicaţi individual să trecem la antologiile publice. Tennyson, cu totul inutil, ocupă aproape o mie de pagini pe două coloane. Atunci ce spaţiu va mai ocupa el în viitoarea antologie engleză completă, care probabil va avea mai puţin de o mie de pagini?

Este ceea ce se va întâmpla, căci, pe măsură ce va avansa educaţia populară (democraţia), vom deveni progresiv mai puţin raţionali[313], având tot mai multă grijă, generaţie după generaţie, să despărţim valorile absolute de cele relative. Ceva de valoare relativă moare de moarte naturală – valoarea relativă care e absolutul în relaţie cu

propria ei epocă. Dar despre asta am vorbit deja. Însă există şi altă specie, mult mai subtilă, de valoare relativă – valoarea relativă care e absolută după ce îşi depăşeşte propria epocă. Cineva care, în secolul al XVIII-lea, va fi scris prin cine ştie ce necunoscută întâmplare mentală ceva care ar semăna cu un mediocru Tennyson sau cu cel mai nereuşit Mallarmé ar fi un fenomen uimitor pentru vremea lui. Un asemenea om (ignorat ca geniu în epoca lui) ar atrage atenţia noastră istorică de acum din cauza extraordinarei distanţe care s-ar vedea între el şi epoca lui; ar fi numit geniu şi precursor, şi poate că ar avea dreptul legitim la amândouă aceste calificări. Dar un rău Tennyson şi cel mai rău Mallarmé nu vor deveni decât un rău Tennyson şi cel mai rău Mallarmé le fel de repede cum au devenit şi Tennyson, şi Mallarmé, iar valoarea relativă va fi flagrant relativă; căci ar deveni valoare istorică, nu poetică. Şi care ar fi, până la urmă, poziţia unui asemenea om în schema finală a celebrităţii? S-ar vedea că a făcut un lucru uşor într-un moment în care era dificil – dar nimic mai mult. Însă un geniu este un om care face un lucru dificil, chiar şi atunci când este uşor.

Problema centrală, când e vorba de geniile cu adevărat autentice, vine din faptul că ele nu sunt precursori. Chiar şi ceea ce evocă acest termen devine un caz: faptul că Ioan Botezătorul a fost un precursor al lui Christos semnifică ideea că el era prea puţin important în comparaţie cu Christos. Ioan Botezătorul e o figură istorică (indiferent dacă a existat sau nu); Christos este o figură vie (sub aceeaşi rezervă inutilă).

Dar toată cultura noastră şi cele mai fericite aptitudini ale experienţei atât din cultură, cât şi din senzaţie nu ne vor permite să facem din *Lycidas*[314] un precursor, indiferent despre ce ar fi vorba, fără doar dacă acel ceva valorează mult mai puţin decât acest *Lycidas*. Frazarea lui Shakespeare poate fi

imitată – şi, într-adevăr, poate fi uşor imitată –, dar geniul lui Shakespeare e inimitabil.

E curios de observat câţi dintre marii poeţi se află implicit în poeţii minori care i-au precedat; dar e încă şi mai curios de observat în ce cazuri anume a avut loc o simplă anterioritate, şi în care cazuri a fost o influenţă întâmplătoare. Esenţa unui mare artist e de a fi explicit, iar ceea ce a fost implicit rămâne doar implicit.

Rareori există, dacă există, un mare artist în această lume căruia să nu-i poată fi găsit un precursor bine definit. Fiecare artist are un stil caracteristic; cu toate acestea, în aproape toate cazurile, dacă nu chiar în toate, acest stil caracteristic a fost schiţat deja vag la un artist anterior de mică importanţă. Că a fost vorba de o vagă influenţă din curentele oculte ale epocii, pe care cel dintâi le-a captat la modul vag, în vreme ce al doilea le-a captat cu claritate; că a fost o inspiraţie norocoasă, prin mijloace externe, la primul, sau că cel de-al doilea, prin contact direct, a trezit în creierul său temperamental ceva asemănător unei inspiraţii interioare definite; sau că cele două cazuri au fost consubstanţiale – nici una din aceste ipoteze nu are importanţă, cu excepţia punctului de vedere istoric. Produsul final va fi geniul; iar el va fi această finalitate chiar dacă soseşte după.

Spiritul practic al epocii noastre a avut anumite avantaje artistice, în special în literatură. Nici un roman poliţist de actualitate nu ar putea fi scris în stilul din *Tom Jones*. Trebuie să devenim dramatici (oricât de slabe ar fi dramele noastre) şi să ne dorim ca romanele noastre să fie la fel de directe ca o piesă de teatru. E o exigenţă naturală şi rezonabilă. (Drame precum cele ale lui Bernard Shaw sunt supravieţuiri ale unei tendinţe anterioare; cu vaga lor capacitate reflexivă, ele sunt orice, dar moderne nu.)

64

Concizia şi capacitatea de a-l capta pe cititor, necesare în romanele poliţiste, nu sunt mai puţin necesare în toate formele de literatură. Nu câştigi nimic dacă îl oboseşti pe cititor. Edgar Wallace e mai interesant decât Walter Scott, însă Edgar Wallace nu e mai interesant decât Shakespeare. Dar există un Edgar Wallace în Shakespeare.

Stresul şi presiunile ce decurg din condiţiile de viaţă moderne pot avea multe aspecte neplăcute, dar rezultă şi o condiţie foarte favorabilă – nevoia de concizie şi grija deliberată de a susţine interesul pentru munca literară. Unul din triumfurile activităţii critice a lui Poe a fost faptul că el a prevăzut necesitatea de a scrie poeme scurte. A fost una dintre viziunile lui de viitor, aşa cum romanul poliţist a fost tot una din anticipaţiile lui.

Nu avem nevoie să excludem poemul epic, dar putem să-l reducem la cât ar conţine cinci broşuri – adică la dimensiunile unei drame, care ar trebui să fie limita oricărei compoziţii literare, astfel ca interesul pentru ea să fie profund şi asigurat[315].

Nimic măreţ din ceea ce s-a scris în vers nu poate triumfa deasupra celor douăzeci şi cinci de cânturi ale *Iliadei* sau să-l ia pe Virgiliu din sânul Olimpului.

Se poate compara luminoasa frumuseţe din scurta şi originala *Morte d'Arthur* de Tennyson, cu ternele dar bine scrisele *Idylls of the King*, care sunt ulterioare[316].

Frecvenţa unei frumuseţi dispersate nu poate şterge non-frumuseţea ce se naşte din faptul că ea e dispersată pe o prea mare întindere de versuri.

Poemul epic răspundea cu adevărat unei vechi necesităţi umane care îşi dorea romanul. După ce-a apărut romanul, putem omite epicul din poem.

Sohrab and Rustum de Mathew Arnold[317].

65

Versul alb, cum i se spune, este un mod de a scrie extrem de tern. Numai cea mai subtilă abilitate ritmică poate evita această platitudine, dar nici ea nu o poate evita multă vreme. Pot fi scrise poeme perfecte în vers alb, adică poeme ce pot fi citite cu interes şi atenţie, care vor fi mulţumitoare şi satisfăcătoare; dar *trebuie să fie scurte – ca Tithonus, sau Ulysses sau Oenone*[318]. Când nu sunt scurte, sau nu sunt suficient de scurte, ele nu se mai pot susţine prin simpla forţă a interesului pe care îl stârnesc, şi e foarte dificil, cu excepţia dramei, să poţi asigura un puternic interes pentru ele prin deşertul versurilor albe. Versul alb este soluţia ideală de a compune un poem epic ilizibil. Întreaga ştiinţă metrică a lui Milton, care era foarte mare, nu reuşeşte să facă din *Paradisul pierdut* altceva decât un poem plictisitor. E plictisitor, şi nu trebuie să ne minţim sufletul negând acest lucru. Dar un asemenea poem poate avea un element – acţiunea rapidă, materială sau mintală – graţie căruia el ar putea să scape de plictiseală: acţiunea, ca în poemul *Sohrab and Rustum* de Arnold, care este minunat de lizibil, sau în […].

La Milton există prea puţină acţiune propriu-zisă, foarte puţină acţiune rapidă, iar gândirea este în întregime teologică, adică proprie unui anumit fel de metafizică ce nu priveşte universalitatea umanităţii.

Fapt este că poemul epic rămâne o supravieţuire greco-romană, sau ceva foarte asemănător.

Numai proza, care eliberează simţul estetic şi îl lasă să se odihnească, poate face ca atenţia să fie menţinută pe vaste spaţii imprimate. *Pickwick Papers* e o compoziţie mai considerabilă, în ceea ce priveşte cuvintele, decât *Paradise Lost*; dar este sigur inferior din punctul de vedere al valorii; însă eu am citit *Pickwick Papers* de mai multe ori decât aş putea să socotesc, şi nu am citit *Paradise Lost* decât o dată şi jumătate, căci la cea de-a doua lectură eşuam. Dumnezeu mă sufoca cu o proastă

metafizică, iar eu am fost literalmente blestemat de Dumnezeu.

66

Partea cea mai proastă la un poem vine din faptul că în general este un prost roman.

Totuşi, cine va fi citit, aşa cum sunt citiţi marii poeţi epici, numai după numele pe care-l are şi ca urmare a ipotezei că ar fi existat?

Măreţia lui Shakespeare vine din faptul că e comparabil şi cu Homer, şi cu Edgar Wallace.

67

Epopeile îmbătrânesc, cum îmbătrâneşte şi Dumnezeu însuşi… *Paradisul pierdut*… Ca să-ţi asiguri nemurirea, mai bine să te ţii departe de Paradis.

Citim epopeile pentru fabula pe care o conţin, pentru felul cum tratează fabula, sau pentru poezie.

Epopeile care tratează în mod fundamental probleme religioase nu pot atinge deplina lor splendoare decât atunci când acele religii încetează de a mai fi importante. Ne delectăm cu Atena pentru că suntem (poate cam grăbiţi) convinşi că ea n-a existat. *Paradisul pierdut* e diferit. Nimeni nu crede în Adam şi Eva, dar existenţa lui Dumnezeu este o permanentă controversă.

Dante a rezistat cel mai bine la această grandoare, căci în ţările protestante a rămas doar o simplă fabulă, iar în ţările catolice nici nu mai există religie.

68

Portughezii au descoperit lumea modernă. Celelalte naţiuni au modelat-o. Ei au avut virtutea primară de a fi secundari.

Când cineva care îl admiră pe Marconi vorbeşte de unde herţiene pare că vorbeşte despre ceva creat

de Marconi, ignorând că există un om numit Hertz. Asta e civilizaţia.

*

E plictisitor, deşi poate părea interesant, să discuţi despre ceea ce a fost Columb din punct de vedere istoric; din punct de vedere sociologic e portughez.

69

Noi, cei pentru care îndrăzneala Invizibilului s-a transformat doar într-o îndrăzneală a posibilului – cucerirea superficială a unei superficiale superstiţii, o căţărare pe scara lui Iacob.

…o vigilenţă a nefericirii, cu grijă privind peste lucrurile ce lipsesc în viaţă.

…acest inutil şi altminteri inexistent lucru numit umanitate.

*

Principala eroare a lui Bernard Shaw: credinţa lui în existenţa umanităţii ca naţiune independentă.

70

Shaw percepe umanitatea doar ca pe o problemă. Chesterton e mai sigur de el, ştiind că umanitatea e un fapt.

Uluitorul fapt – singurul fapt real –, acela că lucrurile există, că ceva anume există, că fiinţa există, e suflul autentic ce însufleţeşte toate artele. Această parte specifică de romantism, care i-a revenit lui Coleridge s-o pună mai bine în formă, a fost numită „Renaştere a Uimirii“. Dar orice geniu este o renaştere a uimirii. În suflet, a accepta înseamnă a pierde.

O speranţă […] într-o finală – dar nu la final – justiţie: în acel „Dumnezeu [care] scrie drept cu rânduri strâmbe“, din proverbul portughez…

…doar dacă, prin dezvoltarea practică a teoriei lui Einstein, nu cumva ar deveni posibil să

transmitem discuţia noastră în trecut. Numai că ne împiedică o barieră lingvistică: anticii sunt mai la adăpost decât noi de această banală pălăvrăgeală. Dacă Cezar ar începe să-l audă pe Mussolini, nu ar deveni mai înţelept decât îl ştim dintotdeauna.

Zeii nu ne vor spune nimic, şi nici Destinul. Zeii sunt morţi, iar Destinul e mut.

251. Eseu târziu al lui Pessoa, scris în limba engleză, început probabil în 1929, rămas sub formă de fragmente disparate, unele scrise de mână, cele mai multe dactilografiate, cu unele greşeli de transcriere sau aproximaţii lexicale în engleză pe care editorul le corectează tacit. Am consultat şi cea mai recentă şi completă ediţie, care adaugă şi numeroase texte inedite faţă de ediţiile precedente, stabilită de Richard Zenith – *Heróstrato – e a busca da imortalide*, ediţie bilingvă portugheză/engleză, Assírio & Alvim, Lisboa, 2000, volumul 14 din seria pessoană publicată de această editură. Numerotarea nu-i aparţine lui Pessoa, nici ordinea în care sunt prezentate şi asociate fragmentele.

252. Referinţă la *Apocalipsă*: 12,1 – „Apăru pe cer un semn uriaş; o Femeie înveşmântată cu Soarele, cu Luna la picioarele ei, purtând pe cap o cunună cu douăsprezece stele“. Pe această descriere se bazează reprezentările Imaculatei Concepţii în pictura renascentistă.

253. Revistă publicată la Londra. Pessoa era mare consumator de şarade şi jocuri de cuvinte din publicaţiile britanice.

254. *Pepite*, *sâmburi*, în engleză, în original.

255. În biblioteca lui Pessoa se afla un exemplar în engleză din *Conversations of Goethe with Eckermann,* operă foarte citită şi apreciată la începutul secolului XX. Nietzsche a numit-o „cea mai bună carte germană care există“.

256. Lytton Strachey (1880-1932), în afara operei sale de critic, a scris şi biografii. Cât despre Huxley (1894-1963), cunoscut şi ca eseist, la data la care îl citea Pessoa acesta încă nu publicase nici faimoasa carte *Minunata lume nouă*, nici romanele sale de succes.

257. Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1722), poet celebru, a formulat criteriile poeziei „clasice“ în *L'art poétique* (1674).

258. Jacques de Cailly (1604-1673) a scris epigrame sub numele de Chevalier d'Aceilly.

259. „Păstorul peste fluier cum îşi apleacă pleoapa“, ultimul vers din cel de al XXI-lea poem, Cartea a III-a a *Contemplaţiilor* (*Les contemplations*).

260. „Acoperiţi-i faţa, ochi ai mei orbi; a murit tânără“ – expresie de uimire pronunţată de Fernando, în actul IV din piesa *Ducesa de Amalfi*, când acesta vede cadavrul ducesei, sora lui geamănă, care fusese strangulată din ordinul său. Această piesă şi, de asemenea, *Diavolul alb*, sunt considerate capodoperele lui John Webster (1580-1625, cu aproximaţie), dramaturg elisabetan despre care aproape că nu există informaţii.

261. Primul vers din *Briză marină*: „Iar carnea-i tristă, vai! Şi-am citit toate cărţile“.

262. *Hydriotaphia, Urn-Burial* (1658), tratat despre riturile mortuare din diferite culturi, scris de Sir Thomas Brown, după descoperirea mai multor urne antice în Norfolk, estul Angliei. A rămas faimos mai cu seamă graţie inspiratei şi ritmatei proze din ultimul capitol.

263. *Regina zânelor*, publicat în 1596, socotit a fi primul mare poem epic al literaturii engleze.

264. Celebru criminal englez, dotat cu un anumit spirit, a lăsat un volum de memorii, *Charles Peace, or the Adventures of a Notorious Burglar*, publicat la un an după execuţia la care fusese condamnat, în 1880.

265. Pierre François Lacenaire, un fel de Peace de modă franceză, om cult şi cu daruri literare. Scrierile sale din închisoare, *Mémoires, révélations et poésies*, au fost publicate în anul în care a fost executat, 1836.

266. „Vous ne passerez pour belle / Qu’autant que je l’aurai dit“ („Vei fi considerată frumoasă / Doar câtă vreme eu am să spun“) din poemul *À la Marquise* de Pierre de Corneille (1606-1684).

267. „În masă“, Pessoa foloseşte termenul în franceză.

268. „Nu mă voi feri de tine câtă vreme soarele nu se fereşte de tine“, vers dintr-un poem întitulat *To a Common Prostitute*.

269. Erostrat, un grec obscur care, în 365, înainte de Christos, chiar în ziua naşterii lui Alexandru cel Mare, a incendiat templul Dianei din Efes, una din cele şapte minuni ale lumii. Cu această crimă, Erostrat spera să devină nemuritor, iar atunci când efesienii au interzis ca numele lui să mai fie pronunţat, chiar acest lucru s-a întâmplat.

270. Terence MacSwiney, militant în lupta pentru independenţa Irlandei, devenit primar la Cork în martie 1920. În aceeaşi vară a fost arestat de englezi care l-au aruncat într-o închisoare londoneză. Aici a început o grevă a foamei care a durat 74 de zile, până la moartea lui, survenită pe 24 octombrie. Ştirea a făcut înconjurul lumii – nota ed. Richard Zenith.

271. Pessoa nu pare nici impresionat, nici convins de acest sacrificu. Ce-ar fi zis de terorismul planetar al sinucigaşilor fanatici din vremea noastră, pe care aici pare să-l prevestească?

272. Trebuie înţeles că ironia lui Pessoa imaginează aici prototipul omului mediocru din apropiatul viitor „electric".

273. William Parker (1572-1622), cel de-al patrulea baron de Mounteagle, om politic important, prieten al regelui James I, care l-a însărcinat să facă să eşueze conspiraţia catolicilor (1605) ce intenţionau să-l destituie pe rege şi Parlamentul de la Londra.

274. Ben Jonson (1572-1637) nu doar că îl elogia pe Shakespeare, dar, la rândul său, era comparat de alţi scriitori cu acesta.

275. Pessoa a lăsat mai multe pagini, încă inedite, şi un eseu intitulat *The Myth of Robert Burns. A Study in Celebrity* (cota 14A/57-61, fondul Pessoa) – nota ed. Richard Zenith.

276. „John Anderson, my Jo" este un vers care se repetă într-un cântec al lui Robert Burns, ce poartă un titlu omonim. „Ye are na Mary Morison" e un vers dintr-un alt cântec al aceluiaşi, intitulat *Mary Morison*. Epitetul „ever-Jean" [*Jean-eterna*] se referă la soţia lui Burns, Jean Armour, evocată în diferite cântece.

277. Poem scris de Lady Anne Lindsay (1750-1825), poetă scoţiană.

278. Carolina Oliphant (1766-1845), cunoscută sub numele Lady Nairne, şi ea poetă scoţiană.

279. Versul este „O Douglas, O Douglas! Tender and true" şi apare în cartea *Buke of the Howlat*, scrisă pe la mijlocul secolului al XV-lea de Sir Richard Holland, scoţian despre care nu există informaţii. Peste patru secole, Dinah Maris Mulock Craik (1826-1887), scoţiană şi ea, va scrie într-un poem: „As I lay my heart on your dead heart, Douglas, / Douglas, Douglas, tender and true" („Aşa cum aş pune inima mea pe inima ta moartă, Douglas, / Douglas, Douglas, tandru şi adevărat") – nota ed. Richard Zenith.

280. Cititorul înţelege că Pessoa continuă să desfiinţeze poezia şi „genialitatea" lui Burns. Şi nu se opreşte aici.

281. Se înţelege că bărbatul bine-crescut nu trebuie să arunce priviri „indiscrete“ pe fereastră.

282. Vezi nota anterioară la consideraţiile despre Burns.

283. Vezi nota despre *Ducesa de Amalfi*.

284. Din poemul *Nature and the Poet*, de Wordsworth („Nicicând lumina n-a fost în pământ sau în mare“).

285. Edgar, *Regele Lear*, actul V, scena 2: „Men must endure / Their going hence, even as their coming hither: / Ripeness il all: – com on“ („Bărbatul trebuie să îndure / Fie că pleacă încolo sau vine încoace / Totul e doar maturitate, coacere: – haideţi“).

286. Fiind catolic, Alexander Pope nu a reuşit să-i convingă pe donatorii care obişnuiau să-i susţină pe scriitorii englezi în secolul al XVIII-lea. A tradus, atunci, *Iliada* şi *Odiseea* prin subscripţie, câştigând astfel o mică avere.

287. Pe data de 13 noiembrie 1895, în staţia de cale ferată de la Clapham Junction, pe când era dus de la spital spre închisoarea de la Reading. Wilde a povestit în *De profundis* că timp de un an a plâns în fiecare zi la aceeaşi oră la care fusese atât de umilit.

288. A murit de tuberculoză la 26 de ani.

289. Aristide Briand (1862-1932), şef al guvernului francez în timpul Primului Război Mondial, i s-a atribuit Premiul Nobel pentru pace în 1926.

290. Edgar Wallace (1875-1932), prolific scriitor britanic de romane poliţiste (peste 150).

291. Sir Henry Segrave (1896-1930) a bătut diverse recorduri de viteză în concursuri terestre şi acvatice, ceea ce i-a adus din partea Coroanei britanice titlul de cavaler, în 1929. A murit la un an după aceea, în timpul unei „coride acvatice“, chiar de ziua aniversară a lui Pessoa, pe 13 iunie.

292. William Wymark Jacobs (1863-1943), scriitor englez care şi-a situat povestirile şi romanele în atmosfera maritimă.

293. Freeman Wills Croft (1879-1957), de origine irlandeză, a scris peste treizeci de romane poliţiste. Richard Austin Freeman (1862-1943), medic britanic. Aproape în toate romanele sale apare personajul John Thorndyke, detectiv-patolog. Într-un text inedit despre Edgar Poe (cota 14D/17), Pessoa afirmă, într-o paranteză apoi barată, că aceşti Croft şi Freeman „sunt astăzi principalii reprezentanţi“ ai „romanului poliţist“ – nota ed. Richard Zenith.

294. John Millington Synge (1871-1909), dramaturg irlandez.

295. Versurile originale aparţin poemului *In Memoriam A.H.H.* de Alfred Lord Tennyson, scris ca omagiu pentru prietenul său Arthur Hallamm, mort la 22 de ani: „I held it truth, with him who sings / To on clear harp in divers tones, / That men may rise on stepping-stones / Of their dead selves to higher things“. Traducerea în limba română a versurilor originale, pe care Pessoa le citează imperfect, poate din memorie, ar fi următoarea: „Am ţinut cu adevărat la el, cel care cânta / Cu harpa lui clară în tonuri diverse, / Asemenea oameni pot creşte călcând peste pietrele / Sinelui lor mort spre lucruri mai mari tânjind“.

296. Aluzie la piesa de teatru *The Importance of Being Earnest* de Oscar Wilde, jucată cu mare succes la Londra în 1895, înainte de a izbucni scandalul legat de homosexualitatea lui.

297. Maud este femeia invocată într-un lung poem omonim al lui Tennyson, iar Dolores este femeia eteree care dă numele unui lung poem de Swinburne.

298. Poemele *Mariner* (1798) şi *Kubla Khan* (1816).

299. Émile Faguet (1847-1816) într-un studiu despre George Sand conţinut în cartea *Dix-neuvième siècle: études littéraires*, a scris: „În viziunea posterităţii, care nu îi iubeşte decât pe scriitorii concişi, George Sand va avea o mare vină: ei îi place să vorbească“ – nota ed. Richard Zenith.

300. *Productivity*, termen inventat de Pessoa, folosit în înţelesul de „fertilitate creatoare“.

301. Pessoa face deseori referire la *Documentele Clubului Pickwick*, celebra carte a lui Dickens, care i-a marcat vârsta primelor lecturi.

302. Volumul de versuri *Fire de iarbă,* continuu completat de Whitman sub acelaşi invariabil titlu, una dintre cărţile de căpătâi ale lui Pessoa, mai cu seamă în ipostaza creatoare a lui Álvaro de Campos.

303. Catulo da Paixão Cearense (1863-1946), poet şi chitarist brazilian, celebru în vremea lui; Pessoa îl introdusese pe o listă de scriitori de limbă portugheză pe care intenţiona să-i traducă şi să-i publice într-o revistă engleză – nota ed. Richard Zenith.

304. Jean-Baptiste Rousseau (1671-1741).

305. Joseph Grasset (1849-1918), medic şi profesor la Universitatea din Montpellier, autorul unor cărţi de medicină, psihologie şi filozofie. Sub influenţa simboliştilor, Pessoa încă mai acorda şi el un oarecare credit frenologiei, teorie foarte apreciată în

partea a doua a veacului al XIX-lea, care pretindea că pot fi recunoscute anumite predispoziţii intelectuale morale sau de abilitate ale omului (dar şi la animale) prin studierea configuraţiei craniului; limbajul comun a păstrat delicioase echivalări al căror înţeles începe să se piardă: se spune despre cineva dotat pentru calcule că are „bosa“ (craniană a) matematicienilor!

306. Într-un eseu intitulat *The Philosophy of Composition*, Poe a încercat să demistifice noţiunea de inspiraţie poetică, negând ideea că un poem poate fi scris prin mijlocirea unei „intuiţii extatice“ şi descriind procesul de compunere a poemului *Corbul* ca şi cum ar fi fost vorba de o problemă matematică. Poe credea că un poem modern trebuie să poată fi citit într-o singură lectură, fără întrerupere, căci ar fi un inconvenient să aibă mai mult de o sută de versuri. În acest spaţiu relativ restrâns, credea el, esenţial e să calculezi efectul pe care poemul îl va avea asupra cititorului. În viziunea lui Poe, construcţia poemului, pornind de la sentimentul dominant, reconstituit pe dos, ca şi în prozele sale, era mai importantă decât inspiraţia. *Corbul* are o sută opt versuri, dar punctul de plecare este sentinţa implacabilă din refrenul repetitiv: „*Nevermore*“.

307. Charles Lamb (1775-1834) a scris în diverse genuri literare, dar a rămas cunoscut îndeosebi ca eseist.

308. Joseph Blanco White (1775-1841); poemul său *To Night* figurează în numeroase antologii şi făcea parte dintr-o *Antologie universală* proiectată de Pessoa (într-un text inedit, cota 93/5, unde figurau şi titluri de poeme de Rimbaud, Verlaine, Mallarmé, Hugo, Shelley, Poe şi alţii) – nota ed. Richard Zenith.

309. Félix d'Arvers (1806-1850) a rămas faimos graţie unui sonet care începe cu versul: „Mon âme a son secret, ma vie a son mystère“ („Sufletul meu are secretul lui, viaţa mea are misterul ei“).

310. Pessoa modifică aici termenul clasic *mediumnist* în *mediumnity*.

311. Pessoa foloseşte *figurement*, neologism de invenţie proprie, ce combină *figment* [invenţie, ficţiune] şi *figuration*.

312. Joseph Addison, în unul dintre articolele sale despre Milton publicat în revista *The Spectator*, nr. 297, din 9 februarie 1712, a scris că limbajul lui Milton „is often too much laboured, and sometimes obscured by old Woords, Transposition, and Foreign Idioms“ şi conchide: „Our Language sunk under him, and was

unequal to that Greatness of Soul, which furnished him with such glorious Conceptions“– nota ed. Richard Zenith.

313. Aici în sensul de „raţiune“ pedagogică, care le păstrează un loc şi poeţilor uitaţi.

314. Elegie de Milton.

315. Dar Pessoa, mai cu seamă sub semnătura lui Álvaro de Campos, a ignorat uneori acest principiu; *Odă maritimă* are peste o mie de versuri.

316. Într-un text atribuit lui Charles Robert Anon, heteronim trecător (cota 19/48), Pessoa a scris următoarele: „*In Memoriam* trebuie să fie considerată un exemplu de profunzime la Tennyson, *Tithonus* şi *Oenone* – ca exemple de perfecţiune semisenzuală, iar *Idylls of the King* – ca exemplu de decadenţă poetică generală. Poezia din această ultimă operă este, în multe pasaje, admirabilă; frumoasa muzică din paragrafele lui Tennyson se pierde frecvent, acelaşi lucru întâmplându-se uneori şi cu melodia din fiecare vers. Tennyson nu trebuie să fie judecat dupa *Idylls of the King*, decât cu vina de a-l judeca nedrept“. Se crede că Anon derivă de la substantivul englez *anonymos* cf. *Eu Sou uma Antologia – 136 autores fictícios*, ed. cit., p. 139.

317. Poemul lui Arnold (publicat în 1853, dar cu un succes modest), care „este minunat de lizibil“, cum afirmă un paragraf următor, pare să fie fericitul exemplu de poem care conţine ceva epic fără să fie propriu-zis o epopee.

318. Poeme de Tennyson, vezi şi nota de mai sus.

Table of Contents

CRONICA VIEŢII CARE TRECE 4
Pessoa – intim şi public 6
Scrieri autobiografice 21
Corespondenţa cu Ophélia Queiroz 106
Cronica vieţii care trece 182
[Misterul de la „Boca do Inferno“ – O mărturie importantă] 198
[Oare Aleister Crowley a fost asasinat? Interviu cu Fernando Pessoa] 204
[Prefaţă la Alma errante, de Eliezer Kamenezky] 210
António Botto şi idealul estetic creator 223
Interregn. Întru apărarea şi justificarea Dictaturii Militare în Portugalia 241
O cină foarte originală 270
Bancherul anarhist 300
Degenerescenţă 336
Franţa la 1950 360
Erostrat sau în căutarea nemuririi 367